

MİLLÎ MÜCADELE'DE
KÜTAHYA VE ÇEVRESİNDEKİ SAVAŞLAR
YÜKSEK LİSANS TEZİ
MUBAHAT ERDOĞAN
KÜTAHYA-2006

T.C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MİLLİ MÜCADELE’DE KÜTAHYA VE ÇEVRESİNDEKİ SAVAŞLAR

DANIŞMAN
PROF. DR. ALİ SARIKOYUNCU

HAZIRLAYAN
MUBAHAT ERDOĞAN
200392063103

KÜTAHYA-2006

Kabul ve Onay

Mubahat ERDOĞAN'ın hazırladığı, “Milli Mücadele’de Kütahya Ve Çevresindeki Savaşlar” başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip kabul edilmiştir.

...../...../2006

Tez Jürisi

Prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU (Danışman)

Doç. Dr. Abdullah İLGAZİ

Yrd. Doç. Dr. Naim SÖNMEZ

İmza

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Milli Mücadele’de Kütahya ve Çevresindeki Savaşlar” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

....../....../2006

Mubahat ERDOĞAN

ÖZGEÇMİŞ

1973 yılında Konya’da Müzeyyen ve Halil Karagöz’ün üçüncü çocuğu olarak dünyaya geldi. İlk, orta ve lise eğitimini Konya’da tamamladı. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü bitirdi. 2002 yılında Dumlupınar Üniversitesi Simav Meslek Yüksekokulu’nda Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Okutmanı olarak göreve başladı ve halen devam etmektedir. 2002 yılında Mehmet Selçuk Erdoğan ile evlendi. Erdem Erdoğan’ın annesidir. 2003 yılında Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Eğitimine başladı.

ÖZET

Kütahya ili ve çevresi Milli Mücadele yıllarında en önemli çarpışmaların yaşandığı, bağımsızlık savaşının en önemli safhalarının meydana geldiği bir bölgedir.

Mondros Mütarekesi'yle bir bir işgal edilen topraklarımıza silaha sarılarak verilen tepki olan “Milli Kuvvetler” heyeti Kütahya’da 20 Eylül 1919 yılında oluşturulmuştur. Bu yıllarda Eskişehir ve Kütahya ili İngilizlerin işgali altında idi. Kütahya Kuva-yı Milliye Teşkilatı’nın kurucularından olan Binbaşı İsmail Hakkı, Yüzbaşı İsmet, Yüzbaşı Süleyman ve Mülazım Tahsin Bey, Nüzhet Beyler’in çalışmaları doğrultusunda Kütahya’yı İngiliz işgalinden kurtarmışlardır.

Kütahya’da kurulan “Milli Alay” Kurtuluş Mücadelesi yıllarında önemli görevler üstlenmiştir. 15 Mayıs 1919’da İzmir’in işgali ile yetinmeyen Yunanlılar, Anadolu’nun içlerine kadar ilerleyerek hem Sevr Antlaşması kararlarını uygulamak hem de Ankara’ya ulaşip yeni Türk Hükümetini yok etmek adına işgallerinin şiddetini ve genişliğini daha da artırmışlardır.

13 Temmuz’da Afyon, 17 Temmuz’da Kütahya ve 19 Temmuz 1921’de Eskişehir Yunanlılarca işgal edilmiştir. Yunan Kralı Harp Meclisi’ni Kütahya’da toplayarak ordularını Sakarya’ya doğru harekete geçirmiştir.

Sakarya’dan atılan ve yurttan tamamen atılması ise 30 Ağustos 1922 Başkomutan Meydan Muharebesi ile gerçekleşen yeni bir vatan kuran önemli çarpışmalar Dumlupınar, Çiğiltepe, Zafertepe, Çalköy gibi mevkilerde cereyan etmiştir.

Ayrıca, Kütahya ilinin ve çevresi halkının Milli Mücadele’deki rolünün bilimsel olarak araştırılıp, arşiv belgelerine dayanarak, yakın tarihimizin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Kütahya ilinin ve çevresi halkının Milli Mücadele’deki rolünü netleştirecektir.

ABSTRACT

Kütahya City and its environs is a region where the most important skirmishes has been suffered during the National Struggle periods and thus the turning point of the independence war.

The committee of “National Corps” which was a reaction against the invasions occurred by means of Mondros Armistice has been organized in Kütahya on 20 September 1919. In these years Eskişehir and Kütahya was under the British occupation. Kütahya has been independent thanks to the endeavors of Major Commander İsmail Hakkı, Captain İsmet, captain Süleyman, Lieutenants Tahsin and Nüzhet Bey who were the founders of National Corps.

The “National Regiment” which was founded in Kütahya have undertaken very significant missions during the Salvation war. The Greeks who were not satisfied with the invasion of İzmir on 15 May 1919 have strengthen their invasions in order both to implement Sevres Agreement and to destroy Turkish Government by arriving to Ankara.

Greeks has invaded Afyon on 13 July, Kütahya on 17 July and Eskişehir on 19 July 1921. Greek King convened the War Committee in Kütahya and directed his armies towards Sakarya.

The most important wars and clashes have been experienced in Dumlupınar, Çiğiltepe, Zafertepe, Çalköy which led to throw away the enemies from Sakarya and the rest of the homeland by means of Chief-Commander Battle on 30 August 1922.

At the same time, the role of peoples of Kütahya and its environs will be analyzed depending upon the archive documents pertaining with our near history in this study and these peoples’ roles in National Struggle will be make clear.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
TABLolar	xi
KISALTMALAR	xii
TEZ HAKKINDA.....	xiii

GİRİŞ

KÜTAHYA ŞEHRİNİN TANITIMI

A. KÜTAHYA’NIN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ	1
1. Yeri ve sınırları	1
2. Yüzey Şekilleri.....	1
3. Akarsu ve Göller	2
4. İklimi	3
5.Yeraltı Zenginlikleri	4
B. KÜTAHYA’NIN TARİHÇESİ.....	4
1.Türk Hakimiyetine Kadar	4
2.Kütahya’da Türk Hakimiyeti	5

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI DEVLETİ

1. Birinci Dünya Savaşı’nda Genel Durum	10
2. Mondros Mütarekesi	14
3. Anadolu’nun İşgali ve Sonraki Gelişmeler	17
4. Mütareke Döneminde Kütahya	21

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE BÖLGEDE İŞGALLER VE

KUVA-YI MİLLİYE

A.YUNAN İŞGALİ	25
1. Yunan Megali İdeası	25
2. İzmir'in İşgali.....	26
2.1.İzmir İşgalinin İçerdeki Ve Dışarıdaki Tepkileri	30
2.2.Bölgede Yunan İleri Hareketi	32
B. KUVA-YI MİLLİYE.....	35
1.1. Kuva-yı Milliye'nin Kurulması.....	35
1.2. Kütahya ve Çevresindeki Kuva-yı Milliye Faaliyetleri	38
1.3.Uşak'ta Kuva-yı Milliye	42
1.4.Afyon'da Kuva-yı Milliye	44
1.5.Gediz Taarruzu.....	49
C.KUVA-YI MİLLİYE'DE AYAKLANMALAR.....	53
1.1.Çerkez Ethem ve Kardeşlerinin Çıkardığı Dedikodular - Düzenli Ordu Birliklerine Geçiş	53
1.2.Demirci Mehmet Efe.....	55
1.3.Çerkez Ethem	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜZENLİ ORDU BİRLİKLERİ İLE YAPILAN MUHAREBELER

A. MUHAREBELER.....	66
1.YUNAN TAARRUZU VE BİRİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ (10 Ocak 1921).....	66
1.1. Kütahya Muharebesi	74
2.İKİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ(23 Mart-1 Nisan 1921)	77
2.1. Yunan Taarruzu Başlamadan Önce İki Taraf Askeri Durumları	78
2.1.1.Türk Ordusu	78
2.1.2.Yunan Ordusu	79

2.1.3.YunanTaarruzu.....	79
2.1.4.İnönü Mevziindeki Muharebe.....	81
2.1.5.İkinci İnönü Zaferi Sonuçları.....	85
3.ASLIHANLAR- DUMLUPINAR MUHAREBELERİ.....	88
3.1. Muharebe Öncesi Askeri Durum	88
3.2.Muharebelerin Safhaları.....	89
3.2.1. Aslıhanlar Muharebesi (8-12 Nisan 1921).....	89
3.2.2. Dumlupınar Muharebesi (13 – 15 Nisan 1921).....	93
3.3. Muharebelerin Sonuçları.....	97
4. KÜTAHYA – ESKİŞEHİR MUHAREBELERİ	98
4.1. Kütahya – Eskişehir Muharebeleri Harekât Alanı	101
4.2. Kütahya Muharebesi	102
4.3. Eskişehir Muharebesi	111
4.4. Kütahya – Eskişehir Muharebelerinin Sonuçları	115
5. 1921 YILINDA KÜTAHYA’DA TOPLANAN HARP MECLİSİ KARARLARI	120
6. SAKARYA MUHAREBESİ(23 Ağustos-13 Eylül 1921).....	124
6.1. Muharebe Öncesi Genel Durum.....	124
6.2. Sakarya Meydan Muharebesi	128
6.3. Türk Ordusu’nun Karşı Taarruzu.....	135
7. AFYONKARAHİSAR MUHAREBESİ.....	138
8. SAKARYA MUHAREBESİNİN SONUÇLARI	141

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜK TAARRUZ VE BÖLGENİN İŞGALDEN KURTULUŞU

A.TAARRUZ HAZIRLIKLARI – GENEL DURUM.....	146
1.Taarruz Plânı	152
2.Asıl Taarruz İçin Seçilen Bölgeler	153
B. BÜYÜK TAAARRUZUN BAŞLAMASI	155
1.MUHAREBELER	155
1.1. Afyon Muharebesi.....	155

1.2. 30 Ağustos 1922 Başkomutan Muharebesi.....	163
2. Uşak'ın Kurtuluşu (General Trikopis'in Esareti).....	168
3. İzmir'in İşgalden Kurtuluşu	171
4. Bursa'nın İşgalden Kurtuluşu	175
 SONUÇ	 178
EKLER.....	181
KAYNAKÇA.....	206
DİZİN	213

TABLÖLAR

Tablo 3.1. İkinci İnönü Muharebesi'nde Tarafların Askeri Kuvvetleri.....	79
Tablo 3.2. Sakarya Muharebesi'nde Tarafların Askeri Kuvvetleri.....	129
Tablo 4.1. Büyük Taarruz Başlamadan Önce Orduların Genel Durumu.....	151

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.K.D.T.Y.K.	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Alb.	: Albay
Arş.	: Arşiv
As.	: Askeri
ATASE	: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etütler Başkanlığı
A.T.B.	: Askeri Tarih Bülteni
A.T.B.D.	: Askeri Tarih Belgeleri Dergisi
B.	: Belge
Bas.	: Basımevi
Bkz.	: Bakınız
B.T.T.D.	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
C.	: Cilt
�ev.	: Türkçe'ye �eviren
Der.	: Derleyen
H.T.B.D.	: Harp Tarihi Belgeleri Dergisi
H.T.B.K.	: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Kütüphanesi
H.T.T.	: Harp Tarihi Tetkikleri
H.T.B.	: Harp Tarihi Broşürü
H�l.	: Hazırlayan
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.�.H.	: Türk �stiklal Harbi
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
Y.	: Yıl
Yb.	: Yarbay
Yzn.	: Yazan

TEZ HAKKINDA

Araştırmanın Problemi

Milli Mücadele sırasında Kütahya ili ile çevresinde meydana gelen savaşlar ve bu savaşların etkileri hakkında bilginin toplanması.

Araştırmanın Amacı

Ele aldığımız konu, Türk Milleti'nin bir ölüm-kalım savaşının Kütahya ve çevresindeki tezahürüdür. Bugün bu yöremizin Milli Mücadele'deki rolünü bütünüyle ele alan bir araştırmaya rastlanmamaktadır. Kaldı ki, Kütahya ili ve çevresinde milli teşekküller kurulmuştur. Sancak olarak Batı Cephesine asker sevki, harp levazımatı ve para yardımları konusunda değerli hizmetleri olmuştur. Ayrıca yöre gerek stratejik ve gerekse ekonomik yönden Milli Mücadele için fevkalade önem arz etmektedir. Ama bunlar, bugün bilinmemekte veya yüzeysel bilgiden öteye gidememektedir. Araştırmamızın amacı da yukarıdan beri ortaya konmaya çalışılan problemin çözülmesi olup, Kütahya ve çevresinin Milli Mücadele'deki rolünü ortaya koymaktadır.

Araştırmamızda bir kargaşalığa meydan vermemek için, Kütahya il merkezi ve ilçeleriyle birlikte çevre illerde (Bilecik, Eskişehir, Afyon, Uşak) de Milli Mücadele hareketi ele alınıp incelenecektir. Çalışmamızda, araştırmaya açık belli başlı arşivlere ve kaynaklara inilerek, bilimsel gerçekler neyi gösteriyorsa onu ortaya çıkarmak, esas prensibimiz olacaktır.

Araştırmanın Önemi

Türkiye'de iller bazında yakın geçmişimizle ilgili çalışmalar yapılmasına karşın Kütahya ilimize ait bu konuda akademik bir çalışma bulunmamaktadır. Kurtuluş Savaşı'nda bu bölgede çok önemli vuruşmalar olmuştur. Bu konuya ait belgeler ve bilgiler çeşitli arşivlerde, kütüphanelerde gün ışığına çıkmayı beklemektedir. Bizler de bu dağınık kaynaklardan yararlanarak özellikle Kütahya ili bazında eksik olan bu tarihi çalışmayı hem bilimsel çevrelere hem de Kütahya ilinde vuku bulan olayların incelenmesiyle ve Kütahya halkının Milli Mücadele'deki rolünün tespitiyle, bölge halkının modernleşme hareketine bakış açısının ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Bu çalışma ile bugünkü Kütahya halkı, geçmişleri ile bağ kurarak illerinde vuku bulmuş olan birçok hadiseden haberdar olacaklardır.

Araştırmanın Hipotezleri

Kütahya ilinin Milli Mücadele'nin başarılı olmasında çok önemli bir yeri olduğu, Kütahya halkının mücadelenin içersinde olumlu katkılarının bulunduğu, Milli Mücadele'de Yunan istilasına karşısında halkın düzenli orduya yardım ve desteğinin önemli rolünün olduğu.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırmamız, Milli Mücadele yılları (1919-1922) ile coğrafi olarak da Kütahya ili ve çevresi ile sınırlıdır. Fakat çevre illerle bağlantısı da araştırılacaktır. Araştırmamız, siyasal yorumdan ziyade daha çok tarihi bilgilerin Kütahya ili baz alınarak incelenmesini ve derlenmesini içerecektir.

Araştırmanın Yöntemi

Öncelikle Kütahya il kütüphanesinde, ilçe kütüphanelerinde kaynak taramasının yapılması ve bölgedeki Milli Mücadele tanıklarının tespitinde yetkililerle işbirliği yapılması daha sonra ülke çapındaki milli kütüphanelerde konuyla ilgili kaynakların ve arşivlerin taranması. Bunların yanında İnternet ortamında kaynak ve site içeriklerinin taranmasıdır.

Öncelikle Kütahya il kütüphanesinde, ilçe kütüphanelerinde kaynak taramasının yapılması daha sonra ülke çapındaki kütüphanelerde, Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih Stratejik ve Etüt Başkanlığı (ATASE), Ankara ve İstanbul'daki çeşitli üniversitelerin arşivleri, Cumhurbaşkanlık Arşivi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Arşivi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Milli Kütüphanelerde konuyla ilgili bilgi ve belgelerin taranmasıdır.

TEZ METNİ

GİRİŞ

KÜTAHYA ŞEHRİNİN TANITIMI

A. KÜTAHYA’NIN COĞRAFI ÖZELLİKLERİ

1.Yeri ve Sınırları

Kütahya ve çevresi, Ege Bölgesi’nin İçbatı Anadolu Bölümü içinde yer alır. Ege Bölgesi’nin bu bölümü, İç Anadolu Bölgesi ile asıl Ege Bölümü arasında bir eşik durumundadır. İç Anadolu çanağından Ege ovalarına yahut Güney Marmara havzalarından İç Anadolu’ya geçişte, bu eşik aşılr. Eşiğin bariz karakteri, ortalama yükseltisi 1200 m. civarındaki yaylalardan ibaret oluşudur.¹Gerek dağ ve tepe dizileri, gerek çukur sahalar, eşiğin umumi gidişine uygun olarak kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanırlar.²

Yüzölçümü 11874km² olan il doğuda Eskişehir, güneydoğuda Afyonkarahisar, güneyde Uşak, güneybatıda Manisa, batıda Balıkesir, kuzeyde de Bursa ve Bilecik illeriyle çevrilidir.³

2. Yüzey Şekilleri

Oldukça yüksek dalgalı düzlüklerden oluşan il topraklarını genellikle güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanan dağlar engebelidir. Doğuda doruğu il sınırı dışında kalan Türkmen Dağı, güney kesiminde Murat Dağı, güneybatı kesiminde Şaphane Dağı ve Simav Dağı, batı kesiminde Akdağ ve Eğrigöz Dağı, kuzey kesiminde Domaniç Dağları ile doruğu il sınırı dışında kalan Yırce Dağı, Kütahya kenti yakınında da Yellice Dağı ve Yeşildağ yükselir. İl sınırları içindeki alçak düzlüklerden en önemlisi Kütahya Ovasıdır.⁴Kütahya Ovası deniz seviyesinden ortalama olarak 930m. yüksekliğindedir. Kuzeybatı ucu ile güneydoğu ucu arasındaki uzunluğu 25 km.dir. Bu istikamette ova yer yer daralır ve genişler. Ovanın en fazla genişlediği yer Kütahya

¹ Yusuf Dönmez, “Kütahya ve Çevresinin Fiziki Coğrafyası”, **Kütahya, Atatürk’ün Doğumunun 100.Yılına Armağan**, İstanbul, 1981-1982,s.1

² *a.g.m.*,s. 6

³ **Ana Britannica**, Cilt:20,İstanbul,1989,s.134

⁴ *a.g.e.*,s.134

şehrinin kurulduğu yayla kenarı ile Porsuk Nehri'nin ovayı terk ettiği yer arasındadır.⁵ Kütahya Ovası, batısındaki Yoncalı çukurluğundan hafif tepelik ve bir eşik ile ayrılır. Yoncalı çukurluğunun orta kısmında kuzey-güney yönünde uzanan kırık hattı boyunca yer yer sıcak çamur ve sıcak su kaynakları mevcuttur. Yoncalı Ilıcası burada kurulmuştur.⁶

3. Akarsu ve Göller

Kütahya topraklarından çıkan sular çeşitli akarsular aracılığıyla⁷ Marmara, Karadeniz ve Ege Denizi'ne ulaşır. Bölgede dışa akışı olmayan yer yoktur. Sahanın suları Kirmasti, Kocasu (Adırmaz), ve Simav suları ile Marmara Denizi'ne, Porsuk Çayı ile Karadeniz'e ve Gediz vasıtasıyla da Ege Denizi'ne dökülür.⁸

Bölgedeki akarsular umumiyetle kısa boylu akarsulardır. Bölgeye girdiği nokta ile terk ettiği nokta arasında yaklaşık 70 km. uzunluğa sahip olan Porsuk Çayı ve Kocasu haricinde, sahanın en uzun akarsu çayı Felent Çayı'dır. Bu çay kaynağını Gümüşgölcük Köyü kuzeybatısındaki Kızıltepe'den alır; Köprüören ve Kütahya ovalarını kabaca kuzeybatı-güneydoğu istikametinde kateder ve Porsuk'un Kütahya ovasını terk ettiği kesimde Porsuk'a karışır.⁹

Akarsu şebekesinin sıklığı bakımından bölgenin her tarafı aynı özelliği göstermez. Bu hususta en mühim rolü, sahanın zeminini teşkil eden sahraların farklı tabiatta oluşları oynar. Akarsu şebekesinin en sık olduğu yerler, paleozoik şistler, serpantin cinsinden yeşil sahralar ve neojen kil ve marnlarından müteşekkil kesimlerdir. Bu sahra cinsleri geçirimli olmadıklarından, buralarda akarsular zeminin derinliklerine nüfuz etmemişler ve sık bir şebekenin gelişmesine meydan vermişlerdir.¹⁰ Kütahya'nın tek doğal gölü olan Simav Gölü kurutulmuş durumdadır. İlde dört küçük yapay göl

⁵ Dönmez, *a.g.m.*,s.7

⁶ *a.g.m.*,s.8

⁷ *Ana Britannica*,C.20,s.134.

⁸ Dönmez, *a.g.m.*,s.9.

⁹ *a.g.m.*,s.10.

¹⁰ Aynı yer.

vardır. Bunlar; Kayaboğazı, Söğüt, Çavdarhisar baraj gölleridir. Porsuk Baraj Gölü'nün batı kesimi il sınırları içindedir.¹¹

4. İklimi

Kütahya ve çevresinin iklimi Ege, Marmara ve İç Anadolu Bölgeleri arasında bir geçiş tipidir. Diğer bir ifadeyle iklim bakımından her üç bölgenin de özelliklerini taşır. Sıcaklık şartları daha çok İç Anadolu'yu andırmakla beraber, İç Anadolu Bölgesi'nde hakim olan step ikliminin dışında kalır ve Ege ile Marmara bölgesi gibi, kurak iklimlerle nemli iklimler arasındaki geçiş iklimi tipine girer.¹²

Kütahya ve çevresinin kışın en az soğuyan, yazın da en çok ısınan kesimleri ovalık sahalarla, bunları çevreleyen alçak yaylalardır.

Bölgede ortalama sıcaklıklar senenin hiçbir ayında sıfır derecenin altına inmemekle beraber, ortalama düşük sıcaklıklar Aralık, Ocak, Şubat ve Mart aylarında sıfır derecenin altında seyrederek.

Yüksek sıcaklıklara gelince, Kütahya'da en sıcak ay olan Ağustos'ta sıcaklık 20,5° geçmez.¹³

Yağış akımı ise; her taraf aynı şekilde yağış almaz. Bu bölgeyi karakterize eden Kütahya'da yıllık ortalama yağış tutarı 568mm'yi bulur. Bazı yerlerde yağışlar bu miktarın altına iner, bazı yerlerinde üstüne çıkar. Bölgenin bütününde ise yağışlar 400-1100 mm. arasında değişir. Yağışın bu farklı dağılışı üzerinde en büyük rolü yükselti oynar. Bölgenin en yağışlı kısımları, Kütahya'nın güneyinde uzanan Gümüş Dağı, Yellice Dağı, kuzeyde Yeşildağ ve batıda Türkmen Dağı'dır.

Bölgede en yağışlı ay Aralık, en kurak ay Ağustostur. Ağustostan itibaren yağışlar artmaya başlar ve en yüksek seviyeye Aralık ve Ocak aylarında ulaşır.¹⁴

¹¹ Ana Britannica, C.20,s.134.

¹² Dönmez, a.g.m.,s.3.

¹³ a.g.m.,s.4.

¹⁴ a.g.m.,s.5.

5. Yeraltı Zenginlikleri

Kütahya çok çeşitli yeraltı kaynaklarına sahiptir.¹⁵ Kütahya'daki maden yataklarını iki kategoriye ayırabiliriz: a) Örtü tabakaları arasında rastlananlar: linyit, borasit, şap gibi b) Temel tabakaları arasında bulunanlar: krom, demir, kurşun... gibi.

Birinci gruptakilerden linyit yatakları Kütahya ilinde yaygındır. İşletilen yataklardan biri Değirmisaz havzası olup aynı adlı istasyona 2,5 km uzaklıkta, kalitesi iyi fakat rezervi az bir yakıttır. İkinci ve daha önemli yataklar Tavşanlı kuzeyinde Tunçbilek mevkiinde bulunur ki, işletmeye açıldıktan sonra 1943'te 15km'lik bir demiryolu ile ana hatlar bağlanarak taşıma işleri kolaylaştırılmıştır.

Borasit yatakları Emet ilçesinde bulunur. Burada Etibank tarafından işletilen borasit ocakları vardır.

Şap yatakları Gediz ilçesinde Şaphane denilen mevkide bulunur.

Demire katılarak özel vasıflı çelik elde etmeye yarayan krom Türkiye'de ilk olarak Kütahya'nın kuzeybatısıyla Uludağ arasındaki yörede bulunmuş ve 1960'a doğru işletilmeye başlanmıştır. Daha sonraları buradaki ocaklar cevherin tükenmesi sonucunda terkedilmiştir. Günümüzde en önemli krom yatakları Tavşanlı ilçesi sınırları içinde bulunur.

Bunların dışında demir Simav ve Emet'te, manyezit Domaniç, Tavşanlı ve merkez ilçelerde bulunuyor. Kütahya'nın mermer yatakları Altıntaş, Çavdarhisar ve Örencik çevrelerinde toplanmıştır.¹⁶

B. KÜTAHYA'NIN TARİHÇESİ

1. Türk Hakimiyetine Kadar

Anadolu'nun eski şehirlerinden birisi olan Kütahya'yı, antik kaynaklar, Esop'un doğduğu memleket diye bildirirler ki, bu takdirde Kütahya'nın M.Ö. VI.

¹⁵ Ana Britannica, Cilt:20,s.135.

¹⁶ Metin Tuncel, "Kütahya İlinin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası", Kütahya, Atatürk'ün Doğumunun 100.Yılına Armağan, s.28-29.

yüzyılda mevcut olması gerekmektedir. Şehrin ismi eski kaynaklarda Kotiaieion, Kotiaion, Cotyaeium, Cotyaeum ve Cotyaium şeklinde geçmektedir.¹⁷

Kütahya’da ilk siyasi hakimiyeti Frigler kurmuştur. Friglerin hakimiyeti M.Ö. 546 yılında Pers Kralı Kyros’un hemen bütün Anadolu ile birlikte Kütahya’yı da almasına kadar devam etmiştir. Persler uzun müddet Kütahya’yı ellerinde bulundurmuşlardır. “Onbinler”in yardımı ile büyük kardeşi II.Artaxerxes’e karşıisyan eden genç Kyros, 401 yılında Kütahya yakınlarından geçmiştir. M.Ö. 333 yılında Makedonya Kralı Büyük İskender tarafından Perslerin elinden alınan Kütahya bu büyük hükümdarın ölümünden sonra imparatorluğun parçalanması üzerine kumandanlarından Antigonos idaresine geçmiştir.¹⁸ M.Ö. 278’de Bitinya Krallığının sınırlarına dahil edilen Kütahya daha sonraları Bergama Krallığının hakimiyetine girmiştir. Bergama Kralı III.Attalos’un M.Ö. 133 yılında ölümüyle bütün ülkesi, bu arada Kütahya, Roma İmparatorluğu’na bağlanmıştır.¹⁹

Kütahya, Romalılar zamanında Hıristiyanlığın önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Takibata uğrayan Hıristiyanlar burada kendilerine bir melce bulabiliyorlardı. Bu sebeple şehrin tahsisatı kesildi. Böylece bölgenin en büyük ve zengin şehri olan Kütahya bir müddet ihmale uğradı. Fakat çok geçmeden psikoposluk merkezi oldu. Roma İmparatorluğu’nun ikiye ayrılması üzerine Bizans İmparatorluğu’na tabi olan Kütahya’nın bu devirde ehemmiyeti çok arttı. Bizanslılar şehre hakim kale ve inşasına elverişli sarp tepeye, burçlar ile tahkim edilmiş ve iki kat sur içinde bir şato yaptırdılar. Burası Germiyanogulları ve Osmanlılar devrinde yapılan Kütahya kalesinin esasını teşkil etmiştir.²⁰

2.Kütahya’da Türk Hakimiyeti

1071 Malazgirt Savaşı’nda Alp Arslan’a yenilen Romanos Diogenos, tahtını geri alma mücadelesinde de yenilince, Kütahya’da gözlerine mil çekilmiştir. Bu sırada İznik merkez olmak üzere

¹⁷ Yıldız, *a.g.m.*,s.35.

¹⁸ Aynı yer.

¹⁹ *Ana Britannica*,C.14,s.190.

²⁰ Yıldız, *a.g.m.*,s.36.

1078’de Anadolu Selçuklu Devleti’ni kuran Kutalmış oğlu Süleyman Bey’in 1075-1078 civarında Kütahya’yı almış olduğu anlaşıyor.²¹ 1097 Dorylaion (Eskişehir) Savaşı’na kadar da Selçukluların elinde kaldığı sanılmaktadır.²² XII. yy.ın ortalarında Kütahya’nın Bizans ile sınır meydana getirdiğini ve bu civardaki Türkmenlerin Bizans’a saldırılarını arttırdığını görüyoruz. İmparator Manuel’in bu çevrede Kilikya Seferi dönüşü 1159’da ağır kayıplara uğradığı kaydedilmektedir.²³ Niketas Khoniates’e göre Kütahya ile birlikte Eskişehir’de bu sırada Selçuklu egemenliğine girmişse de, tekrar el değiştirdiği anlaşılmaktadır. Karacaören (Karaca Viran)’deki Ribat’ın 1210 tarihli kitabesine göre XIII.yy.ın başlarında Kütahya’nın Selçuklular elinde olduğu düşünülebilirse de, zamanın ölçülerine göre on saatlik bir mesafedeki bir “ribat” bunun biraz şüphe ile karşılanmasını doğurmaktadır. Ribat’ın fütihat amacı da göz önünde bulundurulursa, daha yakın ve batıda olan Yoncalı’daki 1233-34 tarihli hamam kitabesi dikkate alınarak, Kütahya’nın bu yıllarda Alaeddin Keykubat tarafından İznik İmparatorluğu elinden kesinlikle alınmış olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Bu tarihten sonra da Kütahya artık bir Türk şehri olmuştur.²⁴

1285’ten itibaren Kütahya’nın Moğollar, Germiyanlılar ve Selçuklu Sultanı II. Mesut arasında mücadele konusu olduğu görülüyor. Germiyanlılar’ın XIV.yy.ın hemen başında bağımsız oldukları görülmektedir ki, Kütahya’daki imar faaliyetinin erken devri onlara aittir.²⁵

1381’lere kadar genellikle Germiyan idaresinde sakin görünen Kütahya, bu tarihlerde Germiyanlılarla komşu hale gelen Karamanlılar arasında gerginlik başladığından Osmanlı nüfuzu ile karşılaşmıştır. Germiyanoglu Süleyman Şah bu tarihte kızı Devlet Hatun’u I. Murat’ın oğlu Bayezid’e (Yıldırım) gelin vermiştir. Tartışmalı olmakla birlikte Simav, Emet ve Tavşanlı ile beraber Kütahya’nın da cihaz (çeyiz) olarak verildiği sanılmaktadır. Sancak Beyi olarak Bayezid’in buraya gelmesi de bunu doğrular görünmektedir. Germiyanoglu II. Yakup Ankara Savaşı’ndan (1402)sonra

²¹ Ara Altun, “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi”, **Kütahya, Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılına Armağan**, s.182.

²² Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye-Siyasi Tarih Alp Arslan’dan Osman Gazi’ye (1071-1318)**, İstanbul, 1993,s.214-237.

²³ Turan, **a.g.e.**,s.200.

²⁴ Altun, **a.g.m.**,s.182-183.

²⁵ **a.g.m.**, s.183.

tekrar Kütahya'ya sahip olmuştur.²⁶ Bu arada Timurlenk Kütahya'ya gelmiştir. Ankara Savaşı'ndan sonra buraya gelen Timurlenk ahaliye dokunmadan yalnız onlardan fidyeye necat (kurtuluş parası) almış bir de Demirtaş Paşa'nın Kütahya kalesinde topladığı hazinelerini zaptetmiştir. Şerefeddin Yezdi Timurnamesi ve Hammer Tarihine göre bir ay kaldıktan sonra Kütahya'dan ayrılmıştır.²⁷

1389'dan beri Kütahya valisi olan Sarı Timurtaş (Demirtaş) Paşa'nın hazinesi gittikten sonra, II. Yakup Bey, Osmanlı Devleti'nin "Fetret" devrinde diğer beylikler ve mücadele halindeki şehzadeler arasında oldukça çapraşık bir siyaset güderek uzun süre Kütahya'yı elinde tutmuştur. Ancak Karamanoğulları ile aralarının açılmasında Çelebi Sultan Mehmed'in yardımı ile tekrar Beyliğine kavuşmuştur. Bu durumun Yakup Bey'in Edirne'ye giderek topraklarını II. Murad'a vasiyetine kadar da devam ettiği anlaşılmaktadır. Sonuçta 1429'da bu vasiyet gereğince Kütahya kesinlikle Osmanlı mülküne katılmıştır. Sancak beyliği durumunu, Ankara merkezindeki Anadolu Beylerbeyliğine bağlı olarak sürdüren Kütahya, Fatih Sultan Mehmet devrinde 1451'den sonra İshak Paşa'nın merkezi buraya nakletmesiyle Beylerbeylik ve Anadolu eyalet merkezi oldu. Şehzade Bayezid ve Selim'in sancak beylikleri sırasında, Kanuni Sultan Süleyman devrinde kısa bir süre Beylerbeylik merkezi tekrar Ankara'ya taşındı.²⁸

Kanuni Sultan Süleyman, Rodos seferine çıkarken İstanbul'dan Kütahya'ya gelmiş ve buradan Aydın yoluyla Marmaris'e gitmiştir.²⁹

XVII. yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda, taşrada (Anadolu) devlete karşı çeşitli sebeplerden isyan eden Celaliler, Kütahya şehrine de zarar vermiştir.³⁰

Kütahya, Osmanlı Devleti ile Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa arasında meydana gelen harplerde mühim hadiseler sahne olmuştur.³¹ Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı sonucunda oğlu İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu tarafından Kütahya 1833 tarihinde işgal edilmiştir.³² Mısır kuvvetlerinin Osmanlı

²⁶ Aynı Yer.

²⁷ Oktay Aslanapa, "Giriş", *Atatürk'ün Doğumunun 100.Yılına Armağan*, s.XV.

²⁸ Altun, *a.g.m.*, s.184.

²⁹ Yıldız, *a.g.m.*, s.45.

³⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul, 1932, s.101.

³¹ Yıldız, *a.g.m.*, s.46.

³² Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.102.

kuvvetlerine karşı kazandıkları bu başarılar Sultan Mahmud'u Rusya'dan yardım istemek zorunda bıraktı. Rusların 15 bin kişilik bir kuvveti İstanbul'a göndermesi üzerine İngiltere ve Fransa müdahale etmek lüzumunu duydular. Her iki devlet de Rusların bir an önce İstanbul'dan çekilip gitmeleri için Bab-ı Ali'yi Mehmed Ali Paşa ile sulh yapmaya zorluyorlardı. Sultan II. Mahmut onların sulh yapma tekliflerini kabul etti.³³ Uzun müzakerelerden sonra Padişah ile Mehmed Ali Paşa arasında "Kütahya Barışı" imzalandı (14 Mayıs 1833). Bu anlaşmaya göre Mehmed Ali Paşa'ya Mısır ve Girit valiliğine ek olarak Şam, İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliğine ek olarak Adana valiliği verildi. Ayrıca Anadolu'da Mehmed Ali Paşa'nın tarafını tutanlar affedilecekti. Kütahya Barışının imzalanmasını müteakip İbrahim Paşa Kütahya'dan ayrıldı.³⁴

Kütahya, XIX. asrın ortalarında bir defa daha Avrupa'da ve milletler arası siyasette adı geçen bir yer oldu. 1848 İhtilalleri neticesinde başlayan Macar milli hareketi Avusturya ve Rusya tarafından kanlı bir şekilde bastırılınca bu hareketin liderlerinden Kossuth Lajos, Batthyayi (Kont Kazmer), Mésréras (General) maiyetleri ile birlikte Eylül 1849 tarihinde Osmanlı Devleti'ne iltica ettiler. Avusturya ve Rusya, Macar mültecilerin geri verilmeleri hususunda Osmanlı Devleti'ne baskı yaptılarsa da mülteciler iade edilmediler.³⁵ Bab-ı ali tarafından Kütahya'da³⁶ kışlalara ve hususi ikametgahlara yerleştirilen mülteciler Eylül 1851 tarihine kadar burada kaldılar.³⁷

Kütahya 1841'den sonra Hüdavendigar Vilayeti merkezi oldu. 1915'te ise "müstakil sancak" (bağımsız mutasarrıflık) haline getirilmiştir.³⁸

³³ Yıldız, *a.g.m.*,s.47.

³⁴ Aynı yer.

³⁵ *a.g.m.*,s.47-48.

³⁶ Uzunçarşılı, *a.g.e.*,s.104.

³⁷ Yıldız, *a.g.m.*,s.48.

³⁸ Altun, *a.g.m.*,s.184.Uzunçarşılı, *a.g.e.*,s.104-105.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI DEVLETİ

1. Birinci Dünya Savaşı'nda Genel Durum

1914 yılına gelindiğinde, Avrupa bir yandan dış pazarlar ve dünya egemenliği için İngiliz- Alman yarışması, bir yandan da Avusturya-Macaristan ile Rusya arasındaki Cermen-Slav ulusçuluk çatışması ile ikiye bölünmüş durumdaydı. Rusya, Fransa ve İngiltere Üçlü İtilaf (Anlaşma: Entente, Antant) devletlerini; Almanya, Avusturya- Macaristan ve İtalya ise Üçlü İttifak (Bağlaşma) devletlerini oluşturmuşlardı.

Osmanlı İmparatorluğu çoktandır paylaşılma durumundaydı; hatta böyle bir parçalanmanın daha önce olmamasının başlıca sebebi büyük devletlerin birbirine düşecek paylar üstünde anlaşamamaları, birbirlerini kıskanmalarıydı. Osmanlı egemenliğindeki Doğu Arap (Maşrik) toprakları, - İngiliz sömürge imparatorluğu içinde, gerek doğal zenginlikleri, gerekse nüfus çokluğu bakımından en önemli yeri tutan-Hindistan'ın kapısı konumunda bulunduğu için, İngiltere buralara göz dikmişti. Teknolojik gelişme sonucu, içten patlamalı motorların yaygınlaşmaya başlaması ve bunların kullandığı (o zamana değin ancak aydınlatmada yararlanılan) petrolün söz konusu Arap ülkelerinde bulunduğu anlaşılmaya da, bölgenin stratejik önemini arttırmıştı. Almanya ise, benzer nedenlerle, Anadolu üstünden Orta Doğu'ya sarmak istiyordu.³⁹

Ülkelerin askeri, siyasi ve ekonomik çıkarlarının nihayetinde; Avusturya veliahdı Arşidük Franz Ferdinand, 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da tedhişçi bir Sırp örgütüne tutulup silahlandırılan, genç bir öğrenci tarafından öldürüldü. Bir ay sonra, Avusturyalılar, Sırbistan'a savaş açtılar; Kayzer de onları destekledi ve Birinci Dünya Savaşı başlamış oldu. Bundan iki gün önce, Türkiye ile Almanya, Rusya'ya yönelmiş gizli bir anlaşmaya varmışlardı. Bundan, kabine üyelerinden yalnızca dört kişinin bilgisi vardı. Anlaşma 2 Ağustos'ta imzalandı.

Bununla birlikte, bu henüz Türkiye'nin savaşa katılacağı anlamına gelmiyordu. Her ne kadar Almanlarla ittifak anlaşması imzalamasına rağmen Osmanlı Devleti, savaşın başlarında tarafsız kaldı. İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığından memnun olurken, Almanya bir an önce Osmanlı Devleti'nin savaşa

³⁹ Sina Akşin, "Çağdaş Türkiye 1908-1980", **Türkiye Tarihi**, C.4, İstanbul, 1997, s.41.

girmesini istiyordu. Bu durum⁴⁰ Göben ve Breslau adındaki Alman zırhlılarının⁴¹ Akdeniz'deki İngiliz donanmasından kaçarak İstanbul'a gelmeleriyle bozuldu.⁴² Yavuz ve Midilli adları verilen ve devlet tarafından satın alındığı açıklanan bu gemiler Karadeniz'e gönderilerek geçici bir çözüm bulunmuştur. Bu arada, Avrupa devletlerinin tanımadığı bir kararla Osmanlı Devleti, kapitülasyonları kaldırdığını ilan etmiştir.⁴³ Ancak buna ilk tepki müttefik Almanya'dan geldi. Öte taraftan Almanya, Fransa ile yaptığı Marne Muharebelerinde Fransa'yı altı haftada yere serme planının gerçekleşmemesiyle telaşa düşmüş, bundan sonra Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmak için baskılarını arttırmıştı. Almanya, Osmanlı Devleti'ni; subaylarını, gemilerini çekmekle ve Rusya karşısında yalnız bırakmakla da tehdit etmişti. Yine Almanya, Rusya'yla esaslı bir mücadeleye girişmiş, Avusturya, Rusya karşısında kötü duruma düşmüştü. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya bir cephe açmasını istiyordu. Fakat Osmanlı Devleti yeni bir bahane buldu. Devletin mali durumunun kötü olduğu iletili. Almanya, Osmanlı Devleti'ne borç para verdi. Yine de Almanya oyalanmaya çalışıldı. Sonunda Osmanlı Hükümeti kötünün iyisi gözüyle bakmak zorunda kaldığı Almanya'ya ait gemilerin Karadeniz'e çıkmasına karar verdi. Gemilerin Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalamalarıyla Osmanlı Devleti savaşa girdi.⁴⁴

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasıyla savaş alanı genişlemiştir. Birçok cephede savaşmak zorunda kalan Osmanlı harekat planının temelini İttifak Devletleri'nin Avrupa'daki yükünü hafifletmek oluştuyordu. Bunun için Romanya ve Bulgaristan bölgelerinde Karadeniz'e çıkılacak, Kafkasya'da Ruslar, Süveyş'te İngilizler meşgul edilecekti. Böylece bir yandan Almanya ve Avusturya'nın yükü hafifletilirken bir yandan da İngiltere'nin Hindistan ile olan deniz yolu bağlantısına engel olunacak ve güneydeki zengin petrollerden İttifak Devletleri'nin yararlanması sağlanacaktı.⁴⁵ Buna göre Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşında savaştığı cepheler; Osmanlı Devleti'nin Rusya'yı savaş dışı bırakmak ve Turan ülküsünü gerçekleştirmek⁴⁶, 1878'de kaybettiği toprakları ele geçirmek, Ortadoğu'da sarsılan

⁴⁰ Mehmet Akif Bal, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Rize, 2001, s.49.

⁴¹ Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, İstanbul, 1994, s.91-92.

⁴² Bal, *a.g.e.*, s.49.

⁴³ Mevlüt Çelebi, *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, İzmir, 1998, s.25.

⁴⁴ Bal, *a.g.e.*, s.49-50.

⁴⁵ Refik Turan, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Ankara, 2003, s.54.

⁴⁶ Çelebi, *a.g.e.*, s.26.

hatta tehlikeye düşen konumunu, doğuya (Kafkasya'ya) yönelik askeri faaliyetlerle kuvvetlendirmek⁴⁷ amacıyla ilk olarak Doğu'da bir cephe açmıştır. Kafkas cephesinde idareyi üzerine alan Harbiye Nazırı Enver Paşa, ani bir baskınla Kars, Ardahan ve Batum'u kurtaracağını düşünüyordu. Kış şartlarında Sarıkamış'ta Allahuekber Dağlarında yapılan Türk taarruzu başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Ocak 1915). Karşı saldırıya geçen Rus birlikleri Trabzon, Erzurum, Muş, Bitlis'i işgal ederek Erzincan'a kadar ilerlemişlerdir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde yoğun olarak yaşayan ve Ruslarla işbirliği yapan Ermeniler, cephe gerisi güvenliğini sağlamak için hükümetin aldığı "tehcir" kararıyla Suriye ve Lübnan'a gönderilmişlerdir. Cephe gerisi güvenliği sağlandıktan sonra Türk birlikleri tekrar ileri harekate başlamışlar ve Çanakkale Savaşlarından sonra burada görev alan Miralay Mustafa Kemal Bey'in komutanlığını yaptığı XVI. Kolordu Muş ve Bitlis'i Rus işgalinden kurtarmıştır.⁴⁸

Mısır'da Osmanlı hakimiyetini yeniden sağlamak ve Süveyş Kanalı'nı ele geçirip, yukarıda bahsedildiği gibi İngiltere'nin Hindistan yolunu kesmek amacı ile girişilen Kanal Harekatı, gerekli ulaşım imkanları sağlanamaması sebebi ile başarısızlıkla sonuçlandı. Karşı taarruza geçen İngilizler 1916'da Sina Yarımadası'nı ele geçirerek Türk Ordusunu geri çekilmeye mecbur etti. Böylece İngiliz kuvvetleri Suriye sınırlarına dayandı.⁴⁹

Birinci Dünya Savaşı içinde en önemli ve sonuçları bakımından dikkate alınacak cephe, kuşkusuz Çanakkale Cephesidir. İtilaf Devletleri, Doğu Avrupa'da zor duruma düşen ve iç karışıklıklar içinde kalan Rusya'ya yardım yapılması yanında Boğazların ve İstanbul'un ele geçirilmesiyle Osmanlı Devleti savaş dışı kalacaktı. Tarafsız durumda olan Balkan Devletleri, İtilaf Devletleri tarafına çekilecekti. Bu cepheye yüklenilmesindeki diğer bir sebep de, Türk ordusunun Süveyş Kanalı'na yönelik sefer düzenleme isteği olmuştur. İtilaf Devletleri Çanakkale cephesine hücum ederek Türkleri bu teşebbüsten uzak tutmak amacı güdüyorlardı.⁵⁰ Çok yönlü olan bu planın uygulanması için 1915 yılında İngiliz ve Fransız donanmaları taarruza geçtiler. Önce Şubat 1915'te Çanakkale'nin dış tabyaları topa tutuldu. Ayrıca karaya asker

⁴⁷ Bal, a.g.e.,s.51.

⁴⁸ Çelebi, a.g.e.,s.26.

⁴⁹ Turan, a.g.e.,s.54-55.

⁵⁰ Bal, a.g.e.,s.53.

çıkardılar. 18 Mart 1915'te Boğazı zorla geçmeye çalışan İngiliz-Fransız ortak donanması ağır kayıplara uğrayarak geri çekildi. İngiliz ve Fransız donanması, Nusret mayın gemisinin döktüğü mayınlar ve topçu ateşiyle yedi zırhlısını kaybetmiş, 18 Mart akşamı bu yedi gemi Çanakkale Boğazı'nın sularına gömülmüştü.

İtilaf Devletleri'nin bu başarısızlığı bütün dünyada yankılar yapmıştı. Bu defa İtilaf Devletleri, Gelibolu Yarımadası'nı işgal ederek⁵¹ Çanakkale Boğazı'nı açmayı denerler. 25 Nisan 1915'de başlayıp 9 Ocak 1916'ya kadar sekiz buçuk ay süren⁵² Çanakkale muharebelerinin kara savaşları kısmı başlamıştır. Bu ikinci kısımda cereyan eden çarpışmaların kilit ismi genç Tümen Komutanı Mustafa Kemal'dir. Çok çetin ve inatçı bir direniş gücü ile yapılan savunma, düşmana ilerleme imkanı tanımamıştır. 25 Nisan 1915'ten itibaren başlayan düşman hareketına karşı Mustafa Kemal, bu defa 100 bin kişilik Kiçner ordusu karşısında Conbayırı'nda ve Kireçtepe'de kazandığı zaferle düşman ordusunu yenmiştir. Düşman bütünü ile Anafartalar'da uğradığı başarısızlık üzerine, geri çekilmeye mecbur kalmışlardır. Gelibolu Yarımadası'nı 9 Ocak 1916'da tamamen boşaltmışlardır.⁵³

Türk askerleri bunların dışındaki cephelerde de savaşmışlardır. Sina, Hicaz ve Yemen bölgesinde de, müslümanlarca kutsal sayılan toprakları savunmak için savaşmışlardır. Ne acıdır ki, Türk askeri buralarda sadece düşman askeriyle mücadele etmemiş, Büyük Arabistan Krallığı vaadiyle kandırılan Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile de uğraşmak zorunda kalmıştır.

Irak cephesinde yapılan savaşlarda başlangıçta önemli başarılar sağlanmıştır. Nisan 1916'da Kut-ül Amare'de 13-14 bin İngiliz askeri, Komutanları General Townshend ile birlikte esir alınmışlardır. Ancak daha sonra takviye birliklerle saldıran İngilizler karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Türk askerleri, müttefiklerine destek olmak amacıyla Batı Cephesi'nde, Galiçya ve Makedonya'da da savaşmışlardır.⁵⁴

⁵¹ Turan, **a.g.e.**,s.56.

⁵² İbrahim Artuç, **Yeniden Doğuş Türk Kurtuluş Savaşı**, C.1, İstanbul, 2001, s.18.

⁵³ Turan, **a.g.e.** ,s.56-57.

⁵⁴ Çelebi, **a.g.e.**,s.27.

Diğer taraftan, Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren önemli siyasi olaylardan biri de, Osmanlı Devleti'nin bölüşülmesi hususunda İtilaf Devletleri'nin aralarında yaptıkları gizli anlaşmalardır. Türklerin bu savaşta İtilaf Devletleri'ne karşı cephe alışı, Osmanlı Devleti'nin öteden beri düşünülen paylaşılması projesini hem kolaylaştırdı, hem de çabuklaştırdı. Bu itibarla da 1915-1917 yılları arasında imzaladıkları anlaşmalarla Osmanlı Devleti'ni tasfiye ettiler.⁵⁵

Ancak bu paylaşma tasarılarında en mühim unsur, Yunanlıların artan ihtirasları olacaktır. 1915 yılı başlarında Sir Edward Grey Yunanlıların savaşa katılmalarını teşvik için, Anadolu kıyılarında geniş imtiyazlar vaat etmişti. Bu vaatler, Yunan Başvekili Venizelos tarafından kabul edilmişti ve Venizelos, Yunanlıların geleneksel “Megalo İdea”sını, yani “Hellenizmin çağlar boyu hüküm sürdüğü toprakları kapsayacak gerçekten büyük bir Yunanistan” emelini beslemeye başlamıştı.

Savaşın bitiminde Venizelos, Anadolu'nun bütün Ege kıyısıyla iç kesiminin Yunanistan'a verilmesi isteği ile Lloyd George'a başvurdu. Fakat bu topraklar İtalya'ya vaat edilmişti. Buna rağmen İngiltere Başbakanı, “Perikles'ten Yunanistan'ın yetiştirdiği en büyük devlet adamı” saydığı Venizelos'un isteğini haklı buluyordu.⁵⁶

2. Mondros Mütarekesi

Birinci Dünya Harbi'nden yenik çıkan Osmanlı Devleti'ne Mütareke şartları zorla kabul ettirildi. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi pek ağır hükümleri ihtiva ediyordu. Wilson Prensipleri'nin Osmanlı Devleti ile ilgili maddeleri hiç dikkate alınmadı.⁵⁷

⁵⁵ Bu gizli anlaşmalar; İstanbul Anlaşması, Londra Sözleşmesi, Sykes- Picot Anlaşması ve St. Jean de Maurienne Anlaşması.(Turan, **a.g.e.**,s. 58). Ayrıca bkz. Kroki-1.

⁵⁶ Kinross, **a.g.e.**,s.176-177.

⁵⁷ Wilson Prensipleri'nin birinci ve on ikinci maddeleri Türklerin mukadderatı ile ilgili idi. Birinci Madde: “Barış antlaşmaları açık olarak herkesçe bilinmek üzere yapılmalı, bundan sonra devletlerarasında hiçbir biçimde özel antlaşmalar yapılmamalı ve herkesin gözü önünde işleyen açık bir diplomasi olmalıdır”. Onikinci Madde: “Şimdiki Osmanlı Devleti'nin Türk kısımlarına egemenlik ve tam bir emniyet sağlanmalıdır. Fakat diğer taraftan bu sırada bu Devletin idaresi altında yaşamakta bulunan milletler de mevcudiyetlerince gerçek bir emniyeti haiz olmalı, engelsiz ve tam olarak gelişebilmelidirler. Bağımsızlıkları onlara verilmelidir. Çanakkale Boğazı daimi surete açık bulunacaktır ve milletlerarası güvence ve kefalet altında bütün milletlerin gemileri ve ticaretleri için serbest bir geçiş teşkil edecektir.” (Sıtkı Aydinel, **Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekatı**, Ankara, 1993,s.11).

24 Maddeden oluşan Mütareke hükümlerinden özellikle 5. 7.⁵⁸ ve 24. maddeler Osmanlı Devleti'ni savunmasız bir duruma düşürdüğü gibi, kendilerinin yaratabilecekleri bazı sun'i sebeplerle emniyetlerinin bozulduğunu ileri sürerek ülkenin stratejik önemi haiz bölgelerini kolayca işgal edebilme hakkını elde etmiş oluyorlardı.⁵⁹Mütareke'nin hükümlerine gelince;

1. Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının açılması ve Karadeniz'e geçişin sağlanması; Çanakkale ve Karadeniz Boğazları kalelerinin Müttefiklerce işgal edilmesi.

2. Türk sularındaki tüm mayın tarlalarının, torpido kovanlarının ve öteki engellerin yerlerinin gösterilmesi ve bunların taranması ya da kaldırılması için, istemde bulunulunca, yardım edilmesi.

3. Karadeniz'deki mayınlara ilişkin eldeki tüm bilgilerin verilmesi.

4. Müttefik savaş tutsakları ve gözaltında bulundurulmuş ya da tutsak olan Ermenilerin tümünün İstanbul'da toplanarak, hiç bir koşula bağlı olmaksızın, Müttefiklere teslim edilmesi.

5. Sınırların denetlenmesi ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli olan askeri birlikler dışında, Türk Ordusunun gecikmeksizin terhis edilmesi (Birliklerin insan gücü ve konusu, daha sonra, Müttefiklerce, Türk Hükümetine danışılarak, saptanacaktır).

6. Türk karasularında ya da Türkiye'nin işgalindeki sularda bulunan tüm savaş gemilerinin teslim edilmesi; Türk karasularında kolluk ya da benzeri amaçlar için gerekli görülebilecek belirli küçük gemiler dışında, anılan gemilerin gösterilecek Türk limanında ya da limanlarında gözaltına alınması.

7. Müttefiklerin, kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı bulunması.

8. Şu sırada Türk işgali altında olan tüm limanların ve barınakların Müttefik gemilerince özgürce kullanılması ve düşman tarafından kullanılmasının önlenmesi, özdeş koşullar, ticaret ve Ordunun terhisi amaçları için Türk sularında bulunan Türk ticaret gemilerine de uygulanacaktır.

⁵⁸ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İzmir 2003,s.105.

⁵⁹ Aydınel, **a.g.e.**,s.12.

9. Tüm Türk limanlarında ve tersanelerinde her türlü gemi onarımı kolaylıklarından yararlanılması.

10. Toros tünel sisteminin Müttefiklerce işgali.

11. Kuzey - Batı İran'daki Türk Birliklerinin gecikmeksizin savaş öncesi sınırların gerisine çekilmeleri için daha önce verilmiş bulunan buyruk yerine getirilecektir.

Kafkasların [Trans - Caucasia, Maverai Kafkas] bir bölgesinin Türk Birliklerince boşaltılması daha önce buyrulmuş bulunmaktadır; bu bölgenin geri kalan bölümünün boşaltılmasına, oradaki durum Müttefiklerce incelendikten sonra, gerek görülürse, girişilecektir.

12. Türk makamlarının haberleşmeleri dışında, tüm telsiz telgraf ve kablo istasyonlarının Müttefiklerce denetim altına alınması.

13. Denizciliğe, askerliğe ve ticarete ilişkin her türlü gereçlerin yok edilmesinin önlenmesi.

14. Ülkenin gereksinimleri karşılandıktan sonra, Müttefiklere Türk kaynaklarından kömür, akaryakıt ve deniz gereçleri satın alma kolaylıkları gösterilmesi.

Bu nesnelerden hiçbirini ihraç edilmeyecektir.

15. Kafkasya demiryollarının şu sırada Türk denetimi altında bulunan bölümlerini de kapsamak üzere, tüm demiryollarında, halkın gereksinimleri gereği gibi göz önünde tutulmak koşuluyla, Müttefik makamlarının bunları tümüyle diledikleri gibi kullanabilmeleri amacıyla, Müttefik Denetleme görevlilerinin yerleştirilmesi.

Bu hüküm Batum'un Müttefiklerce işgalini de kapsar. Türkiye, Bakü'nün Müttefiklerce işgaline hiçbir biçimde karşı çıkmayacaktır.

16. Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta tüm garnizonların en yakın Müttefik komutanına teslim olmaları ve 5. Maddede öngörülen düzenin korunması için gerekenler dışında, tüm Birliklerin Kilikya'dan çekilmesi.

17. Trablus ve Bingazi'deki tüm Türk Subaylarının en yakın İtalyan garnizonuna teslim olmaları. Bunlar teslim olma buyruğuna uymazlarsa, Türkiye, bu Subaylara ikmal gönderilmesini ve kendileriyle haberleşmenin kesilmesini sağlamayı yükümlenir.

18. Mısırata'yı da kapsamak üzere, Trablus ve Bingazi'de işgal edilen tüm limanların en yakın Müttefik garnizonuna teslimi.

19. Denizci, asker ve sivil tüm Almanların ve Avusturyalıların bir ay içinde Türk ülkelerinden çıkartılması; uzak bölgelerdekilerin de olanaklı en erken bir tarihte çıkartılması.

20. Beşinci Madde uyarınca terhis edilecek Türk Ordusunun, taşıtlarıyla birlikte, araç ve gereçlerinin, silahlarının ve cephanesinin kullanılış biçimi konusunda verilebilecek buyrukların yerine getirilmesi.

21. Müttefiklerin çıkarlarını korumak için Türk Donatım (İaşe) Bakanlığına bir Müttefik temsilcinin atanması. Bu temsilciye işbu amacın gerektirdiği tüm bilgilerin verilmesi.

22. Türk tutsaklarının Müttefik Devletler buyruğunda tutulması. Askerlik çağı dışındaki Türk sivil tutsakların salıverilmesi konusu göz önünde tutulacaktır.

23. Türkiye bakımından Merkez Devletleri (Almanya, Avusturya) ile tüm ilişkilerin kesilmesi zorunluluğu.

24. Altı Ermeni ilinde (Vilayat-ı sitte) karışıklık çıkarsa, Müttefikler bu illerin herhangi bir bölümünü işgal etme hakkını ellerinde tutarlar.

25. Müttefiklerle Türkiye arasında düşmanca eylemler 31 Ekim 1918 Perşembe günü, yerel saatle öğleden başlamak üzere, duracaktır.⁶⁰

3. Anadolu'nun İşgali ve Sonraki Gelişmeler

30 Ekim 1918'de, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'ne son verdiği Mondros Mütarekesi'nin imzalanması, memleket kamuoyunda müsait bir barışın sağlanması yolunda ümitleri artırmıştı. Antlaşmanın Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey'le, İngilizlerin Akdeniz Filosu Başkomutanı Amiral Calthorpe arasında kısa sürede hazırlanıp imzalanmasının sebebi olarak, Osmanlı ordularının savaşa devam edecek güçlerinin kalmaması gösteriliyordu. Yani savaşa son verilmezse, İtilaf Devletleri'nin başta İstanbul olmak üzere, bütün ülkeyi silah kullanarak işgal etmelerinden endişe

⁶⁰ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C.I, Ankara, 2000, s.12-14.

ediliyordu. Ayrıca antlaşma ile azınlıkların muhtemel ayaklanmalarının da engelleneceğine inanılıyordu.⁶¹

Amiral Calthorpe, Rauf Bey'e, "İstanbul'un işgal olunmayacağından eminim. Yunan gemilerinin İstanbul'a getirilmemesi lüzumuna da kaniyim" diyerek güvence veriyordu. Üstelik İngiliz Amirali, Agamemnon gemisinde Rauf Bey'e bu cümlelerin sarf edildiği bir mektup da verecektir.⁶²

Hüseyin Rauf Bey, 2 Kasım 1918'de İstanbul gazetelerine verdiği beyanatta da şunları söylüyordu. "Sizi temin ederim ki, İstanbul'umuza tek bir düşman askeri çıkmayacaktır."⁶³

Fakat ateşkesin yürürlüğe girmesinden sonra, ümitler bir anda yok oldu.⁶⁴ 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi, Türklerin üzerinde bulunduğu topraklarda yaşamak hakkının bulunmadığı esasına dayanıyordu. Yüzyıllardan beri süregelen "Şark Meselesi", emperyalist güçlere göre son çözümüne ulaşmış, Türklerin Balkanlardan, Anadolu'dan atılıp Orta Asya'nın bozkırlarına sürmenin saati çalındığı kanısına varılmıştı. Türkler, tarihin dönüm noktasında bulunuyorlardı. Önlerinde var olmak ya da yok olmak gibi iki seçenekten başka bir çıkar yol görünmüyordu.⁶⁵ Daha sonra, Sevres Antlaşması biçiminde varılan bu çözüm, Fransa ve İtalya'nın İstanbul üzerine Yunanistan ve İngiltere'ye karşı yürüttükleri muhalefet yüzünden İstanbul'un Osmanlı sultanlığının ve halifeliğinin merkezi olarak kalması, Rumeli ve Anadolu'da Yunanistan'a, Ermenistan'a, İtalyan ve Fransızlara ayrılan bölgelerden kalan küçük bir bölgenin de Osmanlı sultanının yönetimine bırakılması biçiminde oluşmuştur.⁶⁶

Mütarekeyi derhal uygulamaya başlayan müttefikler önce İskenderun, Musul, Çanakkale, İstanbul ve Batum'a asker çıkardılar ve sahillerde Samsun, Ereğli, vs. içerde Eskişehir, Konya, vs. gibi stratejik noktalara yerleştirdiler. Daha sonra, 1919 ilkbaharında Antalya ve İzmir'i de işgal ettiler. Halbuki bu yerlerin çoğunun işgali için

⁶¹ Orhan Avcı, "Türk Milli Mücadelesi Tarihinde Kuva-yı Milliye Devri," ATB, Y.23, S.45, Ankara, 1998, s.81.

⁶² Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım I**, İstanbul, 1993, s.129-130.

⁶³ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, Ankara, 1996, s.1.

⁶⁴ Avcı, **a.g.m.**, s.81.

⁶⁵ Zeki Arıkan, "Büyük Taarruz Öncesi Türkiye'nin Durumu," **X.Milli Egemenlik Sempozyumu**, Afyon, 1996, s.21.

⁶⁶ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, 2003, s.477. Ayrıca bkz. Kroki-2.

hüküm yoktu. Mütarekenin ayrıntılı şekilde hazırlanmaması ve 7. Madde gibi çok kötüye kullanılabilecek bir madde taşıması işgallerin genişletilmesinde rol oynadı.⁶⁷

Mütarekeyi izleyen günlerde başlayan haksız işgaller, onur kırıcı davranışlar, ulusun vicdanında derin bir yara açmış ve bu adaletsizliklere karşı duyulan tepki **Müdafaa-i Hukuk**'a giden yolu hazırlamıştır. Müdafaa-i Hukuk, Mondros Mütarekesinin haksız uygulamalarıyla zulüm ve adaletsizliklerin baskısı altında ezilmek istenen Türklerin, ulus olarak bağımsız bir devlet kurmak, yaşama hakkını elde etmek için saraya ve dış güçlere karşı giriştiği mücadeleyi anlatmaktadır. Müdafaa-i Hukuk'un ilk örgütlenmeleri bölgesel düzeyde olmuş ve Sivas Kongresi'nde (4-11 Eylül 1919) bütün bu dernekler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (A-RMHC) adı altında birleştirilerek ülke çapında bir güç elde edilmiştir. O tarihteki yabancı kaynaklar, Sivas Kongresi'nden "Sivas'taki Anadolu Cumhuriyeti" diye söz ediyordu. Çünkü Anadolu'daki direnişin bağımsız bir cumhuriyete doğru gittiği sezilmeye başlanmıştı. Gerçekten Sivas Kongresi'nin belirlediği **Temsil Heyeti**, fiili bir hükümet olarak milli iradeyi eline almış ve TBMM'nin açılışına kadar gelişen olaylarda belirleyici bir rol oynamıştır. Damat Ferit hükümetinin düşürülmesi, Ali Rıza Paşa kabinesinin iktidara gelişi, Amasya görüşmeleri⁶⁸, son Osmanlı Mebusan Meclisinin toplanması ve 28 Ocak 1920 tarihinde Misak-ı Milli'nin kabulü⁶⁹ ile Türk milletinin yaşadığı ve yaşayacağı Anadolu coğrafyasındaki milli ve bölünmez sınırları ortaya konmuştur. Ayrıca Osmanlı Parlamentosu'nun Misak-ı Milli'yi kabul etmesi Anadolu hareketini de onayladığı anlamına geliyor. Bunun yanında Misak-ı Milli'nin ilanı milli hareket mensuplarına büyük bir prestij sağlamıştı.⁷⁰ Bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün hazırladığı bilinen "Misak-ı Milli" isimli siyasal belge aynı zamanda bu savaşın programını oluşturan ve "millilik" kavramının hangi anlamda ele alındığını gösteren, önemli bir olgudur. Bir anlamda, Türk Kurtuluş Savaşı'nda ne gibi amaçlar taşındığı, -bazı hususlar üstü kapalı da olsa- bu belgenin altı maddesine sığdırılmış gibidir. Gerek Türk dış politikasında, gerekse içerde gerçekleştirilmeye çalışılan "adli, siyasi, iktisadi" vb. türlü işlerde, "millilik" kavramından; Türklerin çoğunluk olarak yaşadıkları ve günün koşullarında

⁶⁷ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara, 1988,s.72.

⁶⁸ Arıkan, **a.g.m.**,s.21.

⁶⁹ M.Vehbi Tanfer, "Türk Kurtuluş Savaşı: Kapsamı ve Yöntemi Sorunu",**ATAM Dergisi**, C.VII. S. 20, Ankara, 1991,s.326.

⁷⁰ Bal, **a.g.e.**,s.109.

ellerinde tutabildikleri, ulusal sınırlar ile çevrili Türk vatani üzerinde siyasal, sosyal, adli, iktisadi vb. tüm hayati noktalar açısından, “tam bağımsızlık” gibi bir amaç anlaşıldığı bilinmektedir.⁷¹

Bu gelişmeler içinde en önemli olaylardan birisi de, 1919 yılında yapılan seçimleri ezici çoğunlukla A-RMHC’nin desteklediği adayların kazanmış olmasıdır. Bu sonuç, Anadolu’daki ulusal hareketi fiili olmaktan çıkarmış ve ona yasal bir nitelik kazandırmıştır. Son Osmanlı Mebusan Meclisi, esasları Erzurum ve Sivas Kongreleri’nde çizilen Misak-ı Milli’yi kabul ve bütün dünyaya ilan etmiş, Müdafaa-i Hukuk’un sürekli uyarılarıyla Kürtlük davasını, ayrılık ve işgalleri de reddetmiştir. Meclisin bu kararlı tutumu işgalci güçleri kaygılandırmakta gecikmedi. İstanbul, 16 Mart 1920’de resmen işgal edildi. Meclis-i Mebusan da 18 Martta, meclisin serbestçe karar alması mümkün olmayacağından, milletvekillerine yapılan saldırıyı protesto ederek dağıldı. Artık Anadolu’da yeni bir Meclisin toplanması için gereken ortam doğmuş bulunuyordu.⁷²

Amasya Genelgesi’nin üçüncü maddesinde belirtilen, “Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı sağlayacaktır”;⁷³ Erzurum Kongresi’nde kabul edilen, “Kuav-yı Milliye’yi amil ve irade-i milliyeyi hakim kılmak esastır”⁷⁴ ifadeleri, milletin kendi geleceğine kendisinin tayin edeceğini belirtmektedir. Bu ifadelerde belirtilen milli irade⁷⁵ 23 Nisan 1920’de açılan TBMM ile ulusal egemenliği tam anlamıyla gerçekleştirmiş ve ulus kendi yazgısına el koymuştur. Zaman zaman Osmanlı Devletinin, padişahın, halifenin kurtarılmasından söz edilmesi, gereksiz tartışmaların önüne geçmek için kullanılan bir yöntem olmuştur. Mustafa Kemal, Meclis Başkanlığı’na seçildiği zaman Meclisin hemen bir hükümet kurmasını, milletvekillerinin ülkenin yazgısına el koymalarını önermiş ve bundan kaçmaya gerek olmadığını vurgulamıştır.⁷⁶

Mustafa Kemal’in Meclisi açılış Nutku bir önerge niteliğindedir. Ancak, mebuslardan çoğunun düşüncesi ve şüpheleri göz önünde tutularak bu önergede bazı

⁷¹ Tanfer, *a.g.m.*, s.326-327.

⁷² Arıkan, *a.g.m.*, s.22.

⁷³ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1920-1027)*, C.I, İstanbul, 1997, s.31.

⁷⁴ *a.g.e.*, s.66.

⁷⁵ Aybars, *a.g.e.*, s.132.

⁷⁶ Arıkan, *a.g.m.*, s.23.

nazik hususların üzeri adeta örtülmüştü. Hükümet, ne geçici olacak, ne de başında bir Padişah Naibi bulunacaktı. Büyük Millet Meclisi'nin üstünde hiçbir kuvvet olmayacaktı. Meclis, yasama ve yürütme görevlerini kendinde birleştirecekti. Meclis başkanı idaresinde seçilecek heyet hükümet işlerini üzerine alacaktı. Padişah ve başkent kurtarıldıktan sonra gelişmelerin seyrini yine Meclis saptayacaktı.⁷⁷

4. Mütareke Döneminde Kütahya

Kütahya, Milli Mücadele yıllarında en yoğun olaylara sahne olan illerden biridir ki toprakları bu dönemde Yunan işgaline uğramış, iç çatışmaların en önemlilerinden birine sahne olmuştur. Yunan işgal ordusuna sonuç alıcı darbe bu ilin topraklarında indirilmiştir.⁷⁸

Mütarekenin yürürlüğe girmesi (31 Ekim 1918)⁷⁹ İtilaf Devletleri'ne rahat rahat işgallere başlamalarını sağlayacak bir zemin hazırlamıştı. Osmanlı Devleti ise mağlup bir devlet konumundan dolayı, eli kolu bağlı vaziyette kalmıştı.⁸⁰ 3 Kasım 1918 tarihinde Musul'un⁸¹ işgali, 13 Kasım 1918'de İtilaf Donanmasının İstanbul'a gelmesi ve namlularını Osmanlı Devlet idare merkezine çevirmesi, Osmanlı Devleti'ni fiilen bitirmişti.⁸²

İtilaf Devletlerinin işgal faaliyetleri yanında Anadolu büyük bir çözümsüzlüğün içine düşmüştü. Ordunun terhisi, göçmenlerin yerlerine gönderilmesi, işgal kuvvetlerinin hareketleri, Türkiye'deki Alman ve Avusturya askerlerinin varlığı, harp yıllarında türeyen eşkıyalar, bunların baskıları ve yağmaları, azınlık çetelerinin hadlerini aşan faaliyetleri ve esasen, siyasi otorite boşluğu sonucunda Anadolu'da düzen kalmamıştı.⁸³

⁷⁷ Baran Dural, **Atatürk'ün Liderlik Sırları**, İstanbul, 2002, s.326. Ayrıca Yeni Hükümet teşkili için bkz. **Nutuk**, C.II, s.437-438.

⁷⁸ Yurt Ansiklopedisi, **"Kütahya"** Maddesi, C.VII, İstanbul, 1982-83, s.5305.

⁷⁹ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya kadar (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922)**, Ankara, 1989, s.1.

⁸⁰ Bal, **a.g.e.**, s.79.

⁸¹ Jaeschke, **a.g.e.**, s.2.

⁸² Bal, **a.g.e.**, s.79.

⁸³ **a.g.e.**, s. 81-82.

Uzun yıllar Türklerle birlikte huzur içerisinde yaşayan azınlıkların büyük bir kısmı bu dönemde⁸⁴ Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik akımının etkisiyle bilinçlenmiş ve bağımsızlık mücadelesine girmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin hoşgörülü yönetim anlayışı sayesinde milli varlığa düşman azınlıklar giderek güçlendiler ve büyük devletler tarafından, ekonomik çıkarları doğrultusunda, maddi manevi desteklendiler.⁸⁵ Özellikle Rumlar, Etnik-i Eterya ve Mavri Mira dernekleriyle Doğu Trakya, İstanbul ve Batı Anadolu Bölgesini Yunanistan ile birleştirmek için çalışırken, Karadeniz kıyılarındaki Rumlar da Rum Pontus devleti kurmak için silahlı çetelerle terör estirmişlerdir. Ermeniler de, Doğu Anadolu ve Çukurova bölgelerinde faaliyette bulunuyorlardı.⁸⁶

Ermeni, Rum ve İtilaf tehditlerine karşı kongreler yoluyla halkı bilinçlendirmek ve gerekirse silahlı mücadeleye yönlendirmek amacıyla bölgesel ama bütün Türk varlığını savunan dernekler kurulmuştur.⁸⁷ Milli bir direniş oluşmasında faaliyet bütünlüğü sağlayan bu kongreler; Anadolu, Trakya, Batı Anadolu ve Güney Anadolu Bölgelerinde gerçekleştirilmiştir. Kongrelerin gerçekleştirilmesinde etkili olan, bu bölgelerde işgal tehlikesine karşı çalışan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri etkili olmuştur.⁸⁸

Eylül 1919 başlarında ise, Anadolu'nun durumu kısaca şöyleydi: İstanbul ve Çanakkale Boğazları'na İtilaf Devletleri'nin büyük kuvvetleri yerleşmişlerdi. Kütahya, Eskişehir, Samsun, Maraş, Gaziantep, Urfa bölgelerinde İngiliz; Mersin, Adana, İskenderun, bölgelerinde ise Fransız askeri birlikleri vardı. Antalya, Fethiye, Marmaris, Bodrum, Kuşadası'na İtalyanlar çıkmışlar, Konya, Afyon ve Burdur'a birlikler

⁸⁴ Çelebi, **a.g.e.**,s.36.

⁸⁵ Selahattin Tansel, **Modros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.I, İstanbul, 1991,s. 157-158.

⁸⁶ Çelebi, **a.g.e.**,s.36.

⁸⁷ Bu amaçla Anadolu'da 28 kongre yapılmıştı. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Bal, **a.g.e.**, s.85.

⁸⁸ **a.g.e.**,s.86. "Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin en kuvvetli oldukları yerler, yabancı tehdidine en çok açık olan bölgelerdi. Yunanlılara karşı Trakya ve İzmir'de güçlüydüler. Fransızların ülkeye işgale yardımcı olması için bir Ermeni lejyonu kurdukları Kilikya'da ve İtilaf Devletleri'nin uydurma bir Ermenistan yaratmayı tasarladıkları, savaşçı ve özgürlük duygusuna bağlı bir halkın yaşadığı doğu illerinde de durum böyleydi". (Kinross, **a.g.e.**,s.185).

göndermişlerdi. İzmir, Ayvalık, Bergama, Manisa, Ödemiş, Aydın bölgeleri Yunan işgali altında idi.⁸⁹

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ve düşman kuvvetlerinin Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başlaması üzerine her tarafta olduğu gibi Kütahya'da da harekete geçilerek 20 Eylül 1919 tarihinde Kuva-yı Milliye teşkilatı kurularak faaliyete geçti. Kütahya'daki Kuva-yı Milliye teşkilatı yapılan hazırlıklar hususunda halktan büyük maddi manevi destek görmüştür.⁹⁰

Mondros Mütarekesi'nin ilk uygulamaları sırasında Kütahya'da da İtilaf Devletleri'nin askeri kuvvetleri vardı. Mütareke'nin ağır hükümlerinden birisi de bütün limanlar, tersaneler ve demiryollarının İtilaf Devletleri'nin denetimine bırakılması idi. Bu amaçla, İtilaf devletleri tarafından Mondros Mütarekesi sonrasında, demiryolunu koruma gerekçesiyle Kütahya'ya İngiliz askerleri gönderilmişti. Bu durum; 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın 2.7.1919 tarihli raporuna göre: "Kütahya istasyonunda 1 çavuş, 5 nefer ve Alayunt istasyonunda 1 zabıt vekili, 2 küçük zabıt, 15 nefer İtalyan askeri olup, bunlar hat muhafazası ile şimendiferlerin gelip gitmesinde muhafızlık ve nezaret vazifesini ifa etmektedir."⁹¹

⁸⁹ Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi-İkinci Kitap: Sivas Kongresi**, Ankara, 1969, s. 27.

⁹⁰ Yıldız, *a.g.m.*, s. 48.

⁹¹ Kazım Özalp, **Milli Mücadele 1919-1922**, C.I, Ankara, 1998, s.39.

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE BÖLGEDE İŞGALLER VE

KUVA-YI MİLLİYE

A. YUNAN İŞGALI

1.Yunan Megali İdeası

Yunanistan, 1830 Şubatı'nda zamanın büyük devletleri İngiltere, Fransa ve Rusya'nın kendi aralarında imzaladıkları Londra Protokolü ile küçük bir krallığa kavuşmuş ve bu krallığı milli kurtuluşlarının ilk aşaması olarak değerlendiren Yunanlılar, devletin sınırları dışında bulunan ve soydaş olarak gördükleri Yunanca konuşan azınlığında, üzerinde yaşadığı topraklarla birlikte Yunanistan'a katılması fikrinden hareket ederek, aralıksız bir şekilde "Megali İdea" doğrultusunda çaba sarf etmişlerdi.⁹²

Birinci Dünya Harbi'ne kadar bir fikir olarak sürdürülen bu cereyan, savaş stratejisi içinde yine Osmanlı'ya karşı savaşan Batılı devletlerin Yunanistan'ı alet etmek istedikleri bir politikaya dönüşerek, Anadolu'da Hellenizmi canlandırmasına ve daha sonra da Yunanlıların da kabul etmek zorunda kalacakları bir "Küçük Asya Seferi"⁹³ ne yol açmıştı.⁹⁴

Kral Konstantin'i alt edip, Birinci Dünya Harbi'ne İtilaf Devletleri yanında girerek onların kazanmış oldukları başarıya ortak olan ve sonuca diplomasi yoluyla gitmek isteyen Venizelos, Paris'te toplanan Paris Konferansı'na gönderdiği 30 Aralık 1918 tarihli bir yazı ile Bandırma'nın 25 km. doğusundan başlayarak çizdiği bir sınırı, Fethiye'nin güneydoğusundaki Kalkan ilçesinin yakınlarında Akdeniz'e bağlıyor, böylece Balıkesir, İzmir, Aydın, Muğla illerini Yunanistan'a katmak istiyordu.

⁹² Fehmi Yılmaz, "İ.İnönü Muharebesi", *ATBD*.Y.40, S.91, Ankara, 1991, s.III. "İzmir ve Batı Anadolu'nun işgalden kurtarılması, Milli mücadelenin temel hedeflerinin başında geliyordu. Bu yöreleri işgal edenlerin amacı, bölgenin demografik, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını değiştirecek burayı her yönden Yunanistan'ın bir parçası haline getirmektir. Bu bölgedeki Türkleri göçe zorlamak, Yunanistan ve adalardan getirilen göçmenleri buralara yerleştirmek, okullar açmak, Türk lirasının yerine drahmiyi geçerli kılmak, Türklerin daha önce kurmuş oldukları dernek ve kurumları işlemez bir hale getirmek bu ilhak politikasının belli başlı uygulamaları olarak görülmektedir," (Arıkan, *a.g.m.*, s.36). Ayrıca Megali İdea hakkında geniş bilgi için bkz. Bilal N.Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922*, Ankara, 1989, s.198.

⁹³ "Yunan ordusunun 1919-1922 tarihleri arasında Küçük Asya'ya düzenlediği 3 yıllık sefer, zaman sınırları dahilinde, Yunan ordusu tarafından gerçekleştirilen askerî harekâtın genel bir taslağını çizmeye ve Yunanistan'ın, Birinci Dünya Savaşı müttefiklerinin onayıyla, aslında tüm Helen ulusu için trajediyle sonuçlanan çok ciddi ve tehlikeli bir ulusal maceraya bulaşmaya karar verdiği siyasî ve diplomatik çerçevedir." (Loannis Bitos, "Bir Yunanlı Generalin Gözüyle Küçük Asya Seferi(1919-1922)", *ATB*. Y.20, S.38, Ankara, 1995, s.76-81).

⁹⁴ Fehmi Yılmaz, *a.g.m.*, s.III.

10 Ağustos 1920’de imzalanan Sevr Antlaşması ile Batı Anadolu’daki bölgelerden başka, Batı Trakya’dan Çatalca’ya kadar uzanan topraklar da katılacak olursa Venizelos, yaklaşık 250.000 kilometrekarelik bir alan içinde 6,5 milyon insan bulunan Büyük Yunanistan’ı kurmuş oluyordu.

Üzerinde hak iddia ettiği toprakları “tarihi haklardan doğan” talepler iddiasıyla, geniş bir çerçeveye oturtan ve bunların gerçekleşmesi için Yunan ekonomisini ve ordusunu zamanın büyük devletlerinin emperyalist politikalarına alet etmekten geri durmayan Venizelos, Doğu Akdeniz’deki İngiliz çıkarlarının polisliğini de üslenmeyi ihmal etmemiştir. Bunu yaparken O, İngiliz Başbakanı Lloyd George’nin Birinci Dünya Harbi’nde yorulmuş olan İngilizlerin kamuoyundaki savaş bıkkınlığı yüzünden, bölgedeki İngiliz çıkarlarını, İngiliz kanı döktürmeden savunacak bir vasıta olarak gördüğünü hesaba katmamıştır.⁹⁵

2.İzmir’in İşgali

Birinci Dünya Savaşında, Türkiye’yi paylaşan gizli anlaşmalar gereğince, İzmir İtalyanlara verilecekti. Bir yandan da 1917 yılında Yunanlılara vaat edilmişti. İtalya bunu son zamanda haber alarak bir aralık barış konferansından çekildi. İngiliz ve Fransız hükümetleri İtalyanların bir oldubitti yapmalarından çekinmekte idiler. İtalya hükümeti de İzmir’i işgal etmeye hazırlanmış, Kuşadası’na asker çıkarmıştı. İtalya’nın İzmir’i işgal etmesini önlemek için çabuk davranmak gerekiyordu.

Paris’te bulunan Venizelos, İzmir bölgesinde Rumlara katliam yapıldığından söz ediyor, İzmir’in işgalinin çabuklaştırılmasını İstiyordu. L. George da Yunanlıların büyük Helen Devleti hayallerinden faydalanarak, Yunan ordusunu bir baskı aleti olarak kullanmaya karar vermişti. Paris Konferansı L. George’un planına alet oldu. İngiliz genelkurmay başkanı ise İzmir’in işgalini doğru bulmuyordu. Oysaki L. George ile Clemanceau 6 Mayıs’ta Yunan kuvvetinin İzmir’e çıkarılmasına karar vermişlerdi.⁹⁶

Osmanlı Devleti’nin ağır yenilgiye uğraması Yunan Megali İdeası için bir fırsat oldu. Yunanlılar Batı Anadolu ve Trakya’yı Yunanistan’a katmak, Doğu Karadeniz’de Pontus devleti kurmak hayaline kapıldılar. İlk önce sözü geçen yerlerde

⁹⁵ Fehmi Yılmaz, *a.g.m.*, s.III-IV.

⁹⁶ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı- Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle*, Ankara, 1983,s.56.

çete hareketleri ile asayiş bozmaya, Mondros Mütarekenamesi'ne göre bir işgal sebebi yaratmaya çalıştılar. Çete teşkilatını idare eden Mavri Mira Cemiyeti İstanbul Patriği Droetüs'ün emrinde idi.⁹⁷

İzmir ve civarında da bir grup vatansever örgütlenmeye başladılar. Moralızade Halit ve Nail Bey'ler ile Maliye Müfettişi Menemenlizade Muvaffak, Emekli Binbaşı Hüseyin Lütfi, İtibar-ı Milli Bankası İkinci Müdürü Abdurrahman Sami Bey'lerin 6 Kasım 1918'de İngiliz Monitörü'nün İzmir Limanına gelişi sebebiyle Kordonboyu'nda Rumların taşkınlıklarını Sporting Clup'un balkonundan izlerken gayri resmi olarak İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurdular. Ancak, Cemiyetin İttihat ve Terakki yavrusu ve Bolşevik Teşkilatı mukaddemesidir tarzında Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları tarafından suçlanması karşısında resmen kuruluşu İzmir Valiliğinde 20 gün kadar kalabilmiş olan Tahsin (Uzer) Bey zamanında gerçekleşebilmiştir. Hacı Mithat Bey ile Şakip Bey'in önerileri ile cemiyetin adı İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye adını aldı.⁹⁸ 17 Mart 1919 tarihinde Büyük Kongre Birinci Beyler Sokağındaki Milli Sinemada toplandı. Buna:⁹⁹İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa, Balıkesir ve bunlara bağlı ilçelerin müftüleri, belediye başkanları ve halk temsilcileri katıldı.¹⁰⁰ 20 Mart 1919 günü İstanbul'daki İtilaf Devletleri mümessillerine uzun bir telgraf çekerek: "Aydın Vilayeti, Karesi ve Menteşe Sancaklarında yüzde seksenini teşkil eden Türklerin mülk, servet bakımından yüzde seksen beş gibi yıkıcı bir çoğunluğa sahip olduklarını, büyük devletlerin adaletine güvenen Türk Milletinin kendini felakete sürükleyen tehlike karşısında metanetini muhafaza ederek, tabii haklarının kendi kendine korunmasına meydan verilmeyeceğini ve bu hususların Sulh Konferansı'na telgrafla ıblâğına tavassut edilmesini" istediler.¹⁰¹

⁹⁷ Belen, **a.g.e.**, s.54.

⁹⁸ Aydın, **a.g.e.**, s.27. Cemiyetin gayesi, tüzüğünün 2.Maddesinde şöyle açıklanmaktadır: "Vatanın maddi manevi ilerlemesini ve yücelmesini sağlamaya çalışmak, halkın fikirlerini ve hissiyatını medeni dünyaya duyurmak için kamu vicdanının doğru bulduğu bütün müdafaa ve ilmi girişimlerde bulunmak ve memlekette ekseriyeti teşkil eden halkın hukukunu ispat etmektir". Bu cemiyet hakkında bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul, 1952, s.453- 481.

⁹⁹ Aydın, **a.g.e.**, s.28. Ayrıca bkz. Apak, **a.g.e.**, s.13.

¹⁰⁰ Goloğlu, **a.g.e.** C.IV, s.35.

¹⁰¹ Aydın, **a.g.e.**, s.29.

İzmir¹⁰² ve Aydın bölgelerinde iki tümenli 17 nci Kolordu vardı. Mütareke şartlarına göre bu kolordunun mevcudu 7.000 kişiye indirilmişti. Kolordu mevcudunun güvenliği sağlayacak dereceye çıkarılması hakkında harbiye nazırının ve kolordu komutanının yaptıkları teklifler de hükümet tarafından kabul edilmemişti. 22 Mart 1919 günü dinamik bir komutan olan Nurettin Paşa değiştirilerek yerine Ali Nadir Paşa, Valiliğe de İzzet Bey getirildi.¹⁰³

14 Mayıs 1919 akşamı, İngiliz Akdeniz filosu kumandanı Amiral Calthorpe'un verdiği kısa bir nota ile Valilik makamına bildirdi. Fakat Vilayet bu haberi gizli tutarak işaa etmedi.¹⁰⁴

İşgali, 14 Mayıs akşamı geç saatlerde öğrenen İzmir halkı, kent alanında toplandı ve burada büyük bir protesto mitingi yapıldı. Mitingde, Damat Ferit Paşa hükümetinin haince hareketlerini yargılayan bir bildiri kabul edildi ve işgalcilere karşı direnileceği oybirliğiyle kararlaştırıldı. Kentin savunulması için bir komite oluşturuldu. Fakat bu komite bir savunma örgütüne dönüşemedi. Zira 15 Mayıs günü şafakla birlikte, İngiliz, ABD, Fransız ve İtalyan gemilerinin koruyuculuğunda, Yunan¹⁰⁵ I.Tümeni karaya çıkmaya başladı. Bu esnada Kordon'da ve buradaki binaların balkonlarında bulunan on binlerce Rum çılgın sevinç gösterileri yapıyor ve “Zito Venizelos” diye bağırıyorlardı. Düzenlenen törende İzmir Metropolit Hrisostomos Evzon Alayının ilk çıkan taburunu takdis etti.¹⁰⁶

Yunanlıların, İzmir'e asker çıkardığı gün (15 Mayıs 1919) ilk kurşunu atan Gazeteci Hasan Tahsin'in ardından, Ege'deki Kuav-yı Milliye hareketi silahlı çatışmalar şeklinde devam etmiştir. Önceden Vali Nurettin Paşa aracılığı ile alınan tedbirler

¹⁰² İzmir ve çevresi hakkında kısa tarih bilgisi için bkz. Tuncer Baykara, **Milli Mücadele**, Ankara, 1985,s.46.

¹⁰³ Belen, **a.g.e.**,s.54.

¹⁰⁴ Rahmi Apak, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Ankara, 1990,s.3. Amiral Calthorpe'dan alınan nota telgrafta İzmir ve civarının İtilaf Devletleri tarafından işgal edildiği bildirilmektedir. 15.5.1919 tarih ve 2868 numaralı yazının iliştiğindeki telgrafta ise Amiral Calthorpe'un 14.5.1919 günü saat 20.30'da verdiği notada, İzmir'in İtilaf Devletleri adına Yunan birlikleri tarafından işgal edileceği ve bu işgalin bugün saat 08.00'de başlayacağı bildirilmektedir. Bkz. **ATBD**,Y.50,S.112, Ankara, 2001,Belge No.4112,s.10.

¹⁰⁵ A.M.Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, Çev. Ataol Behramoğlu, İstanbul, 1999,s.47.

¹⁰⁶ Hrisostomos'un İzmir'in işgalinde yapılan katliamı idare ettiğini ve sağa sola koşarak “Feslileri öldürün!” diye bağırıldığını TBMM'nin 15 Haziran 1920 günkü toplantısında olaya şahit olan mebuslar ifade etmişlerdir. Bkz. Aydın, **a.g.e.**,s.6. Ayrıca 15 Mayıs 1919'da Anadolu'nun durumu için bkz. Kroki-3.

sayesinde karşılarına çıkacak silahlı birlik bulunmamasına rağmen yaylım ateş, özellikle askeri kışlada bulunan silahsız Türk askerine karşı yarım saat sürmüş, Türk subayları “Zito Venizelos” diye bağırmaya zorlanmış, kabul etmeyenler ise süngülenmiştir.¹⁰⁷ Askerlik Daire Başkanı Albay Fethi Bey’i “zito venizelos” diye bağırmadığı için süngüleyerek öldürdüler. Türk askerlerinin kafaları Yunanlıların ellerindeki demir parçaları ile kırılıyordu.¹⁰⁸ Şehrin bütün tarafında Türklere ait evler ve işyerleri Rumlar tarafından yağmalanıyor, canını, malını, namusunu korumak isteyen Türkler öldürülüyordu. Bütün bu olaylar “Uygar Devletlerin” izniyle yapılıyordu. Yunanlılar ilk gün 400 Türk öldürmüşlerdi. Çevre köy ve kazalardaki olaylarla bir iki gün içinde 5000 kadar Türk öldürüldü.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Kışlada bulunan Türk askerlerine açılan yaylım ateşi ile 30 kadar Türk hayatını kaybetmiştir bu konuda bkz. Aybars, **a.g.e.**,s40-141.

¹⁰⁸ Özalp, **a.g.e.**,s1. Apak, **a.g.e.**,s-9.

¹⁰⁹ Apak, **a.g.e.**,s. Genelkurmay Başkanlığı’nın General Milne’e İzmir’in işgali sırasında Yunanlıların yaptığı mezalim hakkındaki şikayet yazısı şöyledir: “İzmir’in ne şekilde işgal edildiği ve bu işgal sırasında ve hem de büyük hakaretlerle ne kadar mazlum kanı akıtıldığı tarafınızdan bilinmektedir. Ancak şu kana hala son verilmemiş olduğunu bu yazımla ve büyük bir üzüntüyle size bildirmek istiyorum. Şu karşılıklı kan akıtmanın devamına tek sebep Yunanlıların arazi kazanmak konusundaki isteklerinden henüz vazgeçmemiş olmalarıdır. Yunanlıların bu davranışları devam ettikçe de buradaki kan dökücü mücadeleye bir son verilemeyecektir. Çünkü her türlü ümidini kaybetmiş olan köylü, kendini korumak için değil ancak namusunu korumak için elindeki silaha veya sopalarına sarılmaya mecbur kalıyor ki bu tarz korunma ise yalnız insanoğlunun yaratılışı ile beraber doğmuştur ve (okunamadı). Ancak bir öldürülme korkusundan (okunamadı) olan bu gibi direnişlerin saldırganların düzenli birlikleri karşısında helak olup zayıf kalacağı da düşünülmektedir ve nitekim de böyle oluyor. Bergama, Menemen, Urla, Ahmetli, Aydın vb. kasabalar gibi. Bundan dolayı sizin şefkat ve merhametinize müracaat ederek Müslüman kanı diye akıttıkları kanın aynı zamanda bir de insan kanı olmasını düşünecek kadar olsun artık Yunanlıların insanlık ve medeniyet hikmetinden (okunamadı) tutulmasını sağlamanızı temenni ederim.” (**ATBD**,Y.50, S.112, Ankara, 2001, Belge No.4139,s.131).

2.1. İzmir İşgalinin İçerdeki Ve Dışarıdaki Tepkileri:

İzmir işgalini protesto için memleketin birçok yerlerinde mitingler yapılmaya başlandı. Havza'da bulunan Mustafa Kemal Paşa bu hareketlerin daha şiddetli olması için bildiriler yayınlıyordu.¹¹⁰ Onun İstanbul'a çağrılmasının nedeni de budur. İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Amerikan temsilcisine verdiği bildiride, Wilson prensiplerinin uygulanmasını istedi. İstanbul'da ilk miting Dar-ül Fünun konferans salonunda yapıldı¹¹¹, İstanbul Üniversitesi öğrencileri 17 Mayıs 1919'da protesto amacıyla derslere girmediler.¹¹² Bunu Üsküdar ve Kadıköy'de yapılan mitingler izledi, Sultan Ahmet'te yapılan miting çok heyecanlı oldu. Ayrıca Bursa, Havza, Tire ve diğer yerlerde de mitingler yapıldı. İşgal makamları İstanbul'daki mitingleri yasakladılar.¹¹³

¹¹⁰ Belen, **a.g.e.**,s.58. 9ncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın 15 nci Kolordu Komutanlığı'na İzmir ve Manisa'nın işgallerinin gelecekteki tehlikelerin bir göstergesi olduğu ve bunun için protesto ve gösterilere devam edilmesi gerektiğini bildiren telgrafi şöyledir: "İzmir'in ve maalesef bunu takip eden Manisa'nın işgali gelecekteki tehlikeyi daha açık göstermektedir. Ülke bütünlüğümüzün korunması için milli gösterilerin daha canlı olarak yapılması ve sürdürülmesi lazımdır. Hayatımıza ve milli bağımsızlığımıza zarar veren işgal ve ilhak gibi olaylar bütün milletin içini kan ağlatmaktadır. Üzüntüler durdurulamıyor. Sindirilmesi ve tahammülü mümkün olmayan bu durumun derhal yok edilip giderilmesi bütün devletlerin adalet ve nüfuzlarını sabırsızlıkla beklemek konusunda önümüzdeki hafta içinde pazartesi başlayıp Çarşamba günü arkası alınmak üzere büyük ve heyecanlı mitingler yaparak milli gösteride bulunulması ve bunun bütün bağlı olan yerlere yayılmasına ve bütün İtilaf Devletleri temsilcileri ile Osmanlı Hükümetine etkili telgraflar verilmesi ve yabancı olan yerlerde yabancılara da özel etkiler yapılmakla beraber milli gösterilerde adap ve sükunetin fevkalade korunması ve Hristiyan halka karşı bir sataşma, gösteri ve düşmanca tavırlar alınmaması lazımdır."(ATBD. Y.50,S.112,Ankara, 2001,Belge No.4146,s.157-158).

¹¹¹ Belen, **a.g.e.**,s.58. Dar-ül Fünun'da yapılan konferans salonunda dört bin kişi toplanmıştır. Bkz. Belen, **a.g.e.**,s.62.

¹¹² Şamsutdinov, **a.g.e.**,s.66.

¹¹³ Belen, **a.g.e.**,s.58.

Damat Ferit Paşa, kendisine verilen nota hakkında ilgililerle bilgi vermeden istifa etmişti. Padişah onu tekrar hükümeti kurmaya¹¹⁴ memur etti. Yeni kurulan kabinede eski sadrazamlardan Tevfik ve Ahmet İzzet Paşalar da yer aldılar. Harbiye nazırı Sıtkı Paşa'nın yerine Şevket Turgut Paşa getirildi. Şevket Turgut Paşa milli mücadelenin ilk temelini atan, Albay Bekir Sami Bey'i 17 nci Kolordu Komutanlığı vekilliğine tayin etti. Bu Kolordunun İzmir dolaylarındaki birlikleri dağılmış¹¹⁵ Ayvalık'ta bir alayla, Aydın'da 57nci Tümen kalmıştı. Şevket Turgut Paşa'nın Bekir Sami Bey'e verdiği direktif, "vatan ne istiyorsa onu yapacaksın," Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa da orduyu uyandırmaya çalışıyordu.¹¹⁶

¹¹⁴ Damat Ferit Paşa'nın yeni hükümeti kurmasıyla ilgili beyannamesi şu şekildedir: "Medeni milletler arasında bozulması istenilmeyen bir kuralı Yunanlılar çiğneyerek ateşkes zamanında vatanımızın ayrılmaz bir parçası olan İzmir'e tecavüz ettikleri 15 Mayıs gecesi, İtilaf devletleri siyasi temsilcilerine bizzat verdiğim nota ile kutsal hukukumuzun korunması yoluna başvurulmuştu. Girişimimizin en kısa zamanda Paris Konferansı nezdinde, Avrupa ve Amerika başkentlerinde öğrenildiği şüphesizdir. Şu milli felaket şimşek hızıyla memleketimizin her tarafında da öğrenildi. Osmanlı milletinin tam bir ağırbaşlılık ve ciddiyetle gösterdiği metanet ve vatanseverlik, koparılmak istenilen bu vatan parçasının merkeze bağlanmasıyla sonuçlanırsa Osmanlı milletinin bu yüce davranışı ölümsüz bir şereftir. Gelecek günlerde meydana gelecek olayları, daima yasal bir şekilde sükunetle karşılayalım. Bizim gibi geçmişi muazzam bir milletin, hukukunun yok edilmesi olayı gerçekleşirse, bütün milletin katılımıyla Türklerin karakterine uygun bir karar alması doğaldır. Kurtuluş ve saadet hürriyetle, hürriyet ise cesaretle elde edilir. Şu karışık felaket içinde padişahımızın kalbi milletin kalbiyle beraber atıyor. Bugün yeniden kurulmasını emrettikleri hükümet, vatani görevlerini tamamıyla yapacağı gibi, bütün eyalet memurlarının aynı vatanseverlik ve anlayışlılık, bütün halkın basiretle hareket etmeleri ülke yararına ve devletin çıkarındandır. Padişahımız ve halifemizin hoşgörüsü ve yüce Osmanlı milletinin güveniyle bugün yine hükümet kurma görevini üzerime aldım." (ATBD. Y.50, S.112, Ankara, 2001, Belge No. 4131, s.82.)

¹¹⁵ 17. Kolordu ve 56. Tümen'in İzmir'de bulunan Subay ve erlerin bir kısmı daha 14/15 Mayıs gecesi İzmir'i terk ettiler. Erler memleketlerine giderken subaylar da Aydın ve Manisa'ya giderek buralarda Kuva-yı Milliye'nin çekirdeğini kurdular. Bkz. Aydın, a.g.e., s.37.

¹¹⁶ Belen, a.g.e., s.59. "Genelkurmay Başkanlığı'nın (Cevat Paşa'nın) İnci Kolordu Komutanlığı'na ülke geneli ve İzmir'deki durum hakkındaki tamiminin: 2. 3. ve 4. Maddeleri şöyledir:

2-İzmir Yunan işgali doğudan Nazilli'ye ve kuzeyden Akhisar'a kadar genişlemiş işgal birden bire durmuş ve daha sonra geri dönmeye başlamıştır. Şimdilik Ahmetli ve Turgutlu kasabalarının Yunanlılar tarafından tahliye edildiği gayri resmi bir surette haber alınmış ise de Akhisar'da bu tahliye resmen ortaya çıkmıştır. Akhisar'ı işgal eden Yunan Komutanı Kaymakamımız yanına giderek aldığı emir gereğince kasabayı tahliye edip çekileceğini bildirmiş, 10.6.1919 gecesi müfrezesiyle güneye doğru hareket etmiş ve 14 ncü Kolordu tahliye olunan arazinin işgalini Soma Cephesi Komutanlığı'na emir etmiştir.

3- Ayvalık kasabasına çıkan Yunanlıları aldığı siyasi ve fiili ile kasabadan bir adım dışarı çıkarmamayı başarmıştır. Yunan komutanı, bölge komutanımıza ayrıca müracaat ederek gönüllülerimizin Yunanlılara ateş etmemesini rica etmiş ve kendi askerlerine de kesinlikle ateş etmemeleri için gerekli emir verdiğini söylemiştir.

4- Akhisar, başlamazdan evvel 14 ncü Kolordu Komutanı, Ayvalık ve İzmir Yunan komutanlarına bir nota vererek İtilaf devletlerinin İzmir'i işgali konusunda verdikleri notanın kapsadığı bölge haricindeki işgalleri protesto ve bu bölgenin tahliyesini talep etmiş ve işgalin genişlemesi halinde savunma tedbirlerine başvuracağını bildirmiştir".(ATBD. Y.50, S.112, Ankara, 2001, Belge No.4137, s.116-117). Ayrıca bkz. Kroki-4.

26 Mayıs'ta Yıldız'da; toplanan saltanat şurasına dernek ve partilerin temsilcileri de katıldı. Trabzon temsilcisi Ömer Fevzi Bey, bu şuranın milleti temsil edemeyeceğini ileri sürdü. Millet Meclisinin toplanmasını da isteyenler vardı. Rauf Ahmet Bey Amerikan, Hürriyet ve İtilaf Partisi Başkanı Sadık Bey İngiliz himayesini isteyenlerin başında idiler. Galip Kemali Bey, müttefikler gizli kararları insafsızca uygulamak isterlerse, bu memleket isyan edecektir, dedi.(26/5/1919) İşte bu sırada Mustafa Kemal Paşa¹¹⁷bölgesel çalışmaların yeterli olmadığını, vatanın bütününe kurtarmak için çalışmak gerektiğini düşünerek Samsun'a çıkmış, halkı milli mücadeleye çekebilmek için bir taraftan Anadolu'nun her tarafında mitingler düzenleterek milli birliği oluştururken diğer taraftan vatansever duygularla meydana getirilmiş olan milli cemiyetleri Sivas Kongresi'nde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirmiştir.¹¹⁸

2.2 Bölgede Yunan İleri Hareketi

25 Mayıs 1919 günü öğleden sonra saat 13.00'te Manisa şehri 1000 kadar piyade ve dört makineli tüfekten oluşan bir Yunan kuvveti tarafından sükunetle işgal edilmiştir.

İşgal birliği Komutanının Mutasarrıflığa asayiş ve emniyetin sağlanması için Müttefiklerin kararı ve Yunan hükümetinin emri üzerine Manisa'yı işgal¹¹⁹ile görevlendirildiği ve mahalli idare, jandarma ve polislerin eskisi gibi görevlerine devam etmeleri ve emniyet için gerektiği kadar asker vereceği hakkındaki açıklamasının, Manisa mutasarrıfı tarafından Manisa'da emniyetsiz bir durum yok ki askere ihtiyaç olsun karşılığı ile protesto edildiği anlaşılmıştır.

İşgalden önce Manisa'da bulunan 60 mevcutlu bir piyade taburuyla dört tüfekli bir makineli tüfek bölüğü ve kadro halindeki 59 ncü Topçu Alayı birlikleri

¹¹⁷ Belen, a.g.e.,s.60.

¹¹⁸ Aybars, a.g.e.,s.178.

¹¹⁹ "Manisa'nın işgali için de Yunanlılar aynı bahane ve nakaratı tutturdular. Güya çetelerin buraya toplandığı, katliam yapacakları Hükümet-i Mahalliye'nin de bu kuvvetleri dağıtamadığı cihetle işgali lazım geliyormuş."(Süvari Yüzbaşı Ahmed, **Türk İstiklal Harbi Başında Milli Mücadele**, İzmir,1993,s.26-27).

piyade silahlarıyla Salihli istikametine çekilmiştir.¹²⁰ Yunan birliği 29 Mayıs'ta da Turgutlu'yu işgal etti.¹²¹

Venizelos, üç yüz bin Yunan muhacirini yerleştirmek için Menderes Ovasına önem veriyordu. Bu amaçla Kuşadası'ndaki İtalyanlardan önce Aydın'a varmak istiyordu. Oysaki müttefikler konseyi Selçuk'un doğusuna geçmemeyi şart koşmuştu. Venizelos Aydın'daki işlerin kötü gittiğine dair belgeler uydurarak İngiliz temsilcisinin onayını aldı.¹²²

27.5.1919 günü öğleyin biri belde içinde, diğeri Aydın'ın kuzey ve güney dış muhitlerinden olmak üzere üç kol halinde ilerleyen¹²³ Yunan birliği Aydın'ı işgal etti. Aydın Mutasarrıfı şehirde muhabere verilmesini uygun bulmamıştı. Karargahı Aydın'da bulunan 57nci Tümen de Antalya'ya kadar dağınıktı. Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker)¹²⁴ Bey de elindeki birkaç yüz kişi ile Çine'ye çekildi böylece Menderes vadisi Yunanlılara açılmış bulunuyordu. Askerler yapılan propaganda yüzünden firar etmekte idiler. Albay Şefik Bey (Aker) Harbiye Nazırına yazdığı raporda Halktan Kuva-yı Milliye kurulmasını teklif etti. Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa aldığı bu raporun altına (Gayet önemlidir. Acele etmek gerekir) sözünü yazdı, böylece Kuva-yı Milliye fikri doğdu. 29 Mayıs'ta Denizli Heyeti Milliyesi kuruldu. Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami Bey yüksek komiserlere çektiği telgrafta: Artık biliniz ki kalem değil silah, konuşuyor dedi. 3 Haziran'da da Muğla'da Müdafaa-i Vatan Cemiyeti kurulacaktır.¹²⁵

Bu arada Aydın'ı işgal eden Yunan kuvvetleri ileri hareketine devam ediyorlardı. 4 Haziran 1919 günü bir taburla Nazilli'yi işgal ederken, bir kısım kuvvetleri ile de Aydın'dan güneye doğru ilerleyerek Çine'ye 18 km. mesafeye kadar yaklaştılar. Yunan kuvvetlerinin güneye sarktığını gören ve 11 Mayıs'tan itibaren

¹²⁰ 61 nci Tümen Komutanlığı'nın Harbiye Nezaretine; Manisa'nın işgali ile ilgili raporu için bkz. **ATBD**. Y.51,S.114, Ankara, 2002, Belge No.4198,s.15.

¹²¹ Belen,**a.g.e.**,s.62.“17 nci Kolordu Komutanlığının Genelkurmay Başkanlığına; Turgutlu'nun işgali ve Ayvalık'ta yapılan çarpışmalar hakkındaki yazısı için bkz. **ATBD**. Y.51,S. 114, Ankara, 2002, Belge No.4201,s.28. Apak, **a.g.e.**,s.23-27.Ayrıca bkz. Kroki-5.

¹²² Belen **a.g.e.**,s.62.

¹²³ 57 nci Tümen Komutanlığı'nın Harbiye Nezaretine; Yunan kuvvetlerinin üç kol halinde Aydın'a ilerleyerek şehri işgal ettikleri hakkındaki yazısı için, bkz. **ATBD**. Y.51,S.114,Ankara, 2002, Belge No.4199,s.18.

¹²⁴ Alb. Şefik (AKER), Harbiye Nezaretine 23 Mayıs 1919'da yaptığı teklif ile KUVA-YI MİLLİYE fikrini ilk defa ortaya atan komutandır. Bkz. İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922**, Ankara, 1993, s.243.

¹²⁵ Belen, **a.g.e.**,s.63.

Muğla'nın kıyı ilçelerine asker yığmaya başlayan İtalya da 5 Haziran 1919 günü dört makineli tüfekli iki yüz kişilik bir piyade kuvveti ile Çine'yi işgal etti.¹²⁶

17 nci Kolordu Komutan vekilliğine atanan Albay Bekir Sami Bey¹²⁷ de Kuva-yı Milliye teşkiline çalışıyordu. Torbalı'yı (20 Mayıs 1919) işgal eden Yunan kuvvetine karşı yüz elli kişilik bir kuvvet topladı. Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami Bey,¹²⁸ İzmir Valisine çektiği telgrafında da İzmir'in işgalinden doğan infiali belirttikten sonra: "...Ödemiş Kuva-yı Milliye Komutanının emriyle yeni vazifemi ifaya başladım. Müslümanlık alemine son vazifemi ifa ediyorum. Aziz vatanım, necip milletim bizleri değil, bahtsız Türk Milletini feda edenleri tel'in etsin" diyordu.¹²⁹ İstanbul'dan Ödemiş'e gelirken Hamit Şevket Bey (İnce) yolda Bekir Sami Bey'den talimat almış, getirdiği parayı da gönüllülere dağıtmıştır.

Ödemiş'te bu hazırlık olurken diğer bazı kasabalarda mal ve can korkusundan Yunanlıları çağıranlar, Rumlara sığınanlar ve Yunan bayrağı çekenler de görülüyordu.¹³⁰ Yunan kuvvetleri de 1 Haziran 1919 akşamına doğru Ödemiş'i işgal etti. Milli kuvvet doğuya çekildi.¹³¹ Bu muharebeye ilk kurşun muharebesi adı verilir.

26 Mayıs günü, biri İngiliz olmak üzere Yunan harp gemileri himayesinde asker yüklü gemiler Ayvalık önlerine geldiler. Burada Yarbay Ali Bey (Çetinkaya) komutasındaki zayıf mevcutlu 174 ncü piyade alayı vardı. Direnme olacağını anlayan Yunan komutanı kuvvetini geriye çekti. 14 ncü Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa, Ali Bey'e bir düşman çıkarması halinde teması muhafaza ederek çekilme emri verdi Yunanlılar yeni kuvvet alarak 29 Mayıs'ta karaya asker çıkarmaya başladılar. 174 ncü

¹²⁶ Aydın, **a.g.e.**, s.88.

¹²⁷ "İzmir'in işgalinden sonra İzmir'de dağılan 17 nci Kolordu ve 56 ncı Tümen birliklerini toplamak ve Yunanlılara karşı mukavemet edecek bir kuvvet vücuda getirmek görevini alması için Rauf Bey tarafından yapılan teklifi kabul etti." (**a.g.e.**, s.94).

¹²⁸ Belen, **a.g.e.**, s.63.

¹²⁹ Bu telgraflar (Ödemiş Kuva-yı Milliye Komutanı Tahir Fethi, Ödemiş Kaymakamı İzmir ve İstanbul'da İtilaf Devletleri mümessillerine çekilen telgraflar) karşısında 17 nci Kolordu Kumandan Vekili Miralay Bekir Sami'nin verdiği cevap, Kuva-yı Milliye'nin teşkilinde ne kadar azimle hareket edildiğini ve bu asil ruhu yansıması bakımından fevkalade önemlidir. Bkz. Aydın, **a.g.e.**, s.115.

¹³⁰ Belen **a.g.e.**, s.63.

¹³¹ "Ödemiş'ten çekilen Ali Orhan ve Selim Örsel ve birkaç arkadaşı toplanma bölgesi olarak kararlaştırdıkları Gündoğan Yaylası'na buradan da Keles bölgesine geldiler. Yüzbaşı Tahir Bey ve arkadaşları da önce Keles'e buradan da hep birlikte Alaşehir'e geçtiler. Keza Bekir Sami Bey de yorgun ve bitkin halde Alaşehir'e geldi. 4 Haziran'da Kaymakam ve Jandarma Komutanı Eşme'ye intikal etmiş olan 17 nci Kolordu Komutanı Albay Bekir Sami Bey ile buluştular." (Aydın, **a.g.e.**, s.121).

Alay çetin bir çarpışmadan sonra kazak istikametine çekilmeğe başladı. Haziran ayı başına kadar İzmir'deki Yunan kuvveti iki tümene çıkarıldı. İtalyanlar da Mayıs ayı sonuna kadar Kuşadası'ndan başka Fethiye, Marmaris, Bodrum, Söke, Antalya mevkilerini Haziran sonuna kadar da Burdur, Muğla'yı, Afyon, Konya, Kütahya istasyonlarını, Trakya'da Muratlı istasyonunu işgal ettiler.¹³²

B. KUVA-YI MİLLİYE

1.1. Kuva-yı Milliye'nin Kurulması

Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti devlet olma özelliğini kaybediyordu.¹³³Başta İstanbul ve İzmir olmak üzere memleketin işgal edilmeye başlanması üzerine, meseleyi siyaseten çözmeyi tercih eden Osmanlı Hükümeti'nin başarısız kalması karşısında durumu doğru ve yerinde tespit eden yetkililer,¹³⁴Milli Mücadele'ye inanan komutanlar, mülki görevliler, halkın ileri gelenleri ve Türk halkı ile işbirliği ile teşkilatlanmaya, vatanını, canını malını ve namusunu korumak, bağımsızlığını kazanmak amacıyla Kuva-yı Milliye'yi oluşturarak silahlı mücadeleye başlamıştır.¹³⁵

Mustafa Kemal Paşa, Nutkun birinci cildinde, “ *Milli Teşkilat Kurulması ve Milletın Uyandırılması*” başlığı altında “...Dikkate değer bir noktadır ki, İzmir'in ve onun arkasından Manisa'nın ve Aydın'ın işgali ve saldırılar ve zulümler hakkında henüz millet aydınlanmamış ve milli varlığa vurulan feci darbeye karşı açıkça, herhangi bir şekilde tepki ve şikayet göstermemişti. Milletın bu haksız darbeler karşısında sessiz ve hareketsiz kalması, elbette millet lehinde yorumlanamazdı...” dedikten sonra 28 Mayıs

¹³² Belen, **a.g.e.**,s.64.

¹³³ Ahmet Vehbi Ecer, “ İkinci İnönü Zaferi'nin Türk Milletine Kazandırdığı Moral Güç”, **ATAM Dergisi** S.44,C.XV, Ankara, 1999,s.651.

¹³⁴ Metin Ayışığı, “Mütareke Döneminde İstanbul Hükümetleri ile Kuva-yı Milliye Arasındaki Münasebetler (14 Ekim 1918 - 16 Ekim 1920),**ATB.** Y.23,S. 45,Ankara, 1998,s.61.

¹³⁵ Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Heyeti İdare ve Heyeti Merkezîyeleri tarafından teşkil olunan Kuva-yı Milliye, seyyar ve sabit olmak üzere iki türlü idi. Seyyar kuvvetler, sadece kendi bölgelerinde değil, gerektiğinde diğer bölgelerde de faaliyette bulunuyorlardı. Sabit kuvvetler de her türlü şarta karşı müdafaa tertibatı alıyorlardı. Kuva-yı Milliye, düzenli bir ordu olmayıp, bölgelere göre çeşitli isimler alıyordu. Kuva-yı Milliye birliklerinin bir genel komutanı, ayrıca bir de cephe komutanları vardı. Bkz. **ATBD.**Y.51,S.113,Ankara, 2002,s.III.

1919'da Valilere, bağımsız mutasarrıflıklara, kolordu komutanlarına bir bildiri göndererek “Milleti uyandırmanın” gerektiğini açıklamaktadır.¹³⁶

9 Ocak 1920 tarihinde, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele Planı'nı kolordulara göndermiş ve kesinlikle gizli tutulması gerektiğini bildirmiştir. Sunulan plan ancak ekinde açıklanan koşulların bütünüyle olduğu anda hızla uygulanacaktır. Ulusal kuvvetlerin ve gücü ve dolayısı ile hükümet ve devletin daha bozulmamış yaşama gücünü dünyaya göstermek için bütün var olan araçların bu amaçta kullanılarak başarının sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Kolorduların görev bölgeleri ve gerek savaşa hazırlığın hızını ve düzenini sağlamak, gerekse savaş sürerken bölgelerindeki güvenliğin korunması ile gereksinimlerinin sağlanması, depo birliklerinin hazırlanması belirtilmiştir. Kuva-yı Milliye'nin askeri birlikler içerisinde teşkilatlanma yöntemini de belirtmiştir.¹³⁷

Planın Eki'nde ise; açıklanan bu planın hiçbir zaman Anadolu'nun bağımsızlığı anlamına gelmeyecektir. Yunanlıların resmi olsun olmasın Aydın ilini kendilerine bağladıklarını açıklamaları ya da anlaşık Devletler ve ortakları, Sivas Kongresi'nin çizdiği sınır içindeki Anayurdu parçalamaya ilişkin herhangi bir öneride bulunmaları durumunda, Halifelik ve Saltanat makamını, Hükümet ve Ulusal Meclis hiçbir girişim ve hareketle yukarda açıklanan gelişmelere karşı önlem alacak durumda bulunmadıkları ya da yapılacak barışçı girişimlerin olumlu bir sonuç vermeyişinden son bir önlem olmak üzere bu plan yapılmış ve böylelikle hükümetin de gizli ve büyük ölçüde yardımı olacağı göz önüne alınmıştır. Bu planda İstanbul'la Trakya ve Anadolu arasına güçlü yabancı birliklerin girebilmesi olasılığına dayanarak Anadolu'dan oralara egemen olamamak kaygısıdır. Oralarda ayrı yöntemle hareket olunarak aradaki yabancı birliklerin yok olmasını sağlayıcı eylemlere başvurulması zorunludur. Böylece milli ordu teşkilatının ilk aşamaları oluşturulmaya başlanmıştır.¹³⁸

Kuva-yı Milliye farklı niteliklere sahip insanlardan oluşuyordu.¹³⁹ Batı Anadolu'da, zaman zaman hükümete baş kaldıran zeybekler vardı; şimdi topraklarına

¹³⁶ **Nutuk**, C.I,s.22. Tülay Duran, “Akşehir-Kütahya Kuva-yı Milliyesi Hakkında Mustafa Kemal'e Gönderilen Rapor”, **BTTD**. S.29, Ankara, 1987,s.8.

¹³⁷ Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I**, Ankara, 1995,s.368-374.

¹³⁸ **a.g.e.**,s.374.

¹³⁹ **ATBD**. Y.51,S.113,Ankara, 2002,s.III.

düşman girince, bu zeybekler ona karşı mücadeleye başlamışlardır, işte bu unsurlar, düşmanla mücadelede ön plana geçirilmişlerdir. Askerler resmen Yunanlılara karşı mücadeleye katılmamakla birlikte, çeteleri ve zeybekleri bütün imkanları ile destekliyorlardı, İstanbul'da Erkan-ı Harbiye'deki yetkililer de durumu biliyor, açık ve ağır bir suçlama yoksa yöredeki küçük birlik komutanlarının yaptıklarına, mümkün olduğunca ses etmiyorlardı.

Batı Anadolu'daki çete önderlerinden ikisi, büyük ün kazanmışlardır. Gediz nehri ve kuzeyindeki sahada Çerkez Ethem, güneyde Menderes nehri havzasında ise Demirci Mehmet Efe. Bu arada Yörük Ali Efe gibi bazı küçük çete reisleri de bu mücadelede etkili olmuşlardır. Bu çete reislerinin yanında, subaylar da bulunuyor, gerektiğinde askeri meselelerde danışmanlık yapıyorlardı.¹⁴⁰

Önemle vurgulanması gereken bir husus da Kuva-yı Milliye'nin uyguladığı taktiktir. Bu müfrezeler küçük birlikler halindedir. Ağır silahları yoktur. Buna uygun olarak daha ziyade gerilla tipi hareket yapmaları gerekir. Nitekim Yunan genel taarruzundan sonra Yunan kuvvetlerinin süratle ilerleyişi ve alınan yenilgiler karşısında TBMM'nin 3 Temmuz 1920 günkü oturumunda gerek Mustafa Kemal Paşa gerekse Albay İsmet Kuva-yı Milliye'nin harb-i sagir taktiği uyguladıklarını ifade ettiler. Fakat Kuva-yı Milliye sadece bu taktiği değil, normal nizami birliklerin, düzenli ordunun uygulayabileceği taarruz, savunma muharebeleri de yapmıştır. Aslında bu uygulama onların imkan ve kabiliyetleri dışındadır. Bu müfrezelerin içinde subaylar da vardır. Aydın'a taarruz öncesinde yapılan toplantılarda 57nci Tümen Komutanı dahi başlarındadır. Bunların bu tip hareketin yapılmasına engel olması gerekirdi: O halde bu harekate nasıl giriştiklerinin sebeplerini ararken sadece maddi faktörleri değil, manevi faktörleri de dikkate almak gerektiği ortaya çıkmaktadır. Müfrezelerdeki efeler ve zeybeklerin aşırı cesareti, bu uygulamada önemli faktördür. Ancak bu cesaretin oluşmasındaki ruhi durumu doğuran en önemli etken de sadece efelerin değil, Kuva-yı Milliye'yi teşkil eden subay, asker, gönüllü, milis hepsinin vatanlarının işgaline, Yunan zulmüne tahammül edemeyişleridir. Bundan doğan kin ve nefret, müfrezeleri düşmanı

¹⁴⁰ Baykara, **a.g.e.**,s.81-82.

mağlup etmek ve yurttan atmak için adeta coşturmuş, büyük bir manevi güçle bezemiştir.¹⁴¹

1.2. Kütahya ve Çevresindeki Kuva-yı Milliye Faaliyetleri

Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra başlayan direniş çabaları, 4 -11 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi'yle önemli bir atılım yaptı. Sivas Kongresi'nde seçilen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi, yeni bir meclis ve onun hükümeti kuruluncaya kadar İstanbul Hükümeti'yle bütün ilişkisinin kesilmesini istedi ve bunu bütün Anadolu illerine duyurdu. Bu karara bazı Anadolu vali ve mutasarrıfları uyarken, bazıları kararı dinlemeyip hatta bunların arasında Heyet-i Temsiliye kararlarına açıkça karşı çıkan vali ve mutasarrıflar da vardı. İşte bunlardan biri de Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'di. Hilmi Bey'in en önemli amacı o sırada 20 nci Kolordu Komutanı olarak bölgede bulunan Ali Fuat Paşa'nın (Cebesoy) görevden alınmasını sağlamaktı. Hilmi Bey, bu amaçla Damat Ferit Paşa hükümetiyle sürekli temas halinde bulunuyordu. Bu sırada bölgede diğer etkili bir güç Eskişehir ve Kütahya'yı işgalleri altında bulunduran İngilizlerdi.¹⁴²

Aynı günlerde, İngilizlerin Kütahya'da bulunan 87.000 sandık cephaneyi İzmit'e taşımak istedikleri öğrenildi. Kuva-yı Milliye için büyük önemi olan bu cephanenin¹⁴³ Kütahya'dan çıkarılmasını önlemek gerekiyordu. Bunun için, Ali Fuat Paşa, Kütahya'ya bir hareket düzenlemeyi kararlaştırdı. Böylece, hem İngilizlerin ultimatomu yanıtlanmış olacak, hem de cephane kent dışına çıkarılamayacaktı. Kısa süre içinde, Uşak, Gediz, Simav, Akhisar ve Alaşehir'den gelen atlı çetecilerle, 350 kişilik bir müfreze kuruldu. Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in komutasına verilen müfreze 20 Eylül 1919'da Kütahya'ya girdi. Bunun üzerine, Kütahya'daki İngiliz bölüğü

¹⁴¹ Aydın, **a.g.e.**,s.393.

¹⁴² Dumlupınar-Kütahya, **Kütahya Sanayi Odası Rehberi Dergisi**, Rehber Dizisi:10,Kütahya,2005,s.42.

¹⁴³ “Birinci Dünya Savaşı sırasında, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'na saldırıları sırasında büyük miktarda cephane, Kütahya'ya nakledilip istasyondaki büyük handa saklanmaktaydı. Bu cephaneyi, Kütahya'daki İngiliz askerlerinin ele geçirmek istedikleri haber alınınca daha sonra Birinci BMM'nde Kütahya milletvekili olarak hizmet eden, Bedrettinoğlu Şeyh Seyfi Efendi ve Tahrirat Müdürü Hasan Sami ile Polis Başkomiseri Feyzi Bey'lerin fedakarca çabalarıyla bu cephanelerin bir kısmı, gece vakti köylülerin yardımıyla etraftaki köylere naklettirilmiştir.” (Uzunçarşılı, **a.g.e.**,s.181). Ayrıca Kütahya'da bir depodaki cephanelerin İstanbul'a nakline teşebbüs edildiğine ve engellenmesine dair bilgiler için bkz. Özalp, **a.g.e.**,s.74.

Eskişehir'e alındı.¹⁴⁴ İsmail Hakkı Paşa da, İngilizlerin yeniden Kütahya'ya dönmesini ve cephanenin dışarı çıkarılmasını önlemek amacıyla, Kütahya-Eskişehir demiryolu üzerindeki Alayunt Köprüsü'nü havaya uçurdu. Böylece, bölgenin bütün denetimi Kuva-yı Milliye'nin eline geçmiş oldu.¹⁴⁵

İngiliz askerlerinin Kütahya'dan çekilmesi ise Çerkez Ethem'in maiyetindeki müfreze kumandanlarından¹⁴⁶Priştineli İsmail Hakkı Bey'in Kütahya ve Havalisi Kuva-yı Tedibiye ve Teşkilat-ı Mahsusa Kumandanı¹⁴⁷ olarak Kütahya'ya gelmesiyle, kentte direniş eğilimi de güçlendi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kütahya Şubesi'nin kurulması da bu döneme rastlar, örgütün başkanlığına askerlik şubesi eski başkanı Nüzhet Bey seçildi.¹⁴⁸

Batı bölgesinde Alaşehir ve Bölgesi Kuva-yı Milliye kurucusu olan daha sonra da Kütahya Kuva-yı Milliye Komutanı olan Süleyman Sururi Bey'in 1 Mart 1920 tarihinde Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya sunduğu raporda da Akşehir ve çevresinde kurularak Kütahya'ya kadar genişleyen Milli Mücadelenin özelliklerini açıklayan bilgiler yer almaktadır.¹⁴⁹

¹⁴⁴ Ali Fuat Paşa'nın emriyle Kütahya'ya giren Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in Komutasındaki 350 kişilik müfrezinin içinde Simav'dan gelen atlı çeteler de vardır. Bu müfrezinin gelmesiyle Kütahya'daki İngiliz Bölüğü Eskişehir'e çekilmiştir bkz. Cihat Pala, **Doğası, Tarihi ve Folkloruyla Simav**, Ankara, 1991,s.204.

¹⁴⁵ Bu konuda Mustafa Kemal Paşa'ya Kütahya'dan şu telgraf çekilmiştir. "Büyük milletimizin tezahürat samimiyye-i vatanperveranesi (içten gelen vatan sevgisi gösterileri) için Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya muvasalat eylediğine kemal-i beşaret (ulaştığına müjdeli) ve ibtihâcla (sevinçle) muttali olduk. Kuva-yı Milliye dört senelik müdhiş ve hunin (kanlı) bir musaraa-yı feciadan (feci boğuşmadan) sonra şerefli ve şehamet-i tarihiyyemizle (yiğit tarihimizle) mütenasip bir sulh arzusuyla kılıncını kınına koyan milletin gördüğü milliyyet-şiken (milli duyguları kıran) ve sâr (öc alan) ve facialara karşı bir feverandan (galeyandan) bir irade-i milliyeden başka bir şey değildir. Kuva-yı Milliye irade-i Milliye'nin azamet ve mehabetini (ululuğunu) nefsinde taharri ettiren (arayan) kuvvettir ki açtığı liva-yı necat (kurtuluş sancağı) ve ati-i istihlasda (gelecekteki kurtuluşu) milletin âti-i mesudi mütecalibdir (gelecekteki mutluluğu çekicidir). Amâl-ı meşrua-yı vatanperverinin tevfiakat-ı samedaniyeye (vatanperverliğin meşru emelleri Allah'ın yardımına) mazhar olması duasıyla Heyet-i muhtereme-i temsiliyeye beyân-ı hoşamedî ederiz (hoşgeldiniz deriz).(Aralık 1919) ,Kütahya Harekat-ı Milliye'ye Reddi İlhak Heyet-i Merkeziyesi". (ATBD. Y.38,S.87, Ankara, 1989,Belge No.2091,s.32).

¹⁴⁶ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.II, Ankara, 1996,s.122.

¹⁴⁷ Yıldız, **a.g.m.**,s.48.

¹⁴⁸ Uzunçarşılı, **a.g.e.**,s.181.

¹⁴⁹ Duran, **a.g.m.**,s.8-13.

İsmail Hakkı Bey (20 Temmuz 1336) de Kütahya Müdafaa-i Hukuk Merkezi'ne bir yazı göndermiştir. Bu yazı şu bilgileri içermektedir.¹⁵⁰

“Vatanın büyük gayret ve şedit bir azmile müdafaası ve mübarek topraklarımızı çiğneyen düşmanın def ve tenkili esbabını ihzar için ber-vech-i ati mevaddın suret-i kat’iyyede tatbikini temin ve bu hususta her türlü icraat-ı şedideyi ifa etmek üzere Kütahya’ya geldim. Atide dercolunan mevaddın hemen tatbikatına başlanmasını talep ederim.

1. Müdafaa-i Hukuk 90 tevellüdünden 309 tevellüdüne kadar olan efradın celp ve cemine karar verildiği ve suret-i katiyye’de ilan edilecek ve derhal celp ve ceme başlayacaktır.

2. Balâda zikrolunan tevellüt erbabından iki yüz elli fişekle bir Osmanlı yahut ikiyüz elli fişekle bir Alman yahut ikiyüz elli fişekle bir Rus mavzeri bulup getirenler seferberlikten istisna edilecektir.

3. Toplanacak efrattan taburlar tertib olunacak ve lüzumuna göre sevk ve istihdam olunacaktır. Bunların iaşeleri Müdafaa-i Hukuk Heyetince temin olunacaktır. Bu hususu müzakere etmek üzere Müdafaa-i Hukuk levazım memuru nezdime gelecektir.

4. Hükümetin malumat ve vesikasını hamil olmaksızın memleketten çıkacaklar takip ve tecziye edilecekleri gibi emlak ve emvali müsadere ve zapt ve ailesi tehcir edilecektir.

5. Firarilerden hükümetçe yapılacak ilanda ve tayin olunacak günde gelip teslim olmayanların emvali müsadere ve ailesi teb’it edilecek ve kendileri idam olunacaktır.

6. Memleket dahilinde muzır propagandalar icra ve yalan yanlış havadis ve eracı neşir ve işaa edenler bulunursa bu gibiler her kim olursa olsun haklarında en ağır ceza tatbik olunacaktır, bu gibileri tahkik ve derdest etmek üzere kendi maiyetinden memuru mahsus tayin edilmiştir.

7. Teşekkül edecek taburlar için heyetten veya eşraf-ı mahalliyeden tabur kumandanı olarak üç zat intihab ve tefrik olunacaktır.

Balada zikrolunan tevellütlerden celb olunacaklar meyanındaki malûller bir heyet-i sıhhiye tarafından tefrik ve terhis olunacaktır.”

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Derneği Temsilciler Kurulu Ulusal Savaşım Planı’na göre, İzmit, Eskişehir, Bolu Sancaklarının bölge komutanlığına, olabilirse merkezi Bilecik olmak üzere 56 ncı Tümen Komutanı Albay Bekir Sami (Günsav) Bey, Kütahya, Afyonkarahisar, Isparta, Burdur, Konya ili, Niğde Sancağı, Kayseri Sancağı bölge komutanlığına 12 nci Kolordu Komutanı Albay Fahrettin (Altay)

¹⁵⁰ Uzunçarşılı, **a.g.e.** ,s.181.

Bey görevlendirilecek doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı bulunacakları bildirilmiştir.¹⁵¹

Diğer taraftan teşkilatlanmanın devamında, 21 Temmuz 1920 tarihinde, Kütahya Milli Alayı 1 nci Tabur Kumandanlığı'na Yüzbaşı Mithat Bey getirilmiştir. 22 Temmuz 1920 tarihinde ise bütün yedek subay adayları askere çağırılmıştır. Herkesin elindeki ulaşım hayvanlarını 1 nci Tabur Komutanlığı'na teslim etmesi gerektiği İsmail Hakkı Bey tarafından Müdafaa-i Hukuk Heyeti'ne bildirilmiştir.¹⁵²

Kuvayı Tedibiye Kumandanı İsmail Hakkı Bey, kurmakta olduğu Milli Taburların ihtiyaçlarını sağlamak için 26 Temmuz 1920 günü Bozüyük'te bulunan Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'ya bir telgraf çekmiştir.¹⁵³ Tavşanlı krom madeninde elde kırk üç sandık dinamiti de marşandiz ile Eskişehir'de 22 nci Kolordu Kumandanlığı'na göndermiş ve 30 Temmuz tarihli telgrafla durumu Ali Fuat Paşa'ya bildirmiştir.¹⁵⁴

Kurulan yeni alay için silah ve cephane sağlanması konusunda İsmail Hakkı Bey, sürekli çaba gösteriyordu. Saruhan Mutasarrıfı Aziz Bey tarafından Uşak'ta bırakılan silahlar ile yirmi sandık cephaneyi Kütahya'ya getirmek için İsmail Hakkı Bey büyük çabalar sonucunda başarılı olmuştur.¹⁵⁵

İsmail Hakkı Bey, oluşturmaya çalıştığı Milli alay için Ağustos ayı başında tellallar aracılığıyla Kütahya halkından çadır talep etmiş ve bunun sonucunda birkaç gün içinde 400'den fazla çadır toplanmıştır. Milli Alay yavaş yavaş kurulurken İsmail Hakkı Bey 6 Ağustos 1920 tarihinde Afyon'da bulunan Mustafa Kemal'e bir telgraf

¹⁵¹ Onar, **a.g.e.** ,s.373.

¹⁵² Uzunçarşılı, **a.g.e.** ,s.183.

¹⁵³ Telgrafın Metni şöyledir: “Burada (290-39 doğumlulardan)silah altında bulunanlardan seçilen ve askere çağırılmış bulunan (310-315 doğumlu) yaş grubundan 1500 ve 2000 kişilik bir nizamiye kolu oluşturulmuş ve beşer yüz kişilik muharip askerden oluşturulmuş 1 nci ve 2 nci Taburlar kurulmuş ve subayları belirlenmiştir. Bu taburlar elde edilen silahlarla düzenli bir bölük şeklinde silahlandırılmış, kıyafetleri ve yiyecekleri sağlanarak harekete hazır bir kuvvet haline getirilmiştir. Mutasarrıflığın, halkın ve eşrafın sözü üzerine en geç bir hafta içinde burada 2000 silah temin edileceğinden iki tabur haricinde ayrıca bir yardımcı kuvvetin silahlandırılmasına çalışılmaktadır. Bu iki taburun kadro ve teşkilatı sağlanınca emrimdeki 150 kişilik atlı asker müfrezesiyle birlikte Simav Cephesine hareket edeceğimi ayrıca bildireceğim. 26 Temmuz 1336,Kuvayı Tedibiye ve Teşkilat Kumandanı, İsmail Hakkı”. (Uzunçarşılı, **a.g.e.** ,s.184).

¹⁵⁴ **a.g.e.** ,s.187.

¹⁵⁵ Aynı yer.

çekerek¹⁵⁶ onu Kütahya'ya davet etmiş, Mustafa Kemal'de Kütahya'ya gelerek bu kuvvetleri denetlemiştir. Şehirde birkaç saat kalan ve olumlu izlenimlerle ayrılan Mustafa Kemal Paşa Kütahya Mutasarrıfı Sait Bey'e Kütahya halkına karşı duyduğu takdir hislerini bildiren yazı göndermiştir. Bu yazıda şöyledir: ¹⁵⁷

“Kütahya Mutasarrıfı Sait Beyefendiye

Büyük Millet Meclisi'nin selam ve ihtiramını muhterem halkımıza, kahraman orduya ve hamiyetkar memuriyeye tebliğ etmek üzere Kütahya'yı dahi ziyaret eden heyetimiz burada gördüğü mefharetbahş ve itm'inan aver tezahüratı samimiye ve aliyeden dolayı fevkalade müftehir ve mesrurdur. Vatanperver Kütahya ahalsinin mali fedakârlığı, maddi ve manevi himemat ve mesaisiyle beş on gün zarfında ihzar ve teçhiz edilen binlerce mevcuda balığ kıta-atı askeriye'nin giriştiğimiz dini, milli, vatani mücadele de muzafferiyetimizi temin edecek kahraman bir zümre olarak ispatı fedakâri edeceğinden eminiz. Gerek zatı âlileriyle Müdafaa-i Hukuk Heyeti gayyuresinin gerek umum Kütahya halkının mucibi mübahat olan himematından dolayı hissettiğimiz şükranı Büyük Millet Meclisi namına beyan ile arz veda eder ve işbu ihtisatı mahmedetkaranemizin aynen bütün ahaliye tebliğ buyurulmasını rica eyleriz.

Kütahya ve çevresi Kuva-yı Tedibiye Kumandanı İsmail Hakkı Bey, Kuvayi Tedibiye Kumandanı Çerkez Ethem Bey'in kuvvetlerine mensuptu.¹⁵⁸ Çerkez Ethem yalnızca Salihli cephesinde değil, ayaklanmaları bastırmak için gittiği, Yozgat, Balıkesir, Gönen ve Düzce dolaylarında da etkili olmuş ve başlı başına bir güç simgesi durumuna gelmişti. Yunan saldırısı sonunda yerel cephele dağılınca, geniş bir bölgeyi içine alan ve daha çok oynak savaş yöntemlerini kullanan bir örgütlenme ortaya çıktı ve Çerkez Ethem, “Kütahya ve Havalisi Kuva-yı Seyyare Komutanı” olarak sesini duyurdu.¹⁵⁹

1.3. Uşak'ta Kuva-yı Milliye

İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmalarla paylaşılan bölgenin dışında kalan Uşak'ta, 15 Mayıs 1919'da başlayan Yunan işgali ertesi direniş örgütlenmesine başlanmıştır. Burada iki siyasi kuruluşun bulunduğunu görmekteyiz. Bunlardan birincisi

¹⁵⁶ Telgrafın metni şöyledir: “Afyon Karahisarında Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne, Konya'dan avdet buyurduğunuz istihbar eden Kütahya ahali, ayan ve eşrafi teşrifi alilerine muntazırdılar. Kıymetli vaktinizin bir cüz'i kalilini Kütahya'yı teşrife hasrederek teşkil eden Milli Alay'ın lütfen teftişini istirham etmek cüretkarlığında bulunuyoruz. Bu vesile ile de arzı hürmet eylerim”.(Uzunçarşılı, a.g.e. ,s.192).

¹⁵⁷ Uzunçarşılı, a.g.e. s.192. Jaeschke, a.g.e.,s.116.

¹⁵⁸ a.g.e. ,s.184.

¹⁵⁹ Uzunçarşılı, a.g.e. ,s.181.

1 Haziran 1919'da Teşkilat-ı Mahsusa'dan Alaşehir mevkii kumandanı Süleyman Sururi Bey'in etkisiyle kurulan "Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Milliyesi"dir. İkincisi de İbrahim (Tahtakılıç) Bey'in 30 Temmuz 1919'da kurduğu ve başkanı olduğu "Redd-i İlhak Cemiyeti"dir. Bu cemiyetler sayesinde Uşak halkı arasında Kuva-yı Milliye¹⁶⁰ hareketi büyük ölçüde yaygınlaştırılmıştır.

Uşak'ta Kuva-yı Milliye'nin halk arasında benimsenmesi ve yapılan kongrelerde Uşak heyetlerinin çalışmaları İzmir'in işgalinin ne derece etkili olduğunu göstermektedir. Bu arada mahalli olmayıp bütün Batı Anadolu'yu kapsayacak bir üst kongre niteliğinde olan Alaşehir Kongresi¹⁶¹ 15-16 Ağustos'ta toplanmıştır. Bu kongreye, Balıkesir, Manisa, Alaşehir, Sındırgı, Buldan, Gördes, Uşak, Ödemiş, Bozdağ, İnegöl, Denizli, Nazilli, Akhisar ve Ayvalık'tan temsilciler katılmışlardır. Kongrede Hacı Muhittin Çarıklı Bey başkan, Alaşehir temsilcisi Mustafa Bey ile Uşak temsilcisi İbrahim (Tahtakılıç) Bey başkan yardımcılığına seçilmişlerdir. Üçüncü Balıkesir kongresinden sonra Ekim ayı içinde Uşak'ta bir kongre toplandığına dair bilgiler bulunmakla birlikte bu kongre ile ilgili bilgiler sınırlı ve muğlaktır.

Yunanlılar Sevr Anlaşmasını Osmanlı Devletine silah zoruyla kabul ettirmek üzere 22 Haziran 1920'de toplu bir saldırı başlatmışlardır. Yunan birliklerinin bir kolu Bursa yönünde saldırıya geçerken bir başka kolu da İzmir'in doğusuna doğru harekete geçmiştir. Yunan hareketinin Uşak yakınlarına doğru ilerlemesi üzerine 23 ncü Tümen Komutanı Kurmay Yarbey İzzettin (Çalışlar) Bey birliklerini ikiye ayırarak bir kısmını

¹⁶⁰ **ATBD**, "Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin Oluşumu", Y.51,S.113, Ankara, 2001, Belge No.4163, s.41.

¹⁶¹ "İtilaf Devletlerinin, İzmir şehrinin geçici olarak Yunan askeri işgali altına alınacağına dair Osmanlı Devleti'ne verdikleri nota üzerine harekete geçen Yunan askerleri, bu karara aykırı olarak İzmir şehrine tecavüz ile, belirlenmiş olan bölgelere kadar işgal sahasını genişletmesi ve masum halka birçok mezalim yapması dolayısıyla memlekette vatanperver duygular galeyana gelerek milli kuvvetlerle vatanın savunulması mecburiyeti doğmuştur. Bunun sonucu olarak Balıkesir, Alaşehir, Uşak, Afyonkarahisar, Aydın ve havalisi halkı tarafından gönderilen murahhasların toplanmasıyla Alaşehir'de bir kongre yapılmıştır. Bu kongrenin amacı; memleketin sükun ve asayişini bozacak vilayetimizi kendi memleketlerine katmak ve çoğunluk sağlamak ümidiyle, her türlü faciayı yapan düşman Yunan askerlerinin, memleketimizden atılması, Yunan mezalim ve cinayetlerinin medeniyet aleminin gözü önüne konulması ve sırf bu amaca yönelik kararlar alınmasından ibaret olduğu" belirtilmiştir. 16 Ağustos 1919 cumartesi günü açılan ve 25 Ağustos 1919 pazartesi günü görüşmelerine son veren Alaşehir Harekatı Milliye ve Reddi İlhak Büyük Kongresi 26 maddeden oluşan kararları ile düşmana karşı mücadele verileceği bildirilmektedir."(ATBD.Y.51, S.114, Ankara, 2002, Belge No.4227, s.158-172).

Demirci'ye, bir kısmını da Eşme yönüne göndermiştir.¹⁶² Ancak Yunan saldırısı karşısında Uşak'ı savunmakta olan 23ncü Tümenin yerel direniş grupları Milli Piyade Taburu ile Milli Süvari Alayı'nın direnişi yetersiz kalmış, neticede Yunanlılar 29 Ağustos 1920'de şehri işgal etmişlerdir. Uşak, Yunanlıların bundan sonraki hareketlerinde işgal güçlerinin başkomutanlık karargahı işlevini üstlenmiştir.¹⁶³ Uşak'ın işgali sırasında, birinci tümenden bir müfreze Bolladannın şimal doğusunda Aydos'a varıyor, iki ve on ikinci tümenler ise, fecirle beraber düşmanın Uşak garbındaki Karaköy - Alkençak - Aksetseli - Sarayköy hattına taarruza geçiyorlar. Üç saat süren kesif bir savaştan sonra Kemalistler çekiliyorlar. Ve Uşak'ın ötesine kadar Yunanlılar tarafından takip ediliyorlar. Türkler 400 esir ile iki top ve iki havan topu, dört lokomotif ve cephaneye yüklü bir tren bırakıyorlar, ikinci tümen, Uşak şehrinde yerleşiyor. 30 Ağustos'ta 12 nci tümen şimale, Gediz üzerine teveccüh ederek Hamidiyehanı'nda bir Türk postasını tardediyor ve Eylülün birinci günü Kidonya tümeninden bir müfreze Simav'a gelerek irtibat tesis ediyor. 4 Eylül'de ise gerek bu müfreze ve gerekse 12 nci tümen Gediz'i işgal ederek 10 kilometre şimale kadar ileri karakollarını sürüyorlar. Böylece General Nider'in birinci kolordusu tarafından teşebbüs edilen hareket sona ermiştir. Ve Yunan ordusu bir kademe daha yani Uşak - Gediz hattına kadar ilerlemişti.¹⁶⁴ Yunanlılar Uşak'a girdikten sonra eşraftan, köylüden birçoğunun evlerini yağmalayarak yakmışlar, pek çok insanı da katletmişlerdir. Bu arada Uşak kazasındaki yerli halkı sindirmek için nüfuzlu kişileri Atina ve Yunan adalarında bulunan esir kamplarına sürmüşlerdir.¹⁶⁵

1.4. Afyon'da Kuva-yı Milliye

Önce İtilaf Devletleri, sonradan Yunanlılar tarafından işgale uğrayan Afyon Birinci Dünya Savaşı yıllarında sosyal ve ekonomik bakımdan iyi bir durumda değildi. Halk gerçekten çok fakirdi, açlık hüküm sürmekteydi. Çekirge afeti, buna ilaveten art arda gelen kuraklık yılları milleti iyiden iyiye sindirmişti. Hatta öyle ki Osmanlı idaresi halka yardımda bulunamıyordu. Afyon o zamanın en önemli ulaşım merkezlerinden

¹⁶² Adnan Şişman, "Milli Mücadele'de Afyon ve Uşak'ın Kurtuluşu", Afyon 1996, s.48-49. Ayrıca 23 ncü Fırkanın vazifesi hakkında geniş bilgi için bkz. Birinci Ferik İzzeddin Çalışlar, **Uşak Muharebesi**, As. Mecmua. Y.49, S.82, İstanbul, 1934, s. 632-634.

¹⁶³ Şişman, **a.g.m.**, s.49.

¹⁶⁴ Apak, **a.g.e.**, s.198.

¹⁶⁵ Şişman, **a.g.m.**, s.49.

biriydi, önemli bir demiryolu hattı geçiyordu. Buradan Mısır'daki kanala durmadan asker sevkiyatı yapılmaktaydı. Trenden başka bir vasıta yoktu. Tren de o zaman yalnızca Adana Pozantı'ya kadar giderdi. İnsan ulaşımına cevap verecek yolcu vagonu sayısı çok az olduğu için askerler yük vagonlarında taşınmaktaydı. O yıllarda diğer illerde olduğu gibi Afyon'da da siyasi durum İtilafçılar ve İttihatçılar olmak üzere ikili bir görünüm arz ediyordu. İtilafçılar İngiliz, İttihatçılar ise Alman tarafgirleriydi. İşgalden hemen önceleri de Afyon Sancağı küçük bir ilçe görünümündeydi.

Afyon ve havalisi 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesinin hemen arkasından İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Afyon'un stratejik bir mevkide bulunması Fransızların da bölgeyi işgal etmelerine neden olmuştur. Fransızlar Afyon istasyonu çevresine yaklaşık 200 kişilik bir kuvveti 16 Nisan 1919 tarihinde yerleştirmişlerdir. İtalyanlar ise, 21 Mayıs 1919'da 2 subay ve 262 erden oluşan kuvvetle Afyon'a gelmişlerdir.¹⁶⁶

Bunun yanında Ermeniler taciz hareketlerinde bulunmakta, yanlarına aldıkları Fransız, İngiliz, İtalyan askeriyle silah aramak bahanesiyle Türk evlerine girmekte, ticarethaneleri basmakta, türlü hakaret ve milli onuru kırmaya devam etmekteydiler. Bu arada işgal kuvvetlerinin varlığını, Ermenilerin nankörce saldırılarını çekemeyen memleket severler arasında yavaş yavaş kaynaşmalar ve bu hal ile yaşamaktansa açık bir alınlı ölmenin daha iyi olacağını kanaatleri artmaya başlamıştı. Afyon halkında bir silkinme ve uyanma baş göstermişti. Bunu verimli bir hale sokmak ve el birliği ile yürütmek için teşkilat kurmaya ihtiyaç vardı. Halkın “Ne duruyoruz, silahlanıp dağlara çıkalım, bu kötülöklere katlanmayız” deyişleri artmış ve memleket gençleri harekete geçirilmişti. Muzdarip halkın bu manevi ve maddi yardım ve isteğinin verdiği kuvvetle bir araya gelenlerle gizli toplanmalar başlamış, mahalli bir teşkilat ve müdafaa tertibatı esasları düşünülmüştü. Bu hususta yardım almak üzere Afyon'un batısında 5-6 km. uzaklıkta Erkmen Köyünün güneyinde bulunan 23 ncü Fırka kumandanı Yarbay Ömer Lütfi'ye başvurulmuştur. Yardım istemek için gidenler arasında zamanın ileri gelenlerinden başta Karahisar-ı Sahip merkez vaizi İzzet

¹⁶⁶ “Birinci Dünya Savaşında yedek subay olarak Kafkas cephesinde görev yaparken Ruslara esir düşen ve 1917'de fîrar ederek Afyon'a gelen, milli direnişin öncülerinden Kesrizade Salih Sıtkı Taşpınar dergisinde yayınladığı makalesinde İngiliz, Fransız ve İtalyanlar tarafından işgal edilen doğum yeri Afyon'dan bahsetmektedir; O günlerde Afyon'da herkes eli böğründe, boyunları bükük, istiklalinden istikbalinden ümitleri kesik tam bir karamsarlık içindedir.”(Şişman, *a.g.m.*,s.50-51).

Efendizade İsmail Şükrü (Çelikalay) Hoca olmak üzere Turunçzade Yusuf Bey, Ethemzade Hacı Hüseyin Bey, Akosmanzade Hacı Hüseyin Efendi ve evlatları, Nebil Efendi, Turunçzade İsmail Bey, Hüseyin Bayık, Mollazade Süleyman Bey, Şeyh Raşit Çelebi Efendi, Çoban Salih oğlu İsmail Efendi, Koçzade Şükrü Bey, Gümüşzade Bekir Efendiler de bulunmaktaydı. İsmail Şükrü (Çelikalay) Hoca Ömer Lütfi Bey’e şehrin işgal edilmekte olduğunu, böyle eli kolu bağlı beklenirse, gelecek düşman kuvvetlerinin bir daha atılamayacak kadar güçleneceğini, bu hareket karşısında neler düşündüğünü sorar. Ömer Lütfi Bey kendisine İstanbul’dan alınan emirleri bildirir ve çaresizlik içinde bulunulduğunu, her imkana başvurarak, teslimi emredilen silah ve malzemeyi elde tutmaya çalıştığını anlatır. Hoca sükunet, fakat katiyetle milletin esir olmasını isteyen devlete rağmen vatanını müdafaa edeceğini belirterek milletin parası ile alınan ve halkın öz meşru malı silahları müdafilere intikal ettirmesini rica eder. Uzun müzakerelerden sonra “Redd-i İlhak Cemiyeti” adıyla Afyon’da bir teşkilat kurulması kararlaştırılır.¹⁶⁷

Kurtuluş Savaşı sırasında Afyon müftüsü olan Hüseyin Bayık hatıralarında Afyon bölgesindeki fedakarane çalışmaları nakletmektedir.¹⁶⁸ O’nun anlattıklarına göre İzmir’in işgali haberi Afyon’a geldiğinde miting yapılması düşünüldükten derhal ahaliye ilan edilmiştir. Böylelikle İzmir mitingi Umurbey Paşa Camii meydanlığında yapılmış bu sırada memleketimizde bulunan işgal ordularından İngiliz, Fransız, İtalyan askeri kumandanlarına kendi hükümetlerine gönderilmek üzere 3 adet protesto mektubu verilmiştir. İleriki günlerde İmarek Camii meydanlığında toplantılar yapılarak gönüllü askerler toplanmıştır. Halkın oylarıyla da o zamana kadar adı “Redd-i İlhak Cemiyeti” olarak faaliyet gösteren cemiyetin adı ise “Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine”¹⁶⁹ dönüştürülmüştür.

¹⁶⁷ *a.g.m.*, s.52.

¹⁶⁸ Ali Sarıkoyuncu, “**Milli Mücadelede Afyon Müftüsü Hüseyin (Bayık) Efendi**”, Afyonkarahisar 1993, s.74.

¹⁶⁹ Şişman, *a.g.m.*, s.53. 12 nci Kolordu Komutanlığı’nın Afyon Müdafaa-i Hukuk Başkanlığına, Kuva-yı Milliye adına para, teçizat gibi taleplerin Kolordunun izni dahilinde olduğu konusundaki yazısı şöyledir: “Kuva-yı Milliye vesaire adıyla burada size kendi kendilerine müracaat edenlerin iâşesini veya onlara teçizat, para vasire verilmesini ve adlarına isteklerde bulunulmasını kesinlikle yasaklıyorum. Bir yere bir şey vermek ancak Kolordunun iznine bağlıdır. Aksi halde heyetin zafiyet gösterdiğini kabul eder ve ona göre muamele yaparım. Heyetiniz en buhranlı anlarda Kolorduya her zaman olduğu gibi yiğitlik göstermeli, kimsenin baskısına boyun eğmemelidir.” (ATBD.Y.51,S.113,Ankara,2002,Belge No.4191, s.140).

Bayatlı Yarbey Arif Bey'in Afyon'da kurduğu Karakeçili Milli Alayının da milli direniş hareketlerinde önemli payı vardır.¹⁷⁰ Afyon'un vatanseverleri fevkalade işbirliği içinde çalışmaya başlamışlar, başta Bayatlı Arif Bey olmak üzere, Salih Kesri, Hacı İsmail Şükrü (Çelikalay), Hasan Çerçel, 23 ncü Fırka Kumandanı Ömer Lütfi Bey, Hoca Nebil Efendi, telgraf memurları Hadi ve Ali Bey'ler Kuva-yı Milliye teşkilatını kurmuşlardır. Teşkilat hemen faaliyete geçmiştir. İlk olarak milisler şimdiki Kasımpaşa İlkokulunun bulunduğu belediye gazhanesindeki İngilizlerin Osmanlı Devletinden kalma silah ve cephanelerini bir gece baskını ile ele geçirerek Erkmene tepesine nakletmişlerdir.¹⁷¹ Cephanenin nakli sırasında 23 ncü Fırka Kumandanı ve Afyon Kuva-yı Milliye teşkilatının kurucu üyelerinden Ömer Lütfi Bey'in de büyük hizmetleri olmuştur.

Kuva-yı Milliye teşkilatı Afyon'da yayınlanmakta olan İkaz Gazetesi aracılığıyla da hizmetlerini sürdürmüş, basın yoluyla halkı Milli Mücadele konusunda aydınlatmaya çalışmıştır. Gazetede Salih Kesri, Hoca Nebil Efendi, Hasar Çerçel gibi direnişçiler bazen kendi, bazen de takma isimleriyle makaleler yazmışlardır. Halkın heyecan ve hareket duygularını besleyen bu yazıların işgal kuvvetlerine atıp tutması ve Ermenilerin taşkınlığı bırakarak rahat oturmalarını bildirmesi muhitte kuvvetli tesirler ve akisler yaratmıştır.¹⁷²

21 Temmuz 1919'da işbaşına gelen üçüncü Damat Ferit Hükümeti'nde Harbiye Nezareti'ne getirilen Nazım Paşa, 30 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal ve Refet Bey'in yakalanması emrini vermesine rağmen, 13 Ağustos 1919 tarihinde Kuva-yı Milliye'nin dağıtılması için gerektiği şekilde hareket etmediği gerekçesiyle azledildi.

¹⁷⁰ “İşgalden önce İzmir Merkez Kumandanı olan Bayatlı Arif Bey Yunanlıların İzmir'e çıkışında düşmana karşı ilk direniş başlatmış, işgal üzerine yalnız olarak Bursa'ya kaçmıştır. Yanına birkaç subay ve er alarak tebdil-i kıyafet ile Seyitgazi'ye gelmiştir. Arif Bey burada bir yandan milli bilinci uyandırmayı çalışırken, bir yandan da asker toplamaya başlamıştır. İstanbul Hükümeti Arif Bey'in yok edilmesi için harekete geçmiştir. Ancak kendisi Bayat'a gelerek Eğirlitepe yaylasına çıkmış, civar köylere adamlar salarak ilk birliklerini kurmaya çalışmıştır. Milli Mücadele'nin ünlü Karakeçili Alayı'nın nüvesi bu şekilde teşkil edilmiştir. Arif Bey'in Afyon'a gelişi burada “Redd-i İlhak Cemiyeti”nin kuruluşunun hemen sonrasına rastlamaktadır”.(Şişman, *a.g.m.*, s.53).

¹⁷¹ **Aynı yer.** 12 nci Kolordu Komutanlığının 20 nci Kolordu Komutanlığına verilen raporda şöyle denilmektedir:“Alaşehir ve aydın bölgelerinde meydana gelen çarpışmalar ve Afyonkarahisar'daki İngiliz birlikleri hakkındaki raporunda; Afyonkarahisar'daki 1000'i aşkın İngiliz kuvvetinden 120 er 10 Şubatta kuzeye hareket etmiş, kalan kısmı için tren hazırladıkları ve ayrıca Afyonkarahisar cephaneliği İngilizler tarafından 19.2.1920'de 23 ncü Tümele teslim olunduğu, bildirilmektedir. Bkz. **ATBD.** Y.52, S.115, Ankara, 2003, Belge No. 4264, s.93.

¹⁷² *a.g.m.*, s.54.

Yerine Süleyman Şefik Paşa getirildi. Aynı şahıs iki gün önce Anadolu'daki durumu tetkik ve Milli kuvvetler aleyhine ne gibi tedbirler alınabileceğini araştırmak görevinden dönerken Afyonkarahisar'da İkaz Gazetesi'ne verdiği beyanatta "Anadolu'nun bu halinden Mustafa Kemal Paşa mes'uldür", "Mustafa Kemal Paşa, memleketin hükümetine karşı açıkça isyan etmiştir. Bu gibi hareketler memleketi mahveder" demişti.

Süleyman Şefik Paşa, bütün kolordulara gönderdiği bir emirle de bundan sonra aralarında şifre ile temas etmelerini yasak etti. Bu emir millici çevreler arasında "hainane bir teşebbüs" olarak damgalandı. Bu emre karşılık Mustafa Kemal de İstanbul'da Damat Ferit'e bir telgraf göndererek, Kuva-yı Milliye'ye karşı düşmanca davranışlara son verme ihtarında bulundu.¹⁷³

Afyonkarahisar'da işgal döneminde halkın maneviyatını yükselten olaylar da olmuştur. Kuva-yı Milliye teşkilatının kurulduğu günlerde Yarbey Arif Bey ile birlikte 30-40 kadar atlı şehrin hükümet konağı önüne kadar gelerek attan inmişler ve şehirde nümayişlerde bulunmuşlardır. Bu hareket istasyon caddesinde Lise ve Dumlupınar Mektebi binalarında oturan işgal kuvvetlerini sindirmiş ve Ermenileri de susturmaya vesile olmuştur.

Kuva-yı Milliye'nin yaptığı hayırlı işlerden birisi de Rum asıllı Anastas'ın yerine mutasarrıf olan geldiği günden itibaren 23 ncü Fırka Kumandanı Ömer Lütfi Bey¹⁷⁴ ile Jandarma Kumandanı Binbaşı Halit Bey aleyhine şikayet üstüne şikayette bulunan, Damat Ferit Hükümetine Afyon'daki milli hareketlerle ilgili bütün haberleri gönderen, hatta telgraflarını İngiliz işgal karargahından çekecek kadar hareketlerinde ileri giden, Mahmut Mahir Bey'in Mecidiye Mahallesindeki konağına baskın yapılarak kaçırılması ve Afyon'dan uzaklaştırılması olayıdır. Bunlar Milli Mücadeleye tüm imkanlarıyla yardımcı olmuşlardır.

¹⁷³ Aydın, a.g.e.,s.260-261.

¹⁷⁴ 27 Haziran 1919 tarihinde 20 nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa beş maddeden ibaret olan emirleri yayınlamıştır. "Bu emrin ikinci maddesinde 20 nci Kolordu sorumluluk bölgesine Ankara, Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar müstakil mutasarrıflıkları ile Isparta, Burdur Livalarının dahil olduğunu; bunları da üç muntıkaya ayırdığını, Üçüncü Muntika Komutanı görevi 23 ncü Tümen Komutanı Ömer Lütfi Bey'e verilen Afyonkarahisar, Isparta ve Burdur bölgeleri olduğu belirtilmektedir." (Aydın, a.g.e.s.224-225).

İzmir'in işgalinden sonra Anadolu'da yapılan kongrelerin en sonuncusu Afyon'da 2 Ağustos 1920 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu kongre Mustafa Kemal'in bir TBMM heyetiyle Uşak'ı ziyaretinden bir gün sonraya rastlamaktadır. Kongreye Uşak, Nazilli, Afyonkarahisar ve Konya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti azaları iştirak etmişlerdir.

Sonuçta Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyeleri son Heyet-i Vekile kararıyla mülki memurların başkanlığı ve emri altında bulunmaları ve vazife yapmaları hususu kabul edilmiştir. Alaşehir Kongresinde ortaya atılan otonomi tezleri Afyon Kongresinde kabul edilen Ankara'nın hukukuna girilmesi ile geçerliliğini yitirmiştir. Bundan sonra Kuva-yı Milliye tasfiye olunarak düzenli orduya geçilmeye başlanmıştır.¹⁷⁵

1.5. Gediz Taarruzu

1919 senesinde tamamen yanan Gediz, bir sene sonra da İzmir'in işgali ile düşman tehlikesine maruz kalmıştır. Bu tarihten sonra Manisa ve Aydın havalisinden Anadolu içerisine çekilen ve cephe tutmaya çalışan Milis Kuvvetleri Gediz'e gelmişler, evini barkını yangınla kaybetmiş bulunan fakat topraklarını korumaya azimli olan Gedizlilerle beraber Redd-i İlhak Cemiyetini kurmuşlardır. Bu heyet sonradan "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adını almıştır. Daha sonra Sivas'ta kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine katıldılar.¹⁷⁶

Gediz'in idaresi tamamen milis kuvvetlerine intikal eylemiş ve müfreze kumandanı Kasabalı Zühtü Sait Bey Gediz'in emniyet ve asayişini korumaya memur edilmiştir. Gediz'de kurulan bu karargahtan gerilla harbi yapan Milis kuvvetlere Gediz'den asker alındığı ve halktan bunlara pek çok iltihaklar olduğu gibi buradan Salihli Cephesi'ne (Sart Cephesi) asker sevk edilmiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Şişman. *a.g.m.*, s.55-56.

¹⁷⁶ **Turizm Mecmuası**, " Milli Mücadelede Gediz" , C.VII, Ankara 1963, sayfa bilinmiyor.

¹⁷⁷ Aynı yer.

5 Ağustos 1920 tarihinde Uşak istikametinden gelen Yunan işgaliyle 29 Ağustos 1920 günü karşı karşıya kaldı. Gediz’de bir Yunan Tümeni mevcuttu.¹⁷⁸ Bazı komutanlara göre bu mevcut tümeni mağlup etmek, düşmanın bu istikamete kuvvet ayırmamasını sağlamak demektir. Batı Cephesi Komutanı Gediz’deki Yunan tümenine baskın yaparak bir başarı sağlamak istiyordu. Genelkurmay vekili Albay İsmet Bey ise böyle bir hareketi tehlikeli buluyordu. Fakat Batı Cephesi Komutanının ısrarını kırmaya muvaffak olamadı.¹⁷⁹

Gediz taarruzuna Ali Fuat Paşa’nın emrinde olmak üzere, Ertuğrul Grubu (61 nci ve 11 nci Tümen) ile Çerkez Ethem’in seyyar kuvveti,¹⁸⁰ Emet (Bolşevik) taburu toplandı.¹⁸¹ Batı Cephesi komutanı Ali Fuat Paşa ve maiyetindekiler 16 Ekim 1920’de Alayunt’ta toplanarak taarruz işi üzerinde karar aldılar.¹⁸² 61 nci Tümen düşmanın sol ve 11 nci Tümen sağ kanadına taarruz edecek Ethem’in kuvveti düşmanın sağ ve Emet taburu¹⁸³ da sol gerisine düşecekti. 24/23 Ekim gecesi bu tertip ile düşman mevziine yaklaşılarak 24 Ekim günü taarruz başladı. 11nci Tümen yağmurlu ve çamurlu bir havada ancak iki topu getirebilmişti. Sis kalkınca ilerideki birliklerini Yunan mevziinin çok yakınında bularak şiddetli ateş karşısında dağıldılar. Tümenin toplanarak tekrar taarruza geçmesi uzun sürdü ve bu taarruz da başarılı olmadı. 61nci Tümen düşmana 300 metre kadar yaklaşmış ve bir yerde de düşman mevziine girmişti. Karşı taarruzla buradan atıldığı gibi 11 nci Tümenin gerilemesi üzerine de savunmaya geçti. Ethem’in seyyar kuvveti¹⁸⁴ de aldığı vazifeyi yapmakta adeta taallül göstermeye başlamış, düşman karşısında uzak mesafelerden at oynatmakla vakit geçirmiştir. Bu yetişmiyormuş gibi, kuva-yı seyyare komutan muavini Tevfik, 11 nci Tümene: “Neye taarruz etmiyorsunuz, neye duruyorsunuz? İlerleyiniz” tarzında haber göndermiş.

¹⁷⁸ “Yunanlılar Demirci’yi işgal ederek Simav’a doğru ilerliyorlardı. Uşak’ın Yunanlılar eline geçmesi üzerine İsmail Hakkı Bey 28 Ağustos’ta alayının başında bulunmak için Gediz’e hareket etti ve yerine emekli Binbaşı Nüzhet Bey’i bıraktı. Bütün mukavemetlere rağmen düşman kuvvetleri ilerlemeye devam ediyordu. İsmail Hakkı Bey Kütahya’ya çekildi. Ethem Bey de buraya gelerek birkaç gün dinlendikten sonra Eskişehir’e hareket etti ve yerine kardeşi Reşit Bey’i bıraktı. 5 Eylül 1920 tarihinde Yunanlılar Gediz’i alarak Kütahya’ya altı saat mesafede bulunan Efendi Köprüsü yakınlarına kadar geldiler.” (Yıldız, *a.g.m.*, s.49).

¹⁷⁹ Belen, *a.g.e.*, s.216.

¹⁸⁰ Görgülü, *a.g.e.*, s.258.

¹⁸¹ Belen, *a.g.e.*, s.216.

¹⁸² *Nutuk*, C.II, s.495.

¹⁸³ Bu tabur, Kütahya batısında Emet kazasında Dr. Fazıl Bey’in (sonradan Ayvalık’a yerleşmiştir) teşkil ettiği milli müfrezedir. Bkz. Özalp, *a.g.e.*, s.164. Ayrıca bkz. Dr. Fazıl Doğan’ın “Milli Mücadelede Emet Anıları” adlı yayınlanmamış notları.

¹⁸⁴ Belen, *a.g.e.*, s.216-217. Özalp, *a.g.e.*, s.164-165.

Bundan hiddetlenen Tümen Komutanı Yarbay Arif (Ayıcı Arif) de: “Bu heriflerin maksatları kötü, bizi kırdırıp kendileri sağlam kalmak, böylece bu iki muvazzaf tümeni yok ettirerek, vaziyeti ellerine almak istiyorlar” diye taarruzu tekrarlamaktan vazgeçmiştir. İşte, bilhassa bu ilkteşrin ayının 24 ncü günü çeteler ile muvazzaf kıtalar arasında esaslı bir itimatsızlık ve birbirlerinin hareketlerini tenkit hisleri aralarına girmiş bulunuyordu. Gediz muharebesi bu bakımdan enteresandır.¹⁸⁵

Gediz Muharebesi çok şiddetli olmuştu. Kaybımız önemli idi. 11 nci ve 61 nci fırkalardan 14 subay ve 170 er şehit ve 13 subay ile 260 er yaralı vardı. Ayrıca 700 erimiz de kayıptı. Silah ve cephanede de kaybımız ve sarfiyatımız çoktu.¹⁸⁶

Yunan tümeni 25 Ekim günü de taarruzun devam edeceğini sanarak gece Gediz mevziini bırakıp Hamidiye hanında bir mevzii tuttu. 26 Ekim sabahı Gediz’den gelen 12 yaşında Ahmet adında bir çocuk¹⁸⁷ Yunan birliğinin Gediz’den çekildiğini haber verdi ve Gediz Türk birlikleri tarafından işgal olundu.

27 Ekim günü birinci seyyar kuvvetin 190. Alayla birlikte yaptığı taarruz iki gün devam etti. 190. Alayın çekilmesi üzerine birlikler geri alındılar. 31 Ekim’de Yunan birlikleri tekrar Gediz’e girdiler. Fakat Yunanlılar 12 Kasım’da kasabayı boşaltacaklar ve Gediz birliklerimiz tarafından işgal edilecektir.¹⁸⁸

Gediz Muharebesi sonunda Ali Fuat Paşa cepheden alınarak Moskova Büyükelçiliğine atanacak batı cephesi ikiye bölünerek Kütahya ve kuzeyi yine Batı Cephesi Komutanlığı adıyla Genelkurmay vekili Albay İsmet Bey’e, güney kesimi de Albay Refet Bey komutasına verilecekti (9 Kasım 1920).¹⁸⁹ Mustafa Kemal Paşa, Nutkunda Gediz Taarruzu hakkında şöyle bilgi vermektedir:

Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi Komutanlığı’nın Gediz’deki Yunan Tümeni üzerine taarruz teklifini kabul etmedi. Çünkü düşman ordusu genel durumu itibarıyla bizim ordumuzdan daha kuvvetli idi. Biz, daha ordumuzu kurmuş ve düzene sokabilmiş değildik. Cephanemiz miktarı da ağırdan almamızı gerektiriyordu. Bütün cephe kuvvetimize müracaat ederek ve az çok üstün bir kuvvet toplayarak, Gediz’de düşmana karşı süratle bir başarı kazanmak belki mümkün olabilirdi. Fakat kuvvetimiz

¹⁸⁵ Apak, **a.g.e.**, s.200-201.

¹⁸⁶ Özalp, **a.g.e.**, s.166.

¹⁸⁷ Belen, **a.g.e.**, s.217.

¹⁸⁸ Görgülü, **a.g.e.**, s.258.

¹⁸⁹ Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C. IV, s.182.

ve hazırlığımız, böyle bir başarıyı genel ve sonuç aldırıcı bir başarıya götürmeye elverişli değildi. O halde, bütün işe yarayan kuvvetlerimizi, sınırlı ve geçici bir başarı elde etmek için kullanılmış ve yıpratmış olacaktık. Bu takdirde, düşman bütün kuvvetleri ile bir karşı taarruza geçerse, her tarafta yenilgi kaçınılmaz olurdu. Bundan dolayı da cephenin ve Hükümet'in şimdilik ordu teşkilatını genişletmek ve mevcudunu artırarak cepheyi kuvvetlendirmeye çalışmak gerekiyordu. Memleketin ölüm kalım meselesi demek olan Batı Cephesi'nde özel ve sınırlı düşüncelere kapılmak doğru bulunmuyordu.

Genelkurmay Başkanı bu Gediz taarruzunun yapılmamasında ısrar etti. Batı Cephesi Komutanlığı ile haberleşme yoluyla anlaşılmadı. Bizzat Ankara'dan Eskişehir'deki Batı Cephesi Karargahı'na gitti. Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa ile Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın bu görüşmeleri sonunda, Ali Fuat Paşa durumu yerinde bir daha inceledikten sonra karar vermek üzere hareketi ertelemiştir. Fakat birkaç gün sonra Cephe Komutanlığı'nca gönderilen rapordan taarruza karar verildiği anlaşılmıştır.¹⁹⁰

Mustafa Kemal Paşa sözlerine şu şekilde devam eder;

Efendiler, O günlerde bu taarruz lehinde, her tarafta ve Meclis'te müthiş bir propaganda yapılıyordu.

“Düşman Gediz'de tek başınadır. Biz onu orada yok ederiz. Parlak bir durum ortaya çıkar. Zaten Yunan ordusu kaçmaya hazırdır” sözleriyle, Gediz taarruzunun gerekli olduğu, neredeyse genel bir kanaat haline getirilmek isteniyordu.

Sonunda Batı Cephesi Komutanı, 61 nci ve 11 nci Tümenler ve Kuvve-i Seyyareler'le 24 Ekim 1920'de Gediz'deki düşmana taarruz etti.

Efendiler, Dalgalı, disiplinsiz, emir ve komutasız bazı hareketlerden sonra, bildiğiniz üzere, Gediz'de yenildik. Yunan ordusu bu harekete cevap olmak üzere, 25 Ekim 1920 Bursa Cephesinden taarruza geçti. Yenişehir'i ve İnegöl'ü işgal Uşak'tan, Dumlupınar sırtları ilerisinde bulunan birliklerimize saldırdı. Birliklerimiz, Dumlupınar sırtlarına kadar çekildi.

Böylece, cephenin her tarafına yeniden genel bir yenilgiliye uğradık.

Batı Cephesi Komutanı'nın, taarruza geçmesinden dört gün sonra Bakanlar Kurulu'nda şu telgrafı okundu.¹⁹¹

Çavdarhisar 27/28.10.1920

Genel Kurmay Başkanlığı'na

1 -Birliklerin savaş kayıplarını süratle telafi ihtiyacındayız. Gediz savaşı, üç yüz savaştan kurulu birliğin, bir taburun savaş görevini yapmasına yeterli olmadığını gösterdiğinden, tabur mevcutlarını dörder yüz savaşıya çıkarmak mecburiyetindeyiz. Bu savaşlar dolayısıyla, bütün depo birlikleri bile cepheye sürüldüğünden yetişmiş, silahlı ve teçhizatlı bin ikmal erinin, özellikle Ankara'daki birliklerinde, bu mümkün değilse en yakın bir

¹⁹⁰ Nutuk, C.II, s.496-497.

¹⁹¹ Aynı yer.

yerden acele olarak gönderilmesini,

2- Askeri manevralar ve savaşlar giydirilebilen erlerin bile elbiselerini, ayakkabılarını parçalamış, dünden beri kar yağan dağlarda asker çıplak ve yalınayak kalmıştır. "Cephe Komutanlığı Vekilliği" emrinde hiçbir şey olmadığından, özellikle kaput, pamuklu, elbise, yelek, kuşak; kısacası hava şartlarından korunmak için ne vermek gerekiyorsa, on beş bin hesabıyla acele olarak gönderilmesini arz ve rica ederim.

3 - Milli Savunma Bakanlığı'na, Genelkurmay Başkanlığı'na ve bilgi edinilmesi için Cephe Komutanlığı Vekilliği'ne yazılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa daha sonra sözlerine şöyle devam etmiştir.¹⁹²

Efendiler Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın, daha Gediz Savaşı'nın yapılmakta olduğu bir sırada okuduğumuz bu telgrafında yazılmış olanlarla, bunlarda sezilen anlam ve zihniyetin pek dikkate değer görülmesi tabiidir, sanırım. Askerin durumu, kuvvetimizin miktarı, hazırlığımızın derecesi, bütün memlekette her bakımdan muhtaç olduğumuz kaynakların kudret ve kabiliyeti, elbette bu telgraf tarihinden üç gün önce Batı Cephesi Komutanlığı'nca biliniyordu. Her şey tamam olup da, bunlar Gediz Muharebesi'nin yapıldığı üç beş gün içinde mi mahvolmuştu? Bilinmekte olan bütün gerçeklere rağmen, Batı Cephesi, Genelkurmay Başkanlığı tarafından mı taarruza zorlanmıştı?

Söz konusu telgraf, Bakanlar Kurulu'nda okunduktan sonra altına şu not yazılmıştı:

"Bakanlar Kurulu'nca okundu. İleri sürülen sebepler ve olaylar akla yatkın bulunmadı. Gerekli yardımın yapılacağı tabiidir. 3'üncü Alay'dan beklenen kuvvet gönderilecektir."

C- KUVA-YI MİLLİYE'DE AYAKLANMALAR

1.1.Çerkez Ethem Ve Kardeşlerinin Çıkardığı Dedikodular-Düzenli Ordu Birliklerine Geçiş

Her başarısızlığın sonunda birtakım dedikoduların ortaya çıkması beklenmelidir. Gediz Muharebesi'nden sonra da gelen durum geçici bir görünüş arz edilince, her tarafta dedikodular, haklı ve haksız tenkitler başladı.

Bazıları ve hele Kuva-yı Seyyare'ciler, Ethem ve kardeşleri, bütün suçu cephe komutanına ve düzenli ordu tümenlerine atarak, kendilerini güç durumda

¹⁹² Nutuk, C.II, s.498-499.

bırakılmış oldukları yolunda propaganda yaptırıyor ve “ordu komutanı kendi hatalarını kapatmak için kusuru size yükletiyor” diyorlardı.¹⁹³

Ordu dahi Kuva-yı Seyyare’nin hiçbir iş yapmadığını, yapma gücünde olmadığını, savaşta verilen emirlere uymadığını, daima tehlikeden uzak bulunduğunu iddia ve ispat ediyordu.¹⁹⁴

Gediz taarruzunda düzenli orduya olan ihtiyaç kesin olarak ortaya çıktı. Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin daha önce verdiği düzenli ordu kurulması kararını gerçekleştirmek için toplanan Vekiller Hey’eti 9 Kasım 1920’de emir komutada bir değişiklik yaptı.

Vekiller Hey’eti’nin bu kararına göre:

1- Batı Cephesi, Kuzey ve Güney Cephesi olmak üzere ikiye ayrıldı. Kuzey Cephesi Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Albay İsmet Bey’in, Güney Cephesi de Albay Refet Bey’in komutasına verildi.

2- Bu cephelerin emri altındaki kıtalar ve görevleri Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi’nce tespit edilecek ve her iki Cephe Komutanı doğruca Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi’ne bağlanacaktı.

3- 2 nci Kolordu Komutanlığı (Eski Adana Cephesi Komutanlığı) önceki gibi Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi’ne bağlı bulunacaktı.

4- Albay İsmet Kuzey Cephesinde bulunduğu sürece bu göreve, ek olarak Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa; Albay Refet’in görevini de ek olarak Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Dr. Adnan Bey yürütecekti.¹⁹⁵

İcra Vekilleri Hey’eti’nin kararının 2.maddesine göre de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi 10 Kasım 1920 günü cephe ara hatlarını ve kıtalarını şöyle tespit etti:

Kuzey Cephesi adı Batı Cephesi olarak değiştirildi. 24 ncü Tümen ile 11 nci ve 61 nci Tümenlerden oluşan Ertuğrul Grubu ile 1 nci Kuvve-i Seyyare bu Cepheye

¹⁹³ Nutuk, C.II, s.499.

¹⁹⁴ Aynı yer.

¹⁹⁵ Aydınal, a.g.e. ,s.383.

verildi. Güney Cephesi'ne de 23 ncü, 57 nci ve Mürettep Tümeninden oluşan 12 nci Kolordu; 41 nci Tümen ve 7 nci Atlı Piyade Tümeni bağlandı.

Her iki Cephe Komutanlığı ara hattı da: Gediz Çayı ve uzanımı olan Murat Çayı- Kızıltaş Deresi ve Döğer istasyonu genel hattı olarak belirlendi.¹⁹⁶

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta 8 Kasım 1920'de Ali Fuat Paşa'nın Ankara'ya geldiğini, kendisini Kuva-yı Milliye kıyafetinde gördüğünü ve Moskova büyükelçiliği görevini memnuniyetle kabul ettiğini yazmakta ve şöyle devam etmektedir: Aynı günün gecesi İsmet ve Refet Paşaları da davet ederek yeni durumu ve görevlerini kararlaştırdık. Kendilerine verdiğim kesin direktif: *“Süratle düzenli ordu ve süvari birlikleri meydana getirmekten”* ibaretti. Bu suretle 1920 yılı Kasım'ının sekizinci günü *“düzensiz teşkilat fikir ve siyasetini yıkma kararı”* faaliyet ve uygulama alanına konulmuş oldu.¹⁹⁷

Bu direktif, düzenli ordu kurulmasının en önemli ve son aşamasıdır. Artık her iki komutan bu direktifi yerine getirmek için çalışmaya başladılar. Fakat hemen gerçekleştirmediler. Çünkü buna engel olan Batı Cephesinde Çerkez Ethem ve kardeşleri, Güney Cephesinde de Demirci Mehmet Efe kuvvetleri vardı. Üstelik Ethem ve kardeşleri Düzce'de bulunan Sarı Efe kuvvetleriyle Lefke'de bulunan Gök Bayrak Taburu'nun kendilerine katılmasını ve Demirci Mehmet Efe'nin de kendileriyle birlikte isyan etmesini sağlamak için bunlarla irtibata geçmişti.¹⁹⁸

Bu bakımdan bir süre bu kuvvetlerin tenkili ile uğraşıldı.

1.2. Demirci Mehmet Efe

Büyük Millet Meclisi'nin verdiği karar gereğince, milli kuvvetler ordu kuruluşları içine alınarak disipline sokulacaklardı. Ethem'in seyyar kuvveti ile Demirci Mehmet Efe¹⁹⁹ bu kararı benimsemediler. Demirci Mehmet Efe ferman dinlemiyordu.

¹⁹⁶ Aynı yer.

¹⁹⁷ Nutuk, C.II, s.504.

¹⁹⁸ Aydın, a.g.e.,s.384.

¹⁹⁹ “Demirci dağdan inmiş bir şakidir. Fakat Türktür. Vatanını sever, milletini sever, kahramandır. Her dağda gezen insan gibi hassastır, herkese karşı şüphe içindedir. Hükümeti, inzibatı sevmez. Askerlikten ve subaylıktan çekinir, itimat etmez. Kültürü azdır; şaşırabilir. Fakat düşmana ve Yunanlıya karşı her vakit düşmandır...”.(Apak, a.g.e.,s.216-218).

Denizli’de askerlik dairesi başkanı ile Denizli kadısını, hainlik yaptıkları nedeniyle de Çal kasabasında birçok insanı öldürmüştü.

Demirci Mehmet Efe’nin görevinden alınması için bir plan hazırlanmış ise de, Refet Bey (Bele) onu Konya isyanında 500 kişilik maiyeti ile Akşehir’e getirerek Antalya ve Isparta sancakları içinde asi kuvvetleri tarama işinde kullanmıştı.

Demirci Mehmet Efe bir yandan hükümete sadık gibi görünmeye çalışıyordu. Refet Bey’e yazdığı telgrafta Ethem’in hükümeti devireceği, buna karşı emrine hazır olduğunu da bildirmişti. Alınan haberlerden Demirci Mehmet Efe’nin samimi olmadığı anlaşıl原因 Refet Bey seri bir hareket yapmak istedi. Mustafa Kemal Paşa’da bu fikri kabul etti.²⁰⁰

Demirci Mehmet Efe, 800 kişilik kuvveti ile Isparta kuzeyinde Baladız’da bulunuyordu. Refet Bey 15/16 Aralık’ta köye baskın yaparak kuvvetin bir kısmını ele geçirdi. 16 Aralık’ta Efe’nin bulunduğu İçdecik Köyü (Dinar yakınında)’nde basıldı ise de Demirci yakalanamadı. Efe sonunda 30 Aralık günü teslim oldu.²⁰¹

Kendisini düşmanlarına karşı korunmak ve tekrar harekete geçmesi önlenmek üzere Milli Mücadele sonuna kadar muhafaza altında bulunduruldu.²⁰²

1.3. Çerkez Ethem

1921 yılı başlarında Ankara Hükümeti, bir yandan Çerkez Ethem’in ihaneti, bir yandan da Yunanlıların taarruzları ile karşılaştı. Bu olayları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

²⁰⁰“Alb. Refet, Demirci Mehmet Efe’yi merkezi Konya’da olan Atlı Takip Kuvvetleri Komutanlığına atayarak, onu düzenli ordu birlikleri arasında hizmete davet etti. Bu görevi kabul etmeyen Demirci Efe’nin; Ankara Milli Hükümeti’ne karşı bütün milis kuvvetleri emri altında toplayarak direnme düşüncesinde olan Ethem ile birleşme girişimlerinde bulunduğu tespit edilince; tenkiline karar verildi.”(Nutuk, C.II, s.533).

²⁰¹ Güney Cephesi komutanı Refet Bey’in, Demirci Efe’nin sığınmasına ilişkin raporunda: “Demirci sığınmış ve teslim olmuştur. Kendisinin Recitsu (Denizli’nin Karasu ilçesi olsa gerek) Kazasının Dualar köyünde oturmasına izin verilmiştir. Beraberinde Jandarma Yüzbaşı Nuri Bey’in komutasında 50 kişilik bir gezici Jandarma müfrezesi bırakılacaktır.” (HTBD. Y.24,S.73,Ankara, 1975,Belge No.1588,s.60).

²⁰² Belen, a.g.e. ,s.268.Görgülü, a.g.e. ,s.310.

Büyük Millet Meclisi mahalli kuvvetlerin muntazam ordu birlikleri haline getirilmesi hakkında karar alınca Türk İstiklal Savaşı'nın ünlü kişilerinden Çerkez Ethem Bey'in davranışları, çok düşündürücü bir hal almış bulunuyordu. Çünkü Anadolu'da çıkan ayaklanmalardan bir ikisinde ve Anzavur hareketinde gösterdiği başarılar Ethem'in, her yanda değerini yükseltirken, gururunu da artırmış, hatta bir defasında Mustafa Kemal Paşa dahil, Fevzi (Çakmak) Paşa'yı ve İsmet (İnönü) Bey'i tembellikle itham edecek kadar küstahlaşmasına sebep olmuştu. Bununla beraber Ethem, gün geçtikçe daha atılgan bir hal aldı, kendinden üstün rütbede bulunanlara saygı göstermemeye, valilere emir vermeye, kendi emrini yerine getirmeyenleri de ölümle cezalandıracağını söylemeye başladı. Ayrıca "B.M.M Reisini Meclis önünde asacağım" diyecek kadar ileri giden Çerkez Ethem'in ve kardeşlerinin, solcu bir kuruluş olan ve Yeşilordu denen bir cemiyetle de ilişki kurdukları görüldü. Gerçekten, Yozgat ayaklanması sırasında bu cemiyete girmiş olan Çerkez Ethem'le kardeşlerinin ve öteki üyelerin herkese telkin etmek istedikleri ön fikir, düzenli bir ordu ile iş görülemeyeceği, bunun yerine "Rusya'da olduğu gibi milli" birlikler meydana getirilmesi fikri idi.²⁰³

Gediz Muharebesi'nden sonra mühim bir münakaşa ortaya çıktı. Çerkez Ethem ve arkadaşları, Gediz Muharebesi'nde nizamiye kıtalarının vazifelerini yapmadıklarını, Kuva-yı Seyyare'ye yardımda bulunmadıklarını söylüyorlar ve bu suretle nizamiye kıtalarını gözden düşürmeye çalışıyorlardı. Buna karşı nizamiye kıta kumandanları da, Kuva-yı Seyyare'nin ciddi muharebeye girişmediğini, harp meydanını bırakarak kaçtığını söylüyorlardı. Bu münakaşa büyüdü. Kuva-yı Seyyare'nin ileri gelenleri, bilhassa subayları gözden düşürmeye çalışıyorlardı. Ali Fuat Paşa bu duruma müdahale ederek, gerek nizamiye kıtalarının ve gerek Kuva-yı Seyyare'nin vazifelerini tam olarak yapmış olduklarını beyan etti ise de, münakaşa nihayet bulmadı.²⁰⁴

²⁰³ Tansel, **a.g.e.**, s.5-9.

²⁰⁴ **Nutuk**, C.II,s.499. Özalp,**a.g.e.**,s.166. "10 Kasım 1920'de görevine başlayan İsmet Bey'le Çerkez Ethem'in ağabeyisi Tefik Bey arasında hemen anlaşmazlıklar baş gösterdi. Çünkü, İsmet Bey, "Diğer Seyyarelerden" ayırmış olmak için, Çerkez Ethem emrindeki kuvvetlerin "Birinci Kuvve-i Seyyare" adı ile anılmasını istemişti. Ethem Bey ve kardeşi bu emri dinlemedikten sonra "Umum Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı suretinde bir kumanda vaziyeti ihdas eyledi." Çünkü "Kuva-yı Milliye halinde bir mıntika ve bir cepheye malik bulunan Ethem Bey", kendisini Batı cephesi Komutanından aşağı yetki ve derecede kabul etmiyor, idaresideki kuvvetlerin de "Efrad-ı Askeriye'ye müreccah imtiyazlı" kalmasını istiyordu. Bu sebeple Batı Cephesi Komutanlığı'nın, ordusunun bütçesini düzenlemek için, 22/23 Kasım 1920'de bütün birliklerden istediği bilgiye Tefik Bey olumsuz bir cevap vermiştir."(Tansel ,**a.g.e.**C.IV,s.9-10).

Çerkez Ethem’le kardeşleri, Refet Bey’in Cenup Cephesine tayinine itiraz ediyor ve müstakil kalmak istiyorlardı, İsmet Bey, Kuva-yı Seyyare’nin sırf düşmanla meşgul olmasını ve cephe gerisindeki işlerle alakadar olmamalarını temin düşüncesiyle bir Kütahya bölgesi kumandanlığı kurarak, Miralay İbrahim Bey’i bu bölgenin kumandanlığına tayin etmişti. Bu sırada Çerkez Ethem Ankara’da bulunuyor ve Gediz bölgesindeki kuvvetlere kardeşi Tevfik Bey²⁰⁵ kumanda ediyordu. Bu arada Tevfik, cephenin selameti namına yapılan bütün teşkilata daima itirazda bulunuyordu. Bu arada cepheden gönderilen bölge kumandanını dahi geri yollamıştı. Aynı zamanda bütün emirlere ehemmiyet vermiyor, cephe ile irtibatını kesmiş bulunuyordu.²⁰⁶ Durum pek nazik bir şekle girmişti.²⁰⁷

²⁰⁵ Özalp, **a.g.e.**,s.167. İsmet Bey’in (İnönü), Batı Cephesinde işe başlamasından sonra Ethem Bey, hastalığını ileri sürerek Ankara’ya gelmiş ve yerine kardeşi Yüzbaşı Tevfik Bey’i vekil bırakmıştı.”(**Nutuk**, C.II,s.511).

²⁰⁶ “Simav Kaymakamı İbrahim Bey, aynı zamanda o havalinin komutanlığına da atanmıştı. Bunu seyyar kuvvete karşı bir hareket sayan Ethem’in kardeşi Yüzbaşı Tevfik Bey, Simav’ı basarak kaymakamı uzaklaştırdı. Garp Cephesi Komutanı İsmet Bey’e de –Artık sizin gibi bir komutanı tanımıyorum– diye yazı yazdı. Mihalliç deposundan da 10.000 kilo tütün zorla alındı. Kütahya kadısı ve mutasarrıf vekili Ahmet Asım Efendi Ethem ve kardeşlerinin kanunsuz isteklerini yapmıyordu. Mutasarrıf vekili zorla evinden alınarak, Kütahya’dan uzaklaştırıldı. Bir sancak amirine karşı yapılan hareket karşı soruşturma açılmasına da meydan vermedi.”(**Nutuk**, C.II, s.513). Ayrıca Kütahya Kadısı Asım Efendi’nin görevinden uzaklaştırılamayacağı konusunda Adalet Bakanlığı’nın yazısı şöyledir: “Kütahya Kadısı (Yargıç) Ahmet Asım Efendi’nin bölge içerisinde kalması uygun olamayacağı ileri sürülerek Umum Kuva-yı Seyyare Komutanlığı’nın buyruğu üzerine Kütahya’dan çıkarıldığı ve uzaklaştırıldığı anlaşılmıştır. Kuva-yı Seyyare Komutanlığı, memurların beğenilmeyen durumlarını nihayet bağlı bulundukları makamlara bildirmeye yetkilidir. Kaldı ki hükümet teşkilatı içinde pek önemli ve özel bir yer tutan bu gibi kadılar hakkında değil, en küçük bir hükümet memuru için bile uygun görülen bu gibi küçültücü davranışların daha çok o memurun atanmasından ve gönderilmesinden sorumlu olan merkezi hükümete dayanacağı doğal bulunmuştur. Sakatlığı meydanda olan bu yasa kırıcı işlemin düzeltilerek hemen memuriyeti başına dönmesi için adı geçen Kadıya kesin emir verilmiş olmakla bu gibi başına buyruk davranışların tekrarlanmaması sağlanarak yeltenenlerin askeri mahkemeye verilmesi suretiyle uyarı işleminin yapılması rica olunur.” (**HTBD**, Y.24,S.73,Ankara, 1975,Belge No.1577,s.22).

²⁰⁷ Özalp,**a.g.e.** ,s.167.

Ethem diğer milli kuvvetlerle de işbirliği yapmaya çalışıyordu. Yörük Ali Efe'ye yazdığı şifreli telgraf ele geçirilmişti.²⁰⁸

Cephe kumandanı İsmet Bey, Kuva-yı Seyyare'nin aldığı vaziyetten haklı olarak şüpheye düşmüş ve bu sebepten o sırada İnönü'nde bulunan Ertuğrul Grubu karargahına aşağıdaki emri tebliğ etmişti:

“Kütahya'da henüz mahiyeti anlaşılmayan ve iş'aratı mükerrereye rağmen izah edilmeyen bir tahaşşüt vardır. İnönü istikametinde bir hareketten haberdar olmaya ehemmiyet veriniz. Böyle bir hareket gerek İnönü'yü basmak ve gerek buradan geçerek şimale gitmek maksadıyla olsun, silahla müdafaa ve menolunmak lazımdır.”²⁰⁹

Gene Garp Cephesi Kumandanı İsmet Bey'in imzasıyla yollanan 26.12.1920 tarihli bir yazıda Ertuğrul Grubu karargahının lağvedildiği bildiriliyordu.²¹⁰

Cephe kumandanının ciddi gayretlerine rağmen, Tevfik'i yola getirmek kabil olmadı. O, Garp Cephesini tanımıyor, Meclis Riyasetine doğrudan doğruya raporlar gönderiyordu. O sırada Ethem ve kardeşi Reşit Bey Ankara'da bulunuyorlardı. Her iki kardeş de Ankara'da yaptıkları görüşmelerde, Kuva-yı Milliye'nin askeri inzibata tabi olamayacağını ve Tevfik'in hareketlerinde haklı olduğunu söylüyorlardı.

Bir hayli müzakere ve münakaşalardan sonra, Mustafa Kemal Paşa durumu yakından tetkik etmek üzere Eskişehir'e gitmeye karar verdi.²¹¹ Son bir tedbir olarak uyarılmalarının ve “Nasihatle daire-i edep ve itaate” getirilmelerinin faydalı olacağı

²⁰⁸ Telgrafın metni şöyledir: “ Bizim çalışmamızın ve fedakarlığımızın verimli olması, dışa ve içe karşı ihtilalin ve memleket savunmasının gerekli düzeninde yürümesi için kurulan Ankara Hükümeti, birkaç hırslının aleti olmaktan kurtulmamakta ve günden güne keyfi ve kişisel tutkular ve çıkarlar etkisinde ileri götürülmektedir. Memleketin bu gidişle ne yazık ki kurtarılması olanak dışındadır. Dış durum Anadolu Hükümetine uygun bulunmakla beraber, yararlanmak şöyle dursun, bozgunculukla kalınmayarak yakışıksız hareketlerine engel teşkil edeceklerini tahmin ettikleri Demirci ve Sarı Efe'yi ve daha bazılarını her ne biçimde olursa olsun yok etmeye karar vermişlerdir. Daha önce Demirci Efe'nin yok edilmesinin güya memleket için gerekli olduğunu bana sezdirmek ne de (okunamadı)(okunmadı) beş büyükten (okunamadı) bu düşünceden dolayı üzülmüş olduğu memleketin ve ortak olan amacımızın elde edilmesi uğrunda her gün hizmet ve fedakarlık eden ve edeceklerin yok edilmeye değer görüldüğünü sordum. (okunamadı) Biz kendimizden biliyoruz, onlar ne vakit olsa başımıza beladır, demek kadar akıl almayan bir cevapla sorunu kapadılar. (okunamadı) Çektiğimiz emeklerin boşa gitmemesi için birbirimize sarılmalıyız.”(HTBD.Y.24,S.73,Ankara, 1975, Belge No.1578,s.26)

²⁰⁹ Özalp, a.g.e., s.167.

²¹⁰ Özalp, a.g.e., s.168.

²¹¹ Aynı yer.

mütalaa olundu. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa, Celal Bey, Kazım Paşa, Eyüp Sabri Bey, Kılıç Ali Bey, Hakkı Behiç Bey, Hacı Şükrü Bey’lerden oluşan Hey’et,²¹² Kuva-yı Seyyare’ye, Hükümet’in son ve kesin istekleri olmak üzere şu hususları bildirilecekti:²¹³

1-Kuva-yı Seyyare, diğer birlikler gibi emir ve komutaya tam olarak uyacak ve kanun dışı her türlü taşkınlıklardan kaçınacaktır.

2- Kuva-yı Seyyare, kuvvetini artırmak için kendiliğinden hiçbir yerde, hiçbir şekilde adam toplamayacak ve bu maksatla gönderdiği adamların faaliyetine derhal son verecektir. Asker ihtiyacı, öteki birliklerde olduğu gibi, yapılacak müracaat üzerine Cephe Komutanlığı’nca sağlanacaktır.

3- Kuva-yı Seyyare, kaçaklarını yakalatmak için doğrudan doğruya adamlar görevlendirip gönderemeyecek; kaçaklar, diğer birliklerindeki gibi Cephe Komutanlığı’nca takip ettirilecek ve yakalattırılacaktır.

4- Kuva-yı Seyyare mensuplarının ailelerine bakmak üzere bazı yerlerde bulundurduğu irtibat subaylarının kim oldukları hükümetçe bilinecek ve bu irtibat subaylarının ellerinde bulunan şifrenin bir sureti de bize verilecektir.

24 Aralık günü Ankara’dan ayrılan Kurul 26/27 gecesı Kütahya’dan çektiğı açık telgrafta “Seyyar kuvvete bazı tedbirler almış ise de bunun savunma için yapıldığı, kendilerine karşı tertiplenen kuvvetler yerlerine çekilirlerse bundan da vazgeçecekleri, düşmanca hareket edilmeyeceğini yemin ettikleri, seyyar kuvvetin diğer yerlerdeki birliklerinin iadeleri, para verilmesi için Kütahya Mutasarrıfına emir verilmesi, Refet ve Fahrettin Beylerin cepheden uzaklaştırılmaları” istenildiğı bildiriliyordu.²¹⁴

27 Aralık’ta çıkarılan kararname, seyyar kuvvetin, Büyük Millet Meclisi’nin kanun ve nizamlarına, hükümetin ve emrinde bulunduğu komutanın emirlerine itaat etmesini istiyordu.²¹⁵

²¹² Tansel, **a.g.e.**C.IV,s.13.

²¹³ **Nutuk**, C.II, s.537.

²¹⁴ Belen, **a.g.e.**,s.271.

²¹⁵ Belen, **a.g.e.**,s.272.Çerkez Ethem ve kardeşlerinin asi olduğunu belirten Bakanlar Kurulu kararı şöyledir: “Birinci Seyyare Komutanı Ethem ve kardeşi Yüzbaşı Tefvik Beylerin son günlerde orduda komuta bağlantı ve disiplinini ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin etkili olma niteliğini bozan bazı davranış ve uygunsuz hareketleri görüldüğünden, sözü geçen Kuvve-i Seyyare Komutanlığı hakkında Bakanlar Kurulu’nun karar altına aldığı uyarı.” (**HTBD**. Y.24, S.73, Ankara, 1975, Belge No.1585,s.51).

Diğer taraftan, Çerkez Ethem, Yunan uçakları ile attırdığı bildirilerle Kütahya ve çevresi halkını ve subaylarla askerleri kışkırtmakta idi.²¹⁶ Bunlardan, Yunan uçağının Kütahya yöresine attığı bildirgelerden birisi şöyledir:

“Suçsuz ulus ve asker kardeşler” başlığı altında şöyle denilmektedir.

Rezil Ankara Hükümetine 29 Aralık 1920 tarihli çektiğim memleket esenliği ile ilgili telgrafın basınla ilan edilmesini isteyiniz. Ey askerler! Kötülüğe alet olmayınız. Ahiret ve dünya ile ilgili sorumluluktan korkunuz. Ey ulus, sizden geçmişten ders alarak her türlü felaketi ve vatanın kurtuluşunu gözü doymaz çıkarlarına kurban etmek isteyen rezillere karşı hakkınızı savunmada duraksama göstermeyiniz ki, Tanrı’nın yardımına erişmiş olasınız. Ben sizi memleket savunması için çağırdım ve zorladım. Kötülüğe, kişisel tutkulara alet olmak için değil. Ey subay arkadaşlar, emir kulu olmaktan vazgeçiniz. Tanrı’nın kulu olunuz yoksa geliyorum haaa...!

Son pişmanlık fayda vermez.²¹⁷

Mustafa Kemal Paşa bu bildiriler sonrasında Kütahya’ya, heyetin geri dönmesi gereğini bildirdikten sonra cephe komutanlarına da asi Ethem ve kardeşlerine karşı fiili harekate geçmeleri emrini vermiştir.²¹⁸

Daha sonraki gelişmeleri Mustafa Kemal Paşa, Nutkunda şöyle dile getirmektedir:²¹⁹

Askeri harekatı çapulculuktan, devlet kurup yönetmeyi, şunun bunun masum çocuklarını kurtulmalık dilenmek için dağlara kaldırmak

²¹⁶ Tansel, a.g.e.C.IV, s.17.

²¹⁷ 9 Ocak’ta Kütahya yöresine Yunan tayyareleri tarafından atılan Çerkez Ethem’in bildirgesi için bkz. **HTBD**, Y.24, S.73, Ankara, 1975, Belge No.1591, s.69.

²¹⁸ **Nutuk**, C.II, s.543. Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa’nın Kuvve-i Seyyare işinin artık sulh yolu ile çözülemeyeceği hakkındaki görüşleri ile direktifleri şöyle verilmiştir: “Kütahya’daki kurulun cevabı Kuvve-i Seyyare işinin artık barışçı ve siyasal yoldan hallinin mümkün olmayacağını tanıtlamış ve sorunun eylemli olarak ve silahla çözümlenmesi gereği meydana çıkmıştır. Bu sorunun son dönemini şimdiden Meclise de bildirmeğe gerekseme yoktur. Başarı ile sonuçlandırsak Meclisin yaptıklarımızı onaylayacağı kuşkusuz ve haklı olduğumuzu ispat edecek elimizde yeteri kadar belge ve kanıtlar vardır. Bundan dolayı benim düşüncem şudur: İsmet Beyefendi Eskişehir merkezinin emniyetini bir kuvvetle sağlanarak kuvvetinin çoğu ile derhal Kütahya’yı ve Refet Beyefendi de aynı zamanda bütün süvarileri ve mümkün olduğu kadar çok piyade ve topçu ile Altıntaş’ı eline geçirmeli ve ondan sonrada Kuvve-i Seyyareye bütün istediklerini dikte ettirmeli ve bir candan da dağıtmak için propagandalar yapılmalıdır. Kuvve-i Seyyarenin bizim için en zararlı davranışı piyade ve topçularımızın yoğun bulunduğu yerlere uğramadan ve kesin bir çarpışma kabul etmeyerek serbestçe ve kuvvetlerimizi etkisinden uzak alana çekilmeleri ve orada yerleşerek halkı korkutup zorla para ve kuvvet toplamalarıdır. Buna karşı da bütün Batı ve güney cepheleri Süvarilerinin derhal peşlerine gönderilmesi gerekir ki, alınan tedbirlerde de bunun kesinlikle sağlanmasını rica ederim. Takip için İkinci Kuvve-i Seyyare de hesaba katılabilir. Birinci Kuvve-i Seyyarenin harekâtını pek dikkatli keşfettirmek, baskınlara karşı çok uyanık bulunmak konusuna özellikle dikkatinizi çekerim. Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal.27 Aralık 1920”. (**HTBD**, Y.24, S.73, Ankara, 1975, Belge No.1584, s.48).

²¹⁹ **Nutuk**, C.II, s.543.

haydutluğundan ibaret zanneden, şarlatanlıklarıyla, yaygaralarıyla bütün bir Türk vatanını bezdiren ve Türk milletinin Büyük Meclisi'ni kendileriyle uğraştıran utanmaz, haddini bilmez, küstah ve herhangi bir düşmanın boğaz tokluğuna casusluğunu, uşaklığını yapacak kadar aşağılık ve bayağı yaratılıştaki olan bu kardeşleri, ellerindeki bütün kuvvetler ve dayandıkları düşmanlarla birlikte yola getirmek ve ortadan kaldırmak suretiyle, inkılap tarihimizde, etkili bir ibret örneği vermek zaruri görüldü. Onun için şöyle bir hazırlık yapmıştık:

Bursa'da bulunan Yunan kuvvetlerine karşı bir piyade tümeni bırakılarak, iki piyade tümeni ile bir süvari tugayına Eskişehir'in güneybatısında ve Kütahya doğrultusunda yığınak yaptırılmıştı. Uşak'ta bulunan Yunan kuvvetlerine karşı da, cephede yalnız bir tabur bırakılarak, iki piyade tümeni ile yedi süvari alayına, Dumlupınar yakınlarında ve yine Kütahya doğrultusunda yığınak yaptırılmıştı.

Kuvvetlerimiz, hareket emrini alır almaz, derhal Kütahya'da bulunan asi Ethem kuvvetleri üzerine yürüyüşe geçtiler. 29 Aralık 1920 günü Kütahya'yı işgal ettiler.

30 Aralık 1920 Perşembe günü şehre giren Büyük Millet Meclisi Hükümeti Kuvvetleri, gece sokağa çıkma yasağı ilan etmişlerdir.²²⁰ Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa Kütahya'da aynı gün şu bildiriye yayınlamıştır:²²¹

1- "Büyük Millet Meclisi, şahıslar ve cemiyet tarafından para toplanmasını yasaklamıştır. Birinci Kuva-yı Seyyare'nin başında bulunan Ethem ve Tevfik Beyler de halktan zorla para almamak konusunda Büyük Millet Meclisi'nin verdiği emirlere kesinlikle uymaya mecburdurlar.

2- Birinci Kuva-yı Seyyare'nin başında bulunan Ethem ve Tevfik Beyler Hükümet tarafından verilen malzeme ve paranın nereye harcadığını hesap vermeye mecburdurlar, Hükümet tarafından Birinci Kuva-yı Seyyare adına verilen para müfreze kumandanlarının ve askerlerinin maaşlarına, genel giderler ve teçhizatına ayrılmış olup Ethem ve Tevfik Beylerin şahıslarına ait değildir. Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kumandan ve Müfettişleri her makamın olduğu gibi Birinci Kuva-yı Seyyare'nin de hesaplarını ve kayıtlarını mevcut askeri ve tertibatını teftiş etmeye memur ve mecburdurlar.

3- Büyük Millet Meclisi hıyaneti harbiye ve hıyaneti vataniye gibi suçların muhakemesini İstiklal Mahkemelerine vermiştir. Kuva-yı Seyyare'nin başında bulunan Ethem ve Tevfik Beyler halkı cezalandırma ve korkutma yetkisine sahip değildir. Halka zulüm edilmemesi hakkında Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin emirlerine kesinlikle uymak zorundadırlar.

4- Büyük Millet Meclisi halktan asker ve savaş araçları alınmasını askerlik şubesi aracılığı ile gerçekleştirir. Birinci Kuva-yı Seyyare'nin başında bulunan Ethem ve Tevfik Beyler kendi adamları ile köylerden istedikleri gibi asker, silah ve at toplama hakkına sahip değildir. Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bu konudaki emirleri kesinlikle uygulanacak ve uygulattırılacaktır. Hükümet'in memurları, istisnasız herkes

²²⁰ Uzunçarşılı, a.g.e.,s.202.

²²¹ Aynı yer.

için geçerli ve yetki sahibidirler. Birinci Kuva-yı Seyyare'nin başında bulunan Ethem ve Tevfik Beyler devlet memurlarını diledikleri gibi görevden alamazlar, değiştiremezler, uzaklaştıramazlar, görev veremezler ve tayin edemezler; Hükümetin emirlerine istisnasız herkes kesinlikle uymaya mecburdurlar.

5- Birinci Kuva-yı Seyyarede bulunan müfreze kumandanları ve askerleri Büyük Millet Meclisi Ordusunun bölünmez bir parçasıdır, yoksa Birinci Kuva-yı Seyyare'nin başında bulunan Ethem ve Tevfik Beylerin şahıslarının esiri ve şahsi emellerinin köleleri değildir; silahlı asker ve halk ancak Türkiye'yi temsil eden Büyük Millet Meclisi'nin iç ve dış düşmanlarına karşı koymak için kumandanların emrine verilmiştir; yoksa milletin silah ve askeri Ethem ve Tevfik Beylerin memlekette istedikleri gibi para toplamalarını ve diledikleri gibi saldırıda bulunmalarını sağlamak için ellerine verilmemiştir.

Mustafa Kemal Paşa Nutkunda müdahaleyi; “Üç gün sonra da Batı ve Güney Cepheleleri’nden hareket eden bütün kuvvetlerimiz, Kütahya’nın 30-40 kilometre ilerisinde ve Gediz yönünde bir hatta birleştiler. Asi Ethem, kuvvetlerini hiçbir yerde durdurmaya ve direnişe geçirmeye cesaret edemeden Gediz üzerine çekilmişti”²²² şeklinde dile getirmektedir. Ethem Gediz istikametinde kaçarken Sadrazama çektiği telgrafta; “Gerisinde Yunanlılar bulunduğu için Yunanlılarla anlaştığını, yüksek muvafakatini de beklediğini yazmıştır”²²³.

Ancak 6 Ocak 1921’de, Yunan kuvvetleri Bursa cephesinde harekete geçtikleri vakit, Çerkez Ethem kuvvetlerinin de saldırıya geçtikleri görüldü. Hatta 11 Ocak’tan 13 Ocak 1921 gece yarısına kadar geçen zaman içinde, şiddetli saldırılarda bulundular ve çok tehlikeli hallerin meydana gelmesine sebep oldular.²²⁴

²²² Nutuk,C.II, s.544. 11 nci ve 61 nci fırkaların Kütahya’ya doğru hareket ettiğini duyar ve Kütahya’da bulunan karargahını Ethem Bey emrindeki adamlarla birlikte 29 Aralık 1920 Çarşamba günü Kütahya’ya terk ederek Gediz’e çekilmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.201.

²²³ Belen, **a.g.e.**, s.272. Yunanlılara sığınan asi Ethem’in İstanbul’a gittiğini belirten Genelkurmay Başkanlığı Bildirgesi ise şöyledir: “İzmir’den Yunanlılara sığınan asi Ethem’in yanında bulunan on beş kişi ile İzmir’den İstanbul’a varmış olduğunu Alemdar Gazetesinin yayımına dayanarak 6 Şubat tarihinde Zonguldak’ta bulunan bir gazete muhabiri bildirmiştir.”(**HTBD.** Y.24,S.73,Ankara, 1975,Belge No.1595, s.83).

²²⁴ Tansel, **a.g.e.** C.IV,s.18-19.

Çerkez Ethem ve kardeşleri Tevfik ile Manisa Mebusu Reşit, Yunan işgalindeki Akhisar'da idiler ve anlaşma gereğince Yunan ordusuna sığınmışlardı.²²⁵

Ethem'e karşı hareket başladığı zaman Mustafa Kemal Paşa Meclis'te iki gün süren gizli sorular karşısında kaldı. Bu soruları da şöyle özetleyebiliriz: Bütün anlaşmazlığa sebep Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'dir. Ethem orduyu dağıtırsa başımıza büyük bir felaket gelir, çok hayati önemi bulunan bir hareketin Meclise danışmadan yapılması Meclise bir tecavüzdür. Bir kısım mebuslar da yapılan hareketin hissi ve şahsi nedenlere dayandığını ileri sürmüşlerdir. Ethem'in ve hatta Yunan ordusunun yenilgiye uğratılmasıyla bu galeyan bir sabun köpüğü gibi sönecektir.²²⁶

Gerçekte Ethem'e karşı yapılan hareket tarihin en cüretli ve cesur kararlarından biridir. Üstün bir düşman kuvveti karşısında bulunan bir ordu, cephe içindeki en kuvvetli kısmına karşı taarruza geçmiştir. Buna düşman seyirci kalamazdı. Bu hareket ancak kuvvetli bir baskınla yapılabilirdi ki bunun çok gizli tertiplenmesi gerekirdi, hele Meclis'ten izin almaya durumun hiç tahammülü yoktu.²²⁷

²²⁵ Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru (1921-1922)**, C.IV, Ankara, 1971, s.24. İbrahim Ethem Akıncı, **Demirci Akıncıları**, Ankara, 1989, s.32. Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 2000, s.512. Batı Cephesi Komutanlığının, asi Ethem kuvvetlerinin tümüyle yok edildiği ve Ethem'in Yunanlılara sığındığını bildiren raporda şöyle bilgi verilmektedir : “ Dinini ve milliyetini Yunanlılara teslim etmiş olan asi Ethem çeteleri, şimdiye dek yapılan harekat ile ve gerçek Kuva-yı Milliye mücahitlerinin kin ve nefretleri sonucunda tamamen ortadan kaldırılmışlardır. Baş kaldıranların en son kalıntıları, 22 Ocak 1921'de Gördes batısında Kayacık doğrultusunda takip edilmiş ve asiler Sındırgı-Akhisar-Marmara yönlerinde dağılmışlardır. Dağılanların küçük müfrezelerle takipleri sürdürülüyor. Dağılmazdan önce Ethem, yordakçılarına, artık beraber kalamayacaklarını Yunan'a veya orduya teslim olmakta veya dağa çıkıp eşkıyalık yapmakta serbest olduklarını söylemiş ve bundan sonra herkes bir tarafa gitmiştir. Ethem'in Yunan işgalinde bulunan arazide gizli bir bölgeye gizlendiği sanılıyor. Ethem'in kardeşi Tevfik'in bir kısım adamlarıyla Akhisar'a giderek Yunanlılara alçakça katıldığı, Reşit'in ise Uşak'ta bulunan Yunan subaylarına hizmet etmekte olduğu kesindir. Bu suretle milletimizi Yunanlılarla birleşerek simsiyah bir zulüm ve haydutluk içinde yok etmek üzere düzenlenmiş iki yüzlü bir plan, Yüce Tanrı'nın yok etmesi ve sındırması ile hem Yunanlıların yenilgisi hem de Ethem'in istediğini elde edememesi ve felaketi ile son bulmuştur. Tam bağımsızlık içerisinde sadece adalet ve erdemliğe dayalı bir yaşantı kararlaştırılmıştır.” (HTBD. Y.24, S.73, Ankara, 1975, Belge No.1593, s.77).

²²⁶ Belen, a.g.e., s.272.

²²⁷ a.g.e., s.273.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜZENLİ ORDU BİRLİKLERİ İLE YAPILAN MUHAREBELER

A. MUHAREBELER

1.YUNAN TAARRUZU VE BİRİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ (6-10

Ocak 1921)

19 Aralık 1920’de Yunanistan’a dönen Kral Konstantin İngiltere ve Fransa’nın desteğini yitirmemek için Venizelos’un Anadolu politikasına sahip çıkmıştır. Konstantin, Yunanistan’ın Sevr politikasında hiçbir değişiklik olmadığını göstermek amacıyla iklim şartlarının elverişli olmadığı 1921 Ocak ayında Eskişehir’e saldırı emrini vermiştir. Konstantin’in İtilaf Devletleri’nin desteğine, onların ise Anadolu’daki milli direniş hareketini kırmak için Yunan askerine ihtiyaçları vardı.

Batı Cephesi’nde Milli Ordu’nun Yunanlılarla yaptığı ilk önemli muharebe olan Birinci İnönü Muharebesi, Eskişehir’in 40 kilometre kadar kuzeybatısında Gündüzbey-İnönü hattında olmuştur. İzmir’in işgalinden (15 Mayıs 1919) Birinci İnönü Muharebesi’ne kadar geçen sürede bir yandan milli kuvvetler (Kuva-yı Milliye) ile Yunan ileri harekâtı durdurulmaya çalışılırken, öte yandan Milli Ordu’nun yeniden kurulması ve düzene sokulmasına büyük önem verilmişti.

Ordu kuvvetlenmedikçe sayı ve silah üstünlüğü bulunan Yunan Ordusu ile ciddi bir savaşa girilmek istenmiyordu.²²⁸

Çerkez Ethem’in isyanı üzerine İnönü Mevziinden 11 nci ve 61 nci Tümenler isyanın bastırılması için Kütahya Bölgesi’ne alınmıştı. Bursa bölgesinde bulunan Yunan 3 ncü Kolordusu, Çerkez Ethem’in isyanından faydalanarak 6 Ocak günü Bursa cephesinde taarruza başladılar.²²⁹Bugünlerde Bursa cephesinde 24 ncü Fırka(Tümen) ile 11 nci (Tümen)Fırkadan (126 ncı Alay) bir alayımız vardı.²³⁰ Yunanlıların taarruz haberini alır almaz, İzzettin (Çalışlar) Bey kumandasındaki 61nci Fırka iki alayı ile Kütahya’da Çerkez Ethem’e karşı bırakıldı ve Garp Cephesinin Kütahya’ya yollanan diğer kuvvetleri süratle İnönü’nde toplanmaya çağırıldı.²³¹

²²⁸ Fehmi Yılmaz, “Sunuş”,**ATBD**. Y.40.S.91,Ankara, 1991,s.IV.

²²⁹ Görgülü, **a.g.e.**,s. 259.

²³⁰ Özalp, **a.g.e.**, s. 171. 6 Ocak 1921 için Batı Cephesi Kumandanlığı’nın cephe emrine göre:“ Kanun-ı sani 37’de (6 Ocak 1921), Sekizinci Fırka’nın (Tümen’in) Altmış Birinci Fırka’nın sol cenahına (yanına) yani elyevm (bugün) Birinci Süvari Grubu’nun işgal etmekte olduğu, Gümüşlü, Dedeköyü, Altuntaş mıntıkasına sürülmesini ve fırkanın Yunana karşı keşf ve temas yapabilmek üzere nezdine (yanına) Birinci Grub’dan bir Süvari Bölüğü verilmesini rica ederim”. (**ATBD**. Y. 40, S.91,Ankara, 1991, Belge No. 2266, s.5).

²³¹ Özalp, **a.g.e.**,s.171.

Yunanlıların karşısına büyük bir fırsat çıkmıştı. Bursa'daki I. Kolordu, karşısındaki dağınık ve zayıf Türk Tümenini, Uşak'taki Birinci Yunan kolordusu da, İslamköy'deki Türk alayını kolayca atabilir ve Ethem de karşısında önemli bir kuvvet tutabilirdi. Alaşehir'deki Yunan tümeninin de Gediz istikametinde ilerlemesi büyük fayda sağlayabilirdi.²³²

Bursa'daki Yunan İzmir Kolordusu (Beş piyade, bir süvari, iki topçu alayı) 6 Ocak 1921 günü saat 07.00'de DİMBOZ mevziinden, İnönü genel istikametinde üç kolla harekete geçti. Yenişehir-İnegöl hattında bulunan 24 ncü Tümen, oyalama görevini yapamadığı için Yunan Kolordusu, üç günde İnönü mevzii karşısına geldi.²³³

²³² Belen, **a.g.e.**, s.275. Düşmanın Uşak ve Bursa cephelerinde aynı anda taarruza geçmesi dolayısıyla 61 nci ve 11 nci Tümenlerin Yalnızsaray ve Susuzkaya mıntıklarına çekilmesine dair Batı Cephesi Kumandanlığı'na verilen emir şöyledir:

“1- 6 Kanun-ı sani (6 Ocak) sabahı Bursa ve Uşak cephesinde taarruza geçen Yunanlılar akşam garbde (batıda) “Köprühisar-Boğazköy-Hasanpaşa” hattına ve Uşak cephesinde de İslamköy'üne kadar ilerlediler. Tavşanlı havalisinde bulunan 120 atlı kuvvetin de Kaplan Naci Müfrezesi, Ethem'in Yunanlılarla iltihakı (katılması) dolayısıyla asilerden ayrılmıştır. Doktor Fazıl çetesi Emet garbında Yenice'dedir. Mütebaki usatın (asilerin) Şaphane ve garbında bulunduğu tahmin edilmektedir.

2- 11 nci Fırka; 7 Kanun-ı sani (7 Ocak) öğleden sonra yalnız (Saray-Susuzkaya) mıntıkasında bulunacak vechle hareket edecek ve Yalnızsaray vasıtasıyla Kütahya'dan benden (İsmet Paşa) emir alacaktır.

3- 61 nci Fırka ve Süvari Livası; 7 Kanun-ı sani de şimdiki vaziyetlerini muhafaza edeceklerdir. 61 nci Fırka 7/8 Kanun-ı sani 37 (7/8 Ocak 1921) gecesini Gediz havalisinden çekilerek 8 Kanun-ı sani sabahı Efendi Köprüsü şark (doğu) sırtlarına varacak ve 8 Kanun-ı sani akşamı Susuzkaya mıntıkasına çekilecektir. Süvari Livası (Tugayı) muvakkaten 61 nci Fırka emrine verilmiştir. Liva, Fırka kumandanının emrine nazaran 8 Kanun-ı sani sabahı fırkayı takip edecektir. 61 nci Fırka, 8 nci Fırka'nın sahra topraklarını da beraber alacaktır. Livadan Şıhlar mıntıkasında bulunan keşif bölüğü 8 Kanun-ı sani 37'de Çavdarhisar civarında livaya iltihak edecektir. Bölüğe iltihak emrini liva verecektir.

4- 7 Kanun-ı sani 8 nci, 61 nci Fırka ile Gediz'de ve 11 nci Fırka ile Yalnızsaray'da telefonla irtibat peyda edilecektir.

5- 61 nci Fırka ve Süvari Livası Efendi Köprüsü'nde mevcut erzak ve arabayı kamilen (tamamen) alacak ve geriye hiçbir şey bırakmayacaklardır. Hacıköy'deki anbar lağv olunmuştur. Yalnızsaray'da bir günlük erzak ihzar edilmiştir. Bunun kamilen sarf edilmesi lazımdır.

6- Geriye harekette hiçbir nefere ve malzemenin geri bırakılmamasına dikkat olunmalıdır. Ağırlıklar kıtaatın ilerisinde veya arasında hareket ettirilmelidir.”(ATBD. Y.40, S.91, Ankara, 1991, Belge No. 2270, s.16-17).

²³³ Belen, **a.g.e.**, s.276. Tansel, **a.g.e.** C.IV, s.22. 24 ncü Tümen Kumandanlığı'nın; Yenişehir ve İnegöl Cephelerine karşı, taarruzda bulunan düşman hakkında Batı Cephesi Kumandanlığı'na gönderdiği raporu şöyledir: “1- Yenişehir Cephesi'nde düşmanın bir süvari alayı 12 30 (00.30) sonra da Yenişehir'e girmiş bir kilometre mesafeden bir piyade alayı ile bir bataryası cadde boyunca takip etmektedir. 1.30 sonra da piyade alayı da Yenişehir'den çıkarak şarka (doğuya) doğru ilerlemektedir. Diğer piyade alayı Timurboğaz- Barçın yoluyla şarka yürümektedir. Bunun nereye kadar ilerlediği tarassud edilememektedir (gözlenememektedir). 143 ncü Alay Kumandanı'nın 3.30 sonra da Ebeköy sırtlarından yazdığı raporda Yenişehir şarkına geçen kuvvetin Ümrân Çiftliği civarında tevakkuf ettiğini (durduğunu) bir süvari bölüğünün daha şarka ilerleyerek süvari bölüğümüz ile müsademe etmekte (çarpmakta) olduğunu bildirmiştir.

2- İnegöl Cephesi'nde 2.30 sonra da Nazif Paşa civarında süvariler ile müsademe başlamış olup Kurşunlu'ya iki piyade taburunun Nazif Paşa sırtlarına alınmakta olduğunu İnegöl ve havalisi kumandanı bildiriyor”. (ATBD. Y.40, S.91, Ankara, 1991, Belge No. 2269, s.13). Ayrıca bkz. Kroki-6.

İnönü mevzii Bozöyük - Söğüt güneyi ve İnönü kuzeyinden geçer, kuzeyden Eskişehir'e gelen yolları kapar. 25 Km. uzunluğu olan mevzi biraz tahkim edilmiştir. Geriden gelen birliklerin İnönü mevziini tutabilmeleri, ilerdeki 24 ncü Tümenin vakit kazanmasına bağlı idi. 24 ncü Tümen ise iyi idare edilememiş, yorgun düşmüştü, ayakları çıplak olan erler vardı.²³⁴

9 Ocak 1921'de bu kuvvetler ilerleyen düşmanla oyalama muharebeleri yaparak Bursa doğusundan Söğüt-Bozöyük bölgesine çekildiler. 24 ncü Tümen Söğüt üzerinden geri çekilerek 9 Ocak akşamı geç vakit Gündüzbey Bölgesine geldi.²³⁵ Yunan kuzey kolu Bilecik doğusuna gelmiştir.²³⁶ Düşman ileri kıtalarımızı geri çekilmeye mecbur etmiş ve 8/9 Ocak gecesi Bilecik'i işgale muvaffak olmuştu. 9 Ocakta İnönü mevzilerimizin karşısına gelerek buradaki kıtalarımızla çarpışmaya başladı.²³⁷

Ankara'dan trenle nakledilen Yarbey Nazım Bey Komutasındaki 4 ncü Tümen²³⁸ (53 ncü Alay, bir batarya ve tümen bağlı birlikleri) ile 11nci Tümenin bir kısmı İnönü mevziinin demiryolu batısındaki kısmını tutmuştu, öğleden sonra 58 nci Alay mevziine giren düşman, 11nci Tümen'den yetişen 70nci Alayın karşı taarruzuyla geriye atılmıştır. Kütahya'da bulunan Batı Cephesi Komutanı, demiryolu batısındaki birlikleri 11 nci Tümen Komutanı Albay Arif Bey emrine vermiş ise de bütün cephenin bir komutan tarafından idaresine ihtiyaç vardı.²³⁹

²³⁴ Belen, **a.g.e.**,s. 276.

²³⁵ Görgülü, **a.g.e.**,s.259.

²³⁶ Belen, **a.g.e.**,s.276.

²³⁷ Özalp, **a.g.e.** ,s.171.

²³⁸ Genelkurmay Başkan Vekili Korgeneral Fevzi'nin Batı Cephesi kumandanlığı'na genel durum hakkında ve İnönü'ye nakl olunacak İbrahim Bey Kuva-yı Seyyaresi ile 4 ncü Tümen hakkında verdiği bilgi de şöyle bildirilmektedir: "1- Bu sabah 24 ncü Fırka'dan (Tümen'den) ve Afyonkarahisar'ındaki 12 nci Kolordu Erkan-ı Harbiyyesi'nden alınan raporlara nazaran Yunanlılar, İnegöl ve Dumlupınar istikametlerinde ileri harekete geçmişlerdir. Bu hareketin derece-i ciddiyeti (önem derecesi) henüz meçhuldür. Diğer taraftan Birinci Kuvve-i Seyyareden ayrılan "elli" ila yüz elli kişilik çetelerin Eskişehir cenubundan (güneyinden) Seyitgazi istikametinde ve Dumlupınar garbinde (batısında) Sandıklı istikametlerinden geçtikleri haber alınmış bunların dehalet (sığınma) veya diğer bir maksat takip ettikleri henüz katiyetle anlaşılamamıştır. 2-Üçüncü Süvari Fırkası namını alan İbrahim Bey Kuva-yı Seyyaresinin ancak 7.1.37 (7.1.1921) sabahından itibaren İnönü'ne nakl olunabilecektir. Buna mukabil (karşılık) Dördüncü Fırka Kıtaatı (birlikleri) en geç bu gece nisf-ül-leylde (gece yarısında) tahrik edilebiliyor (yola çıkarılabiliyor)..." (ATBD.Y.40, S.91,Ankara,1991,Belge No.2271,s.19).

²³⁹ Belen, **a.g.e.**,s.277.

126 ncı Alay Bozüyük güneyinde düşmana karşı savunmaya geçtiyse de üstün kuvvetler karşısında Akpınar kuzeyine çekildi.²⁴⁰

9/10 Ocak gece yarısı Kütahya'dan trenle hareket eden Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey İnönü istasyonuna geldiği zaman mevzide, yorgun ve dağılmış olan 24 ncü Tümen ile 4 ncü ve 11 nci Tümenlerden 11 Tabur, birkaç batarya vardı böylece İnönü mevziinde üç Tümen bile toplanamamıştı. Yunanlılar ise iki misli üstün kuvvetle taarruz etmekte idiler.

Düşman 9 Ocakta demiryolu batısındaki mevzie taarruz ettiği için parça parça gelen kuvvetler o tarafa, top seslerine doğru koştular. 24 ncü Tümen sağ kanadı karşısındaki düşman henüz Söğüt'e varamamıştı. Ortada, Bozüyük'te toplanan düşman hakkında da bir bilgi yoktu.

İnönü istasyonuna gelen Batı Cephesi Komutanı cepheye bir değişiklik yapmayarak Demiryolu doğusundaki bölgeyi 24 ncü ve batısındaki bölgeyi 11 nci Tümen Komutanının emrinde bırakmıştı, oysaki 24 ncü Tümen 15 Kilometrelik bir mevzii savunacak durumda değildi. Hava sisli olduğu, yeteri kadar muhabere malzemesi bulunmadığı için 24 ncü Tümen cephesinde 6 kilometrelik açıklık kaldığından ne Tümen Komutanının ne de Cephe Komutanının haberi vardı.²⁴¹

²⁴⁰ Görgülü, **a.g.e.**,s.259. Ayrıca İnönü'ne indirilen 4 ncü Tümen'in, Savcibey-Akpınar-Karaağaç mevki demiryolunun batısındaki kısmı işgal ve müdafaası için gereken yardımın yapılmasına dair Batı Cephesi Kumandanlığı'nca 24 ncü Tümen Kumandanlığı'na verilen emir ise şöyle idi: "1- Dördüncü Fırka'nın İnönü'nde indirilerek Savcibey-Akpınar-Karaağaç mevkiinin şimendiferin garbindaki (demiryolunun batısındaki) kısmının lede-l-icab (gerektiğinde) işgal ve müdafaasını der-uhde etmesi (üzerine alması) lazımdır. Fırka buna göre konaklayacak ve derhal mevziin keşfine ve işgal vezaifinin (görevlerinin) kıtaatı arasında tayin ve tevziine (dağılmasına) başlayacaktır". (ATBD. Y.40, S.91, Ankara, 1991, Belge No.2274,s.27).

²⁴¹ Belen, **a.g.e.**,s.277. 4 ncü, 11 nci ve 24 ncü Tümenlerin şimendifer hattını nasıl müdafaası edeceklerine dair Batı Cephesi Kumandanlığı'nın verdiği emri şöyleydi: "1- 4 ncü ve 11 nci Fırkalar 11 nci Fırka Kumandanı Arif Bey'in kumandasında olmak üzere mevziin şimendifer hattının "dahil" batısındaki "Akpınar-Karaağaç-Kandilli" kısmını müdafaası edeceklerdir.

2- 24 ncü Fırka mevziin Savcibey-Teke-Nanederesi güneyinde çiftlikten şimendifer hattına kadar olan kısmını işgal ve müdafaası edecektir. 24 ncü Fırka'nın sol yanı 4 ncü Fırka'nın sağ yanı ile irtibat kurmalıdır. 24 ncü Fırka lüzumunda 11 nci Fırka'ya yardım etmek üzere Çepni'de birlik bulundurmak kaydında iradedir.

3- Şimdi saat 9 30 evvel (09.30) de İnönü istasyonuna gelen 174 ncü Alay 1 nci Tabur emrinde olmak üzere istasyon civarında kalacaktır. Bugün gelecek olan Alay'ın diğer iki taburu da emrinde bulunacaktır.

4-Bir süvari fırkamız bugün Sofça-Zobran üzerinden Kümbet istikametinde yürümek üzere saat 5 30 evvel (05.30)'de Kütahya'dan hareket etmiştir". (ATBD.Y.40,S.91,Ankara, 1991, Belge No.2285, s.54).

9 Ocak'ta muharebenin solda başlaması, 10 Ocak'ta cepheye gelen İsmet Bey'in de dikkatini oraya çekmişti. Oysaki Yunan Kolordusunun büyük kısmı 24 ncü Tümenin karşısında bulunuyordu. Sisten Bozüyük bölgesinden ilerleyen kuvvetler görülemedi. 24 ncü Tümenin savunma emrini de bazı birlikler vaktinde alamadılar.²⁴² 24 ncü Tümen 143 ncü Alayı ile Metres Tepe'yi, 32 nci Alayı ile Metris Tepe güneyinden Demiryolu dirseğine kadar olan cepheyi tutacaktı. 143 ncü alay Gündüzbey'den hareketle Metris Tepe'ye yaklaşmıştı. Fakat Karaköy-Bozüyük yolundan ilerleyen düşmanın bir kolu, daha erkenden ve havanın da sisli olmasından yararlanarak bu tepeye gelmişti. 143 ncü Alay, bu düşmanı kendi kıtalarımız zannederek tepeye doğru ilerlemesine devam etti ve çok yaklaştı. Birden bire şiddetli ateşe uğradı ve erler dağıldı. Demiryoluna doğru ilerlemekte olan 32 nci Alay da bu durumu gördü ve o da dağıldı. 143 ncü Alay Rızapaşa'da, 32 nci Alay da Poyra'da toplanabildi. 2 nci Alay daha geride ihtiyatta kaldı.²⁴³ Yunanlılar, askerlik bakımından çok önemi olan Metris Tepe (İntikam Tepesi'ni) ele geçirdiler. Tepeyi geri almak için yapılan karşı saldırı bir sonuç vermediği gibi cephenin sağ kanadındaki Türk kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmış ve bir ara Yunanlılar "Batı Cephesi Karargahı'nın bulunduğu İnönü istasyonunun kuzeyine kadar" ilerlemişlerdi.²⁴⁴

İşte, bu kötü durumu düzeltmek için, "bütün cephenin geri alınması" zorunluluğu meydana geldi ve Kütahya ile Ankara'dan gönderilmiş olan yeni birlikler de ayaklarının tozlarını silmeye imkan bulmadan ateş hattına sokuldu.²⁴⁵

Sol kanat grubunda 11 tabur 4 bataryası vardı. Yani iki tümen henüz tamamlanmamıştı. İnönü İstasyonu, yeni gelen iki tabur ve bir süvari bölüğü tarafından tutuldu. Düşman saat 13.00'te İstasyon kuzeyinde tutulan mevzii de taarruza başladı. Buradaki kuvvetin çekilmesi halinde sol kanat geriden kuşatılacaktı. Bunu dikkate alan cephe komutanı saat 13.30'da çekilme emri verdi. Saat 16.00'ya kadar emrin uygulanması başarı ile sonuçlandı.

²⁴² Belen, **a.g.e.**, s.278.

²⁴³ Görgülü, **a.g.e.**, s.259.

²⁴⁴ Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.24. Ayrıca bkz. Kroki-7.

²⁴⁵ Aynı yer.

Cephe Komutanı Eskişehir'in 25 kilometre kuzey batısındaki Çukurhisar mevziinde ikinci muharebeyi verecekti.²⁴⁶ Çukurhisar mevzii Beşkardeş Dağı - Zemzemiye - Oklubalı hattından geçer, kuzeyden Eskişehir'e gelen iki yolu kapar. İnönü'nden Kütahya'ya giden yol üzerinde de Süvari grubu vardı. Kurmay Binbaşı Rahmi Bey (Büyük Elçi Rahmi Apak) komutasında bulunan Süvari grubu ile irtibat kurulamamıştı. Oysaki bu grup 10 Ocak akşamı İnönü'ye yaklaşmış, sonra umumi çekilmeye uyarak İnönü'nün 8 kilometre güneyindeki Tutluca'da toplanmıştı.²⁴⁷ (Kroki-8)

Genelkurmay Başkanlığı, "durum Eskişehir'in başarı ile savunulmasına imkan vermiyorsa batı cephesinin" Eskişehir'in doğusuna alınabileceği bildirilmişti. Fakat cephe Komutanı, 11 Ocak'ta da Eskişehir'in batısındaki bir hat'da savunmada bulunmayı faydalı gördü ve onun bu kararı Ankara'ca da uygun bulundu. Onun için Türk birlikleri, 10 Ocak gününün gecesini buna göre tertiplenmekle geçirdiler.²⁴⁸

Ancak, 11 Ocak öğleden evvel düşmanın çekildiğine dair haberler gelmeye başladı. İnönü Bucağı Tapu memuru, Bozöyük'den gelen Numan Ağa'nın sözüne dayanarak, düşmanın 11 Ocak sabahı Bozöyük'e çekildiğini bildiriyordu. Gözetlemeler, keşif kolları da bu haberi doğruluyorlardı. Saat 11.00'de havadan keşif yapmak akla gelmiş ise de, emrin varması, raporun alınması gecikmiş, fakat düşmanın çekildiği kesin olarak anlaşılmıştır.²⁴⁹

²⁴⁶ Belen, **a.g.e.**, s.278. Batı Cephesi Kumandanı'nın 24 ncü, 11 nci ve 4 ncü Tümenlere 11 Ocak 1921'de Beşkardeş Dağı-Zemzemiye'nin ve Oklubalı'nın batısındaki sırtların müdafaası için emri şöyle bildirilmişti: "1- Ordu yarın 11.1.37'de (11.1.1921) Beşkardeş Dağı-Zemzemiye'nin batısındaki sırtlar Oklubalı batısındaki sırtlar hattında aşağıda olduğu gibi müdafa edecektir.

(a) 24 ncü Fırka'ya kendisine ilhak edilen 174 ncü Alay'ın 132 nci Alay'dan iki taburla beraber mevziin şimendifer hattına kadar olan kuzey kısmını işgal ve müdafa edecektir.

(b) 11 nci Fırka'ya Oklubalı batısındaki sırtları işgal ve müdafa edecektir.

(c) 4 ncü Fırka'ya benim ihtiyatım olarak Kaynarca batısında toplanacak ve tanzim olunacaktır.

(d) Depo Alayı 11 nci Fırka emrine verilmiştir". (ATBD.Y.40,S.91,Ankara,1991,Belge No.2294,s.73).

²⁴⁷ Belen, **a.g.e.**, s.278. "Güney cephesinden verilen 1800 atlıdan oluşan İkinci Süvari Grubu Kütahya-Tutluca şosesi üzerinden yürüyerek muharebe meydanına yetişmeye çalışıyordu". (Apak, **a.g.e.**, s.226). Ayrıca bkz. Kroki-8.

²⁴⁸ Tansel, **a.g.e.** C.IV, s.24.

²⁴⁹ Belen, **a.g.e.**, s.279. 11 Ocak 1921 Batı Cephesi Kumandanlığı'nın akşam raporunda şöyle bilgi veriliyordu: "9/10.1.37 (9/10.1.1921) İnönü Meydan Muharebesi neticesinde düşman süratle geri çekilmiştir. Ric'at istikametlerinin tayinine çalışılıyor. Her taraftan ileri keşif kıtaatı sürülmüştür. İkinci Süvari Grubu 12.1.37 (12.1.1921)'den itibaren cephe ilerisine çıkabilecektir". (ATBD.Y.40,S.91, Ankara, 1991, Belge No.2299,s.83).

Güney Cephesi'nde (Afyon) ise İslamköy-Banaz kesimine ilerleyen Yunan birlikleri, daha 7 Ocak'ta geri çekilmişti.²⁵⁰

Yunanlıların çekilmeye başladığını Batı Cephesi Komutanlığı ancak o gün saat 15.00'te öğrenebildi. Düşmanın takibi için kuvvet gönderildiyse de geç kalındığı için düşmana etkili olunamadı. Ancak zafer Türk ordusunun idi. Düşman üstün kuvvetine rağmen zayıf kuvvetlerimizle tutulan ikinci mevzimize (Beşkardeş Dağı-Zemzemiye-Oklubalı) taarruz etmeye cesaret edememiş ve Bursa'ya, İnönü Muharebeleri öncesinde bulunduğu yere kadar geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bu zaferin önemini Mustafa Kemal Paşa şöyle ifade ediyor.²⁵¹

“...Yeni Türkiye Devleti'nin küçük fakat Milli mefkureli (ülkölü) genç ordusu, en dar bir hesapla üç kat üstün düşmanı İnönü Meydan Muharebesi'nde mağlup etti. Strateji sanatının en nazik icabatını isabetle uyguladı. İç hatların kullanılmasında harp tarihine parlak bir misal yazdı...” “...Birinci İnönü Zaferi; İkinci İnönü Zaferi'nin, Sakarya melhame-i kübrasının (kan deryası) en nihayet Türk vatanının; Türk istiklalinin ilk zafer müjdecisi olmuştur. Bu sebeple Birinci İnönü Meydan Muharebesi'ni kazanan Türk Ordusu'nun bütün mensupları, cihan tarihinde unutulmaz şanlı bir menkıbe sahibi olarak ebediyen yaşayacaklardır...”.

Birinci İnönü muharebesini kaybeden Yunanlılar karşılarında topçu sınıfı da dahil, düzenli ve disiplinli ordu birlikleri bulacaklarını hiç tahmin etmemişlerdi. Bilindiği gibi Mustafa Kemal 1920 yazısında daha henüz düzenli bir ordunun hazırlıklarına yeni geçildiği dönemde ilerleyen düşman birlikleri karşısında açık bir muhabereye girilmemesi emrini vermişti. Daha önceden Uşak ve Bursa'ya zorlanmadan giren Yunanlılar, İnönü sırtlarından püskürtölmelerini bu operasyonun sadece bir keşif harekâtı olduğu şeklinde örtmeye çalışmışlardı.²⁵² Ne derlerse desinler strateji kurallarına riayet etmedikleri için Yunanlılar dünya efkarında mağlup duruma düştüler. Bu bakımdan Birinci İnönü muharebesi dünya efkar-ı umumiyesini Yeni Türkiye Devleti üzerine çevirdi. Devletin iç durumu kuvvetlendiği gibi dıştaki itibarı da arttı.²⁵³ İtilaf Devletleri'nin Yunanistan'ın Anadolu'daki milli hareketi ortadan kaldıracağına olan

²⁵⁰ Faruk Yılmaz, **a.g.e.**,s.93.

²⁵¹ Görgülü, **a.g.e.**,s.260.

²⁵² Fehmi Yılmaz, **a.g.m.**,s.V.

²⁵³ Belen, **a.g.e.** ,s.279.

güvenleri sarsılmaya başlamıştı. Nitekim İtalya'nın yaptığı öneri kabul edilmiş ve Sevr Antlaşması'nın Londra'da toplanacak olan bir konferansta yeniden gözden geçirilmesi uygun görülmüştü.²⁵⁴

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düzenli Orduları Birinci İnönü Muharebesi'nde, tüm imkânsızlıklara rağmen başarılı sonuç alma yolunda en büyük sınavlardan birini vermiştir.²⁵⁵ Her şeyden önce, düzenli ordu birliklerinden başka bir kuvvetin savaşı kazanamayacağı kesinlikle anlaşıldı. Düzenli ordu taraftarı komutanların Kuva-yı Milliye'nin kaldırılmasında ne kadar haklı oldukları görüldü. TBMM'nin var güçle ordunun üstüne eğilmesi mümkün oldu. Zafer ayrıca milli direnişe karşı çıkmak isteyenleri susturdu. Yeni devletin gücü ve otoritesi arttı. Örneğin, vergiler daha kolay toplanmaya, askere alma işlemleri daha düzenli yürütülmeye başlandı.²⁵⁶

Ayrıca, bu zafer Türk Milleti'nin, kendine olan güvenini büsbütün artırmış, Çerkez Ethem ayaklanması ve Yunan ileri harekatı karşısında çok sıkışık duruma düşmüş olan Ankara Hükümeti'nin de geniş bir nefes almasına sebep olmuştu. Yurdun her yanında sevinçe kutlanan bu zaferden²⁵⁷ sonra Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, zaferi kazananları, Meclis adına tebrik etti.²⁵⁸

²⁵⁴ Fehmi Yılmaz, *a.g.m.*, s.V.

²⁵⁵ Aynı yer.

²⁵⁶ Faruk Yılmaz, *a.g.e.*, s.94.

²⁵⁷ Tansel, *a.g.e.C.IV*, s.25. 12 nci Kolordu Komutanlığı'nın Batı Cephesi Komutanlığı'na, Batı Cephesi'nde bulunan Türk kuvvetlerinin kazanmış olduğu zafer dolayısıyla Afyonkarahisar halkının şehri bayraklarla donatarak büyük sevinç gösterileri yaptığı hakkındaki telgrafı şöyledir: "Batı ordumuzun yiğitçe karşı koyması ve cesurca yaptığı muharebeler karşısında düşmanın uğradığı yenilgi hakkındaki müjdeli haberi (alan) Afyonkarahisar ahalisi bugün bütün şehri bayraklarla donatarak asker, halk ve okul öğrencilerinden oluşan büyük bir insan kalabalığı toplu halde hükümet ve kolordu dairesine gelerek milletin yüce ruhu ve büyük azmine tercüman olacak güzel konuşmalar yaparak, ordumuza selam gönderip hükümete tebrik ve teşekkürlerini bildirdiklerini arz ederim. 12 nci Kolordu Komutanı Orgeneral Fahrettin Altay." (ATBD.Y.52,S.116, Ankara, 2003, Belge No.4280, s.11).

²⁵⁸ Tansel, *a.g.e.C.IV*, s.25. TBMM Reisi Mustafa Kemal'in İnönü Zaferi dolayısıyla, Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey'e tebrik telgrafı şöyledir: "İnönü Meydan Muharebesi'nde Garp Cephesi kıtaatının uğurlu ve üstün kumandanı altında icra eyledikleri kesin zaferden dolayı zat-ı devletlerine ve kahraman ordumuzun bil-umum kumandanlarıyla zabitan ve efradına Büyük Millet Meclisi'nin kalbi tebrikatını takdim ve bu muvaffakiyetin mukaddes topraklarımızı düşman istilasından tamamen kurtaracak olan kesin zafere, bir hayırlı başlangıç olmasını Allah'tan diler ve iş bu tebrikatın umum Garp Ordusu efrad ve zabitanına ulaştırılmasını rica eylerim." (ATBD.Y.40,S.91, Ankara, 1991, Belge No.2302, s.91).

1.1. Kütahya Muharebesi

Yunan taarruzu başlayınca Ethem'in seyyar kuvveti Kütahya istikametine doğru ilerlemeye başladı; Ethem'e karşı İzzetin Bey (I.Ferik İzzeddin Çalışlar) komutasındaki 61nci Tümen'in²⁵⁹ Piyade Komutanı Binbaşı Hüseyin Hüsnü (General Kılıkış) komutasında, 190ncı Alay, Tümen Hücum Bölüğü, Topçu Taburu, İstihkam Bölüğü, 1 nci Süvari Tugayı (2 nci ve 14 ncü Süvari Alay) katılmıştı.²⁶⁰

Bu kuvvet Kütahya'nın güneyinde ve güney batısında bir mevzii tuttu, İzzetin Bey'in kuvveti 1.500 kişi, Ethem'in kuvveti ise 5.000 kişi idi. Ethem 12 Ocak saat 05.00'te Kütahya mevziine taarruza başladı. Saat 16.00'da mevzideki alay çekildi. Bu sırada Güney Cephesinden 189ncü Alay yetişti. Saat 17.00'de karşı taarruza geçirilen alay mevzii ele geçirmeye muvaffak oldu.

Ethem, 13 Ocak günü de taarruza devam etti. Bugün Güney Cephesi Komutanı iki süvari grubu ile Alayunt istasyonuna geldi İzzettin Bey, Refet Paşa süvarilerinin de muharebeye katılmalarını istedi ise de Refet Bey 8 nci Piyade Tümeni tamamıyla geldikten sonra 14 Ocak günü muharebeye katılacağını bildirdi. Saat 15.30'da asiler 189 ncu Alayın mevziine de girdiler. Geride toplanan 190ncü Alayın karşı taarruza geçirilmesi üzerine asiler geriye çekildiler, biraz sonra da Gediz istikametinde kaçmaya başladılar. Güney Cephesi Komutanı Refet Bey'in Kütahya'daki sevk ve idareyi ele alması ve süvarileri Ethem kuvvetinin gerisine saldırması, Ethem çekilmeye başlayınca da derhal takibe geçmesi gerekirdi.²⁶¹ Kütahya Muharebesi'nin en kritik bir safhasında Albay Refet'in kuvvetleriyle asilerin gerisine taarruz etmesi mümkün ve lüzumlu iken, böyle hareket edilmediği gibi, 14 Ocak 1921 gününe kadar beklenmekle muharebeye seyirci kalınmıştı.²⁶² Bunu yapmadığı için Atatürk Refet Bey'i nutkunda acı bir dil ile tenkit etmiştir²⁶³.

²⁵⁹ Belen, **a.g.e.**,s.280.

²⁶⁰ TİH, C.III, Batı Cephesi, III. Kısım, Ankara, 1999,s.122.

²⁶¹ Belen, **a.g.e.**,s.280.

²⁶² TİH.C.III,Batı Cephesi,III.Kısım,s.127.

²⁶³ **Nutuk**, C.II, s.548-549.

14 Ocak sabahı 1 nci ve 3 ncü Süvari Grupları ile Süvari Tugayı, 1 nci Grup Komutanı Binbaşı Derviş²⁶⁴, in komutasında olarak Çal, 1245 hakim noktasında kalarak, fecirle beraber Gediz şosesi ve iki tarafında bulunan Güvem, Dereköy, Ortaca, Yalnızsaray, Aslanpaşa köylerinde keşif ve arama yapacak, bu köyler halkından asilerin ne zaman, nereye çekildiklerini soruşturacaktır. Bu keşif sonuçlarının saat 09.00'a kadar alınması gerekir.²⁶⁵ 8 nci Tümenin diğer kısmı da Alayunt istasyonuna geldikten sonra Refet Bey iki süvari tümeni ve bir süvari tugayı, 8 nci Tümen ve 61nci Tümen müfrezesiyle takip hareketine başladı. Fakat Ethem uzaklaşmıştı. Ancak 16 Ocak günü Simav'ın 21 kilometre doğusunda Ethem kuvveti süvariler tarafından yakalanarak verilen muharebede asi kuvveti dağıtıldı.²⁶⁶ 17 Ocak sabahı saat 09.00'da, süvari grupları Simav istikametinde harekete geçtiler.²⁶⁷ Büyük Millet Meclisi tarafından yapılan bildiride "Halka, din kardeşlerine kurşun sıkan asilere topraklarında yer vermemesi ve yakalanmaları tavsiye edildi."²⁶⁸

Bir Yunan taarruzu ihtimaline karşı 61 nci Tümen Gediz'de, 8 nci Tümen de Demirci'de bırakılmıştı. Birinci ve İkinci Süvari Tümenleri 22 Ocak'ta Gördes'e vardılar. Bu sırada Birinci Süvari Tümeni Komutanı Kurmay Yarbey Derviş Bey ile Ethem arasında çok nazik bir üslup ile muhabereleler oldu. Bu yazışmalarda Derviş Bey

²⁶⁴ Kütahya Cephesindeki Ethem kuvvetlerinin durumu hakkında Derviş Bey'in Garp Cephesi Komutanlığı'na verdiği raporu için bkz. Özalp, **a.g.e.**, C.I, Belge No. 114 ,s.163.

²⁶⁵ TİH.C.III,Batı Cephesi,III.Kısım,s.127-128.

²⁶⁶ Belen, **a.g.e.**,s.281.

²⁶⁷ TİH.C.III,Batı Cephesi,III.Kısım,s.134.

²⁶⁸ 17 Ocak 1921'de Simav, Demirci, Gördes ve Dolayları Halkına dağıtılan TBMM bildirgesi şu şekildedir: "Büyük Millet Meclisi Hükümetinin verdiği emirlere uymayarak verilen erleri, silahları ve cephaneyi de beraber alıp bütün yordakçıları ile düşman tarafına katılmakla kalmayan ve beraberindekileri kandırarak ve doğru yoldan saptırarak ulusunun dışından tırnağından ayırıp donattığı ve silahlandırdığı ulus bireylerini düşman safları arasında hem dinine ve hem de ulusuna karşı istemeyerek kurşun atmağa zorlayan asi Ethem ve kardeşlerinin; zalim ve kana susamış Yunanlıların istilalarından henüz kurtulamayan memleketinizde bazı propaganda yapmakta ve örgütlenmekte oldukları haber alınıyor. Suçsuz ve gerçeği bilmeyen ve bu canilerin sataşma ve zorbalığından kurtulamayan emri altındaki donatılmış ve silahlı askerlerini düşmana katılmaya gönderen ve düşman safları arasında hükümetine ve ulusuna karşı savaşçı hainlerin bu hareketini Müslümanlığın ve Türklüğün ağırbaşlılık ve yiğitlikle dolu olan tarihi şimdiye dek yazmamıştır. Her bakımdan bizden çok aşağı olan ulusların tarihinde bile bu leke yoktur. Yurtseverlik ve dayanıklılığını düşman istilası altında bile onurla koruyan ve asi Ethem'in bu hainlik ve kötülüğünden belki haberi olmayan Demirci, Simav, Gördes yöresi halkının bu zalim ve asilere tiksinti ile bakacağına ve pek değerli topraklarında yer vermeyeceklerine hükümet kesinlikle güvenir. Tanrı dilerse, pek yakın zamanda ordumuz, sizi bu kana susamış canavar asilerin kötülük ve zulmünden kurtaracaktır". (**HTBD**,Y.24,S.73, Ankara,1975,Belge No.1592,s.72). Ayrıca bkz. TİH. C.III,Batı Cephesi, III.Kısım, s.135.

teslim olması halinde Ethem'e teminat veriyor, Ethem de lüzumsuz yere kan dökülmemesini diliyordu.²⁶⁹

21/22 Ocak'ta Ethem, Refet Bey'e çektiği telgrafta "Yanlış anlayışların meydana getirdiği garip durumu, uygun bir istikamete yöneltmek için gereken teşebbüslere başlayacağını bildirdi."²⁷⁰ Ethem, Mısırlı Üsteğmen Yusuf Bey'i de Refet Bey'in yanına gönderdi. Bu subay Akhisar'a gönderilerek sorunun istenildiği gibi hal edileceği hakkında teminat verildi. Ethem de Akhisar'a giden kardeşi Tevfik, geldikten sonra kesin cevap vereceğini bildirdi. Oysaki Yüzbaşı Tevfik, Seyyar Kuvvet Kurmay Başkanı Yüzbaşı Halil ile Akhisar'da Yunanlılara sığınmak için protokol imzalamıştı.²⁷¹

²⁶⁹ Belen, **a.g.e.**,s.281. "Ethem'le Binbaşı Derviş, daha önceleri Susurluk, Biga ve Manyas kesimlerinde isyancıları yola getirmek hareketinde beraber çalışmışlardı. Bu yüzden Ethem'in Binbaşı Derviş'e güveni vardı. Bundan faydalanarak son bir defa Ethem'in sığınması için bu yola gidilmişti. Asi Çerkez Ethem, Binbaşı Derviş'in bu yoldaki teklifine karşı yazdığı mektupta; bu güne kadarki olayları kendi görüşüne göre açıkladıktan sonra, tutumunu haklı gösterecek sebepler ortaya koymaya çalışmış, fakat Binbaşı Derviş'e doyurucu cevap vermemişti." 17 Ocak 1921'de Çerkez Ethem'in yazdığı mektuba, Binbaşı Derviş tarafından şu cevap verilmişti: "Size, ne Mustafa Kemal Paşa'nın, ne de İsmet Bey'in ve ne de öteden beri beraber çalışmakta olduğum Refet Bey'in kin ve garazi olduğunu bilmiyorum. Arada meydana gelen anlaşmazlığın esas ve sebeplerini de burada uzun uzun açıklamak istemem. Menfaatlerinden başka bir gaye takip etmek istemeyen insanların kışkırtmalarına inanmamış olsaydınız, bu haller meydana gelmezdi. Yunanlılarla Kuvve-i Seyyare'nin yaptığı temas herkesin üzerinde pek fena tepki yaratmış olmakla beraber, bu durumdan hemen geri dönlüğü takdirde size karşı iyi niyeti olduğunu zannettiğiniz kişilerin sevgisinden başka bir muamele görmeyeceğinizden emin olabilirsiniz. Tarihte kazandığınız büyük bir namın lekelenmemesi fırsatını sağlamanızı ben de çok istediğimden ve buna çalıştığımından, devam eden askeri hareketin bu gün (18 Ocak 1921) buna müsait olacak şekilde idaresine çalıştım. Muvaffak da oldum. Hakkınızdaki duyularıma inanıldığı takdirde, bugün kardeşiniz Tevfik Beyefendi ile birlikte Simav'a teşrif buyurmanızı; hakkınızda hürmet ve sevgiden başka bir işlem görmeyeceğinize itimat buyrulmasını rica ve hürmetlerimi ileterek şimdi uygun cevabınızı bekliyorum." (TİH. C.III, Batı Cephesi, III.Kısım,s.136).

²⁷⁰ Telgrafın metni : "Hakkımda gösterdiğiniz temiz hislerden dolayı teşekkürlerimi arz ederim. Her ne kadar hakikatin açıklanması ve gelişmesi pek geç kaldıysa da, yanlış anlayışların meydana getirdiği garip durumu uygun bir istikamete yöneltmek üzere gerekli girişimlere başlayacağım. Ümit ederim ki bu işler yarın akşama kadar mümkün mertebe sona erer. Ve o zaman sonucu bildirilir. Her halde sizin ve Derviş Bey'in iyiliklerini unutmayacağım".(TİH. C.III, Batı Cephesi, III. Kısım, s.139).

²⁷¹ Belen, **a.g.e.**,s.281. Gerçekten Ethem'in kardeşi Tevfik, yanında Kurmay Başkanı Yüzbaşı Halil olduğu halde, Akhisar'a giderek Yunanlılara sığınmak için bir protokol imzalamıştı. İmzalanan protokol şöyleydi: "1-Ethem birlikleriyle Yunan kesimine girecektir.

2-Silahlar teslim edilecektir.

3-Yunan Hükümeti teslim olanların yiyeceklerini sağlayacak ve subayların maaşlarını ödeyecektir.

4-Çerkezler, törelerini izlemeye ve özel kıyafetlerini giymelerine izin verileceği gibi, kamalarını taşımakta da serbest bırakılacaklardır.

5-Teslim olanlar hiçbir kötü muameleye tabi tutulmayacaktır.

6-Teslimden sonra isteyenlerin ailelerinin yanına dönmelerine izin verilecektir.

7-Silahların tesliminde Ethem'in Kurmay Başkanı da hazır bulunacaktır."(TİH. C.III, Batı Cephesi, III. Kısım, s.140).

Uşak'ta bulunan Ethem'in büyük kardeşi Reşit de Yunanlılarla anlaşmıştı. Ethem'in birliklerinden hiç biri Yunanlılara sığınmayı kabul etmediler. Halil Efe müfrezesi Türk Ordusu'na katıldı. Parti Pehlivan ise Yunan işgalindeki bölgeye geçip eşsiz bir fedakârlıkla düşman kuvvetlerine karşı gerilla savaşları yaptı ve bu savaşlarda canını verdi.²⁷² Doktor Fazıl da Kütahya'da teslim oldu.

Kardeşlerinin Yunanlılarla anlaşması üzerine Ethem, yanında kalanlara Türk veya Yunan ordusuna sığınmakta veya dağa çıkmakta serbest olduklarını söylemiş, herkes bir tarafa dağılmıştır. Ethem de yakınlarıyla bir süre Sındırgı Dağlarında dolaştıktan sonra Yunanlılara sığınmıştır.

Ethem'in maiyetindeki 25 subay kaçarak geldi. Erlerin bir kısmı yakalandı, bir kısmı da teslim oldu. Hareketlerde 4 top, 4 makineli tüfek, 500 tüfek ele geçirildi. Kurmay Yüzbaşı Halil hainliği anlaşıldığı için idam olundu. Bir ay süren Ethem hareketi de sona erdi.²⁷³ Kahraman kıtalarımızın aralıksız olarak yaptığı sürekli takip neticesi, bunlar hiçbir mevzide tutunamamışlardır. Şimdi Kuvve-i Seyyare adıyla Büyük Millet Meclisi'nin icraat ve emirlerine karşı koyacak bir kuvvet bırakılmamıştır.²⁷⁴

2. İKİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ (23 Mart-1 Nisan 1921)

Birinci İnönü Savaşı'ndan sonra Türk ordusu hakkında yeter derecede fikir edinmiş olan Yunanlılar, zamanla daha kuvvetlenebilecek olan bu orduyu, bir an önce ezmeyi lüzumlu sayıyor ve bundan ötürü Anadolu'daki kuvvetlerini arttırıyorlardı. Ayrıca onlar, Türklere saldırmayı başka bakımlardan da gerekli görmekte ve yeni bir saldırı ile kazanılacak olan zaferin, bir yandan İnönü yenilgisinin izlenimlerini sileceğini; henüz iş başına gelmiş olan Yunan Kralı'nın prestijini artıracığını, bir yandan da Sevr Antlaşması'nın Türkler tarafından kabulünü kolaylaştıracağını düşünmekte idiler. Bundan dolayı gerekli tedbirleri aldılar, İzmir'e yeniden asker çıkardılar; Trakya'daki kuvvetlerinden bir kısmını Anadolu'ya geçirdiler ve bu arada Türk halkının maneviyatını sarsmak için çeşitli telkinlerde bulundular. Onlara bu

²⁷² "Ethem'in çete reislerinden Pehlivan Ağa (Parti Pehlivan veya Pehlivan Mehmet), Yunanlılara sığınmayı onuruna yakıştıramadığı için yanında bulunan Halil Efe'yi erleriyle birlikte 1 nci Süvari Grubu'na gönderdi. Kendisi de teslim olmayı bir yüz karası sayarak işgal altındaki araziye geçip Yunan gerilerinde baskınlar, sabotajlar yapmak suretiyle Yunanlılara devamlı bir gaile yaratarak, Milli Türk Hükümeti'ne bu yolda hizmete devam etti. Sonunda Yunanlıların bir baskınına uğrayarak öldürüldü." (TİH. C.III, Batı Cephesi, III. Kısım, s.141).

²⁷³ Belen. a.g.e. ,s.282.

²⁷⁴ TİH. C.III, Batı Cephesi, III. Kısım, s.142.

hususla yardım edenler arasında bazı Abazalarla, Çerkez Ethem ve kardeşleri vardı. Gerçekten 3 Mart 1921’de Yunan uçakları tarafından, Pazarcık’a, Çerkez Ethem’in kardeşi Reşit Bey’in imzasını taşıyan maskaraca yazılmış olan bir bildiri atılmıştı.²⁷⁵ Tahtını ve egemenliğini korumak isteyen Osmanlı Padişahı’nı bütün Türkiye’de egemen kılmak isteyen İngilizler, Londra Konferansı’nda umdukları olumlu sonucu elde edemeyince, Sevr Antlaşması’nı bir an önce uygulamaya başlamak için Yunanlıları ikinci ve esaslı bir saldırıya geçirdiler.²⁷⁶ Gerekli ortamı hazırladıklarını sanan ve Lloyd George tarafından kışkırtılan Yunanlılar, kendilerine ve Türkiye’ye Londra Konferansı’nca yapılan tekliflerin kabul süresi daha sona ermeden,²⁷⁷ Moskova Antlaşması’nın imzalandığı sıralarda,²⁷⁸ 23 Mart 1921’de Bursa ve Uşak bölgelerindeki kuvvetlerini yeniden harekete geçirdiler.²⁷⁹

2.1.Yunan Taarruzu Başlamadan Önce İki Taraf Askeri Durumları

2.1.1.Türk Ordusu

Kütahya kuzeyinden geçen bir ara hattı ile Batı ve Güney Cephelerine ayrılmıştı, kuzeydeki Batı Cephesinin Komutanı İsmet Paşa, Güney Cephesinin Komutanı da Refet Paşa idi. Kocaeli bölgesinde de Albay Halit Bey komutasında Kocaeli Grubu (Özel ve milli kuvvetlerle pekleştirilmiş bir tümen) vardı.

(A) Batı Cephesi:

3 ncü Süvari Tümeni ile (Yenişehir-İnegöl) hattında, 1 nci Tümen Bilecik’te, 11, 24, 61 nci Tümenler İNÖNÜ mevziinde, 4 ncü Piyade ve 1 nci Süvari Tümenleri Kütahya’da...

(B) Güney Cephesi:

Albay Fahrettin Bey (Altay) komutasındaki 12nci Kolordu (23, 57nci Tümenler) Dumlupınar mevzii ve gerisinde...2 nci Süvari Tümeni (Sandıklı-Çivril)

²⁷⁵ Tansel, **a.g.e.C.IV**,s.78.

²⁷⁶ Ali Sarıkoyuncu, Selahattin Önder, Mesut Erşan, **Milli Mücadele’de Eskişehir**, Eskişehir, 2002,s.76.

²⁷⁷ Tansel, **a.g.e.C.IV**,s.78.

²⁷⁸ Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru 1921-1922**, IV.Kitap, Ankara, 1971,s.133.

²⁷⁹ Tansel, **a.g.e.C.IV**, s.79.Görgülü, **a.g.e.**,s.263.“Yunan Ordusunun Bursa ve şarkında mühim bir grubu; Uşak ve şarkında diğer bir grubu vardı. Bizim de kuvvetlerimiz, Eskişehir şimali garbisinde ve Dumlupınar ve şarkında olmak üzere iki grup halinde idi. Bundan başka, Yunanlıların, İzmit’te bir fırkaları, bizim de ona mukabil Kocaeli Grubu bulunuyordu. Yunanlıların, Menderes boyundaki kıtaatına karşı da kıtaatımız vardı. Yunan ordusunun Bursa ve Uşak grupları, 23 Mart 1921 günü ileri harekata geçtiler.”(**Nutuk**, C.II, s.579).

bölgesinde, 8 nci Tümen Afyon'da, 41nci Tümen Pozantı'dan demiryolu ile Afyon'a taşınmakta.... Cephe Komutanı Albay (Refet) Paşa.

2.1.2. Yunan Ordusu

Ordu iki kolordu ile bağımsız tümen ve alaylardan kurulu idi. 3 ncü Kolordu (3, 7, 10 ncü Tümenler, Sv. Tugayı) Bursa, 1 nci Kolordu (1, 2, 13 ncü Tümenler) Uşak - Alaşehir bölgesinde, 11 nci Tümen İzmit'te, 1 nci Tümen Sarayköy'de... Bunlardan başka 6 bağımsız alayla, iki hava taburu vardı.²⁸⁰

Tablo 3.1. İkinci İnönü Muharebesi'nde Tarafların Askeri Kuvvetleri²⁸¹

Taraflar	Tüfek	Ağır Makineli Tüfek	Hafif Makineli Tüfek	Kılıç	Top
Türk Ordusu	34.175	235	55	3.500	104
Yunan Ordusu	51.550	720	3.134	3.100	220

2.1.3. Yunan Taarruzu

Yunanlılar, 1 nci ve 3 ncü Kolorduları ile koordineli şekilde Eskişehir genel yönünde ilerleyeceklerdi. Bunlardan 3 ncü Kolordu Bursa bölgesinden İnegöl-Eskişehir yönünde cepheden saldıracaktı. 1 nci Kolordu da Kütahya yolu ile Türk kuvvetlerinin yan ve gerilerine saldıracaktı. Yunanlılar bu planı nedense uygulamadılar ve 1 nci Kolordularına Afyon-Konya yönünde ilerleme emri verdiler. 23 Mart sabahı Yunanlılar, Bursa ve Uşak bölgelerinden sözü geçen iki kolorduları ile ilerlemeye başladılar. Bursa'dan Bilecik-Pazaryeri yönüne ilerleyen 3 ncü Kolordu 27 Martta İnönü mevzii ile temasa gelerek taarruza geçti.²⁸²

Bu esnada Yunanlılar, Kocaeli bölgesinde,²⁸³ 25 Mart sabahı yaptığı saldırı sonunda zayıf Türk örtme birliklerini atarak Sapanca'yı, ve 26 Martta Adapazarı'nı ele

²⁸⁰ Belen, **a.g.e.**,s.308-309.

²⁸¹ Aybars, **a.g.e.** ,s.279. Faruk Yılmaz, **a.g.e.**,s.98.

²⁸² Faruk Yılmaz, **a.g.e.**,s.99. "23 Mart'ta başlayan Yunan saldırısı sırasında *Le Temps Marseillais* gazetesi şu yorumu yapmıştı: "Eğer General Papoulas galip gelirse Yunanlılar için parti kazanılmış olacak, İngilizler içinse, en karışık problem Yunan zaferinden sonra ortaya çıkacak. Böyle bir zaferin Hindistan Müslümanları üzerindeki etkileri ne olur?...1920'de Türk Milliyetçilerine anlaşmaya yanaşmadıkları için kabahat bulunuyor ve silahın barışı kabul ettirmek için tek yol olduğu söyleniyordu. 1921'de bizzat Müttefikler Sévres Antlaşması'nın değiştirilmesi gerektiği görüşünü benimseyerek bir anket önerdiler: Türk Milliyetçileri kabul etti. Şu halde bu kez,silah, anlaşmayı önleme aracı olarak görülüyor!"(Akyüz,**a.g.e.**,s.258).

²⁸³ "Kocaeli kesiminde başlayan Yunan saldırısına yerli Rum ve Ermeni çeteleri de karıştı. Bunun üzerine Bahçecik kesimindeki Türk çeteleri de Rum çeteleriyle çarpışmaya girişti. Akşama kadar süren savaşlar sonunda Yunanlılar Kırkpınar'ı işgal ettiler."(Goloğlu, **a.g.e.** C.IV,s.134).

geçirdiler; İnegöl ve Yenişehir kesiminde de ilerlemeye başladılar.²⁸⁴ Öğleden sonra hızlanan ilerleyişi ile Yenişehir kesiminden gelen Yunan kuvvetleri Bilecik'e vardılar. Türk birlikleri Söğüt'e çekildiler. 3 ncü Yunan Tümeni Bilecik'i işgal etti. İnegöl kesiminde de ilerleyen düşman şiddetli savaşlarla durduruldu ve 1 nci Türk Tümeni Komutanı birliklerinin İnönü'de toplanmalarını emretti.²⁸⁵

Uşak'tan ilerleyen 1 nci Yunan kolordusu (2, 13ncü Tümenler) Dumlupınar mevziindeki 23 ncü Tümeni geriye atarak Afyon'a doğru ilerlemeye başladı. 12 nci Kolordunun 26 Mart günü Afyon batısında verdiği muharebe de kısa sürdü düşman Afyon'u işgal etti.²⁸⁶ İşgal Sivrihisar tarafından başlamış Çay, Bolvadin, Küçükçobanlar, Kalecik ve Afyon'a kadar gelmiştir. Yunanlılar Afyon'da karargah olarak hükümet konağı ile şimdiki lise binasını seçmişlerdir. Azınlıklar, şimdi Cumhuriyet İlkokulu çevresinde bulunan o zamanki adıyla Gâvur Mahallesiindeki evlerinin camlarına Yunan bayraklarını asmışlar ve kilisede ayin yapmışlardır.²⁸⁷

M. Kemal Paşa Güney Cephesindeki sevk ve idareyi iyi görmüyordu.²⁸⁸ Güney cephesindeki düşman saldırısı sonunda; Dumlupınar mevzii Yunanlıların eline geçti. Bu durum karşısında Batı Cephesi Komutanı, "Dumlupınar mevziini bırakmak zorunda kalan birliklerin yine bu mevziin pek yakınında seçilen Araplı-Karacaviran-Kınık hattında bir düşman saldırısına karşı tutunabileceğini sanmadığından," tümenlerin Afyon batısındaki Balmahmut mevzilerine çekilmesini emretti.²⁸⁹ Böylece Mustafa

²⁸⁴ Sarıkoyuncu vd. **a.g.e.**,s.77.Yunan ilerlemesi ve Yunanlıların Adapazarı'nı işgali için bkz. Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi-Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**,s.146.

²⁸⁵ Goloğlu, **a.g.e.**C.IV,s.135.

²⁸⁶ Belen, **a.g.e.**,s.310.

²⁸⁷ Şişman, **a.g.m.**,s.58.

²⁸⁸ Belen, **a.g.e.**,s.310.

²⁸⁹ Milli Savunma Bakanı ve Genel Kurmay Başkan Vekili Fevzi Paşa olayı Meclis'e bildirerek şunları söyledi: "Düşman bütün cephelerde saldırıya geçmiştir. Önce Sarayköy güneyinden küçük bir kuvvetle saldırmış, büyük bir kol ile de Uşak'tan İslamköy'üne doğru hareket etmiştir. Öteki kollar İnegöl'e, Yenişehir'e ve İznik'e yürümüşlerdir. Çetelerle Sapanca'ya doğru hareketini uzatmış, Adapazarı kuzeyinde Sakarya'ya doğru ilerlemiştir. Saldırıları İznik, Yenişehir, İnegöl batısında durdurulmuş, yalnız iki birlik ilerleyebilmiştir. Köprühisar'a gelen bir alay kadar kuvvet, açılan ateşle geri çevrilmiştir. Tutucu kuvvetlerimiz bir tümen kadar düşman kuvvetini akşama kadar tutup yaymış, sonra geri çekilmiştir. İnegöl'den ilerleyen düşman kuvvetlerini de topçumuz yaymış ve durdurmuştur. Bu sabah, Köprühisar ve kuzeyindeki mevzimize yanaştılar, topçu savaşı oluyor. Nazıfpaşa mevkiinde yaşanan düşman kuvvetleriyle de topçu savaşı olmaktadır. Dumlupınar mevziinden saldırıya geçen düşmanlarla da savaş devam ediyor."(Goloğlu,**a.g.e.**,C.IV,s.134-35).

Kemal ve Fevzi Paşalar, düşmanın doğuya doğru gitmesinden faydalanarak, kuzeydeki düşmana darbe vurmaya karar vermişlerdi.²⁹⁰

2.1.4. İnönü Mevziindeki Muharebe

Batı Cephesi Komutanlığı 26 Mart'a kadar bazı düzenlemeler yaptı, Güney Cephesi'nde kimi küçük düzen değişikliği sırasında, Yunan taarruzunun mevziin sol kanadına yönelmiş bulunduğu anlaşılmıştır.

Batı Cephesi'nde yeni taktik Gruplar teşkil edildikten sonra, 27 Mart'ta muharebeler, ileri geri hareketlerle başladı²⁹¹

Kocaeli Grubu kıtalarının büyük kısmı İnönü'ye nakledilmiş, Güney Cephesi'nden de, 4 ncü Fırka (Tümen) ile 1 nci Süvari Fırkası İnönü'ye yetiştirilmişti. Düşman, İnönü mevzilerindeki kıtalarımızı iki yandan saracak şekilde tertibat almıştı. Durum çok önemli idi.²⁹²

27 Mart günü İsmet Paşa, İnönü mevziinin sağ kanadını (Gündüzbey - Metristepe) hattını, sağda Kocaeli Grubunun iki alayı, solda 61 nci Tümen olmak üzere, tutmuştu. Demiryolunun batısında sol kanatta 11 nci Tümen bulunuyordu. Nedense mevziin Metristepe ile demiryolu arasındaki, kısım boş bırakılmıştı. Bu kesimi Bozüyük kuzeyinde, düşmanı oyalamak için bırakılan 24 ncü Tümen tutacaktı ki, onun yenilerek çekilmesi halinde, Birinci İnönü muharebesinde olduğu gibi düşman mevziin ortasına girebilirdi.

Düşmanın 3 ncü Tümeni ile Süvari Tugayı Söğüt üzerinden Gündüzbey istikametinde, 10 ncü Tümen de bunun batısından ilerliyordu. Bu tümen 27 Mart günü Bozüyük kuzeyinde bırakılan 24 ncü Tümenle çarparak onu geriye atacaktır. 7nci Yunan Tümeni de demiryol ve batısından Türk sol kanadına doğru ilerliyordu.

27 Mart günü bir hata daha yapıldı. Batı Cephesi Komutanı ihtiyattaki 1 nci Tümeni de sağ kanada yanaştırarak, Kocaeli Grubu Komutanı Albay Halit Bey komutasında (1ve 61 nci Tümenler ve Kocaeli Müfrezesi) sağ kanat grubunu teşkil etti.

²⁹⁰ Belen, **a.g.e.**,s.310.

²⁹¹ Sarıkoyuncu vd. **a.g.e.**,s.77.Ayrıca bkz. Kroki-8.

²⁹² Özalp, **a.g.e.**,s.175.

11 nci Piyade ve 3 ncü Süvari Tümenleri'nden de 11 nci Tümen Komutanı Albay Arif komutasında sol kanat grubu kuruldu ve bu gruplara karşı taarruza geçmek emri verildi.

1 nci Tümeni beklemek nedeni ile karşı taarruz saat 15.00'te başlayabildi. Grup Komutanı Halit Bey yaralanarak yerine 61nci Tümen Komutanı İzzettin Bey (Çalışlar) getirildi. Her iki grubun taarruzları başarılı olmayarak birlikler gece karmakarışık mevzilerine alındılar. Mustafa Kemal Paşa hazırlanmış bir mevziden vakitsiz ileri atılmayı hatalı bir hareket olarak belirtmişti. 24 ncü Tümen de aynı halde Bozüyük'ten çekilmişti.²⁹³

28 Mart günü saat 16.00'da Kanlısirt düşmanın eline geçti. Metristepe'ye yönelen taarruzları da geliyordu. Akşamüstü bu mevzii de düştü. Mevziin kilit noktası olan Kanlısirt ve Metristepe'nin elden çıkması üzerine, birliklerimizin yaptıkları süngü hücumları, yirmi iki defa tekrarlandığından, Yunanlılar iyice yılmışlardı.²⁹⁴

Yunanlılar bilhassa Martın 30.günü üstün kuvvetlerle şiddetli baskı yaptılar. Sol yanımız geri çekilmiş, cephe karargahı dahi İnönü'den Çukurhisar'a nakl olunmuştu. Bununla beraber Güney Cephesi'nden ve Ankara'dan hareket ettirilen takviye kıtalarının 30 Mart'ta İnönü'ye yetişecekleri bilindiği için, durumun düzeleceği ümit ediliyordu.(Kroki-8)

Güney Cephesi'nden yollanan 23 ve 8 nci Fırka'lardan, 23 ncü Fırka 30 Mart'ta muharebe meydanına yetişti. Ankara'dan yollanan İsmail Hakkı Bey (Tekçe) Kumandasındaki Meclis Muhafız Taburu²⁹⁵ da, 5 nci Kafkas Fırkası Kumandanı Cemil Cahit Bey (Toydemir)'le birlikte cepheye vardı. Bu takviye kıtaları tam zamanında yetişmişlerdi. İsmet Bey (İnönü) bu kıtalara karşı taarruzlar yaptırmış ve böylece cephe ve yanlarının durumu düzelmişti.²⁹⁶

²⁹³ Belen, **a.g.e.**,s.311.

²⁹⁴ Sarıkoyuncu vd. **a.g.e.**,s.77.

²⁹⁵ Batı Cephesi Komutanlığı'ndan muharebe durumunu öğrenen Mustafa Kemal'in gönderdiği şifre özet olarak şöyleydi: "Büyük Millet Meclisi Muhafız Taburu'nu da, yarın öğleye kadar cepheye yetiştirilecek olan diğer kuvvetlerle birlikte emrinize girmek üzere şimdi, gece saat 24.00'te hareket ettiriyoruz. Bu Taburun subay ve erleri seçkin ve muharebe yetenekleri pek iyidir. Mevcudu 90 tüfek ve 9 makineli tüfektir. En iyi bir alaya eşittir. Her halde en önemli bir anda işinize yarayacağını umuyorum." (Sarıkoyuncu vd. **a.g.e.**,s.78).

²⁹⁶ Özalp, **a.g.e.**,s.175.

Sağ kanatta Yunanlıların taarruzları her yerde püskürtüldü. Siperlerimizin önlerinde bırakılan ölümler arasında 1 nci Eczun Alayı Komutanı da vardı. Böylece düşman büyük kısmının sonuç almak istediği yerde takati tükendikten sonra genel durum iyileşmişti. Sol kanatta başarı gösteren 7nci Yunan Tümeni ağımıza düşürülebilirdi. Çünkü güneyden yeni kuvvetler gelmekte, Ankara'dan İnönü'ne 5 nci Tümen demiryoluyla taşınmakta idi.²⁹⁷

31 Mart sabahı Üçşehitler Tepesi'nin güneyindeki Türk birlikleri karşı taarruza geçtiler, düşmanı baskına uğrattılar.²⁹⁸Büyük zararlara uğrayan Yunan fırkaları, kıtalarımızın karşı taarruzlarına mukavemet edemeyerek 31 Mart akşamı geri çekilmeye başladılar. Nisan'ın birinci günü İsmet Bey'den şu telgraf geldi:²⁹⁹

²⁹⁷ Belen, **a.g.e.**,s.312-313.

²⁹⁸ Goloğlu, **a.g.e.**C.IV,s.140.“Düşman 31 Mart'ta taarruza devam etmek istemiş, fakat her teşebbüsünde muvaffakiyetsizliğe uğramış, süvarilerimiz de düşmanın yan ve gerilerine doğru akın etmeye başlamışlardı.”(Özalp, **a.g.e.**,s.175). Batı Cephesi sağ kanatta güvenli bir duruma geldiğinden, 31 Mart'ta bütün kuvvetlerle sol kanatta bir taarruz düzenlediği bilgisinin Türk Genelkurmayı'na gönderilen raporu şöyledir:“Bugün sabahtan beri süren şiddetli muharebeler, öğleden önce bütün cepheye yayılarak genel ve kesin sonuçlu bir taarruz şekline girdi. Sağ kanat kesiminde kazanılan başarının çok önemli olduğu anlaşılmaktadır. Düşman büyük kayıplarla ve düzensiz bir şekilde geri çekilmiştir. Buna karşılık 11 nci Tümen, mevziilerini, iki tarafa ağır zayıat verdiren birçok hücum ve karşı hücumlardan sonra kaybetmiştir. Sağ kanat grubunda harekate katılan ve sonunda yenilgiye uğrayan Yunan kıtalarını üç tümen sayabiliriz, sol kanatta da iki tümen kabul etmeliyiz. Bu halde, muharebenin tümünde, genellikle bizden yana bir gidiş vardır. Cepheye gelince, demiryolunun kuzeyinde bulunan mevzilerimizi hemen olduğu gibi bırakacağız. Demiryolunun güneyinde Kandilli Deresi'nin doğusunda ve İnönü Çayı'nın güneyindeki dağları tutacağız. Ova zayıf olacaktır. Bu durumu sürdürebiliriz sanıyorum. 11 nci Tümen, İnönü doğusunda takip edilmeden toplandı. Sağ kanattan yetiştirilmiş olan 1nci Süvari Tümeni'ne önce himaye, sonra mevzii işgali görevi verildi. 8 nci Tümen Oklubalı'da, 3 ncü Süvari Tümeni ile piyadelerden kurulu Cemil Cahit Müfrezesi, Yörükyayla mevziindedir. 11 nci Tümenin de sağ kanada alınması gerekeceğini tahmin ediyorum.”(Sarıkoyuncu, **a.g.e.**,s.78).

²⁹⁹ Özalp, **a.g.e.**,s.175.Yunanlılarla beraber bulunan Ernest Hemingway adlı bir savaş muhabiri vaziyeti şöyle anlatmaktadır:“Yunan topçusu, yeni gelmiş, hiçbir şey bilmeyen Constantine subayları komutasında hücumla geçtikleri sırada, kendi asıl kuvvetleri üzerine ateş açmıştı,” diye anlatır. “İngiliz gözlemcisi çocuk gibi ağlıyordu. Hayatında ilk olarak, burunları pomponlu sivri pabuçları havaya dikilmiş, beyaz bale etekli ölümlere rastlıyordu. Türkler, sımsıkı yığın halinde koşarak geliyorlardı. Kendisi ve İngiliz gözlemcisi, ciğerleri patlayıncaya ve ağızlarına acı bir tad doluncaya kadar koşular, kayaların arkasında durdular, ama Türkler de durmadan üstlerine geliyorlardı, daha büyük bir yığın halinde.” Bunun sonucunda, güneydeki Yunan kuvvetleri de, Afyon'dan çekilmek zorunda kaldılar. Mustafa Kemal, bu ilerlemenin yanlış bir strateji olduğu konusundaki eleştirisinde haklı çıkmıştı. Yunanlılar ağır kayıplar verdiler ama kuvvetleri yok olmaktan yakayı sıyrıldı. “Çökmüş bir yol boyunca sonu gelmez bir asker, katır, öküz arabası ve kamyon dizisi halinde Bursa'ya doğru çekilen bir Yunan tümeniyle bir arada bulunan Prof.Toynbee, güney yönündeki dağlardan hiçbir düşman kuvvetinin üzerlerine saldırmadığını görerek hayret etmişti. Aslında Türkler, eldeki bütün kuvvetlerini güneydeki Yunanlıların çekiliş yolunu kesmek için, tren hattı üzerine sürmüşlerdi. Ne var ki, bu işte başarı sağlayamadılar.”(Kinross, **a.g.e.**,s.314).

“Saat 9.30 sonrada Metristepe’den görülen vaziyet:

Gündüzbey şimalinde sabahtan beri sebat eden ve dümdar olması muhtemel bulunan bir düşman müfrezesi sağ cenah grubunun taarruzu ile gayrı muntazam çekiliyor. Yakından takip ediliyor. Hamidiye istikametinde temas ve faaliyet yok. Bozüyük yanıyor. Düşman binlerce maktulleriyle doldurduğu muharebe meydanını silahlarımıza terk etmiştir.”

1 Nisan 1921 günü Saat 09.00’da 4 ncü Tümenin Metristepe’ye gönderdiği keşif kolu tepeyi boş buldu. Gündüzbey’deki düşman artçısı da geriye atıldı. Ne yazık ki sol kanattan yapılması tasarlanan taarruz gecikti süvariler ancak öğleye doğru harekete geçebildiler. Yunan Komutanı soldan bir Türk karşı taarruzuna uğramadan çekilme emrini vermekle doğru bir hareket yapmıştır.³⁰⁰

Ankara Hükümeti savaşın sorumlusu olarak kabul ettiği İngiltere’ye şiddetli bir nota verdi ve bu devleti çeşitli bakımlardan suçladı, izlediği aldatıcı politikayı yüzlerine vurdu. 31 Mart tarihini taşıyan bu notanın belki de yolda bulunduğu sıralarda yani 1 Nisan 1921’de Yunan ordusu İnönü ve çevresinden çekilmeye başlamıştı.³⁰¹

26/27 Mart 1921 gecesi Gündüzbey’de başlayan İkinci İnönü Savaşı, 1 Nisan 1921 akşamı aynı yerde, düşmanın büyük güçler yitirerek yenilip çekilmesi ve Türklerin başarısı ile sonuçlanmıştı.³⁰²

³⁰⁰ Belen, **a.g.e.**,s.314.“Mustafa Kemal bu başarısızlığın nedenini, Refet Paşa’nın görüşünün ve kullandığı taktiğin yanlışlığında buldu.”(Kinross, **a.g.e.**,s.314-315). Ayrıca, Batı cephesi Komutanlığı’nın 1nci Tümen Komutanlığı’na, İkinci İnönü Muharebesi’nde 4ncü Tümenin büyük başarı gösterdiği konusundaki yazısı ise şöyledir:“İkinci İnönü Muharebesi’nde 4 ncü Tümen en buhranlı zamanlarda en önemli bölgelere yetiştirdi. Düşmanın harekâtını daima mukabil taarruzlarla karşıladı. Sonuçta bizzat ele geçirdiği Metristepe’ye karşı gece ve gündüz tekrar tekrar ve daima aynı istek ve heyecanla taarruz etmiştir. Tümen, kazanılan zafer ve galibiyette, düşmanın hezimetine ve geri çekilmesine önemli derecede etken olmuştur. Tümenin bu fedakârca hareketi daima hatırlanacaktır. Tümenin görevlendirileceği her zaman başarı göstermesini, Türk ordusuna son zaferi kazanması güveniyle dua ederken başta cesur ve gayretli komutanı Yarbey Nazım Bey olduğu hâlde cesur arkadaşları olan subay ve askerlerin kahramanlıklarını büyük bir gurur ile anarım. Bütün tümenlere tebliğ edildi.”(ATBD.Y.52,S.116, Ankara, 2003, Belge No:4288,s.38).

³⁰¹ Tansel, **a.g.e.**C.IV,s.80-81.İngiltere Hükümeti Hariciye Nezaretine verilen 31 tarihli notanın suret-i mütercemesi için bkz. Tansel, **a.g.e.**C.IV,s.81-82.

³⁰² Aynı yer.

İkinci İnönü Zaferi bütün yurttta ve dışarıda büyük bir etki bırakmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu zaferin Türk Milleti için önemini İsmet Paşa'ya gönderdiği kutlama telgrafındaki "...Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus talihini yendiniz"³⁰³ diyerek çok doğru vasıflandırmıştır. Zira efeler devrinden sonra yeniden teşkil edilmiş olan küçük Türk Ordusu bundan böyle nihai zafere tamamiyle inanmış bulunuyordu.³⁰⁴

2.1.5. İkinci İnönü Zaferi Sonuçları

İlk günlerden başlamak üzere milli kuvvetler ve ordu ile savunma ve direnişe geçen Türk halkı; her alanda bölgesel veya milli önderlerin yönetimi altında kanını ve canını esirgmeden mücadele ederken sürekli başarılar sağlamıştır. I ve II. İnönü Muharebelerinde o günün olanaklarına göre bir ölçüde kurulabilen ordu Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'den Genelkurmay sorumlularıyla cephe komutanlarına hatta en küçük komutanlara varıncaya kadar büyük bir ustalıkla ve fedakarlıkla yönetilmiştir. Kahraman subay ve Mehmetçikler de kanlarını seve seve akıtmışlardır.³⁰⁵

İkinci İnönü Muharebeleri Türk Milleti için bir ölüm-kalım savaşı özelliği taşımıştı. Zafer haberi Anadolu'ya yayılınca, büyük bir sevince yol açtı. Eskişehir'de 10 bin kişi büyük bir miting düzenledi. 2 Nisan'da bütün Ankara halkı sokaklara döküldü. Yine 2 Nisan'da Kastamonu bir şenlik havasına büründü. 3 Nisan'da Bafra ve Alaçam'da zafer törenleri yapıldı. Yöre halkı aceleyle topladığı 4000 kilo tütünü cephedeki askere gönderilmesi için Samsun Tütün İdaresi'ne teslim etti.³⁰⁶ 5 Nisan'da

³⁰³ **Nutuk**, C.II, s.580. Andrew Mango, **Atatürk**, İstanbul, 2000, s.303. Tebrik telgrafını tamamı şöyledir : "1.4.1921. Ankara İnönü Muharebe meydanında Metristepe'de Garp Cephesi Kumandanı ve Erkan-ı Habiye-i Umumiye Reisi İsmet Paşa'ya. Bütün tarih-i alemde sizin İnönü Meydan Muharebelerinde der-uhde ettiğiniz vazife kadar ağır bir vazife der-uhde etmiş kumandanlar enderdir. Milletimizin istiklal ve hayatı, dahiyane idareniz altında şerefle vazifelerini gören kumandan ve silah arkadaşlarınızın kalb ve hamiyetine büyük emniyetle istinad ediyordu. Siz orada yalnız düşmanı değil milletin ma'kus talihini de yendiniz. İstila altındaki bedbaht topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün münthalarına kadar zaferinizi tes'id ediyor. Düşmanın hırs-ı istilası, azm ü hamiyetinizin yalçın kayalarına başını çarparak hurdehaş oldu. Namınızı tarihin kitabe-i mefahirine kaydeden ve bütün milleti hakkınızda ebedi minnet ve şükranı sevkededen büyük gaza ve zaferinizi tebrik ederken, üstünde durduğunuz tepenin size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir meydan-ı şeref seyrettirdiği kadar milletimiz ve kendiniz için şa'saa-i i'tila ile dolu bir ufk-ı istikbale de nazır ve hakim olduğunu söylemek isterim. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal." (**Nutuk**, C.II, s.580-581).

³⁰⁴ Jaeschke, **a.g.e.**, s.91.

³⁰⁵ Sarıkoyuncu vd. **a.g.e.**, s.80.

³⁰⁶ Bal, **a.g.e.**, s.141.

Kütahya halkı şenlikler yaparak bu büyük zaferi kutlamıştır.³⁰⁷İstanbul'daki bütün gazeteler zaferin büyüklüğü ve önemi hakkında makaleler yayımladılar.

İnönü Zaferi'nin etkileri dış memleketlerde de ilgi ile karşılanmış, İtalyan gazeteleri Türkler lehinde yazılar yazmış, Alman ve Bulgar basını da “Türk azm ve iradesini kendi milletlerine bir numune-i imtisal” olarak göstermişlerdi.³⁰⁸Fransız basını “Eskişehir Savaşı” adını verdiği bu savaşa geniş yer vermiştir. *Le Temps* gazetesi baş makalesinde, “29 Martta İstanbul'daki Yunan deniz makamları Eskişehir'in işgalini bildirdiler. Ama acele etmişlerdi: Eskişehir önünde Kral Konstantin'in askerleri Türklerle karşılaştı ve ciddi kayıplar verdiler. Hatta Türk Genelkurmayı'nın bir tebliğine göre Mustafa Kemal'in askerleri bir hafta boyunca bütün Yunan saldırılarını püskürttükten sonra 31 Martta karşı saldırıya kalkarak şimdiden çok miktarda malzeme ele geçirmişler (...) Eskişehir'e varılsa bile Ankara'ya ulaşmak için demiryolu ile daha 263 km. kalır. Ankara'ya doğru 23 Martta yürüyüşe geçen Yunanlılar demek ki yolun yarısına varmadan şiddetli bir çarpışma ile durdurulmuş oluyor....Tek bir çözüm var: Samimiyetle Türklerin bağımsızlığını tanımak, onlara İzmir'i, Edirne'yi vermek...”diyordu. Fransa, bu başarı karşısında Türkiye ile anlaşma zemini aramış ama yeni Yunan taarruzunun başlaması üzerine Türkiye ile görüşmelerini askıya almıştır.³⁰⁹

Yunan Generali Papoulas, bu savaşa katılan Yunan askerlerini, hedeflerine vardıklarından dolayı övüyor, fakat “hava muhalefetinden ve düşman tahkimatının kuvvetli olmasından dolayı kıtaatı hareket üslerine çektiğini” söylüyordu. Bu Generalin sözleri elbette doğru değildi. Çünkü Yunanlılar ne tayin edilen hedeflere varmış ne de kuvvetli bir Türk tahkimatı ile karşılaşmıştı. Fakat şu bir gerçektir ki, artık Türk ordusu önemsenilmeyecek bir durumdan çıkmış bulunuyordu. Nitekim aynı general, üst makamlara verdiği bir raporda, “Düşman ordusunun iki yıl içinde yapamadığı gelişmeyi son iki ay içinde elde etmiş olduğuna inanıyorum. Düşman ordusu pek mükemmel şekilde kurulmuş ve silahlandırılmıştır. Subayları erlere nisbetle fazla ve boldur, disiplini mükemmeldir” diyordu.³¹⁰

³⁰⁷ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* , C.II,s.481.

³⁰⁸ Tansel, *a.g.e.*, C.IV,s.86.

³⁰⁹ Akyüz, *a.g.e.*,s.258-262.

³¹⁰ Tansel, *a.g.e.*,C.IV,s.86.

Ayrıca askerlik bakımından uygulanan aşağıdaki yöntem dikkate değerdir:

İkinci İnönü Muharebesi'nde stratejik savunma ilkesi uygulandı Savunma tertiplerinde derinliğe önem verilmiş ve mevzie giren düşmana hemen karşı taarruzlar yapılmıştır. Parça parça yenilmemek buna karşılık; düşmanı ayrı ayrı yakalamak ilkesi sürekli olarak göz önünde tutulmuştur. Kesin sonuç yerinde elden geldiği kadar çok kuvvet bulundurmaya önem verilmiştir. Olanaksızlık özellikle lojistik desteğin çok az oluşu yüzünden düşmanın gereği gibi takip edilememesi bir talihsizlik olmuştur.³¹¹

Mustafa Kemal Paşa resmen değilse bile, bu muharebelerde de fiilen başkomutan göreviyle hareket etmiştir. O, büyük bir inanç ve güvenle, mücadele arkadaşlarını kendi sorumluluklarıyla, inisiyatifleriyle başbaşa bırakmış fakat; her türlü maddi, manevi yardımda bulunmaktan, kesin zorunluluklar karşısında, duruma geçici veya sürekli şekilde el koymaktan geri kalmamış; hele savaşın yüksek politika ve güdümünü hiçbir zaman başkalarına bırakmamıştır.

İnönü'deki bu muharebelerle şu olumlu sonuçlar alınmıştır.

1.Milli Hükümet, varlığını bütün Avrupa Devletlerine, resmen olmasa da kabul ettirmiş; içte ve dışta nüfuz ve saygınlığı yükselmiştir.

2. Avrupa ülkelerinde, İngiliz ve Yunan politikasına karşı güvensizlik ve muhalefet başlamıştır.

3.Ordu mensuplarında her bakımdan kendilerine güven artmıştır.

4.Bu durum karşısında, Fransızlar Zonguldak'tan, İtalyanlar Güney Anadolu'dan çekilmek zorunda kalmıştır.

5.Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kazandığı zaferler, İtilaf Devletleri'ni, Türkler hakkında yararlı kararlar almaya zorlamıştır.

³¹¹ Sarıkoyuncu vd. **a.g.e.**,s.80.

İkinci İnönü Muharebesi'nin kazanılmasından, Sovyet Rusya ve Afganistan gibi dost devletlerde büyük bir memnurluk duyulmuş ve bu resmen Türk Hükümeti'ne bildirilmiştir.³¹²

3. ASLIHANLAR-DUMLUPINAR MUHAREBELERİ

İstiklal Harbi izinde 8–15 Nisan 1921 tarihleri arasında Batı Cephesi'nin güney bölgesinde yapılan Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebeleri, İkinci İnönü Muharebesi'nde büyük yenilgiye uğrayan Yunan kuvvetlerinin geri dönüşleri sırasında kendilerini takip eden Türk kuvvetlerini oyalaması şeklinde cereyan etmiştir.

Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebeleri'nin cereyan ettiği arazi; Kütahya-Afyonkarahisar ve Uşak yerleşim yerlerinin arasında bulunmaktadır. Harekat bölgesini daha belirleyici bir ifadeyle; kuzeyde Altıntaş ovası, batıda Murat dağı etekleri ve Banaz ilçesi, güneyde Toklusivrisi-Ahır Dağı ve doğuda Afyon ile sınırlanmaktadır.³¹³

3.1.MUHAREBE ÖNCESİ ASKERİ DURUM

Türk Genelkurmay Başkanlığı İkinci İnönü Zaferi'nden sonra aynı devrede Afyon'a taarruz etmiş olan Yunan kuvvetlerine de kuzeyden bir darbe vurmak istedi. Bu maksatla bu taarruzu yapacak olan Güney Cephesi Komutanı³¹⁴ emrine, kendi birliklerinden başka, Batı Cephesi'nden de üç tümen verildi.³¹⁵

Harekata katılması planlanan Türk kuvvetlerini; 12 nci Kolorduya ait 57 nci, 41 nci, 23 ncü Piyade tümenleri ile Batı Cephesi'nden artırılan; 4 ncü, 11 nci, 8 nci Piyade tümenleri, 5 nci Kafkas Tümeni, 1 nci ve 2 nci Süvari tümenleri ile 4 ncü Süvari Tugayı oluşturuyordu.

Bu kuvvetlerin 4 ncü ve 11 nci Piyade tümenleri Altıntaş bölgesinde, 5 nci Kafkas Tümeni Çekürler güneyinde, 1 nci ve 2 nci Süvari tümenleri Kütahya bölgesinde, 8 nci Piyade Tümeni ise İnönü ve Eskişehir arasında Oklubalı'da bulunuyordu. 12 nci Kolordu Afyon'un doğusundaydı.

³¹² a.g.e. ,s.80-81.

³¹³ Harp Tarihi Broşürü, "Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebeleri," Ankara, 2000,s.I ve 1.

³¹⁴ Görgülü, a.g.e.,s.267.Güney Cephesi Kumandanı Refet Paşa 7 Nisan 1921 tarihinde karargahıyla birlikte Çekürler'e gelmiş bulunuyordu.Bkz. HTB, a.g.m. ,s.7.

³¹⁵ Görgülü, a.g.e.,s.267.

Yunan ordusu komutanı; İkinci İnönü yenilgisinden sonra Afyon'daki 1 nci kolorduyu, Uşak'a kadar çekmek istemesine rağmen, 1 nci Kolordu komutanının Dumlupınar mevziini tutmak hakkındaki fikrini kabul etmişti. Buna göre 2 nci Yunan Tümeni; 5 Nisan'da Afyon'un doğusuna varan 12 nci Kolorduyu tutmak için Afyon'un batısını tutarken, Yunan 1 nci Kolordu komutanı ise yanlarını korumak için bir alayı Selkisaray sırtlarında, bir alayı da Arpagediği'nde görevlendirmişti. Bu arada 13 ncü Yunan Tümeni de Dumlupınar mevziine çekilmekteydi.

1 nci Kolordu'nun karargahı Uşak'ta idi. İnönü'de yenilgi alan 3 ncü Kolordu ise Bursa'ya çekilmekteydi.³¹⁶

3.2. MUHAREBELERİN SAFHALARI

3.2.1. Aslıhanlar Muharebesi (8–12 Nisan 1921)

7/8 Nisan 1921 gecesi 12 nci Kolordu'nun Afyon'u geri alması üzerine, 12 nci Kolordu karargahı Afyon'a gelmiş, Yunanlılar da asıl kuvvetleriyle Dumlupınar'a doğru çekilmeye başlamışlardır. Güney Cephesi Komutanlığı, Altıntaş kesiminde toplanmakta olan kuvvetlerin tamamlanmasını beklemeden Dumlupınar istikametinde taarruz emri verdi.³¹⁷

4 ncü Tümen(Tümen Komutanı Nazım Bey³¹⁸); Kurtköy-Kırkpınar-Cafergazi yolu ile 11 nci Tümen; Genişler-Çalköy-Aslıhanlar-Dumlupınar yolları ile ilerleyecekler ve kolbaşlarıyla (tümenleri) 8 Nisan 1921 (8 Nisan 37) saat 08.00'de Kurtköy batısı-Genişler hattına geçmeye başlayacaklardır. Süvari bölükleri tan yerinin ağarmasıyla beraber ileri gönderilmiş olacaklardır. 5 nci Kafkas Tümeni, kolbaşısıyla

³¹⁶ HTB, *a.g.m.*, s.7.

³¹⁷ Goloğlu, *a.g.e.*, C.IV, s.153. Güney Cephesi Komutanı Refet Bey'in, Batı Cephesi Komutanlığı'na 8 Nisan 1921 tarihli, düşmanı takip eden 12 nci Kolordu'nun, Afyon'a girdiği ve Dumlupınar istikametinde takip hareketine devam edeceği yazısı şöyledir: "1-12 nci Kolordu bu gün gurubu müteakib (gün batımını takiben) düşmanı tazyik ile Afyonkarahisarı'na girmiştir. Yarın Dumlupınar istikametinde hareket-ı takibiyyesine devam edilecektir."(ATBD. Y.41,S.94,Ankara, 1992,Belge No.2432,s.38).Toplanabilen kuvvetler 4 ncü, 11 nci Piyade ve 5 nci Kafkas Tümeni ile 4 ncü Süvari Tugayı idi. Bkz. HTB,*a.g.m.*,s.9.

³¹⁸ Kurmay Alb. Mehmet Nazım Bey, (1886-1921); Kayserili Cemal Bey'in oğludur. Yemen, Trablusgarp, Çanakkale, Makedonya, Romanya, Birinci ve İkinci İnönü, Aslıhanlar-Dumlupınar ve Kütahya-Eskişehir cephelerinde savaşmış, 15 Temmuz 1921'de Kütahya Çavuşçılığı Yumruçal Tepesi'nde şehit düşmüş, TBMM tarafından şehit oluşunun ertesi günü, rütbesi albaylığa yükseltilmiş ve şu an Ankara Devlet Mezarlığında yatmaktadır."(Dumlupınar-Kütahya, "**Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası 30 Ağustos Özel sayı**", Kütahya, 2005).

saat 07.00'de Karacaviran'dan hareketle, 11 nci Tümeni takviye edecektir. 4 ncü Süvari Tugayı saat 06.00'da Belcemeşe'den hareketle Osmanköyü, Hamzaköy, Selkisaray üzerinden ilerleyecek ve batıya çekilen düşman yürüyüş kollarının hangi yollar üzerinde ve nerelerde bulunduğu keşfedilecek ve ordu sol kanadını temin edecektir.³¹⁹

Bu arada; Güney Cephesi emrine verilen 8 nci Tümenin de bir an önce taşınması için Genelkurmay Başkanlığı'ndan Batı Cephesi'ne emir verilmiş ve emir gereği tümen Çukurhisar (Eskişehir kuzeybatısında) istasyonundan güneye sevk edilmeye başlamıştı.³²⁰

Refet Paşa, 8 Nisan günü öğleden sonra 4 ncü Tümen'le Arpagediği, 11 nci Tümen'le de Selkisaray'daki düşmana taarruza başladı. Süvari Tugayı da düşmanın doğusuna Araplı istikametine ilerliyordu. Geriden kuvvetler gelmekte olduğu için Türk taarruzu başarı ile sonuçlanacaktı. Ne var ki Afyon'daki 12 nci Kolordu pek yavaş hareket ediyordu.³²¹

Refet Paşa komutasında ileri harekete devam eden 4 ncü ve 11 nci tümenler, 8 Nisan günü öğleden sonra Ağaçköy-Aslıhanlar hattında bulunan 2 nci Yunan Tümeninin, 34 ncü Alayıyla muharebeye başlamışlardı. Akşama doğru Aslıhanlar kesiminde mevzilenmiş olan Yunanlıların 34 ncü Alayı, yardımcı kuvvetlerle takviye edilmiş ve buradaki Türk taarruzunu durdurmuştu.

Bu arada 7/8 Nisan gecesi Afyon'a girmiş³²², Yunan Kolordusunu izleyen 12 nci Türk Kolordusu'nun birlikleri güçsüz bulunduğundan etkili olamadı. Bu nedenle çekilen Yunan Kolordusu birliklerini tespit edemedi.³²³

³¹⁹ ATBD. Y.41, S.94, Ankara, 1992, Belge No.2432, s.38.

³²⁰ HTB, *a.g.m.*, s.9.

³²¹ Belen, *a.g.e.*, s.317. Harekat Planı gereği Kütahya'da toplanan 1 nci ve 2 nci Süvari Tümenleri, 8 Nisan günü buradan Cebraile-Cumburt-Derbent istikametine sevk edilmesi hususu için bkz. HTB, *a.g.m.*, s.9. Ayrıca bkz. Kroki-9.

³²² HTB, *a.g.m.*, s.12.

³²³ Faruk Yılmaz, *a.g.e.*, s.101.

8/9 Nisan gecesi Afyon'dan batıya ilerlemekte olan 12 nci Kolordu ile Kuzey Grubu arasında bağlantı kuruldu.³²⁴ 10 Nisan sabahı Yunan mevzilerine taarruza geçildi.³²⁵ 10 Nisan öğleden sonra da Yunanlılar Ağačköy-Allıören istikametinde taarruza geçtiler. Düşman, bu kanatta cereyan eden kanlı muharebelerden sonra 8 nci Tümenin karşı taarruzu ile geri atıldı. Bu tümen daha sonra Allıören-Eğdemir batı sırtlarına geri alındı. 4 ncü Tümen de, 8 nci Tümenin sol kanadına çekildi. Sağ kanatta meydana gelen bu durum üzerine, gecikmiş bulunan 5 nci Kafkas Tümeni de taarruzunu durdurmuştu. Bugün sağ kanatta yapılan bu muharebede Yunan tümenlerinden esirler alınmış ve akşama doğru her iki tarafta muharebe faaliyeti yavaşlamış ve nisbi bir durgunluk meydana gelmişti.³²⁶

8 Nisan'dan 11 Nisan'a kadar burada şiddetli bir muharebe oldu.³²⁷ 11 Nisan'da Dumlupınar kesimindeki durgunluk devam etti. Süvari Tümenleri Uşak kesiminde düşmanla savaşa tutuştular. Akşam olunca da geri çekildiler. Güney Cephesi karargahı Genişler'e gitti. İki Yunan tümeni Dumlupınar ve Banaz kesiminde toplanmışlardı. Kızılcağöy-Kadımezarı-Dedeçalı hattında yerleşmeye çalışan Yunan kuvvetlerine de devamlı şekilde Uşak'tan yardımcı kuvvet geliyordu.³²⁸

³²⁴ Güney Cephesi Komutanı Refet Bey'in, 12 nci Kolordu Komutanlığı'na, 9 Nisan 1921 tarihinde kuvvetlerimizin genel durumunu bildirir akşam raporu şu şekildedir: "1- 4 ncü Fırka (Tümen) düşmanın bütün taarruzlarına karşı taarruzları süngü hücumuyla defetmiş ve düşmanın şiddetli karşı koymasına rağmen sağ kanadıyla Arpagediği, Hasandede istikametinde muvaffakiyetle ilerleyerek yukarı hattı elde etmiştir. Pek müşkil ve sarp ormanlık arazide bütün gün devam eden muharebede 4 ncü Fırka kıtaatı (birlikleri) şayan-ı takdir bir surette kahramanca harp etmiştir. Muharebeler pek kanlı olmuştur. 132 nci Alay Kumandanı şehid subaylar arasındadır.

2- 5 nci Kafkas Fırkası taarruzuna gün batımına kadar Küçük Aslıhanlar güneyi Bakırcık hattına kadar muvaffakiyetle ilerlemiş, 11 nci Fırka, 4 ncü Fırka ve 5 nci Fırka arasındaki boşluğa sürülmüştür. 12 nci Kolordu sağ kanadı ile Akçaşehir'den Bakırcık istikametinde ilerlemekte idi.

3- Bu günkü muharebede düşmanın kaybı bilhassa 4 ncü Fırka mıntkasında pek çoktur. Yüksek rütbeli subaylar arasında da yaralılar vardır.

4- Bu gün cephemiz üzerinde uçan düşman tayyareleri bazı ihtiyat birlikleri üzerine bomba da atmıştır.

5- Bu gün kazanılan ordu 10/4/37 (10.4.1921) tan ağırırken hareket-i taarruziyesine devam eyleyecektir.

6- Birinci, İkinci Süvari Fırkalarından henüz rapor alınamadı. Sekizinci Fırka'nın 131 nci, 189 ncu Alayların topçu taburu Genişler'den Çalköyü'ne ilerliyor."(ATBD. Y.41, S.94,Ankara,1992,Belge No.2442, s.62).

³²⁵ Goloğlu, a.g.e.,C.IV,s.153.

³²⁶ HTB, a.g.m.,s.15.

³²⁷ Görgülü, a.g.e.,s.267.

³²⁸ Goloğlu, a.g.e.,C.IV,s.154."İslamköyü'ne giden iki süvari tümenimiz Uşak'tan Dumlupınar'a doğru yürüyüş yapan düşman piyade tümeninin taarruzu karşısında Aslıhanlar'daki kuvvetlerimizin sağ yanına çekildiler. 11 Nisan'da Aslıhanlar'daki düşman kuvvetleri taarruzumuz karşısında Dumlupınar'daki asıl savunma mevziine çekildiler."(Görgülü, a.g.e.,s.267).

Güney Cephesi Komutanı, Yunan tümeninin Dumlupınar'da toplanmasını şu şekilde yorumluyordu:³²⁹

“Yunanlılar, Dumlupınar'ı bütün kuvvetiyle savunurken kısım kısım geriden getirecekleri kuvvetlerle yeniden bu kesimde bir genel taarruza geçecektir. Yunanlıların, Dumlupınar ve İslamköy kesiminde yığıldığı fazla yiyecek ve cephanenin geriye taşınması için çok zamana ihtiyacı vardır. Bu zamanı kazanmak istemektedirler.” Bu ihtimallerden hangisi gerçekleşirse gerçekleşsin Güney Cephesi komutanı taarruz hareketinin durdurulması kararına vararak bu kararını Genelkurmay Başkanlığına bildirmişti.

Yunanlıların Aslıhanlar'dan Dumlupınar'a çekilmesini yenilgi sayan Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa, Genelkurmay Başkanlığı'na ve Batı Cephesi'ne çektiği telgrafta; “Beş gündür devam eden Aslıhanlar Meydan Muharebesi'ndeki son darbeyi vurmak şerefi ordumuza nasip oldu. Yenilen düşman artçı muharebesi yaparak çekiliyor. Ordumuz takip ediyor. Arz ederim.” diyordu.

Ankara'da bu haber büyük bir memnunluk yaratmış, Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal bu haber üzerine Refet Paşaya bir tebrik telgrafi yollamıştı.³³⁰

Oysaki Aslıhanlar Muharebesi, genel görünümü itibarıyla birbirleriyle bağlantısı olmayan iki Yunan kolordusundan 3 ncü Kolordunun Bursa bölgesindeki eski mevzilerine çekilmesi sonucu, güneyde Afyon'u alarak ileride kalmış olan 1 nci Kolordunun yan ve gerilerinde geçen bir muharebe karakterini taşımaktadır.

Birbirlerinden uzakta kalmış, sıkı bağlantı kuramamış bu Yunan güçleri hatalı sevk ve idare yüzünden Türk kuvvetlerine ayrı ayrı yakalanarak yenilmek durumuna gelmişlerdi. Ne var ki Güney Cephesi Komutanlığı'nın ele geçen bu fırsatı tam değerlendiremediği anlaşılmaktadır.

Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa, 8 Nisan 1921 günü başlattığı taarruza, geriden gelecek kuvvetlere güvenerek devam etmişti. Ancak Afyon'daki 12 nci

³²⁹ HTB, *a.g.m.*, s.17-18. Güney Cephesi Komutanı Refet Bey'in Batı Cephesi Komutanlığı'na, Aslıhanlar Meydan Muharebesi'nde son damlayı koyma şerefine kendilerine nasip olduğunu bildiren yazısı: “1-Beş gündür devam eden Aslıhanlar Meydan Muharebesi'nde son darbeyi vurmak şark (doğu) ordumuza nasip oldu. Mağlup düşman düm-dar (artçı) muharebesi yaparak çekiliyor. Ordumuz takip ediyor arz ederim.” (ATBD, Y.41, S.94, Ankara, 1992, Belge No.2455, s.97).

³³⁰ Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa'ya Aslıhanlar Meydan Muharebesi'nde düşman istilasına kesin darbe vurulmasından dolayı bütün batı ordusunun tebriklerini bildiren telgrafi şöyledir: “Şerefli kumandanız altında ordumuzun kazandığı Aslıhanlar Meydan Muharebesi düşman istilasını tam bir mağlubiyet ile neticelendirilen darbe-i kat'iyedir (kesin darbedir). Bütün garp (batı) ordusunun heyecanlı ve meserretli (sevinçli) tebrikatını zat-ı ali-i kumandanilerine ve bütün cenup ordusu efrad ve zabitan (er ve subay) kardeşlerimize takdim ederim.” (ATBD, Y.41, S.94, Ankara, 1992, Belge No.2456, s.99).

Kolordunun yavaş hareket etmesi ve zaten güçsüz durumda olan bu kolordunun düşman birliklerini takip ederken onları tam tespit edememesi, bölgede bulunan Yunan kuvvetleri üstünde etkili olmasına imkan vermemiştir. Öte yandan kuzeyden güneye inmekte olan 1 nci ve 2 nci Süvari tümenleri muharebelerden oldukça uzak bir hedefe (Cumburt'a) yöneltilmiş bulunduklarından, çekilmekte olan 1 nci Yunan Kolordusu üzerinde de hiç etkili olamamışlardır.³³¹

3.2.2. Dumlupınar Muharebesi (13–15 Nisan 1921)

Aslıhanlar Muharebesi'nden sonra Güney Cephesi Komutanı'nın emrinde toplanan birlikler, Dumlupınar'a çekilen Yunan kuvvetlerini bu mevzilerden atmak ve sonra izlemek amacı ile harekete geçtiler.³³²

Güney Cephesi komutanı aldığı bu kararın uygulanması için 13 Nisan 1921'de saat 04.00'te verdiği taarruz emrinde; Yunanlıların Arpagediği-Cafergazi-Karaköse hattında dayanmakta olduklarını belirtiyor ve tümenlere Arpagediği-Cafergazi-Paşacık doğusu hattını işgal ederek, taarruz edecek olan düşmanın mukavemetini kırmalarını istiyordu. Bu mevziin işgalinden sonra hareket için ayrıca emir vereceğini belirtiyordu. Kendisi de 11 nci Tümen yanında bulunacaktı.³³³

Emir gereğince birlikler harekate başlamışlardı. 8 nci Tümen, Keçiler istikametinde keşfe önem vermekle beraber, ordunun sağ kanadını da emniyet altında bulunduruyordu.

³³¹ HTB, *a.g.m.*, s.22-23. "Refet Paşa'nın mağlup olduğu halde kendisini galip gösteren telgrafına biz de teşekkürle karşılık verdik. Durum anlaşıncı, gerçeği tamamıyla meydana çıkarmak için, Fevzi ve İsmet Paşalar Refet Paşa'nın karargahına gönderildiler. Onlar Refet Paşa'nın bir süre daha komutada kalmasını uygun buluyorlardı. Ben de giderek, yaptığım inceleme sonunda, Güney Cephesi'ni de İsmet Paşa'nın emrine vererek Refet Paşa'ya, yeni bir görev verilmek üzere, Ankara'ya gelmesini bildirdim. Genelkurmay Başkanlığı'na da vekalet eden Milli Savunma Vekili Fevzi Paşa Genelkurmay'ı asil olarak idare edecek, Refet Paşa da Milli Savunma Vekili olacaktı. O, Genelkurmay Başkanı yani Türk Ordusu'nun Başkomutanı olmak istedi. Kendisine henüz Türk Ordusu'nun Başkomutanlığı'nı yapacak nitelikleri kazanmış değilsiniz dedim. Milli Savunma Vekilliğini kabul etmeyen Refet Paşa, bir süre istirahat etmek için Kastamonu ormanlarındaki, Ecevit'te istirahata çekildi." (Nutuk, C.II, s.585-586).

³³² Faruk Yılmaz, *a.g.e.*, s.101. Ayrıca bkz. Kroki-9.

³³³ Arpagediği-Cafergazi-Karaköse batı hattında mukavemet eden düşmanın bu direnişini kırmak için, Arpagediği-Cafergazi-Paşacık doğu hattından oluşan Dumlupınar mevziinin işgali ve birliklerimizin alacağı vaziyet hakkında Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa'nın cephe emri'nin tamamı için bkz. ATBD. Y.41, S.94, Ankara, 1992, Belge No.2461, s.110-111.

Aslıhanlar Muharebesi'nden sonra Yunanlılar kendilerine çeki düzen vererek, sonraki hareket için çok elverişli olan hakim arazi noktalarını ellerinde bulundurmak amacıyla Dumlupınar mevzilerini tahkim ediyorlardı. Bu elverişli savunma hattını elden çıkarmamak amacıyla, mevki kesimine yeni kuvvetler de getirmeye başlamışlardı.³³⁴ Türk birlikleri (12 nci Kolordu)³³⁵ şiddetli ateşe rağmen, Yunan mevzilerine 400-500 metreye kadar sokulmuşlardı. Çivril'de yoklama temaları yapılıyordu.³³⁶

57 nci Tümen ise Sattepe'yi kuşatmış ve 11 nci Tümen'den topçu ateş destek yardımı istemişti.³³⁷

23 ncü Tümen, Paşacık güneyindeki sırtı işgal etmiş, ancak Yunanlıların şiddetli karşı taarruzu karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştı. 41 nci Tümen de Toklusivrisi'ndeki düşmanın taarruzu sonunda geri çekilmişti. Akşamüzeri Cephe Komutanlığının 12 nci Kolordu'ya verdiği emir; düşman artçılarının bütün cephede dayandığını belirtiyor ve tümenlerden bugün kazandıkları araziye muhafaza etmelerini ve bütün cephedeki birliklerin birbiri ile sıkı temasta olmalarını istiyordu.³³⁸

³³⁴ HTB, *a.g.m.*, s.24.

³³⁵ Dumlupınar mevziinin işgal edilmesi için 12 nci Kolordu Komutanı'nın birliklerine alacakları vaziyet hakkındaki kolordu emri için bkz. *ATBD*.Y.41,S.94,Ankara,1992,Belge No.2462,s.114-115.

³³⁶ Goloğlu, *a.g.e.*,C.IV,s.154.

³³⁷ HTB, *a.g.m.*,s.24.57 nci Tümen'in sağ ve sol kanatlarıyla Sattepe'sini (Sand Tepesi) kuşatması, birliklerimizin ve düşmanın 13 Nisan 1921 tarihinde vaziyeti hakkında 57 nci Tümen Komutanı'nın, 12 nci Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği telgrafi şöyledir:

"1- 57 nci Fırka saat 15.00'ten itibaren Sand Tepe'sine 37 nci Alay sağda, 39 ncu Alay ortada Hücüm Taburu solda olmak üzere taarruza başlayarak ateş muharebesi ve sıçramalar icra ederek düşman siperlerine 400-500 metreye sokulmuşlardır. Çiftlik, Cafergazi yoluyla istasyon arasındaki sırtlardan Cafergazi'ye daha müessir ateş edemeyeceği 37 nci Alay Kumandanlığı'ndan bildirilmekle yedeğimde (ihtiyatımda) 176 ncı Alay'dan 30 mevcutlu bir tabur sevkettiğim gibi 11 nci Fırka'dan da bir taburun gönderilmesini yazdım.

2- Bu saate kadar saüümüzde 11 nci Fırka avcıları Dumluköy şimal (kuzey) sırtlarına kadar ilerleyebilmiştir. Solumuzda 23 ncü Fırka'nın toplu kıtaatı Karaköse'nin şarkındaki (doğusundaki) tepelerde avcıları Karaköse koruluğudadır. Paşacık ve Kartal Tepelerine sokulan ve tırmanan kimse görmedim. Binaen-aleyh 57 nci Fırka'nın sağ ve sol kanatlarıyla (cenahlarıyla) açık bir halde Sand Tepesi'nin zirvesinden eteklerine kadar olan kısmının oratsında tepeyi kuşatmış bulunuyor. Düşman ara sıra büyük bir ihtimal tüfek bombası dahi atmaktadır. Askerimin süngü ve bombaları olmadığından hücum emrini veremiyorum. Daha henüz tepenin şimal yamaçlarına tırmanırken yalnız 37 nci Alay'dan 6 şehit, 2 yaralı (mecruh) nefer ve bir yaralı zabıt vardı. Diğer kıtaatımızı ve bil'ahire vuku'bulan zayıyatı bilemiyorum. Bununla beraber askerin kuvve-i maneviyyesi pek iyidir..."(*ATBD*. Y.41, S.94, Ankara, 1992,Belge No.2464,s.119).

³³⁸ HTB, *a.g.m.*,s.24.23 ncü Tümen Komutan Vekili Besim Bey'in, 12 nci Kolordu Komutanlığı'na, 13 Nisan 1921 tarihli kuvvetlerimizin durumunu bildiren raporu için bkz. *ATBD*. Y.41, S.94, Ankara, 1992,Belge No.2465,s.122.

14 Nisan'da, Aslıhanlar Muharebesi'nden sonra Dumlupınar'a doğru çekilen Yunanlıların yeni bir savaşa hazırlandıkları, bunun için de Türklerin ilerlemesini durdurmaya ya da geciktirmeye çalıştıkları anlaşıyordu.³³⁹

Güney Cephesi Komutanlığı'nın birliklere verdiği göreve göre³⁴⁰; bugün tümenler şimdi bulundukları Hasandede-Taşyaka-Dumlupınar doğusu hattını elde bulunduracak, 8 nci ve 5 nci Kafkas Tümeni, Arpagediği ve güneyde taarruzlarına devam ederek ele geçirilen arazinin daha ileriden emniyetle korunmasına çalışacaklardı. 4 ncü Tümen, Eydemir kesiminde cephe sağ yanını, 12 nci Kolordu da güneyde cephe sol yanını koruyacaktı. 1 nci ve 2 nci Süvari tümenlerinin bugün cephe sağ kanadına Şeyhler, Aslıhanlar kesimine gelmeleri emredilmişti. Süvari tümenleri emredilen kesimlere geç vakit ulaşmışlardı. 14 Nisan'da bütün cephede yapılan taarruzlardan hiçbir sonuç alınamamıştı.³⁴¹

Güney Cephesi birlikleri bu kez taarruzu güç ve fazla cephaneye ihtiyaç hissettiren, geçilmesi çok çetin bir arazide, orman ve dağlara dayanarak savunan Yunanlılarla muharebeye başlamışlardı. Durum böyle olunca, Cephe Komutanlığı; Yunanlıların Türk birliklerini dağlık bölgeye çekerek ve çift taraflı kuşatma manevrası uygulayarak sonuç almak istediği kanısına varmıştı. Cephe komutanı istenmeyen bu

³³⁹ Goloğlu, **a.g.e.**, C.IV, s.154.

³⁴⁰ Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa'nın 12 nci Kolordu Komutanlığı'na birliklerimizin 14 Nisan 1921'de düşman karşısında alacağı vaziyeti bildirir yazısı şöyledir: "1-Ordu sağ cenahı (kanadı) karşısında Otsu civarında dost veya düşmana ait olduğu ayırt (tefrik) edilemeyen dumanlar görülmüş ve saat 03.00'e kadar cephemizden düşmanın çekilmediği ve hücumlarımıza mukavemet ettiği (karşı koyduğu) ve sol cenahta 12 nci Kolordu'nun Çalışlar, Vize, Kınık hattında çekildiği anlaşılmıştır.

a. 4 ncü Fırka (Tümen) "24 ncü Fırka'dan emrine verilen iki alay da dahil" ordu sağ cenahını düşman teşebbüsüne karşı muhafaza edecektir. 8 nci Fırka emrinde bulunan 4 ncü Fırka kudretli cebel (dağ) bataryası fırkasına iade olunacaktır. Aslıhanlar'da bulunan müstakil ağır topçu taburu "6 sahra, 2 ağır obüs" topundan oluşan (mürekkeb), 4 ncü Fırka emrine verilmiştir. Fırka Abya vadisini mutlaka (be-heme-hal) düşmana kapamalı ve daha kuzeyden (şimalden) düşmanın bir teşebbüsünü de göz önüne (nazar-ı dikkate) almalıdır.

b. 8 nci, 5 nci ve 11 nci Fırkalar şu anda (el'an) işgal etmekte oldukları hakim noktaları (nikat-ı hakimeyi) muhafaza edeceklerdir. 8 nci ve 5 nci Fırkalar Arpagediği hakim noktalarını işgal için başlamış oldukları taarruzlarına devam edeceklerdir.

c. 24 ncü Fırka "4 ncü Fırka emrinde bulunan iki alay hariç" Küçük Aslıhanlar'ın güneydoğusundaki (şark-ı cenubisindeki) ormanlı sırta ilerleyecektir. Fırka emrinde bulunan tekmlil topçuyu Küçük Aslıhanlar'da, Vize, Selkisaray hattında ve batı ve güneye karşı mevzie sokacaktır.

2- 12 nci Kolordu Çalışlar ve Bakırcık, Karacaviran hattında ordu sol kanadını muhafaza edecek ve süvari tugayını sol kanadına çekecektir.

3- Tekmil (bütün) firkalar ellerindeki kuvveti yedekte bulunduracaklar ve düşmanın umumi bir taarruzunu nazar-ı dikkate alacaklardır.

4- Bütün ağırlıklar ve fazla eşya Genişler'e gönderilecektir."(ATBD. Y.41,S.94,Ankara,1992,Belge No. 2469, s.138).

³⁴¹ HTB, **a.g.m.**, s.27.

şekildeki muharebeye mecbur olmamak için 14/15 Nisan gecesi birlikleri Eydemir-Çalköy-Karacaviran hattına çekmeye karar vererek, bu düşünce ve kararını Genelkurmay Başkanlığına bildirmişti.³⁴²

Genelkurmay Başkanlığı ise, gece yarısı Güney Cephesi Komutanlığı'na; Eydemir-Çalköy-Bakırcık-Karacaviran hattına alınan Güney Cephe birliklerinden eski mevzilerinde düşmanla temas etmek üzere ne kadar kuvvet bırakıldığını, cephelerdeki durumu ve hareket hakkındaki düşüncelerini soruyordu.

Güney Cephe komutanı, Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği cevap yazısında; ³⁴³ “Cephemizden çekilen Yunanlılar, Dumlupınar savunma hattının kanatlarındaki ve birbiri gerisindeki sarp dağlara kuvvetli bir surette yerleşerek dayanmakta idi. Kanatlardaki bu hakim noktalar el değiştirmedikçe boğazdan ilerlenmesi mümkün olmayacağından düşman mevziinin sol kanadındaki mukavemeti kırmak zorundayım. Çok dik ve sarp ormanlık olan Murat Dağları'nın güney yamaçları üzerindeki hakim noktaları her üç yandan çevrildiği halde, iki tümenle (8 nci Piyade ve 5 nci Kafkas Tümeni) yapılan taarruzlar başarısızlığa uğradı. Yamaçlar dik olduğu için piyade tırmanamıyor, düşman ise el bombalarını çok kolaylıkla aşağıya doğru fırlatıyordu. Fundalıklar içindeki Yunan piyadelerinin ve çoğunlukla da otomatik tüfeklerin nerelerde bulunduğunu görmek de mümkün olamıyordu. Düşman elindeki bir

³⁴² **Aynı yer.** Güney Cephesi komutanı Refet Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığı'na 15 Nisan 1921 tarihinde genel vaziyeti bildiren harp raporu şöyledir: “1-Bu gün bütün cephelerde bihassa Arapgediği'nde muharebe neticesiz bir surette devam etmiştir.

2-Muhtelif zamanlarda sunuf-ı muhtelifeden mürekkep müteferrik (çeşitli sınıflarda oluşan ayrı ayrı) düşman birliklerinin ve müteaddid (birçok) kollarının geriden cepheye geldikleri tarassud edilmiştir (gözlenmiştir). Öğleden sonra üç batarya topçu ve arkasında bir otomobil kolu olduğu halde İslamköyü'nden Oturak'a gelmiş ve bir müddet sonra otomobilleriyle geriye dönmüşlerdir. Düşman cephesindeki kuvvetleri takviye etmiş ve topçusunu ileri sürmüştür. Bir piyade bölüğü ile takviye edilen bir düşman süvari bölüğü bu gün Obolike'ye gelmiş ve dönmüştür.

3-Banaz ve Derbent istikametine düşman hatt-ı ric'atı (çekilme hattı) üzerine ilerleyen 1 nci ve 2 nci Süvari Fırkaları bugün sunu-ı muhtelifeden mürekkep kuvvetli bir düşman taarruzu karşısında Cumburt istikametinde çekilmeye mecbur olmuştur. Esasen hareket-ı mütevellîye (bir önceki hareket) dolayısıyla pek ziyade yorgun düşmüştür. Ve bulundukları mıntikalarda kendilerini besleyememek tehlikesine ma'ruz kalan bu fırkaların ordu sağ kanadına çekilmelerini emrettim.

4- Mağluben (yenilmiş olarak) çekilen düşman taarruz ihzarı (hazırlığı) pek fazla cephe sarfı müstelzim (gerektiren) ve sa'b-ül-mürur (geçilmesi güç olan), gayet sarp ve ormanlık dağlara iltica etmiş ve muannidane (inatçı) bir dağ muharebesine başlamıştır. Meydan-ı muharebede muvaffak olamayan düşmanın ordumuzu dağlar içinde hırpalamak suretiyle za'fa düşürmek maksadını ta'kip ettiği anlaşılmakta ve ordu fazla zayıat sarfından ictinaben (sakınarak) arzu etmediği şerait (şartlar) dahilinde düşmanı muharebeye icbar (zorlama) maksadıyla bu gece Aydemir(Eydemir)-Çalköy-Bakırcık-Karacaören(Karacaviran) hattına intikal edecektir...”(ATBD.Y.41,S.94,Ankara,1992,Belge No. 2475, s.156).

³⁴³ HTB, *a.g.m.* ,s.28.

çok tepelerden ise, mevzilerimizin içi ve gerileri görünüyor, bütün hareket bu gözetleme ve ateş altında yapılıyordu.³⁴⁴ Bu durumda Güney Cephesi'nin asıl kuvvetlerini teşkil eden sağ kanat kuvvetlerinin bölgedeki düşmana tamamen bağlanmış bir hâlde kaldığını ve kıt'aların elden çıkmaya başladığını belirtiyordu.

Tüm bu olumsuz koşullar içinde bulunan Türk kuvvetlerinin yorgun ve yetersiz cephaneyle bu mevzide uzun süre dayanamayacağını düşündüğünden orduyu Eydemir-Bakırcık-Karacaviran hattına almaya karar verdiğini cephede de düşmanla teması muhafaza etmek üzere yalnız keşif kolları bıraktığını bildiriyordu.³⁴⁵

Genelkurmay Başkanlığı; Aslıhanlar-Dumlupınar Savaşları'nda zayıf düşen tümenlerin bir an önce yeniden düzenlenmesi ve yeniden alacakları görevler için kuvvet ve moralce takviyesi için gerekli hazırlıklara başlanmasını emretti. Böylece Yunan kuvvetlerinin Türk kuvvetlerini oyalayıp yıpratması şeklinde cereyan etmiş olan Aslıhanlar-Dumlupınar Savaşları, üstünlük Yunanlılarda kalmak üzere, sona ermişti.³⁴⁶

3.3.MUHAREBELERİN SONUÇLARI

Bu muharebeler, hazırlıksız, yorgun, taarruz yeteneğinde olmayan kıtalarla ve yarım tedbirlerle iyi düzenlenmiş bir plâna dayanmadan ivedilikle yapılmıştır.

Türk kuvvetleri muharebenin sonunda; doğuda seçilen yeni bir savunma hattına çekilerek, burada savunma düzenlerini alıp beklemekten öteye gidememişlerdir.

Buna karşılık Yunan kuvvetleri ise, çok elverişli bir savunma mevzii arkasında sağladığı manevra olanağıyla takviye kuvvetlerini emniyetle yanaştırmak ve ikmal işlerini kolayca düzenlemek avantajını elde etmiş oluyordu.

Ayrıca bu hareket: Yunan komutanlarını uyarmış ve gelecekte yapılacak genel taarruz hareketi hakkında onlara fikir vermiştir.

³⁴⁴ Goloğlu, **a.g.e.**, C.IV,s.154-155.

³⁴⁵ HTB, **a.g.m.** ,s.29.

³⁴⁶ Goloğlu, **a.g.e.** ,C.IV,s.155.

Bu muharebeler, Yunanlıların Küçük Asya ordularının istila hareketini ne şekilde ve hangi uygun istikametten yapmaları gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmıştır.³⁴⁷

Yunan Kralı Constantin, İngilizlerin de teşvikiyle, Anadolu'daki sorumlu komutanı General Papulas'ın önerisi üzerine, kuvvetlerini bir kat daha arttırarak,³⁴⁸ Ankara genel doğrultusunda ilerleyerek Anadolu'da işgallerine karşı koyan Türk kuvvetlerinin mukavemetini kırmak; Ankara'yı ele geçirerek, Sevr Antlaşması hükümlerinin daha ağır şekilde uygulanmasını sağlamak için Kütahya-Eskişehir mevzilerinde yerleşmiş bulunan Türk kuvvetlerine karşı yeni bir genel taarruza karar verdi.³⁴⁹

4. KÜTAHYA-ESKİŞEHİR MUHAREBELERİ

Milli Hükümet'in ve Milli Ordu'nun başarıları, milletin maneviyatını çok yükseltmişti. Memleketin diğer cephelerindeki genel durum da iyiliğe doğru yürüyordu. Doğuda vaziyetimiz tamamıyla düzelmiş, Ruslarla pek yakın ilişki kurulmuştu. Batı Devletleri nihayet, hakkını silahı ile müdafaaya imkanı olan bir Türk Milleti'nin varlığını tasdik etmişlerdi. Bu kanaatin bir sonucu olarak, Zonguldak'ta bulunan Fransız kuvvetleri, haziran ayı sonunda oradan çekildi ve Temmuz başlarında da İtalyanlar Antalya'yı boşalttılar. Artık Avrupalılar fırsat düştükçe lehimizde konuşuyorlardı.

Mukadderat, Türk silahının gösterdiği doğrultuya doğru çevrilmişti. Yunanlılar, davalarının aleyhinde yürüyen olayların gidişini, tabi olarak lehlerine çevirmek istiyorlardı. Orduları, İnönü'de iki defa talihini denemiş ve bu kanlı tecrübeler iki defa başarısızlıkla bitmişti. Davayı tamamen kaybetmek endişesi, Yunanlıları son gayret ve kudretleriyle hazırlanmaya sevketti.³⁵⁰

1921 yılının 8 Temmuz'undan sonraki günler, Yunanlıların ileri harekatı, bir muharebeler dizisi olan Kütahya ve devamı olan Eskişehir Muharebeleri'yle geçmiştir.³⁵¹

³⁴⁷ HTB, **a.g.e.**,s.31.

³⁴⁸ HTB, **a.g.m.** ,s.32.

³⁴⁹ Görgülü, **a.g.e.** ,s.269.

³⁵⁰ Özalp, **a.g.e.C.I.**,s.180.

³⁵¹ Sarıkoyuncu vd. **a.g.e.** ,s.85.

Kütahya, Eskişehir Muharebeleri, Türk İstiklal savaşı içersinde en bunalımlı bir devrede ve pek elverişli olmayan koşullarda icra edilerek başarısızlıkla sonuçlandığından önem kazanmıştır.

Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri Türk Ordusunu yenmek için daha çok kuvvete ihtiyaç olduğunu ortaya çıkarmış ve Yunan Ordusu Komutanı Korgeneral Papulas, hükümetine verdiği raporda, “kuruluş halinde bulunan Türk Ordusu’nun Doğu ve Güney Anadolu’dan takviye kuvvetleri olarak daha çok kuvvetlenmesine meydan vermeden tekrar taarruz etmek zorunda bulunduğunu” belirttikten sonra, “başarılı bir taarruz için Anadolu’daki kuvvetin daha 52.000 askerle takviyesini” istemişti. Her geçen gün güçlenen Türk Ordusu’na karşı on beş gün içinde taarruza geçmek zorunluluğuna inanan Yunan Genelkurmayı Türk Ordusu’nu dağıtabileceğine inanmakta ve bu ümitle yeniden birçok askeri silah altına alarak yeni tümenler kurarak Küçük Asya Ordusu’nu takviyeye çalışmakta idi. Üç aylık bir hazırlıktan sonra yeni bir planla ortaya çıkan Yunanlılar, Bursa ve Uşak Gruplarını kuşatıcı bir manevra ile taarruza geçirerek kesin sonuç almayı düşünüyorlardı. Plan başarıya ulaşabilirse, Uşak Grubu, Afyon ve Kütahya üzerinden geniş bir kuşatma hareketiyle Eskişehir gerisine düşecek, Ankara yolu açılacak ve Yunan Ordusu’nun bu geniş kuşatma hareketi Türk Ordusu’nun toptan yok edilmesi veya teslim olmasıyla sonuçlanabilecekti.³⁵²

Öte yandan Yunan Kralı Konstantin, yanında “prensler ve müşavirler olduğu halde,” 11 Haziran’da Atina’dan İzmir’e hareket etti.³⁵³ O, hareketinden önce yayımladığı bir bildiride, ordunun başına geçmek üzere, İzmir’e hareket edeceğini ve ideallerinin gerçekleşeceğini söyledikten sonra, “Allah’ın inayetine, ordunun kahramanca hamlesine, Yunanlılık fikrinin yenilmez kuvvetine güvenerek bu yüksek amal-i milliyyenin” kendisini çağırdığı yere gideceğini açıklamıştı.³⁵⁴ Kral Konstantin, Yunan birliklerini denetlemek ve yeni bir savaş emrini vermek üzere 7 Temmuz’da

³⁵² Muzaffer Erendil, “Kütahya-Eskişehir Muharebeleri”, *ATB*, Y.5,S.10,Ankara,1980,s.15-16.

³⁵³ Kral Constantin 13 Haziran’da ‘Bizans’a Ankara’ya’ bağışlarıyla İzmir’e gelmiştir bunun için bkz.Faruk Yılmaz,*a.g.e.*,s.102.“Fransız basını, Konstantin’in yanında Paul, André ve Nikola adındaki prensler, yeni Başbakan Gounaris ve Harbiye Nazırı ile beraber 12 Haziran (1921) günü İzmir’e vardığını ve Haçlı Seferleri sırasında Aslan Yürek Richard’ın karaya çıktığı yerde karargahını kurduğunu yazdı. Konstantin Haçlı krallarından sonra Anadolu’ya ayak basan ilk Hristiyan kraldı.”(Akyüz, *a.g.e.*,s.266-267).

³⁵⁴ Tansel, *a.g.e.*, C.IV,s.98-99.

cepheye hareket etmiş ve bu suretle de, Churchill'in dediği gibi, "Akla gelebilecek durumların en kötüsüydü."³⁵⁵

Ankara ise, yeni bir savaş için yeter derecede hazırlanmış değildi, hatta "Umumi seferberlik ilaniyle bütün yurt kaynaklarından istifadeye" bile henüz imkan bulamamış, sadece Güney Cephesi Komutanlığı'nı kaldırarak bu komutanlığa bağlı kuvvetleri, Batı Cephesi³⁵⁶ emrine vermekten ve mevcut birliklerine birkaç tane daha eklemekten fazla bir şey yapamamıştı. Bunların da silahları henüz tam olarak sağlanmış değildi. Nitekim İtalya'dan biner fişegi ile 50 bin tüfek satın alınabilmek için, Mayıs 1921'de, Muzaffer Bey adındaki müteahhitle bir mukavele imzalamaya çalışıyordu. Her tüfek için yirmi lira ödeneceğine göre, bir milyon Osmanlı lirasına ihtiyaç vardı ve bu paranın Antalya'daki İtalyan Bankası'nda toplanması gerekiyordu. Mukavele imzalanabildiği takdirde bu silah ve cephaneler, 40 gün içinde Antalya'da veya Karadeniz kıyılarındaki bir limanda teslim olunacaktı, yani her şey yolunda gittiği takdirde bu silahlar ancak temmuzda Türk ordusunun eline geçecekti. Ankara ile İnebolu³⁵⁷ ve Samsun ile Ankara arasındaki yerlerde bulunan "yirmi bine yakın piyade tüfeği ile 5 top, 66 makineli tüfek ve külliyetli piyade ve topçu cephanesi" ise Ankara'ya ancak hazıranda varabilecekti. Yeter derecede silah, cephane, ulaşım araç ve gereçlerine sahip olmayan, cephane ve yiyecek maddeleri Türk kadın ve çocukları tarafından, kağnılar ve buna benzer ilkel araçlarla taşınan Türk Ordusu, Yunanlıların

³⁵⁵ Kinross, a.g.e.,s.315.Aybars, a.g.e.,s.282.

³⁵⁶ Fevzi Paşa'nın, Doğu Cephesi Komutanlığı'na, batıda savaş durumunun Eskişehir ve Kütahya bölgesine kayması üzerine Batı ve Güney cephelerinin "Batı Cephesi" adı altında birleştiğini bildiren emri şöyledir: "Garbda savaş durumunun Eskişehir ve Kütahya havalisinde toplanması üzerine cephedeki birliklerin bir emr ve kumandaya tabi olması zarureti hissedilerek Batı ve Güney cepheleri Batı Cephesi namı altında birleştirilmiş ve fakat düşmanı yanıltma maksadıyla Güney Cephesi namı muhafaza olunmuştur. Eskişehir bölgesinde beş piyade ve bir süvari tümeninden oluşan Birinci ve Kütahya mıntıkasında üçer piyade ve birer süvari fırkasından oluşan Üçüncü ve Dördüncü Grublar ile Afyon havalisinde iki piyade fırkası ve bir süvari tugayından oluşan On İkinci Grub vardır. Bundan başka Eskişehir ve güneyinde cephe emrinde bir piyade ve bir süvari fırkasıyla keza cepheye bağlı olmak üzere Dinar ve havalisinde diğer bir piyade fırkası mevcuttur. İzmit hareketini toplam bir fırka kuvvetinde olan Müretteb Kolordu kıtaatı icra etmiştir. Adı geçen kolorduya Köprülülü Miralay (Albay) Kazım Beyefendi kumanda etmektedir. Halen İzmit cephesinde Yunan kuvveti yoktur. Bursa mıntıkasında düşmanın 3,7,10,11 nci Piyade fırkalarıyla ayrıca bir ila iki piyade ve bir süvari alayı ve Uşak, Dumlupınar, Çivril mıntıkasında 1, 2, 4, 5, 9, 12, 13 ncü Piyade fırkalarıyla dört alay süvari vardır. Ayrıca Ödemiş mıntıkasında bir piyade alayı bulunmakta ve Balıkesir-Manisa hattı üzerinde 15 nci Piyade Fırkası'nın mevcudunu araştırılmakta olduğunu arz ederim."(ATBD. Y.42, S.95,Ankara,1993,Belge No.2479,s.9).

³⁵⁷ Türk İstiklal Savaşı'nda kullanılan silah ve malzemenin Anadolu'ya giriş noktalarından biri olan İnebolu'yu bombardıman etmişlerdir.(9 Haziran 1921) bunun için bkz. Faruk Yılmaz, a.g.e.,s.102-103.

saldırıya geçecekleri bu tarihlerde, “İnönü-Kütahya-Döğer umumi hattında dört grup” halinde toplanmış bulunuyordu.³⁵⁸

10 Temmuz 1921 günü Yunan ordusu: İki tümenle Bursa bölgesinden İnönü mevziilerine; iki tümenle de Uludağ üzerinden Tavşanlı-Kütahya yönünde, bir tümenle Gediz’den Kütahya’ya, beş tümenle Altıntaş’tan Seyitgazi’ye, bir tümenle de Afyon istikametinde taarruza geçti.³⁵⁹

4.1. Kütahya - Eskişehir Muharebeleri Harekât Alanı

Kütahya - Eskişehir Muharebeleri’nin cereyan ettiği hareket alanı, genel olarak Birinci İnönü, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri’nin yapılmış olduğu alanı kapsar. Bu muharebelerdeki olaylar, Bursa, Yenişehir, Bilecik, Eskişehir, Seyitgazi, Afyon, Dumlupınar, Uşak mevkiilerinden geçen hattın çerçevelediği alanın içerisinde cereyan etmiştir.

1. Kuzeyde: Bursa - Eskişehir. Bu istikamet;

a. Bursa - Yenişehir - Bilecik - Söğüt - Eskişehir.

b.Bursa - İnegöl - Bozüyük - Eskişehir olmak üzere iki istikamet üzerinden Eskişehir’e ulaşır.

2. Orta kesimde Kütahya, bu muharebelerle ilgili istikametlerin düğümlendiği başlıca merkezdir. Bu merkez üzerinden geçen;

³⁵⁸ Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.100-101. “15 Haziran 1921’e kadar belirli bir seviyeye gelmiş olan Türk Kara Kuvvetleri’nde Batı Cephesi Komutanlığı’nın 6040 subay (4516’sı muharip subay), 11 6091 er (77034’ü muharip), 60 103 tüfek, 432 ağır makineli tüfek, 238 hafif makineli tüfek, 162 top, 4 uçak, 28 yük otosu, 28 938 hayvan, 2112 araba, 7 613 975 piyade tüfeği, 28 722 top mermisi mevcuttur.” (Sarıkoçuncu vd. **a.g.e.**, s.85). Batı Cephesi Komutanlığı emrindeki birlikler 15 piyade ve 4 süvari tümenine ulaşmış ve 1, 3, 4 ve 12 nci Grup Komutanlıkları kurulmuştu. Batı Cephesi Komutanlığı karargâhı Eskişehir’de bulunuyordu. Bkz. Erendil, **a.g.m.**, s.19. “Yunan Kuvvetleri ise: Yaptıkları seferberlikle Anadolu’daki kuvvetlerini 11 tümene çıkardılar. Bu suretle muharip kuvveti 96.000 tüfek, 10.000 makineli tüfek ve 350 topa yükselmişti bu konu hakkında bkz. Görgülü, **a.g.e.**, s.269. “Yunan Ordu Karargâhı (İzmir); 1 nci Kolordu (1 nci, 2 nci, 3 ncü Tümenler ve kolordu bağılıları); 2 nci Kolordu (5 nci ve 12 nci tümenler, kolordu bağılıları); 3 ncü Kolordu (3 ncü, 7 nci ve 10 ncü tümenler); Ordu kuruluşunda bulunan bağımsız birlikler (11 nci Tümen, Süvari Tugayı, iki ulaştırma taburu, Ordu tamirhanesi, iki uçak taburu ve uçak parkı. Yunanlıların Küçük Asya Ordusu’nun 1921 yılı Nisan kuvvesi ise, 4.364 subay, 122.164 er, 66.300 tüfek, 852 makineli tüfek, 3.100 kılıç ve 460 top idi.” (Erendil, **a.g.m.**, s.19).

³⁵⁹ Faruk Yılmaz, **a.ge.**, s.103.

- a. Tavşanlı - Kütahya - Eskişehir istikametiyle,
- b. Uşak - Gediz - Kütahya - Eskişehir istikameti bulunur.

3. Güneyde; Uşak - Dumlupınar - Altıntaş - Alayunt - Eskişehir istikametiyle Uşak - Dumlupınar - Altıntaş - Seyitgazi ve Uşak - Dumlupınar - Afyon istikametleri de Anadolu içlerine ilerleyecek düşman için takip edilmesi muhtemel istikametleri teşkil eder.³⁶⁰

4.2. Kütahya Muharebesi

Yunan 3 ncü Kolordusunun, Bursa-Tavşanlı-Kütahya istikametindeki ileri hareketi 8 Temmuz 1921'deki hareketinden önce, Yunan ordusuna verilen hareket emrinin özeti şöyleydi:³⁶¹ “Güneyde Tümenler Grubu, 11 Temmuz sabahı Kılandıras-Ahatköy hattından yürüyüşe geçecek, Türk ileri emniyet birliklerini geri attıktan sonra Balmahmut, Sadıkbey ve Fethibey'deki Türk mevzilerini ele geçirecek ve bu kesimdeki Türk birliklerini yok edecektir.

“1 nci Kolordu, toplanma bölgesinden 11 Temmuz sabahı harekete geçerek 2 nci Tümen'e Akçahisar - Çalkuyu - Bayramgazi yoluyla ilerleyecek ve Güney Tümenler Grubu'nun Balmahmut, Sadıkbey ve Fethibey'e yapacağı taarruzla birlikte hareket ve işbirliği yaparak bu mevzilerin ele geçirilmesine yardım edecek.

2 nci Kolordu, 11 Temmuz sabahı (saat 06.00) Selkisaray - Dumlupınar hattını geçerek aynı gün içinde Ablakdağı tepelerini ele geçirecek.

Kuzey Tümenler Grubu, İnégöl ve Yenişehir'deki Türk kuvvetlerine karşı yapacağı tali taarruzla Türklerin dikkatlerini bu bölgeye çekerek kuvvetinin çoğunu bu bölgede tutmasını sağlayacak.

3 ncü Kolordu, Bursa güneyi, Çongara kesiminde toplanacak ve 8 Temmuz 1921'de Dağakça - Beyce (Orhaneli) - Harmancık - Yeniköy -Tavşanlı yolunu izleyerek Kütahya mevzilerinin kuzey kesimini savunan Türk kuvvetlerinin kanadını kuşattıktan sonra, Çal Dağı genel istikametinde taarruzunu geliştirecektir.”

³⁶⁰ Erendil, *a.g.m.*, s.17.

³⁶¹ Görgülü, *a.g.e.*, s.269.

Harekat planına göre, değişik bölgelerde yığınağını tamamlamış olan kolordulara, Türklerin asıl mevzilerine aynı zamanda ve birlikte tesir yapabilmeleri için değişik zamanlarda hareket etmeleri emredilmişti.³⁶²

Yunanlıların Bursa bölgesinde bulunan 3 ncü Kolordusu 8 Temmuz sabahı Orhaneli Müfrezemize taarruz etti.³⁶³ Temmuzun 10. günü düşmanın bir fırkası Yenişehir istikametinde ilerleyerek ileri kıtalarımızı çekilmeye mecbur etti. Bu fırka hemen sonra Yenişehir'i işgal etti. Köprühisar'a bir kuvvet sevk ederek Pamucak Geçidi'ni de bir alay piyade ile tuttular. Diğer bir düşman fırkası da İnegöl yönünde ilerlemişti. Bu fırka 9 Temmuz'da İnegöl'e girdi. Yenişehir'i işgal eden Yunan fırkası,³⁶⁴ Bursa - Orhaneli - Tavşanlı - Kütahya genel istikametini takip ederek 11 Temmuzda karşısındaki zayıf örtme kuvvetlerini attı ve aynı gün 10 ncü Tümeni ile Harmancık'a, 7 nci Tümeni ile de Avdan'a ulaştı.³⁶⁵

12 Temmuzda 3 ncü Yunan Kolordusu'nun ileri hareketi yine devam etmiş 10 ncü Tümen Yeniköy batısına, 11 nci Tümen'in 17 nci Piyade Alayı Ballısaray bölgesine ulaştılar. 1 nci Süvari Tümeni tarafından kapatılan Gediz bölgesinde harekâta bulunan 9 ncü Yunan Tümeni üç kolla Kütahya istikametinde hareket ederek akşamleyin Yağmurlar - Efendi Köprüsü hattına ulaşmıştı.³⁶⁶

12 Temmuzda, cephenin diğer kesimlerindeki durum şöyle gelişmişti:

³⁶² Erendil, *a.g.m.*, s.24-25.

³⁶³ Özalp, *a.g.e.*, s.181. Bu müfreze düşman karşısında Atranos Çayı güneyindeki mevzie çekilmiştir. Bu konu hakkında bkz. Erendil, *a.g.m.*, s.25.

³⁶⁴ Özalp, *a.g.e.*, s.181.

³⁶⁵ Erendil, *a.g.m.*, s.25. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın, düşmanın ileri hareketi karşısında yapılacak fedakarlıklar hakkında yazdığı moral yazısı şöyle idi: "11.7.1921-Düşman bütün cephelerde bir defa daha ileri harekâta başladı. Milletimiz ve tarihimiz huzurunda aylardan beri hazırladığımız vazifeyi subay ve er hep beraber bir daha hatırlayalım. Allah'ın yardımıyla düşmanı be-heme-hal (hemen hemen) bozmaya ve bozgun düşmanın son neferini mahvedinceye kadar be-heme-hal ta'kip etmeye mecburuz. Bu uğurda şehadetin yüksek ve temiz hatmesine (sonucuna) nefer ve ordu kumandanı hepimizin müşterek olduğumuzu bütün cihana göstereceğiz. Bunun semeresi (ürünü) olarak bütün cihan milletimizin ezeli ve ebedi olan hakk-ı istiklaline hürmet mecburiyetini duyacaktır. Arkadaşlar gelen muharebe-i istiklal (istiklal muharebesi) seferinin netice-i kat'iyye (kesin sonuç) muharebeleri olabilir. Bunu düşünerek vazifelerin en büyük azim ve şevkle ifa edeceğiz ve aynı suretle ifa ettireceğiz." (ATBD. Y.42, S.95, Ankara, 1993, Belge No.2481, s.14).

³⁶⁶ Erendil, *a.g.m.*, s.25. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığı ve diğer makamlara, düşmanın o günkü (12.7.1921) faaliyetleriyle ilgili verdiği öğlen raporu için bkz ATBD. Y.42, S.95, Ankara, 1993, Belge No.2483, s.18.

11 nci Yunan Tümeni Yenişehir doğusunda Köprühisar da, 3 ncü Yunan Tümeni İnegöl doğusunda Kurşunlu'da, 2 nci Kolordu birlikleri Yüylük, Aslıhanlar, Oturak dolaylarında, Güney Tümenler Grubu'na ait birlikler Afyon batısında idi. Genel olarak Yunanlılar 12 Temmuz akşamı Kütahya güneyinde Teke Yaylası - Afyon batısı - Sadıkbey - Çatkuyusu - Resul Tepe -Yenice - Genişler - Abya güneyi - Saraycık - Yağmurlar - Efendi Köprüsü ve Kütahya batısında Yeniköy - Karakoya ve kuzeyde Tahtaköprü - Nazıfpaşa - Köprühisar hattına ulaşmıştı.

Karargahı Kütahya'da bulunan 3 ncü Grup Komutanlığı birliklerinden 1 nci Süvari Tümeni asıl kuvvetleriyle Dereköy istikametinde çekilmiş 24 ncü, 4 ncü ve 41 nci Tümenler Kütahya batı ve güneyindeki mevzileri işgal etmişlerdi.³⁶⁷

13 Temmuz günü gelişen harekâttan sonra,³⁶⁸ demiryolu hattının kavşak noktası olarak stratejik önemi büyük olan Afyon ikinci defa işgal edilmiştir.³⁶⁹Yunanlılar, Sipsin - Elpirek hattına ulaşmış, 1 nci Kolordu, Beyköy - Belcemeşe ve Bayırlı sırtında; 2 nci Kolordu Kadımürsel, Tatarmahmut, Çakırsaz, Abyadağında; 3 ncü Kolordu, Dutlar, Yeniköy, Derbent, Bozbelen'de, kuzey Tümenler Grubu Pazarcık (Pazaryeri), Bilecik ve Köprühisar'da bulunuyordu.³⁷⁰

14 Temmuz'da düşmanın asıl kuvvetleriyle Afyon - Döğer³⁷¹ve Çekürler kesimindeki çarpışmalarda Yunanlıların üstünlüğü açıkça belli olunca, burada kesin sonuçlu muharebelerin sürdürülmesi uygun bulunmadı. Bu kesimde mevzii muharebeler verilerek düşmanın oyalanmasına ve kayıplara uğratılmasına çalışıldı.³⁷²

Yunanlıların asıl kuvvetleriyle Döğer dolaylarından, Seyitgazi yönünde, sol

³⁶⁷ Erendil, *a.g.m.*,s.25-26

³⁶⁸ *a.g.m.*,s.26.

³⁶⁹ "O günden sonra Afyon'un karanlık günleri başlamıştır. Yunanlılar karagah olarak yine birinci işgalde yaptıkları gibi aynı binaları seçmişler, Afyon'u Hıdırlık ve çevresi, Gavur Mahallesi, Yarenler-Karaman-Hamidiye Mahalleleri olarak 3 bölgeye ayırmışlar, bubölgelerin başına yüzbaşı rütbesinde birer kişi atamışlardır. İkinci işgal sırasında çok sayıda Türk zulme maruz kalmıştır. Kesin olmamakla birlikte Afyon ve köylerinde öldürülen insan sayısı 386, esir olan 68, tecavüze uğrayan kadın sayısı 221'dir. Ayrıca 5 021 hayvan, 11 620 kile iaşe gasbedilmiş, 511 kişi angaryada çalıştırılmıştır. Afyon ve havalisi (Bolvadin, Sandıklı, Emirdağ, Sincanlı ve buraların köyleri)nde öldürülen toplam insan sayısı 572, esir olan 119, tecavüze uğrayan kadın sayısı 438'dir. Gasp edilen hayvan sayısı 36 594'dür. 70 720 kile iaşeye el konulmuş ve 2696 kişi de angaryada çalıştırılmıştır."(Şişman, *a.g.m.* ,s.59).

³⁷⁰ Erendil, *a.g.m.*,s.26.

³⁷¹ Aynı yer.

³⁷² Faruk Yılmaz, *a.g.e.*,s.104.Ayrıca bkz. Kroki-10.

yan ve gerilerimize yaptığı şiddetli ve sürekli saldırılar, karşı taarruzlarla durduruldu.³⁷³

Batı Cephesi Komutanlığınca 15 Temmuz'da 4 ncü ve 12 nci Grup Cephelerinde kesin sonuçlu muharebelerin gelişmesi bekleniyordu. Bu iki grup cephesinde düşmanın beş tümeni harekâta bulunuyordu.

15 Temmuz harekatı, Yumruçal kesimi hariç, genellikle Türk kuvvetleri için başarılı geçti. Batı Cephesi Komutanlığı bugünkü harekât sonunda Yunanlıların Setyitgazi istikametinde bir kuşatma veya Nasuhçal kesiminde bir yarma harekâtı yapacağı düşüncesinde idi.³⁷⁴

³⁷³ Aynı yer.

³⁷⁴ Erendil, *a.g.m.*,s.26.14/15 Temmuz 1921'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın, Karaçal'da bulunan 3 ncü Kafkas Tümeni'nin 4 ncü Grup emrine verildiğini, grubun Nasuhçal-Karaçal hattını müdafaa edeceğine dair 4 ncü Gruba verdiği cephe emri hakkında geniş bilgi için bkz.ATBD. Y.42, S.95,Ankara,1993,Belge No.2485,s.27.

Batı Cephesi Komutanlığı 15 Temmuz'da cereyan eden harekât ve olaylara göre durum muhakemesini yapmış ve Genelkurmay Başkanlığı'na verdiği raporda, Yunan Ordusunun iki tümenle Bursa cephesinde, iki tümenle Tavşanlı bölgesinde, bir tümenle Kütahya karşısında, üç tümenle 4 ncü Gruba ve iki tümenle de 12 nci Gruba taarruz etmekte olduğunu bildirmiş, düşmanın muhtemel hareket tarzının da hazırlanmış mevzie çatmadan Seyitgazi istikametinde Nasuhçal - Kaltak Dağı üzerinden kanattan kuşatmak ve sonra yarararak sonuca ulaşmak istediğini belirtmişti.³⁷⁵

15 Temmuz 1921'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya cephedeki kuvvet durumunu bildiren raporuna göre:³⁷⁶

1. Teperoğlan-Tavşandağı hattına taarruz eden düşman üç fırka tesbit olunmuştur.

2. Halit Bey Grubu ile Kemal Bey Grubu yakın bölgededir. İkizoluk-Erikli hattı gruplar arasında ara hattıdır. Nasuhçal ile demiryolu arasında 4 ncü Fırka vardır. Yarın Nasuhçal mıntkasında bu fırkalar kullanılabilir. Düşmanın da şimendifer hattıyla Karaçal arasında iki fırkasının taarruzu muhtemeldir. Diğer iki fırkası da demiryolu batısındadır. Düşmanın bundan dolayı 12 nci Grup'a bir fırka

³⁷⁵ Erendil, *a.g.m.*, s.26.15 Temmuz 1921'de İsmet Paşa'nın Bursa cephesindeki düşmanın durumunu bildirmek amacıyla Genelkurmay Başkanlığı'na, 5 nci Grup'a ve diğer makamlara yazdığı akşam raporu şöyledir: "1-Bursa Cephesi'nde saat 6 sonraya (18.00) kadar düşmanın iki piyade alayı Yeniköy Deresi'nde bir alay piyade ile bir alay süvari Karaköy istasyonu civarında toplanmıştır. Bu alaya tarafımızdan topçu ateşi açılmış ve düşman bir bataryası Karaköy İstasyonu civarında Hamidiye mevziimize otuz kadar mermi atmıştır. Pazarcık'daki düşman kuvvetinde bir fa'aliyyet görülmedi.

2-Süvari keşf kolu raporuna nazaran düşman bir alay süvarisi Tavşanlı şimal istikametinde Domaniç cenubundaki "Çok" Köyü'ne ve bir fırka tahmin olunan süvarisi "Kırka"ya gelmiştir. Saat 7 sonrada (19.00) düşmanın bir piyade fırkası kolbaşısıyla Başovay'ya gelmiştir. Bu firkanın arkasında ayrıca bir piyade alayı daha görülmüştür. Diğer bir piyade alayı Şahmelik'e vasil olmuştur (ulaşmıştır). Bir alay süvarisinin de Ucusivri'de görüldüğü bildirilmiştir.

3-Bir fırka tahmin olunan düşman kuvveti saat 6 sonradan (18.00) itibaren Çavdarhisar şimalinde Hacıköy'den Susuzkaya istikametine ilerlemiş ve grub da Hacıköy şarkında Göynükviran hattında tevakkuf etmişri (durmuştur).

4-Cin Dağı'ndan ilerleyen bir düşman piyade fırkası "Tusan" üzerinden Kulaksız hattına taarruz etmiş ve topçu ateşimizle dağıtılmış ve taarruzunu temadi ettirmeyerek (uzatmayarak) "Tusan" civarında kalmıştır. Saat 9 sonrada (21.00) alınan ma'lumata nazaran bir düşman fırkası Kırkpınar üzerinden gelerek "Köse" girmiş ve Kızılcaören istikametinde ilerlemiştir.

5-Düşman bu gün faik (üstün) kuvvetlerle "Kimilen" şimalindeki Karakaya, Köroğlu Kalesi hattına taarruz etmiş ve pek kanlı muharebeler olmuştur. Karakaya Tepesi'nin ziyai (kaybedilmesi) ve düşmanın sol cenahtan (kanattan) ihataşı (kuşatması) üzerine 12 nci Grub saat 2 sonrada (14.00) itibaren Karaçal, Kırka, Yağbasan hattına alınmıştır.

6-Müretteb Fırka bu gün Afyon şarkında iki alay kadar tahmin olunan düşmana taarruz etmiş ve bir çok nukatta (noktalarda) düşmanı ric'ata icbar etmiştir (çekilmeye mecbur etmiştir). Alınan bir esir 5 nci Fırkaya mensuptur.

7-Dinar mıntkasında sükunet vardır. Bu gece fa'aliyyete başlayacaktır."(ATBD. Y.42, S.95, Ankara, 1993, Belge No.2486,s.32).

³⁷⁶ ATBD. Y.42, S.95,Ankara, 1993,Belge No.2487,s.34.

tahsis ederek geri kalan dört fırkası ile 4 ncü Grup cephesinde taarruzu halinde 12 nci Grup'un karşısındaki düşmana taarruz 4 ncü Grup'a yardım etmesi emrolunmuştur.

3. Birinci süvari Fırkası Esadlar civarındadır. Vazifesi Gediz şosesi ile ilerleyecek düşmanın yanına tesir etmektir.

4. Fahrettin Bey'in kuvvetleri 24 ncü ve 41 nci Fırkalardan birer alayla takviye edilmiştir. Yarın için karşısında bulunduğunu bildirdiği beş alay düşman kuvvetinin taarruzuna karşı taarruza geçecektir. Süvarisi Dombay Çayırı civarındadır.

5. 23 ncü Fırka'nın bir alayı Çekürler'e 4 ncü Grup emrine naklolunmuştur. Diğer kısmı Kütahya'da cephe ihtiyatı olmak üzere bu gece Eskişehir'den nakle başlanacaktır.

6. Yarın düşmanın güney cepheleri ile Kütahya'da Hayriyeye taarruzuna bekleniyor. Düşmanın tahmin olunan kuvvetlerine karşı eşit kuvvetler tahsis olunmuştur. Birliklerimiz iyi harp ediyor.

Garp Cephesi Komutanı İsmet.

16 Temmuz günü cereyan eden muharebelerde, Yenişehir Süvari müfrezesi tarafından geri alınmış ve bu kasabanın kuzeyindeki Beşikkaya Tepesi de akıncı kolları tarafından işgal edilmişti. 1 nci Grup bölgesinde düşman kesif faaliyetleriyle yetindi; 5 nci Grup bölgesindeki düşman 10 ncu Tümeni ile Parmakören - Çal Dağı hattına, 7 nci Tümeniyle Çal Dağı - Seydiköy hattına ilerlemeye devam etti. Boztepe'de cereyan eden kanlı muharebelerde düşman başarı sağladı.

Düşmanın yeni teşkil edilen 5 ncı Grup kesimindeki taarruzları akşama kadar Tavşanlı - Kütahya şosesi boyunca kuzeydeki Arslanlı kesiminde etkili olmuştu. 4 ncü Grup bölgesinde düşmanın üstün kuvvetlerle yaptığı taarruzlar sonunda Nasuhçalın 4 km. batısında Yumruçal'a kadar geniş bir gedik açılmış ve Türk birlikleri geri çekilmek zorunda kalmıştı.³⁷⁷ Yumruçal ve Çatal tepelerde çok şiddetli savaşlar oldu. Yunanlıların işgal ettikleri Çatal Tepe'yi geri almak için 4 ncü Türk Tümeni büyük bir çaba harcadı. Fakat bu tümenin kahraman komutanı Nazım Bey'in şehit düşmesine rağmen tepe geri alınamadı.³⁷⁸

³⁷⁷ Erendil, *a.g.m.*, s.27. 17 Temmuz 1921'de Genelkurmay Başkan Vekili Fevzi Paşa'nın, düşmanın Nasuhçal'a yaptığı taarruz nedeniyle buradaki birliklerini Kaltak Dağ ve Kabakdede hattına alınması gerektiğini Mürettep Tümen Komutanlığı'na yazısı için bkz. ATBD. Y.42, S.95, Ankara, 1993, Belge No. 2491, s.46. "Nasuhçal mıntikasının düşman eline geçmesini mucib olan geri çekilmelerin sebepleri ve zamanları hakkında 3. ve 7. Tümenler, kabahatı birbirine atmaktadırlar. 3. Tümen; "Gerek Kırmızıtepe grubunun Avdan istikametinde çekilmiş olması ve gerekse Nasuhçal garbinde bulunan 7. Tümen sol cenahının bulunduğu Ahlattepe üzerine düşmanın yaptığı taarruz neticesinde, 7. Tümen sol cenahının da Avdan istikametinde çekildiği görülmüş ve bu vaziyet Nasuhçal'daki 3. Tümen aksamının esaretini mucib olacağı düşünülerek tümence Nasuhçal'ın boşaltılması saat 11.45 evvelde emredilmiştir" diyor. 7. Tümen de: "Gerek Kırmızıtepe'nin ve gerekse Nasuhçal'ın sukut ederek buradaki kıt'aların Avdan istikametinde geri çekilmeleri görülmüş ve bu esnada düşman da şiddetli topçu ateşiyle Ahlattepe'ye taarruza geçmiş bulunduğu ve esasen daha evvel 23. Tümen sol cenahının da geriye atılmış bulunması ve buradan bir düşman alayının da tümen sağ cenahına taarruzu, 7. Tümeni müşkül vaziyete sokmuş ve zaten mevzii terke müheyya bir vaziyette bulunan kıt'aları büsbütün elden çıkarmamak için çekilme emri verilmiştir" diyor. Gerek bu iki tümenin, gerekse grup ve cephenin bu kısma ait, mevcut olan vesikalarını tetkikten sonra yazarın vardığı kanaat şudur: 3. Tümenin Nasuhçal'da bulunan aksamı, düşman taarruzlarının şiddetinden ve alay komutanlarından itibaren bir çok subayların saf harici kalmalarından müteessir olarak kendiliğinden inhilale başlamış (11. Alay) ve Nasuhçal tepesinde bulunan tümen komutanı bundan haberdar olamamış ve bu suretle en son zamana kadar ancak yalnız kendisi bu tepede kalmıştır. Maamafih, 7. Tümen kıt'aları da, 3. Tümeni pek az bir zaman sonra takip ederek mevziini boşaltmıştır. Yalnız şu farkla, 3. Tümen ihtiyari haricinde çekilmek mecburiyetinde kalmış 7. Tümen ise, bidayette isteği ile çekilmiş fakat, o da biraz sonra 3. Tümen gibi cereyana kapılmıştır." (Fahri Aykut, **"İstiklal Savaşında Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri,"** As. Mecmuanın Tarih Kısmı, Y.10. S.41, İstanbul, 1936, s.93).

³⁷⁸ Tansel, *a.g.e.*, C.IV, s.101. "Yb. Nazım, kahramanlığı ile ün salmış, efsanevi komutanlarımızdan olup 15 Temmuz 1921 günü, bölük çapında bir kuvveti ile 40 ncı Piyade Alay Komutanının hatasını telafi etmek için yaptığı bir hücumda, Afyon-Altıntaş Savaşı'nda Yumruçal ve Çatal Tepe'lerde şehit düşmüştür." (İhsan İdikut, **İdeal Komutanlarımızdan 4. Fırka Kumandanı Miralay Şehit Nazım Bey,** İstanbul, 1952, s.72-137). Ayrıca bkz. Şerif Guralp, **Kurtuluş Savaşı'nın İç Yüzü (Bir Albayın Anıları),** İstanbul, 2002, s.163. Ayrıca bkz. Kroki-11.

Batı Cephesi birlikleri 16/17 Temmuz gecesi Kütahya mevzilerini bırakmak zorunda kalmış, böylece Kütahya muharebeleri sonuçlanmış bulunuyordu. 3 ncü Grup Cephesinden ilerleyen 9 ncü Yunan Tümeni 17 Temmuz günü saat 14.30'da bir mukavemet görmeden Kütahya'ya hakim olmuştu.³⁷⁹

Yunan ordularının Kütahya'ya girişi, büyük bir zafer olarak görüldü. Atina'da coşkunluk yarattı, İngiltere'nin Atina Elçisi Lord Granville, bu konuda Lord Curzon'a şunları telledi.³⁸⁰

“Kütahya'nın zaptedilişi haberi Atina'ya 18 Temmuz akşamı geç saatlerde ulaştı ve mecliste başbakan tarafından açıklandı. Kiliselerin çanları çaldı ve halk yığınları alkışlarla tabancalar vs. patlatarak hemen hemen bütün gece sokakları dolaştı. Halk kitleleri sabahın erken saatlarında iki defa majestelerinin elçiliğini ziyaret etti ve Büyük Britanya'yla başbakanı alkışladı. Başka elçilikleri ziyaret etmedi. Dün sabah (19 Temmuz sabahı) yüz bir pare top atıldı ve Katedralde resmi şükran ayini yapıldı.

Bütün gazeteler, Yunanistan'ın gördüğü bu en büyük zafer için heyecanlı övgüler yayımlıyorlar ve bazıları bunun dünyanın en kesin savaşı olarak ilan bileneceğini yazıyorlar. Gazeteler dün bunu savaşın son zaferi olarak ilan ettiler ve sayılan elli bine ulaşan tutsak alındığı yolunda hikayeler anlatıldı. Bugün (20 Temmuz) şaraba biraz su katıldı ve hiç değilse bir gazete, Türkler kuzeydoğuya çekilebilmişlerse orada zaptedilecek pek kuvvetli mevkiller olduğunu belirtti.

Bu sabah Dışişleri Bakanı bana hükümetin henüz hiçbir tafsilat almadığını, fakat zaferin pek tatminkar olduğuna dair kralın başbakana telgraf çektiğini söyledi.”

Aslında Türk kuvvetleri, plan gereğince, fazla tutsak vermeden çekilmişlerdi. İngiliz Genelkurmayı'nın daha sonraki bir raporunda bu çekilmeyle ilgili olarak şunlar

³⁷⁹ Erendil, *a.g.m.*, s.27. Fransız basınında, Kütahya'nın işgalini Akademi üyelerinden Denys Cochin içtenlikle kutladı: “Hiçbir düşünce beni, Yunanlıların Kütahya'daki güzel zaferini kutlamaktan alıkoyamaz: 30.000 Türk esiri ve 60 top! Atina'da ve bütün krallıkta çanlar çalınıyor. Konstantin galip; neyi savunmaya gitti? Venizelos tarafından Yunanistan lehine imzalanan antlaşmayı. Şu halde zafer ikisinin. Bu antlaşmayı Konstantin Müttefiklerden elde edemezdi. Konstantin'in hataları ve bizim ekseriya haklı kinlerimiz hatırlanacaktır (...) Kütahya'da Waterloo'sunu kazanan Konstantin Türkleri Asya'da ve Avrupa'da da yenecek: II.Mehmet'e karşı rövanş ve Yunanlıların Bizans'a girmesi daha fazla bir boş rüya olarak kalamaz. Ama hangi şartla? Venizelosçu ve Konstantinci bütün Hellenlerin birlikte çarpışması ve bu muzaffer dönüş için bir tek ruh haline gelmeleri şartıyla. Yüz yıl önce babalarının hürriyet için yaptıkları gibi. 1912'deki Türklere karşı Balkanlıların verimli işbirliği de başlayıverse! (...) Bu kadar mükemmel sonuçlara götürecek Venizelos ve Konstantin yandaşlarının barışması keşke, böyle bir rol oynamaya layık olan Fransa'nın koruyuculuğunda gerçekleşse! Fransa, Hellad ile İslam arasında tereddüt edecek mi? Doğu Hristiyanların koruyucusu Fransa, Haçlıları, Navarin'i, Kızıl Sultan'ın suçlarını ve Türkün Tötanla sadıkane suç ortaklığı yaptığı Dünya Savaşını, şimdi devamlı bir düşman olarak Türkle karşı karşıya bulunduğu Kilikya'yı, Suriye'yi unutacak mı? Hayır hayır, Fransa, Atina'da Kütahya Zaferi için çalınan çanların seslerine kulak verecek ve galip Hristiyanları alkışlayacak!” Denys Cochin'in bu yazısı belki de Yunanlılar lehinde basında çıkan tek övgüdür. Cochin ve onun gibi düşünen bir-iki yazar, Fransa'nın Kilikya'da savaşı şiddetlendirerek Türkleri iki ateş arasında bırakmasını da istiyorlardı.” (Akyüz, *a.g.e.*, s.271).

³⁸⁰ Şimşir, *a.g.e.*, s.120.

belirtiliyordu: “*Türkler kuzeydoğuya Eskişehir’e çekildiler. Ele geçirilen Türk emirleri, onların kesin bir savaştan kaçındıklarını gösterir yöndedir ve çekilme, metotlu ve iyi gerçekleştirilmiştir Orduyu korumak için süvariler arkada bırakılmıştır.*”

Yunanistan’ın yurtdışındaki temsilciliklerine tellenen 19 Temmuz günü basın bülteni Kütahya’nın Türkler tarafından terk edildiğini, Yunan kuvvetlerinin 17 Temmuz günü öğleden sonra saat 3’te kente girdiklerini bildiriyordu. Bültende belirtildiğine göre, “*Türklerin insan ve malzeme zayiatı henüz tespit edilmemişti.*” Ama “*güvenilir kaynaklardan*” öğrenildiğine göre, 30.000 kadar tutsak alınmıştı! “*Düşmanın direnişini çökertmek*” için Türk orduları şiddetle kovalanmaktaydı. Bir yandan Kütahya’yla Eskişehir, öte yandan da Eskişehir’le Ankara arasında Türklerin geri çekilme yollarını kesmek için Yunan ordularının ileri hareketi “*başarıyla sonuçlanmıştı.. Önceden hazırladıkları mevkilerden koparılmış olan Kemalistler ya kaçacaklar, ya da teslim olacaklar*” dı. Yunan basın bülteni buydu.³⁸¹

Ele geçirilen Kütahya bir yıldan fazla Yunan işgali altında kaldı. Yunan işgaliyle birlikte evlere beyaz bayraklar, belediye binasına ise Yunan bayrağı çekildi. Kütahya’ya giren Yunan Veliahdı ve Kurmayı Hristiyan azınlık tarafından gösterilerle karşılandılar. Yunanlıların Anadolu işgal kuvvetleri Komutanı General Papulas, tam itaate karşılık halka güven ve özgürlük vaat etti.³⁸²

Bu sırada cephe durumu ile yakından ilgilenen Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal,³⁸³den Kütahya’nın düştüğü gün, İsmet Paşa’ya bir telgraf geldi. “Eğer bir mahzuru yoksa seninle vaziyeti görüşmek üzere derhal yola çıkıyorum.” Ertesi sabah (18 Temmuz 1921) saat beşte, İsmet Paşa Mustafa Kemal’i Eskişehir tren istasyonunda karşılayıp kentin güneyindeki karargahına götürdü. Toplantıda hazır bulunan bir subayın anlattığına göre, Mustafa Kemal, “*Savaşı déjà kaybetmişiz değil mi?*” diye sordu. (şimdiden yerine en sevdiği Fransızca sözcüğü kullanmıştı). “*Öyle görünüyor*”, diye yanıtladı İsmet Paşa. “*Öyle ise, işimiz orduyu kurtarmak yeni bir mevzide hazırlanmak olmalıdır. Kademe kademe Sakarya gerisine kadar*

³⁸¹ Şimşir, a.g.e.,s.120-121.

³⁸² Sarıhan, a.g.e.C.III,s.611.

³⁸³ Görgülü, a.g.e. ,s.269.

çekilmelidir”³⁸⁴ tavsiyesinde bulundu. Çünkü bu suretle düşman, ileri hareketine devam ettiği takdirde, hareket üslerinden uzaklaşacak; “*yeniden menzil hatları te’sisine mecbur olacak*”, Türk ordusu ise “*daha müsait*” şartlara sahip olabilecekti. Fakat bu takdirde birçok arazi ve bu arada Eskişehir düşmana bırakılmış oluyordu. Bununla beraber “*Askerliğin icabını bila tereddüd*” yapmak gerekirdi.³⁸⁵

Böylece Batı Cephesi birlikler, 18 Temmuz 1921 akşamı Eskişehir doğusu-Seyitgazi hattına çekildi. Bu çekilişte, düşmanın takipte gösterdiği yavaşlık ve duraksama bütün birliklerimizin zayıat vermeden çekilmesini sağladı.³⁸⁶

4.3. Eskişehir Muharebesi

Düzeltilen 7 sayılı Cephe emriyle Türk kuvvetleri, Beşkardeşler Dağı - Karacahisar - Sübren - Seyitgazi hattında 18 Temmuz akşamına kadar toplanmışlardı. Bu cephede kuzeyden güneye doğru, Mürettep Kolordu 1 nci Grup, 3 ncü Grup, 4 ncü Grup, , 12 nci Grup toplanmıştı.

Yunan Ordu Komutanlığı Türklerin kuzeydoğuya doğru çekildiklerini fark ederek 19 Temmuz için kolordulara gereken emrini vermişti.³⁸⁷Yunan kuvvetleri ileri harekate 19 Temmuz günü erken saatlerde geçtiklerinde, Batı Cephesi Komutanı durumu tekrar muhakeme etmiş ve tertiplenme ve hazırlık için yeter zaman bulunmadığı düşüncesiyle Karacahisar - Sübren - Çilhane Dağı hattında kesin sonuçlu bir muharebenin kabulünün uygun olmayacağı kanısına varmış ve bu hatta oyalama muharebesi yaparak, asıl kuvvetlerin erkenden Bozdağ - Sevinç - Sultaniye - Derbent -

³⁸⁴ Mango, **a.g.e.**,s.307.Mustafa Kemal Paşa’nın İsmet Paşa’ya verdiği direktif şöyledir: “Orduyu, Eskişehir şimal ve cenubunda topladıktan sonra, düşman ordusu ile araya büyük bir mesafe koymak lazımdır ki, ordunun tanzim, tensik ve takviyesi mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya şarkına kadar çekilmek caizdir. Düşman, bilatevakkuf takip ederse, üssülharekelerinden uzaklaşacak ve yeniden menzil hatları tesisine mecbur olacak; herhalde memul etmediği birçok müşkülata karşılaşacak; buna mukabil bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha müsait şeraite malik olacaktır. Bu tarzı hareketimizin en büyük mahzuru, Eskişehir gibi mühim mevakiimizi ve çok araziye düşmana terk etmekten dolayı efkârı umumiyyede hasıl olabilecek manevi sarsıntıdır. Fakat az zamanda, istihsal edebileceğimiz muvaffakiyetli netayicle, bu mahzurlar kendiliğinden zail olacaktır. Askerliğin icabını bilatereddüt tatbik edelim. Diğer nevi mahzurlara mukavemet ederiz.”(**Nutuk**, C.II,s.608-609).

³⁸⁵ Tansel, **a.g.e.**,C.IV, s.102.

³⁸⁶ Görgülü, **a.g.e.**,s.269.

³⁸⁷ Bu emrin ana hatları şöyleydi: “3 ncü Kolordu çekilen Türk birliklerini Eskişehir’e doğru takip edecek. 2 nci Kolordu, Türklerin Eskişehir doğusuna çekilmesini önleyecek, bunun için Seyitgazi istikametinde ileri hareketini devam ettirecek, 1 nci Kolordu, hareket istikametini kuzeydoğuya yönelterek ilerlemesine devam edecek.”(Erendil, **a.g.m.**,s. 27).Ayrıca bkz. Kroki-12.

Tatlı Baba hattına alınmasına karar vermiş ve emrini göndermişti.³⁸⁸ Ancak Eskişehir önlerinde durum kritik halde idi. Muharebe raporları alınamıyordu, birlikler irtibatlarını kaybetmişti.

Harekatın sevk ve idaresinde Batı Cephesi Komutanlığı'nın düşüncesini öğrenen Genelkurmay Başkanı "Batıdan düşmanın Eskişehir'e yönelmesine karşı 1 nci ve 3 ncü Grupların iç kanatlarını Eskişehir'e doğru kırarak muharebeyi kabul etmelerinin uygun olacağını belirtmiş ve bu konuda Cephe Komutanlığı'nın düşüncelerini" sormuştu.

19 Temmuz sabahı düşmanın Eskişehir'e yaklaşmış olması nedeniyle şehir boşaltılmaya başlandı.³⁸⁹ Önce şehirdeki ağırlıklar, mahalli hükümet ve birlikler şehri terk etmiştir. 3 ncü Depo Alayı da Ağapınar'a gitmiştir. İstasyonun tahrip edilmeden boşaltılması Ağapınar-Eskişehir, Eskişehir telgrafhanesinde düşman şehre yaklaşıncaya kadar karargahtan bir subay ve bir telgrafçı bırakılarak haberleşmeyi sağlaması ve bunlar için muhafız verilmesi, diğer yandan Eskişehir-Ağapınar arasında ve Porsuk üzerindeki büyük demiryolu köprüsünü istihkam Yüzbaşı Cemal'in Eskişehir'den çıkacak son trenden sonra tahrip etmesi istenmiştir. 17.00'ye kadar şehir en son telgrafçıların ayrılmasıyla düzensiz bir şekilde boşaltılmıştır. Bu çekiliş birlikler üzerinde de daha fazla moral çöküntüsü oluşturmuştur.³⁹⁰ 3 ncü Yunan Kolordusu 7 nci Tümeni ile Çukurhisar'a ulaşırken 10 ncü Tümeni ile Eskişehir'e girerek saat 20.00'ye kadar emniyet unsurlarını şehrin 10 km. doğusuna kadar sürdü.³⁹¹ Aynı kolordu emrine verilen 9 ncü Yunan Tümeni de bir müfrezesini Kütahya'da bırakarak asıl kuvvetiyle Sofça-Sobran kesimine gelerek orada konmuştur.³⁹²

³⁸⁸ *a.g.m.*, s.28.18/19 Temmuz 1921'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın 1, 3, 4, 12 nci Gruplara, muharebe sırasında savunacakları hatları bildiren emri şöyledir: "Son malumata nazaran düşmanın demiryolu hattı iki tarafından dört kolla cepheye yanaştığı anlaşılıyor. Beşkardeş-Karacahisar-Süpürd-Çilhane Dağı hattında kesin sonuçlu muharebe kabul edilmeyerek yalnız işgal ve savunma muharebesi yapılacaktır. Büyük kısımlar 3 ncü Grup için Süveyş Köyü, Sultaniye, 4 ncü için Derbent, Tahtalıbaba hattıdır. 19 Temmuz 37 (1921) erkenden alınmalıdır. Birinci Grub düşman baskısı karşısında kısm-ı küllisiyle Bozdağı civarında tutunacak 2 nci Grub vaz'iyetini muhafaza edecektir. Ordu karargahı Ağapınar'da Hüseyin Hüsnü Bey iş bu emri telefonla gruplara bildirecek bazı grubların telefon hatlarında bir arıza olduğu takdirde kuvvetli süvari subay müfrezeleriyle göndereceklerdir." (ATBD. Y.42, S.95, Ankara, 1993, Belge No.2496, s.59).

³⁸⁹ Erendil, *a.g.m.*, s.28.

³⁹⁰ Sarıkoyuncu vd. *a.g.e.*, s.88.

³⁹¹ Erendil, *a.g.m.*, s.28.

³⁹² Sarıkoyuncu vd. *a.g.e.*, s.88.

3 ncü Grup kesiminde harekâta bulunan 1 nci Yunan Kolordusu, 2 nci Tümeni ile Sultandağı'nı ele geçirdi. 1 nci Tümeninde Hasırcı - Uluçayır bölgesine ulaştı. 12 nci Tümenin Çilehane Dağı'ndaki Çiledede savaşları gece yarısı başarı sağladı.³⁹³

TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın, düşmanın Eskişehir ve Kızılınler'e ilerlediğine dair verdiği bilgiye göre:³⁹⁴

1-Çerkeskartal-kuzey hattına gelen düşman 19.7.37 (19.7.1921)'de Eskişehir-Kızılınler'e ilerledi.

2-Bir düşman kolu Gökçekısıık'tan ilerlemiş ve temasa gelmiştir.

3-Dün akşam vaz'iyetinden başka Karaköy'deki düşman hakkında yeni malumat alınmadı.

4-Süvari Grubu Seyitgazi'ye varmak üzeredir. 5 nci Kafkas ve 4 ncü Grup Derbent etrafındadır.

5-Karamustafa ve Sübren (Supurd) istikametinde iki düşman yürüyüş kolunun ilerlediği gözlenmiştir. 4 ncü Grub'tan henüz rapor alınmadı.

20 Temmuz akşam durumuna göre iki Yunan tümeni³⁹⁵ kuzeye ilerleyerek Eskişehir ve güneyi kesimine yanaşmış, böylece, Eskişehir bölgesinde kuzeydekilerle birlikte beş tümen toplanmış bulunuyordu. Bu duruma göre düşman cephesinin orta kesiminde bir boşluk meydana gelmiş ve bizim için pek uygun bir durum hasıl olmuştu. Bu durumdan faydalanılarak Eskişehir bölgesinde toplanmış bulunan beş tümenlik düşman kuvvetine bir taarruz yapılması mümkün ve pek uygun olacaktı. Cephe

³⁹³ Erendil, *a.g.m.*,s.28.“19 Temmuz 1921 akşamına kadar Batı Cephesinde elde edilen bilgilerden, düşman iki tümeni ile İnönü-Eskişehir ve Eskişehir-Kütahya demiryolları arasından Eskişehir istikametinde, bir tümeni ile Gökçekısıık üzerinden 3 ncü Grup cephesine, bir tümeni ile Afşinbaba kuzeyinden 4 ncü Grup cephesine, bir tümeni ile Akin üzerinden 12 nci Grup sol kanadına yönelmiş (6 Tümen)tir. Karaköy ve Pazaryeri kesimindeki 11 nci ve 3 ncü Tümenler 19 Temmuz'da durumlarını korumuşlardır. Bir Yunan tümeni de Afyonkarahisar kesiminde bulunduğu göre Batı Cephesi Komutanlığı'nca 9 Yunan Tümeni keşif ve tespit edilmiştir. 11 nci Tümeninden geri kalan iki tümenin durumu tespit edilememiştir. Bunlar da ikinci hatta olan Eskişehir istikametinde ilerleyen 9 ncu Yunan Tümeni ve Çiledede'de taarruz eden 2 nci Yunan Tümenini izleyen ikinci hattaki 1 nci Yunan Tümenidir.”(Sarıkoyuncu vd. *a.g.e.*,s.90).

³⁹⁴ *ATBD*. Y.42, S.95, Ankara, 1993,Belge No.2503,s.76.

³⁹⁵ “20 Temmuz 1921 sabahı, 12 nci Alayını Eskişehir-Sivrihisar şosesi iki tarafına, 19 ncu Alayını bunun güneyindeki ovaya hakim sırtlara yerleştirmiş, 16 ncı Alayla Tümen hücum Taburu ve İstihkam Bölüğü'nü ihtiyatta bırakmıştır. Tümen Süvari bölüğü de Yassıhöyük'te düşmanla teması korumak üzere görevlendirilmiştir. ”(Sarıkoyuncu vd. *a.g.e.*,s.91).

Komutanlığı'na toplanan dokuz tümenle Eskişehir istikametinde³⁹⁶21 Temmuz günü başlayan hareket şöyle gelişti.³⁹⁷

1 nci Grup kesiminde 3 ncü Yunan Kolordusu 20 Temmuz hareketine 21 Temmuzda da devam ediyordu. 10 ncü Yunan Tümeni'nin Sultaniye'nin kuzeydoğu tepelerine taarruz etmesi, 7 nci Yunan Tümeni'nin Eskişehir'in kuzeyden örtülmesi görevi devam ediyordu.

Türk 1nci Grubu'nun Bozdağ - Muttalıp - Eskişehir istikametinde yaptığı karşı taarruz başlangıçta başarılı olmuşsa da düşmanın yan tesirleriyle geri atılmıştı. Bu birlikler Bozdağ'a çekildiler.

3 ncü Grup³⁹⁸ önce karşıdaki düşman taarruzunu durdurmayı sonra karşı taarruzu planlamıştı.

3 ncü Grup'un 4 ncü Grup'la koordine edilen karşı taarruz hareketinde (4 ncü Grup Akpınar - Tahtalıbaba arasından taarruz edecek, 3 ncü Grup sağ kanattan taarruza katılacak) hareket başladıktan sonra 3 ncü Grubun sol kanadındaki 4 ncü Grup kıtalarının geri çekilmesi ve 3 ncü Grup ihtiyatlarının zamanında yetişememesi nedeniyle 21 Temmuz akşamı Batı Cephesindeki durum aleyhe dönmüştü. Bu durumda geri çekilme zorunlu hale gelmişti.³⁹⁹

³⁹⁶ Görgülü, **a.g.e.**,s.269-270.Cephe Komutanlığı; 4 ncü, 3 ncü ve 1 nci Grupların da katılmasıyla toplanacak dokuz tümenle bir karşı taarruz düşünmüştü. Bu konu hakkında bkz. Erendil, **a.g.m.**,s.28.

³⁹⁷ 3 ncü Grup kesiminde Kanlıpınar (Sultaniye) ve 12 nci Grup kesiminde Çam Tepe Muharebeleri için bkz. **a.g.m.**,s.29.

³⁹⁸ 20 Temmuz 1921'de 3 ncü Grup Komutanı'nın Batı Cephesi Komutanı'na grubun genel durumuyla ilgili raporu şöyledir:"1-Mameci garp sırtlarında terk edilen örtme birliklerimizle Eskişehir-Seyitgazi istikametinden ilerleyen düşman keşf kolları arasında 19/20.7.37 gece yarısı hafif çarpışmalar olmuştur.

2-Mıntikanın genişliği nedeniyle 3, 4 ncü Grublararası Sarıungurlu-Köbekköylü-Aksaklı olmak üzere kararlaştırılmış olup bu hat 4 ncü Gruba aittir.

3-3 ncü Grup'un bu günkü 20.7.37 konusu aşağıda olduğu gibidir:

a. 15 nci Fırka: Sülişküyü-Yörük-Karacaviran mntıkasında ve şose kuzeyinde.

b. 41 nci Fırka: Sultandere-Sultaniye-Köbekköylü mntıkasında.

c. 24 ncü Fırka: Kalkanlı-İmşehir mntıkasında.

d. Mevcut süvariler Yassıyuk-Sultandere-Sungurlu hattında.

h. Grup karargahı ve bağlı birlikleri İmşehir'dedir.

4-Batı Cephesi Kumandanlığı'na 4, 5 nci Grup Kumandanlıkları'na arz edilmiştir."(**ATBD**, Y.42, S.95, Ankara,1993, Belge No.2506,s.83).

³⁹⁹ Erendil, **a.g.m.**,s.29.

22/23 Temmuz 1921 gece yarısı alınan Batı Cephesi Komutanlığı emrinde, “12 nci Grup emrine Süvari Tugayından bir alay bırakılması; 5 nci Grubun Alpu (hariç)-Aziziye-Ortatepe-Mahmudiye-Ertuğrul kışlası-Çifteler hattında kalarak keşif ve temasın sürdürülmesine devam etmesi; 23 Temmuz’da düşmanın Düztepe-Mahmudiye-Çifteler hattının doğusuna geçirilmemesinin gerekli olduğu bildirilmiştir. Sakarya gerisine kadar asıl kuvvetlerin serbestçe çekilmesi düşünülmüştü.⁴⁰⁰

21 Temmuz 1921’de başlayan Eskişehir Muharebesi Batı Cephesi birliklerinin Sakarya gerisine çekilmesi ile (25 Temmuz 1921) sona erdi.⁴⁰¹

4.4. Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin Sonuçları

10 Temmuz 1921’den 25 Temmuz 1921’e kadar 15 gün devam eden Kütahya - Eskişehir Muharebeleri, Türk İstiklal Savaşı’nın en kritik muharebeleridir.

Bu yeni durum Ankara’da gerek Meclis, gerekse halk üzerinde önemli derecede moral kırıklığına neden olmuş.⁴⁰² Eskişehir Muharebesi’nin kaybedilişi, Eskişehir gibi stratejik değeri pek önemli olan bir bölgenin Yunanlıların eline geçmiş olması ve 21 Temmuz 1921’de Batı Cephesi kuvvetlerinin çoğunun katılması ile yapılan karşı taarruzun başarılabilmesi ve birliklerin Sakarya gerisine hareketi TBMM’inde hissedilir bir heyecan yaratmıştır. 22 Temmuz’da Fevzi Paşa’nın “İlerleyen Yunan ordusu mezarına yaklaşıyor”demesi bile heyecanı bastıramadı TBMM’nin 23 Temmuz tarihli gizli toplantısında⁴⁰³ Meclis kürüsüsüne çıkan Fevzi Paşa, yaptığı konuşmasında; tarihe geçecek günler yaşandığını, büyük kayıplara uğrandığını ve fakat ordunun en uygun mevziilere çekildiğini, kesin zafere ulaşabilmek için en güvenilir yerde savaşılacağını, gerekirse daha da gerilere gelineceğini,

⁴⁰⁰ Sarıkoyuncu vd. **a.g.e.**,s.100.22 Temmuz 1921’de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa’nın 12 nci Grup Komutanlığı’na yazdığı ordunun Sakarya gerisinde yürüyüşü hakkındaki yazısı için bkz. **ATBD**. Y.42, S.95, Ankara,1993, Belge No.2516,s.108-109.

⁴⁰¹ Görgülü, **a.g.e.**,s.270.

⁴⁰² Erendil, **a.g.m.**,s.30.

⁴⁰³ Sarıkoyuncu vd,**a.g.e.**,s.100.

bu sebeple Ankara'daki hükümet dairelerinin Kayseri'ye aktarılmasının hükümetçe karar alındığını,⁴⁰⁴ Ankara'nın boşaltılmasına başlandığını söyledi. Bu sözler Meclis'te bir bomba gibi patladı. Sert tartışma ve eleştirmelere sebep oldu. Mebuslar bu yenilgiyi ve özellikle geri çekilmeyi, hele Ankara'dan Kayseri'ye göç etmeyi bir türlü kabul edemiyorlardı. Sonunda, özel toplantılarda bile konuştuğu görülmemiş olan Dersim Mebusu Diyar Ağa, göbeğine kadar inen sakalı, korku ve saygı duyguları uyandıran görünüşü ile kürsüye çıkıp bir an dimdik durduktan sonra "Efendiler, biz buraya kaçmaya mı geldik, yoksa kavga ederek ölmeye mi?" dedi ve kürsüden inip yerine gitti.⁴⁰⁵

Eskişehir'in düşman eline geçmesinden sonra cepheye yaptıkları teftiş neticeleri hakkında açıklamada bulunan Kozan Mebusu Fevzi Paşa, Yunan hedefi asli olarak Eskişehir'i seçmediğini, Eskişehir'in işgalinin Türk tarafını sulha mecbur edemeyeceğini, oradaki fabrikaların nakledildiğini, düşmanın yararlanabileceği hiçbir şey bırakılmadığını, bir bölüğümüzü bile esir edemediklerini, onlara bir şey bırakılmadığını, köprülerin tahrip edildiğini belirttikten sonra "herçibadabad bu işi başa çıkaracağız" diyerek ümidini ortaya koymuştur. Erzurum Mebusu Salih Efendi de "bu meselenin daha elifini okuyacağız yesine kadar geleceğiz, bu böyledir, yani Yunan Eskişehir'e gelmekle bu davayı bırakacak değiliz" demiştir.⁴⁰⁶

Ankara'daki heyecana rağmen, Türk ordusu henüz kesin olarak sıkıştırılıp yok edilememiştir. Ancak, düşman ordusuyla araya büyük mesafe konulması, Sakarya'ya kadar büyükçe vatan topraklarının düşmana bırakılması nedeniyle gerek

⁴⁰⁴ Goloğlu, **a.g.e.**, C.IV, s.171.24 Temmuz 1921'de Genelkurmay Başkan Vekili Fevzi Paşa'nın, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya yazdığı TBMM'nin Kayseri'ye nakliyle ilgili karar yazısı aşağıda verilmiştir: "Garb Cephesi karşısında tahassül eden (meydana gelen) muvakkat (geçici) sükunetten bil-istifade yeni muharebat (muharebeler) başlamadan evvel Büyük Millet Meclisi Hükümeti ağırlıklarını Kayseri'ye nakli meclisin bu günkü ictima'ında (toplantısında) tekerrür etmiştir (kararlaştırılmıştır). İndel hace (gerektiğinde) Büyük Millet Meclisi de müteakiben (arkadan) Kayseri'ye nakledilecektir. Aynı ictimaada milletin orduya karşı perverde ettiği (beslediği) la-yetezelzül (sarsılmaz) i'timad ve şükranı bizzat orduya iblağ etmek (ulaştırmak) üzere ve bazı asılsız şayiât (söylentiler) ile ara sıra düşar-ı tezelzül olan (sarsıntıya uğrayan) efkârı ahaliye (kamuoyuna) ordumuz salabet (sağlamlığı) ve kudert-i harbcüyanesi (muharebe gücünü) bizzat görerek tahmin eylemek ve aynı zamanda efrad (erler) ve zabıtana (subaylara) da bais-i itminan olmak (tatmin edilmek) üzere meclis a'zasından müntehib (seçilmiş) bir heyeti cephe karargahına i'zamı (gönderilmesi) takarrar eylediğini arz ile icar-i icabını (gereğinin yapılmasını) rica ederim. Erkan-ı Harbiye-i Umumiyye Reis (Genelkurmay Başkan) Vekili Fevzi." (ATBD, Y.42, S.95, Ankara, 1993, Belge No.2523, s.130).

⁴⁰⁵ Goloğlu, **a.g.e.**, C.IV, s.171.

⁴⁰⁶ Sarıkoyuncu vd. **a.g.e.**, s.100-101.

personel seferberliği gerekse ikmal bakımından verimli olan kısmının elden çıkmasıyla sonuçlanmıştı.

Bu muharebelerin ilk safhası olan Kütahya muharebelerinde, Yunanlılar pek de etkili olmayan kuşatma hareketına başvurmuşlardır. Bu kesimdeki muharebelerin devamında Yunanlılar asıl kuvvetlerini Seyitgazi -Beylikahır istikametinde tevcih edebilselerdi, Batı cephesindeki Türk kuvvetlerini Ankara istikametinden ayırarak kuzeydeki dağlık bölgeye atmak imkanını bulabilirdi. Buna karşın onlar asıl kuvvetlerini Eskişehir önünde toplamaya çaba harcamışlardır. Yunanlılar aynı hatayı Eskişehir muharebelerinde de tekrarlayarak Türk kuvvetlerinin doğuya çekilmesine imkan hazırlamışlardır.⁴⁰⁷

Öte yandan Yunanlılar zaferlerini abartılmış bir şekilde ilan ettiler. Papulas, “Kral Constantin ordusunun Küçük Asya içlerine bir Yunan ordusunun nüfuz etmediği yerlere kadar girmesi” ile övünüyor, General Stratikos ise, “Kemalist ordunun akıbeti böyle oldu, geriye kalan enkazın tamamen inhilali uzun sürmeyecektir” diyordu.⁴⁰⁸ Ayrıca, Yunan Kralı’nın Erkan-ı Harbiyesi’yle Kütahya’ya geldiği⁴⁰⁹, İzmir Yunan gazetelerinde Kütahya’nın işgali münasebetiyle İzmir’de bütün kiliselerde ayin, gece asker-i mızaka ile fener alayları icra edilip, memleket bayraklarla süslendiği ifade edilmektedir.⁴¹⁰

Yunan Harbiye Nazırı’nın Atina’ya gönderdiği bir raporda, “Birçok esirler, toplar ve bir miktar harp malzemesi elde ettik. Bunların hakiki miktarı henüz ma’lum değildir” denilmekte ve Türklerin kaçmakta olduğu söylenmekte idi. Bazılarına göre Yunanlılar yalnız Kütahya’da Türklerden 5000 esir, 168 top ve cephanе arabası, 2000 deve ele geçirmişlerdir. Fakat bu savaşta bulunmuş ve bir kolorduya komuta etmiş olan Prens Andrea, gerçekleri yansıtıyordu. Çünkü o, “benim bildiğime göre düşman 27’den fazla top kaybetmemiştir, zabtedilen tüfeklerin miktarı da nisbeten azdır” demek ve

⁴⁰⁷ Erendil, *a.g.m.*,s.30.

⁴⁰⁸ “Fakat 28 Temmuz 1921’de Kütahya’da Yunan Kralı’nın başkanlığındaki toplantıda konuşan Papulas, “Türkler yok edilmemişlerdir, yalnız kayıpları çoktur. Gayenin elde edilmesi için Ankara ve Kızılırmak’a kadar ilerlemek lazımdır. Türkler Eskişehir’den çekildikten sonra barış istemediler” demek suretiyle zaferlerinin pek büyük olmadığını da ortaya koyuyordu.”(Tansel, *a.g.e.*,C.IV,s.104).

⁴⁰⁹ Gnkur. ATASE Arş. Kol. İSH. Kutu No.1160, Gömlek No.156, Belge No:156-4.

⁴¹⁰ Gnkur. ATASE Arş. Kol. İSH. Kutu No. 1160, Gömlek No.142, Belge No: 142-3.

Türklerin kaçmakta olduğunu değil, düzenli bir şekilde çekilmekte olduklarını söylemekte idi.⁴¹¹

Bununla beraber iki tarafında kayıpları küçümsenemeyecek kadar büyüktü. Türklerin cephe gerisindeki kayıpları ise hem pek çok, hem de telafisi mümkün olmayan kayıplardı. Çünkü Yunanlılar, her zamanki gibi bu defa da, Türk köylerini yakarak; halkını süngüleyerek; kocalarının önünde Türk kadınlarını kirleterek; kocalarından ayırdıkları kadınları üç gün üç gece kendi askerleriyle baş başa bırakarak; altmış yaşındaki kadınlara bile tecavüz ederek; kütle halinde insanları kurşuna dizerek; yaralı esir askerlerin karınlarını deşerek, sağlamlarını da, birbirine bağladıktan sonra, ateşleyerek ve geri kalan halkı açlığa ve sefaletle terk ederek ilerlemişlerdi. Fakat, tehdit, tahkir, tecavüz, işkence hatta ölüm, değil Türk erkeğini, Türk kadını bile yıldırmayacak, tersine olarak onların hınçlarını kamçılacak ve fedakarlıklarını artıracaktı.⁴¹²

Yunanlılar Kütahya ve Eskişehir muharebelerinde personel yönünden 3/4, Topçu bakımından 1/2, Makineli tüfek bakımından 1/3 den az farkla üstün idiler. Kesin sonuç yerinde 40.000 insan, 180 topları bulunuyordu. Buna karşılık Türk komutanlığı parça parça da olsa 30.000 insan ve 113 topla Yunanlıları karşılamıştı. Bunlar arasındaki oran, taarruzu kesin başarıya ulaştırmaya yeterli sayılamazdı. Gerek Kütahya, gerekse Eskişehir muharebelerinde Türk kuvvetlerinin kendilerini kaptırmadan yeni mevzilere çekilmesi, Yunan kuvvetlerinin takip hareketinde gevşek ve hatta ürkek hareket etmelerinin bir kanıtı kabul edilebilir.

Bir zaferin, hasmın silahlı kuvvetlerinin imhası sayesinde gerçekleşebileceği düşüncesine rağmen Eskişehir muharebeleri sonunda Yunan Ordusunun bir zafer kazandığı iddiası gerçeklerle pek bağdaşamaz.⁴¹³ Ayrıca yine İzmir'deki Yunan

⁴¹¹ Tansel, **a.g.e.**,s.104.“Kütahya ve Eskişehir’in düşmesi ile ilgili oldukça doğru bilgileri Maurice Pernot’un İstanbul’dan *Journal des Débats*’ya gönderdiği 25 Temmuz tarihli mektupta buluyoruz: “Kütahya savaşı, ağır top ve teçhizat yönünden Türk ordusunun zayıflığını açıkça gösterdi. Çarpışma pek sert oldu ve taraflara çok kayıp verdirdi. Türkler yenilerek düzenli bir şekilde geri çekildiler; Eskişehir, Yunan ordusunun gelişinden yarım gün önce boşaltıldı(...) 21 Temmuz’da Türklerin bir karşı saldırısı püskürtüldü. Yenilen, fakat hiç de savaş dışı bırakılmayan milliyetçi ordunun Sakarya’ya doğru düzenli şekilde çekildiği sanılıyor.”(Akyüz, **a.g.e.**,s.273).

⁴¹² Tansel, **a.g.e.**,C.IV.s.105.

⁴¹³ Erendil,**a.g.m.**,s.30.

basınında,19 Temmuz 1921 (1337) gecesi İzmir'e dört tren yaralı gelmiş ve denizden Yunanistan'a gönderildiği ifade edilmektedir.⁴¹⁴

Türk kuvvetlerinin Sakarya doğusuna çekilişi ve Yunan kuvvetlerinin onunla muharebe teması sağlamak üzere ilerlemesi, Yunanlıları ana ikmal kaynaklarından uzaklaştırmış, muharebelerin kazanılması için gerekli olan lojistik desteğin sağlanmasında güçlükler yaratmıştır.⁴¹⁵

21/25 Temmuz arası Eskişehir Muharebeleri bittiğinde büyük stratejik değerleri olan şehirlerin (Eskişehir, Afyonkarahisar, Kütahya) elden çıkması Türk savaş gücünün azalmasına neden olmuştur.⁴¹⁶

Türk Komutanlığı'nın Kütahya Muharebeleri öncesinde Güney Cephesi Komutanlığını lağvederek bütün birlikleri Batı Cephesi Komutanlığı emri altında toplaması sevk ve idare zorluğuna sebep olmuştur. Yeni yeni teşkilatlanan Türk Ordusunun araç ve gereç yönünden zafiyeti gözde tutulacak olursa 150 kilometreye varan bir cephede esasen yeterli bir sevk ve idare sağlanamazdı. Elde mevcut 14 piyade tümeni ile 4 süvari tümenini iki ordu komutanlığı içinde teşkilatlandırmak sevk ve idarede basitlik ve kolaylık sağlayabilirdi.

Batı Cephesi kuvvetlerinin lojistik bakımından önemli aksaklıkları olmuştur. Cephede bulunan erlerin elbiseleri çok kere ikmal edilememiş, yamalı elbiseler, işe yaramaz fotin ve çarıklar bu aksaklığın örnekleri olmuştur. Cephede çıplak ayakla gezen erler bile vardı.

Teçhizat yönünden durum memnuniyet verici değildi. İple asılan tüfekler, süngülük noksanından ötürü bele sokulan kasaturalar vardı. Hayvan donatımı da noksanlar gösteriyordu.

Türk Ordusunda piyade silahları ile topların değişik tip ve modelde oluşu mühimmat ikmalinde ve kadro seviyelerine ulaşmada başlıca zorluklar arasındaydı. Örneğin 1921 yılı Haziran başlarında, Batı Cephesinin birliklerinin elinde Osmanlı,

⁴¹⁴ Gnkur. ATASE Arş. Kol. İSH. Kutu No. 1160, Gömlek No.142,Belge No: 142-3.

⁴¹⁵ Erendil, *a.g.m.*,s.30.

⁴¹⁶ Sarıkoyuncu vd.*a.g.e.* ,s.101.

Alman, İngiliz, Rus, Fransız, Şnayder ve Muaddel Martin olmak üzere çok çeşitli piyade tüfeği bulunmaktaydı. Bunların bir kısmının da süngüsü yoktu. Bu noksanlar Eskişehir ve Ankara gibi merkezlerdeki yapım yerlerinde el aletleriyle tamamlanmaya çalışılmıştır. Tüfeklerin değişik modelde oluşundan ötürü bazen bunların ikmal için gerekli mühimmatının değişik olarak gönderilmesi, ikmal zorlukları ve zaman kaybına neden olmuştur. Bu aksaklık, tüfeklerin yurt içinde işgal altındaki ve İstanbul'daki depolardan kaçırılmasından, dolayısıyla model birliğinin sağlanamamasından ileri gelmekte idi.

Batı Cephesinin ulaştırma hizmetinde demiryolunun rolü önemliydi. Mevcut 18 adet lokomotif ile 584 vagona ilave olarak 23 adet lokomotif ihtiyacı vardı. Ancak bunların kaynağı dışarıda olduğundan ihtiyaç sağlanamamış, eldeki mevcudun daima işler halde tutulmasına çaba gösterilmiştir.⁴¹⁷

5. 1921 YILINDA KÜTAHYA'DA TOPLANAN YUNAN HARP MECLİSİ KARARLARI

Yunanlılar; Eskişehir - Kütahya Muharebeleri diye tanımladıkları bu başarılarından sonra, Türk ordusunu takip etmediler. Fakat bu başarı, Yunanistan'da Türklere karşı, bir Yunan üstünlüğü havasının oluşmasını sağladı.

Küçük Asya Ordusu Komutanı Korgeneral Papulas'ın verdiği pek abartılmış muharebe raporu ve Milli Savunma Bakanı Theotokis'in bu rapora dayanarak hükümete sunduğu rapor; Yunanlıları kısa bir süre sonra ve yeterli bir hazırlık yapmadan Ankara doğrultusunda yeni bir taarruza özendirdi.

Atina Hükümeti; kazanılan bu büyük başarıdan sonra, Anadolu'daki askeri faaliyete bitmiş gözü ile bakabileceği düşüncesindeydi.⁴¹⁸ Fakat Yunan genel karargahında hazırlanan ve Milli Savunma Bakanı Theotokis'in aracılığı ile hükümete

⁴¹⁷ Erendil, *a.g.m.*, s.31-32.

⁴¹⁸ Sabri Durusu, "1921 Yılında Kütahya'da Toplanan Yunan Harp Meclisi Kararları," *ATB.Y.9*, S.16, Ankara, 1984, s.61. "Churchill durumu şöyle özetler: 'Yunanlılar strateji ve taktik bakımından başarı kazanmışlar; tren yolunu da ele geçirmişlerdi. Bu da daha sonraki ilerlemeleri için işlerine yarayacaktı. Fakat Türk Ordusu'nun ne tümünü, ne de bir parçasını yok edebilmişlerdi'. Bu ordu çabucak gözden kaybolmuştu." (Kinross, *a.g.e.*, s.322).

ulaştırılan telgrafta, “Zaferle sonuçlanan bu hareketin ancak muharebenin birinci safhası olduğu ve ileri harekate devam için ordunun talimat beklediği” bildiriliyordu.

Bu duyuru, Yunan Hükümeti üzerinde bir sürpriz etkisi yapmış ve hoşnutsuzluk yaratmıştı.

Ordunun savaşa devam isteği ve bu konuda hiçbir şüphe ve duraksama göstermemesi, moralinin yükseldiği ve atılganlığı, aynı zamanda Türklerin Ankara istikametinde takip edilmesi ile elde edilecek başarının askeri bakımdan çok üstün bir düzeyde olacağı konusundan ileri geliyordu.

Ankara’ya doğru harekate devam etme düşüncesi, yeni ve ilk olarak ortaya atılmamış olmakla beraber; hareketin büyüklüğü ve sorumluluğunu kavrayan Başbakan Gunaris, ordunun bu işi tasvip edip etmediğini kanıtlarıyla bilmek ve ordu komutanı ile karşı karşıya gelerek, durumu yakından görmek istemişti. Böylece; ordunun görüşünü almak, hareketin askeri bakımdan gerekli olup olmadığını ve ordudan beklenenlerin, sonuçlarını şahsen öğrenmeyi yeğlemişti.

Başbakan Gunaris, Milli Savunma Bakanlığı’nın telgrafını alınca, derhal Atina’dan harekette, 26 Temmuz 1921’de, Kütahya’ya ulaştı. Yunan Kralı Constantin, 28 Temmuz 1921 sabahı “Harp Meclisi”ni topladı. Bu mecliste, Başbakan Gunaris, Prens Nikola, Milli Savunma Bakanı M. Theotokis, İzmir’deki olağanüstü Yunan Komiseri General A. Steryadi, Genelkurmay Başkanı Dusmanis, Küçük Asya Ordusu Komutanı Korgeneral Papulas, Ordu Kurmay Başkanı Albay Pailis ve yardımcısı Albay Sariyanis, Ordu katında Askeri danışman General Stratikos ile Genelkurmay’dan gelen kurmay subaylar bulunuyorlardı.⁴¹⁹ Ordu karargahı subayları, hareketle ilgili tüm bilgileri Başbakan ve Milli Savunma Bakanı’na sundular.

Sonunda, sorunun çözülmesi için aşağıdaki biçimde bir karara varıldı:

— “Bu zamana kadar Türklere verdirilen kayıplar o kadar çok ve ağırdır ki,

⁴¹⁹ Durusu, *a.g.m.*,s.62. “Kütahya’da Kralları Konstantin’in başkanlığında toplanan Yunan Yüksek Askeri Meclisi’nin, Ankara’ya doğru genel saldırıya karar verdiği haberi geldi. Megali İdea (büyük ülkü) ihtirası, zamanın ve şartların elverişli olduğu inancı içinde ayaklanmıştı.” (Der. Hulusi Turgut, **Kılıç Ali’nin Anıları**, İstanbul,2005,s.149). Ayrıca 28 Temmuz 1921’de Kütahya’da toplanan Yunan Harp Meclisi’nde alınan kararlar için bkz. E.Miralay M.Kemal, “**Sakarya’da Yunan Ordusu Ne Yaptı ve Ne Yapmalı İdi?-Sakarya**”, As.Mecmuanın Tarih Kısmı, Y.52,S.94,İstanbul,1934,s.659-663.

Türk ordusu cepheden silinmiş ve tekrar yeni ve etkili bir hareket yapamayacak hale getirilmiştir.

— Ankara’ya doğru yapılacak yeni bir hareket, tam bir güvenlik ve zafer getiren bir son ile Türklerin yok edilmesine neden olacaktır.”

Ordu ileri gelenlerinin genel fikirleri de şöyleydi:

“Türk ordusunu Ankara istikametinde takip etmekle, belki de yok edilmeleri sağlanacak ve Ankara’daki harp gereç ve vasıtaları tahrip edilecekti.”⁴²⁰

Ordu Kurmay Başkanı yardımcısı Albay Sarıyanis tarafından daha önce birçok kez yinelenmiş olan bu öneri, resmen ve hararetle desteklenmişti. Onlara göre; Yunan ordusunun, Türk ordusundan üstün bulunduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Ancak; mesafelerin ikmal üssüne çok uzak oluşu, ulaştırma yolları ve olanakların yeniden incelenmesine gereksinme gösteriyordu.

Bu işin yeniden incelenmesi görevi, Sarıyanis ile Ordu Ulaştırma Başkanı’na verilmiş; yapılan etüt sonunda % 20’lik aleyhte bir farkla, yolların yeterli bulunduğu ve demiryolunun onarılmasının da şart olduğu ileri sürülmüştü. Sonuç olarak; Ankara doğrultusunda yapılacak bir hareketin lojistik bakımdan da olanak içinde olduğu anlaşıldı.⁴²¹

Bu yeni hareket için yirmi günlük bir hazırlık yeterli görülüyordu. Böylece bu toplantıda Ankara seferine devam kararı, oy birliği ile alınmış sayılırdı.

Toplantıdan sonra Gunaris; Atina’ya çektiği bir telgrafta, Kütahya’da alınan kararı, hükümete iletmış ve Korgeneral Papulas da bu karar doğrultusunda uygulama için 29 Temmuz 1921’de Eskişehir’e hareket etmişti.

⁴²⁰ “Yunanistan, Helenizm’in bir çok asırlık emellerini ve Sévres sözleşmesini savunurken ...aynı zamanda medeni dünyanın menfaatlerini de savunmaktadır. Yunanistan, Müttefiklerin müşterek kararlarını (Türkler’e) cebren kabul ettirmek üzeredir...”(Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara,1991,s.93).

⁴²¹ Durusu, *a.g.m.*,s.62-63.

Bu kararın alınmasında, Yunan ordusunu Ankara seferine⁴²² zorlayan nedenler şöyle açıklanabilir:

— Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri'nin kazanılmasına karşın, Türk ordusu yok edilememiş ve Ankara Milli Hükümeti, ne bir ateşkes antlaşmasına ve ne de bir barış atılımına zorlanamamıştı.

— Yunanistan'da muharebenin bir an önce bitmesi ve terhis yapılarak üç yıldan beri yuvalarından uzak kalan askerlerin evlerine dönmeleri isteği yaygın bir hal almıştı.

— Zaman geçtikçe, Türk ordusu kuvvetlenecek, belki de muharebenin uzun müddet sürüncemede kalmasına yol açacaktı. Yunan ordusunun bir kış mevsimi daha silah altında kalması, ordunun moralini bozacağı endişesi duyulmaya başlanılmıştı.

Yapılacak bir barış teşebbüsünün, Türklerce kabul edilmeyeceği ve en azından Misak-ı Milli isteği ile karşılanacağı, Yunanlılarca da bilinen bir gerçektir. Son Yunan barışından sonra, ne İtilaf Devletleri'nden biri ve ne de İngiltere, arabuluculuk veya bir barış atılımında bulunmamıştı. Aksine olarak; İngiliz Başbakanı Lloyd George, Yunan ordusunun tüm kuvvetleriyle Türklere tekrar saldırması için çaba gösteriyor ve parlamentoda; “Yunanlılar, kazandıkları zaferden dolayı artık Sevr Antlaşması'yla yetinemez. Daha geniş ölçüde doyurulmaları gereklidir” gibi sözler sarf ediyordu. Bu da; Yunanlıları harekate devam ve silahlı bir sonuç almaya götüren nedenlerden biri, belki de en kuvvetlisi idi.

Harekat geciktirilecek olursa; Türkler doğudan, Adana cephesinden ve Karadeniz bölgesinden kuvvet, silah, araç ve gereç getirecek Batı Cephesi kuvvetlerini tensik ve takviye edebilecekler ve Ankara'da bulunan bol sayıdaki mühimmat ve gereçlerden de faydalanabileceklerdi.⁴²³

Yunanlılar; Ankara'nın ele geçirilmesiyle, Anadolu'da yeniden ayaklanmalar çıkacağını umuyorlardı. Diğer yönden; harekate devam edilirse, Ankara'dan doğuya giden bir demiryolu bulunmadığından, Türkler, mühimmat ve

⁴²² “Yunan Birlikleri Eskişehir'deki mevziilerinden çıkıp Ankara'ya doğru ilerleyerek Türk ordusunu yok etmek kararında idi.”(Mango, **a.g.e.**, s.309).

⁴²³ Durusu, **a.g.m.**, s.65-66.

gereçlerinin tümünü, doğuya kaçırma olanağı da bulamayacaklardı. Bu etki altında, kuvvet ve moral bakımından sarsılmış olan Türk ordusu, muharebeyi yitirmiş olarak, Kayseri, Sivas veya Elazığ bölgelerine atılacak ve burada; Kuzeyden ilerleyecek Pontuscular, doğudan gelecek Ermeniler ve güneyden gelecek Kürt kuvvetleri ve batıdan doğuya ilerleyecek Yunan ordusu kuvvetleri arasında sıkışıp kalırken memleket içinde patlak verecek ayaklanmalarla da milli parçalanma tamamlanmış olacaktı.⁴²⁴

6. SAKARYA MUHAREBESİ (23 Ağustos-13 Eylül 1921)

6.1. Muharebe Öncesi Genel Durum

Kütahya - Eskişehir Muharebeleri'nin çok zor şartlar altında cereyan, etmesi ve başarıyla sonuçlanmaması üzerine Türk ordusu, muharebeye Sakarya Nehri doğusunda devam etmek ve her türlü hazırlıklara gereken zamanı kazandırmak amacıyla Afyon ve Eskişehir gibi çok önemli stratejik mevkiileri ve 100 kilometreyi aşan bir arazi kesimini de terk ederek dünya harp tarihinde daima bir inceleme zemini yaratan stratejik kurallara en uygun çekilmeyi başarıyla gerçekleştirmiştir.⁴²⁵

Kütahya - Eskişehir Savaşı'ndan sonra Yunanlılar Türk ordusunun yenilmediğini anlamış kazançlarının sadece birkaç şehir ile biraz topraktan ibaret olduğunu görmüşlerdi. Onlar bu başarının yeter olmadığını ve Türk Ordusunu bir meydan savaşında yenip dağıtmadıkça maksatlarının gerçekleşmeyeceğini de biliyorlardı. Bu sebeple, 9 Ağustos'ta "Paris Konferansı'nın tarafsızlık kararı vermesine," aynı tarihli Times Gazetesi'nin, "Yunanlıların vazifesi her gün biraz daha güçleşiyor" diye kendilerini uyanan bir yazı yazmasına, hatta 10 Ağustos'ta Lloyd George'un "Sèvres Muahedesi yırtılmış olduğundan silah ticareti serbesttir"demesine rağmen Yunanlılar Ankara'ya doğru ilerleme fikrinden vazgeçmediler.⁴²⁶

⁴²⁴ "Aslında Constantin, Ankara'yı sürekli işgal etmek istemiyor; daha çok siyasi bir amaç güdüyordu: Milli Hükümeti şehirden atarak Kayseri'ye ya da Sivas'a sürmek, sonra da Konya'da ve hükümete karşı olan diğer bölgelerde çıkacak isyanlarla yıpratıp düşmesini sağlamak. Aslında busefer de iki karşıt düşünceden doğmuş bir şeydi. Çünkü Yunan ordusunu iki ayrı kurmay yönetiyordu. Biri Kralın, öteki de General Papulas'ın genelkurmayı. Genelkurmaydaki subaylardan bazıları, Eskişehir'de mevziye girip Türkleri bir karşı saldırıya zorlamayı daha uygun görüyorlardı. Ancak, Kralın isteği daha üstün çıkmıştı."(Kinross, **a.g.e.**,s.326).

⁴²⁵ Asım Bıyık, "Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921)", **ATBD**, Y.42,S.96,Ankara,1993,s.III.

⁴²⁶ Tansel, **a.g.e.**C.IV,s.111.

Kütahya ve Eskişehir gibi büyük arazi parçasının düşman eline geçmesi ve düşman tehditlerinin Ankara'ya yönelmesi, umumi efkarda manevi çöküntüye sebep olmuştur. Hele, hükümet ve meclisin Kayseri'ye nakli için yapılan hazırlıklar, durumu daha da gergin bir hale sokmuş ve morali büsbütün sarsmıştı. Bu sarsıntının en şiddetli dönemi 23 Temmuz ile 5 Ağustos arasında idi.⁴²⁷

Özellikle Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olanlar, “Ordu nereye gidiyor; millet nereye götürülüyor? Bu hareketin elbette bir mesulü vardır; O nerededir? Onu göremiyoruz. Bugünkü elim halin, feci vaziyyetin amil-i hakikisini ordunun başında görmek isterdik” diyorlardı. Bu şekilde konuşanların anlatmak istedikleri kimse de Mustafa Kemal Paşa idi.⁴²⁸ Orduyu ve memleketi bu kötü duruma düşüren sorumlu komutanın cezalandırılmasını istiyorlardı. O zaman, Fevzi Paşa, ordunun yönetilmesinde kendinden başka kimsenin sorumlu olmadığını, her türlü cezaya razı bulunduğunu bildirdi.

Fevzi Paşa'nın bu derece açık kalpli ve yiğitçe davranışı Meclisi yatıştırdı. Görüşmeler durdu ve “Bir Meclis Hey'eti'nin cepheye gönderilerek durumun incelenmesine”, “Ankara'nın savaşız teslim edilmemesi için hemen savunma siperlerinin hazırlanmasına”, “savaş sırasında bile Meclis'in görevine devamına” ve “gerektiğinde mebusların da askerlerle yan yana savaşa katılmalarına” karar verildi.⁴²⁹ Ama mesele kapanmadı ve 4 Ağustos'daki gizli toplantıda bir milletvekili,⁴³⁰ kürsüden Mustafa Kemal Paşa “Ordunun başına geçsin” dedi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'yı sevenlerle sevmeyenlerin bu noktada birleştikleri görüldü. Muhalifler bu hali yani O'nun Başkomutan olmasını, tasfiyesi için bir fırsat sayıyorlardı. Çünkü onlara

⁴²⁷ Serpil Sürmeli, **Milli Mücadele'de Tekalif-i Milliye Emirleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.45.

⁴²⁸ Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.105. İsmet Paşa Hatıraları'nda bu durumdan şöyle bahsediyor: “Ordu ricat etti ve muharebe kayboldu diye Ankara'da Meclis'te kıyametler kopuyor. Mebuslar mağlubiyetin mesulü kimdir diye soruyorlar. Benden bahsediyorlar. Mustafa Kemal Paşa beni müdafaa ediyor ve nihayet tarizler dönüp dolaşıp Mustafa Kemal Paşa'nın üzerinde toplanarak, muhaliflerce siyasi bir taarruz vesilesi haline getiriliyor. Muhalifler soruyorlar, bizim başımızı belaya sokan kimdir, nereye gidiyoruz, niye burada oturuyorlar, niçin muharebe etmezler? Münakaşalar gelip bir noktaya dayanıyor: Mustafa Kemal Paşa'nın vazife almasını istiyorlar, cepheye gitsin, ordunun başına geçsin diyorlar. Mustafa Kemal Paşa bütün hücumları soğukkanlılığını muhafaza ederek hiç telaş etmeden karşılıyor. Askeri vaziyeti olduğu gibi değerlendirmeye çalışıyor, bir yandan da Meclise itimadı muhafaza edecek maneviyatı kuvvetlendirecek sözler söylüyor. Düşmanı yeneriz diyor, vazife almamı istiyorsanız alırım diyor.” (İsmet İnönü, **Hatıralar**, I. Kitap, Ankara, 1985, s.259).

⁴²⁹ Goloğlu, **a.g.e.**, C.IV, s.171.

⁴³⁰ Mersin Mebusu Salahattin Bey'dir. Bkz. **Nutuk**, C.II, s.609.

göre, Yunan taarruzunu durdurmak mümkün değildi ve yine onlara göre bu taarruzu durduramayacak olan bir Başkomutan, elbette gözden düşerdi. Meclis'in çoğunluğu ise, Yunan ileri hareketini durdurabilecek olan kişinin sadece Mustafa Kemal Paşa olabileceğine inandığı için, onun Başkomutan olmasını istiyordu.⁴³¹ Bu düşünceler ve tartışmalar içerisinde Büyük Millet Meclisi, 4 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği önerge⁴³² üzerine 5 Ağustos 1921 tarihinde, Meclis'in yetkilerini (yasama-yürütme-yargı) şahsında toplamak ve Meclis adına yürütmek üzere Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay süre ile Başkomutanlık görevini vermiştir. İlk Meclis'in yetkilerinin içinde yargı yetkisi de olduğundan İstiklal Mahkemeleri de doğrudan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya bağlanmıştır.⁴³³

5 Ağustos 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Orduya ve Millete Beyannamesi şöyledir:⁴³⁴

“Büyük muharebeden çıktığımız en zayıf zamanımızda, bütün memleketi çiğnemek ve bütün halkı mahvetmek için üzerimize hücum eden düşmanlara karşı milletçe birleştik ve çok kıymetli ordular meydana getirdik. Çeşitli cephelerde örneği görülmemiş fedakarlıklarla milletin hakkını savunan ve İnönü'de Yunanistan'ın istila ordularını iki defa tepeleyen bu milli ordularımız, o kadar yüksek bir azim ve iman ile muharebe ettiler ki düşmanlar yalnız Batı Cephe'mizdeki ordularımıza karşı kralları başta olduğu halde bütün Yunan ordusunu Anadolu'ya getirmeye mecbur oldular.

Batı Cephesi'nde meydana gelen son muharebelerde bu düşman ordusunu çok büyük zayıyata uğrattıktan sonra ordumuzun asıl özünden hiçbir şey kaybetmeden bugüne geldi. Bugün düşman ordusu asıl kaynaklarından ve hareket üssünden uzaklaşmış bir durumda karşımızdadır.

Bütün kahramanlık meziyetlerini ve yüksek sıfatlarını en önemli muharebe meydanlarında tanıdığım orumuzun yüksek kumanda heyetiyle fedakar subayları ve kahraman askerlerine ve atalarımızdan miras kalan üstün meziyetli bütün millete hitap ediyorum:

Milletin geleceğine el koyan Türkiye Büyük Millet Meclisi bugün beni ordunun başarı elde etmesi için gerekli bütün tedbirleri almada tam yetkili

⁴³¹ Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.105-106.

⁴³² Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği önerge şöyleydi: “Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine; Meclis azayı kiramının surette tezahür eden arzu ve talebi üzerine, Başkumandanlığı kabul ediyorum. Bu vazifeyi; şahsan deruhte etmekten tahassül edecek fevaidi, azami süratle istihlal edebilmek ve ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami süratte tezyit ve ikmal ve sevkü idaresini bir kat daha tarsin için, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin haiz olduğu salahiyeti, filen istimal etmek şartıyla deruhde ediyorum. Müddeti ömrümde, hakimiyeti milliyenin en sadık bir hadimi olduğumu nazarı millete bir defa daha teyit için bu salahiyetin üç ay gibi kısa bir müddetle takyid edilmesini ayrıca talep ederim. 4 Ağustos 1921 Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal.” Bkz. **Nutuk**, C.II, s.611.

⁴³³ **Nutuk**, C.II, s.613-614. ATBD. Y.52, S.116, Ankara, 2003, Belge No.4298, s.72.

⁴³⁴ **ATBD**. Y.52, S.116, Ankara, 2003, Belge No.4297, s.67-68.

kılarak, Meclis Başkanlığında başka bütün orduların başkomutanlığı ile görevlendirdi.

Sizlere bu beyannameyi yazdığım dakikadan itibaren Allah'ın lütfuna dayanarak ve övünerek bu büyük ve şerefli görevi yapmaya başlamış bulunuyorum. Bana bu görevi vermiş olan Meclisin ve o Mecliste temsil edilen milletin kesin kararı hareket tarzımın odak noktasını teşkil edecektir.

Hiçbir sebep ve suretle değişikliğe imkan olmayan bu kesin arzu mutlaka düşman ordusunu imha etmek ve bütün Yunanistan'ın silahlı kuvvetlerinden oluşan bu orduyu ana yurdumuzun mukaddes ocağında boğup kurtuluşa kavuşarak bağımsız olmaktır.

Memleket ve milletin maddi ve manevi bütün kuvvetlerini bu neticenin elde edilmesi yoluna sevk için hiçbir tedbir ve teşebbüsten ödün verilmeyecek ve ne zemin ve zaman ile ne de vatan mefhumu karşısında ayrıntılardan ibaret olan diğer düşüncelerden ayrı olarak düşman ordusunun imhasından ibaret olan bu tek gayenin elde edilmesi için gerekli her şey yapılacaktır.

Bu beyannamenin ta erlere kaar bütün ordu mensupları ile bütün memurlara ve halka bildirilmesini rica ederim.

Bütün bakanlıklara, bütün ordulara ve bağımsız birliklere, müdafaa-i hukuk cemiyetleri merkez heyetleriyle belediye başkanlıklarına tebliğ olunmuştur.”

Mustafa Kemal ilk iş olarak, tüm ulusal kaynakları büyük bir hızla harekete geçirdi ve 7-8 Ağustos'ta Tekalif-i Milliye (ulusal yükümlülük) emirlerini yayınladı,⁴³⁵ verilen bu emirlerinin özetleri şöyledir:⁴³⁶

- (1) Her kazada bir Tekalif-i Milliye Komisyonu kurulacak.
- (2) Tüccar ve ahali elindeki çamaşırılık bez, erkek elbisesi yapmaya elverişli her çeşit kumaş ile, kösele, astar, meşin, sahtiyan, çarıklık deri, mih, hayvan malzemesinin yüzde kırkına, bedeli sonra verilmek üzere, el konacak.
- (3) Her ev, bir kat çamaşır, bir çift çorap ve çarık hazırlayacak.
- (4) İnsan ve hayvan yiyeceklerinin yüzde kırkına, bedeli sonra verilmek üzere, el konacak.
- (5) Nakil vasıtaları, ayda bir olmak üzere, 100 kilometre kullanılacak.
- (6) Ordunun yiyeceğine ve giyimine yarayan bütün metruk mallara el konacak.
- (7) Muharebeyle elverişli bütün silahlar üç gün içinde teslim edilecek.
- (8) Akaryakıt, kamyon lâstiği, muhabere malzemesinin yüzde kırkı alınacak.

⁴³⁵ Bıyık, *a.g.m.*, s.III.

⁴³⁶ **Nutuk**, C.II, s.615-616. Ayrıca Tekalif-i Milliye Emirleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Sürmeli, *a.g.e.*, s.61-75

(9) Silah ve malzeme yapan sanatçıların isimleri tespit edilecek,

(10) Her çeşit araba ve hayvanın yüzde yirmisi alınacak.

Bu emirlerin yerine getirilmesini sağlamak için de Kastamonu, Samsun, Konya ve Eskişehir bölgelerinde, kendi tayin ettiği hakimlerin yönetiminde İstiklal Mahkemeleri kurdu.⁴³⁷

6.2. Sakarya Meydan Muharebesi

Tekalif-i Milliye Emirlerinin zamanında ve eksiksiz olarak uygulanması, Sakarya doğusuna çekilmiş olan Türk ordusunun ihtiyaçlarını gidermekte büyük faydalar sağladı. Fakat şurasını mutlaka belirtmek gerekir ki, Türk Milletini büyük fedakarlıklara sevk eden sadece emirler, kanunlar ve cezalar değil, onun başka milletlerde görülmeyen nitelikleri idi. Bunlar, vatanın tehlikeye düştüğü zamanlarda hemen kendini gösteriyor ve bu yüzden mucizeler meydana geliyordu. İşte Sakarya arefesinde de böyle şaşırtıcı bir hal oldu ve her sınıf halk, kendine düşen görevi, gücünün çok üstüne çıkarak, başarmaya çalıştı.⁴³⁸

Bununla beraber Türkler için durum çok nazik ve kritik görünüyordu. Çünkü bütün çabalara rağmen, Türk Ordusu ile Yunan Ordusu arasındaki araç ve gereç farkı giderilememişti. Özellikle iki ordudaki top, makineli tüfek ve uçak sayısı, birbiriyle karşılaştırılamayacak durumda idi. Bundan başka yunan ordusu demiryolları ile denize ve bu suretle de İngiltere'nin zengin kaynaklarına bağlı idi. Donanımı çok noksan olan Türk ordusunun kaynakları ise, Birinci Dünya Savaşı'ndan yorgun ve bitkin çıkmış olan fakir Anadolu halkına dayanıyordu. Bu ordunun ulaştırma araçlarını genellikle, kağnılar, develer teşkil etmekte idi. Anlaşıyordu ki, bu defa iki ordu farklı şartlar altında doğuşeceklerdi.⁴³⁹

İki tarafın kuvvetleri şöyleydi:

Türk Ordusu 16 piyade tümeni, 4 süvari tümeni, 1 süvari tugayı ve bağımsız piyade ve süvari alaylarından kurulmuştu.

⁴³⁷ Goloğlu, **a.g.e.**, C.IV,s.174-175.

⁴³⁸ Tansel, **a.g.e.**,C.IV,s.109.

⁴³⁹ **a.g.e.**,C.IV,s.110.

Yunan Ordusu ise 11 piyade tümeni, 1 süvari tugayı ve bazı bağımsız piyade alaylarından oluşmuştu.⁴⁴⁰

Tablo 3.2: Sakarya Muharebesi'nde Tarafların Askeri Kuvvetleri⁴⁴¹

Taraflar	Subay	Er	Tüfek	Kılıç	Makineli Tüfek	Hayvan	Uçak	Top
Türk Ordusu	6.855	122.186	63.416	1.309	825	41.405	2	181
Yunan Ordusu	3.780	120.000	75.900	1.380	2.768	48.900	18	286

Yunanlılar, Küçük Asya ordusu'nun asıl kuvvetleriyle Porsuk Çayı güneyinden Ankara'ya kadar ilerleyerek, Türk ana kuvvetlerini yok etmeye çalışacaklardı. Bu arada Türklerin hareket merkezlerini ve kuruluşlarını işe yaramaz duruma getirdikten sonra demiryolunu da tahrik edeceklerdi. Daha sonra da çıkış mevzilerine dönmeyi düşünüyorlardı. Türkleri cephede az bir kuvvetle oyalarken asıl kuvvetlerle güney kanattan sarsacak biçimde taarruz edilecekti. Türklerin planı ise; orta Sakarya boynunda batıya karşı savunma tertibi alarak, geride herhangi bir kanadın kuşatılması ihtimallince karşı elde güçlü yedekler, iki grub bulundurmak, böylece düşmanın taarruz kuvveti ve azmi kırılıncaya kadar kesin sonuçlubir savunma yapmak idi. Savunma muharebelerine katılmak üzere Kocaeli bölgesindeki Mürettep Kolordu ile Akşehir bölgesinde toplanmakta olan 2 nci Kolordu da hareket ettirilmişti.

Yunanlılar 14 Ağustos 1921 sabahı, üç kolordu ile Eskişehir-Seyitgazi hattından ileri yürüyüşe geçerek,⁴⁴² 17 ve 18 Ağustos'ta Türk kuvvetleriyle temasa

⁴⁴⁰ “Türk Ordusu genel mevcudu: 5.401 subay, 96.326 er, 54.572 tüfek, 825 makineli tüfek, 1.309 kılıç, 196 top ve iki uçaktan ibaretti; Yunan ordusunun genel mevcudu ise: 6.418 subay, 129.541 savaşçı olmak üzere 220.810 er, 2.768 makineli tüfek, 3.100 kılıç, 450 top, 18 uçaktı.”(Faruk Yılmaz, **a.g.e.**,s.108).

⁴⁴¹ Sarıhan, **a.g.e.**,C.IV,s.1.

⁴⁴² Faruk Yılmaz, **a.g.e.**,s.108.

gelmiş, Mihaliççık ve Sivrihisar'a saldırmıştı. Düşman ordusu karşısındaki Türk Süvari Birlikleri ile Piyade Müfrezeleri, oyalama savaşları yapıp, mümkün olduğu kadar düşman ilerlemesini geciktirerek ve düşmanla teması muhafaza ederek geri çekildiler. Yunan ordusu da Sakarya kıyısına gelip durdu ve burada yeni bir düzen aldı. Düşman, bu yeni düzenle, Türk Ordusu'nun sol kanadını kuşatarak tüm orduyu yok edip Ankara'ya varmak ve böylece Anadolu'ya hakim olmak istiyordu.⁴⁴³

İleri harekata geçen Yunan Ordusu 23 Ağustos'tan itibaren sıklet merkezi Sakarya mevziinin güney kanadına yönelmiş olarak kuşatıcı bir tertiple taarruza geçti. Yaklaşık olarak 100 km.lik bir cephede başlayan bu kanlı boğuşma, tarihin önemli meydan muharebelerindendi.⁴⁴⁴

⁴⁴³ Goloğlu, **a.g.e.**,C.IV,s.175.“15 Ağustos'ta da Yunan Kralı askerlerine Ankara'yı hedef olarak gösteren emrini verdi ve “İngiliz irtibat subaylarını” Ankara'da vereceği ziyafete çağırdı. Hakbuki, 16 Ağustos'ta Avam Kamarası'nda Lloyd George, Yunanlıların hiç de lehinde yorumlanamayacak bir konuşma yapmıştı.”Bkz. Tansel, **a.g.e.**,C.IV,s.111.Jaeschke, **a.g.e.**,s.92.Ayrıca bkz. Kroki-13.

⁴⁴⁴ Görgülü, **a.g.e.**,s.276.23 Ağustos 1921'de Batı Cephesi Komutanı'nın, kolordu ve birliklerin faaliyet gösterecekleri hatları bildiren cephe emri şöyleydi:“1-22.8.37 (22.8.1921) öğleden sonra düşman muhtelif müfrezeler halinde “Sarayköy-Ağızlından Kenye'ye doğru ve Porsuk tarafeyninden (iki tarafından) Sakarya'ya” yanaştı. Kavuncu Köprüsü istikametinde bir süvari alayı ve Demirciköy istikametinde bir yürüyüş kolu görüldü. Türktacir'e bir fırkanın kolbaşı girdi. Çambaklı ordugahlarından iki fırka öğleden sonra saat 4'te (16.00) doğuya doğru harekete geçti. 23 Ağustos düşmanın Sakarya Cephesi'nde geniş faaliyeti ile ve nehri geçmeye teşebbüsü ile beraber güneyde kuva-yı asliyenin (asıl kuvvetlerin) taarruzuna intizar olunmalıdır (beklenmelidir).

2-Sakarya Cephesi'ndeki tarassud kıtaatı (gözetleme birlikleri) düşmanın nehre vuku bulacak takarrübünü (yanaşmasını) ateşle karşılamak için müteyakkız (uyanık) bulunmalıdır. Bu kıtaatın teyakkuzlarının (uyanıklıklarının) 12 nci Grub ve Mürettep Kolordu ve 41 nci Fırka be-heme-hal (mutlaka) her vasıta ile temin etmelidir.

3- Mürettep Kolordu Bursa mıntıkasında azami faaliyet göstermelidir. Şimalden(kuzeyden) Sakarya sol sahiline az piyade ile takviye olunmuş süvari kıtaatı getirilerek ve düşmana nümayiş (gösteriş) taarruzu yapılacaktır. Mürettep Kolordu, ordunun piyade fırkalarının büyük kısmı acilen Engürü Suyu güneyine alınacaktır. Bunun için 23.8 öğleye kadar 17 nci Fırka Engürü suyuna kadar cepheyi teslim almış ve bu fırkanın bütün kısmını Engürü suyuna yanaştırmış ve 1 nci Fırka tamamen Engürü suyu güneyine Müslim-Çobanözü mıntikasına alınmış bulunmalıdır. 41 nci Fırka yerinde kalacak ve tertibatını muhafaza edecektir. Kolordu karargahı Çobanözü'ne gelecektir.

4- 57 nci Fırka Sivri'de kalacaktır.

5- 3 ncü Kafkas Fırkası 23.8.37 saat 10 evvelde (10.00) kadar yine ordu yedeği olmak üzere Dikilitaş'ta bulunacaktır. Fırka kendisini saat 10 evvele kadar 2 nci Grub karargahı olan Yamak Köyü'ne telefonla bağlayacak ve ayrıca 2 nci ve 3 ncü Grub karargahlarında emir subayları bulunduracaktır.

6- 1 nci Grub'un Haymana kuzeyinde kuvveti kalmayacaktır. Grubtan bir fırka 23 sabahı Kızılıköy'de ve grub karargahıyla geri kalan kısımları Hayman'da bulunacaktır. Kızılıköy ile Haymana arasında hızla telefon irtibatı tesisi olunmalıdır.”(ATBD. Y.42,S.96,Ankara,1993,Belge No.2532,s.10).

Yunan Ordusu, 23 Ağustos 1921 sabahı bütün gücü ile Türk ileri mevzilerine saldırdı ve daha o gün, askerlik bakımından önemi olan tepelerden bazılarını, bu arada Mangal Dağı'nı ele geçirdi ve bütün çabalara rağmen bu dağdan geri atılamadı.⁴⁴⁵

Buna göre Mangal Dağı Muharebesi şöyle gelişti: İkinci Türk Kolordusu, 9 ncu Tümeni ile Türbe Tepeyi, 5 nci Tümeni ile de Mangal Dağı'nı tutuyordu. Bir Yunan Tümenin, kendi cephesine Mangal Dağı'na, bir Kolordunun da doğu yanına ilerlediğini gören 5 nci Tümen Komutanı Kenan Bey Mangal Dağı'nda bir Alay bırakarak, Tümeni geri almayı teklif etti. Bu teklifi İkinci Kolordu Komutanı Selahattin Bey de kabul etti. 23 Ağustos günü saat 16.00'da 1 nci Yunan Tümeni Mangal Dağı'nda bırakılan Alaya taarruz etmeye başlayarak 24 Ağustos sabahı dağı ele geçirdi.⁴⁴⁶

Mangal Dağı'nın düşmesi üzerine Başkumandan Mustafa Kemal aşağıdaki emrini verdi:

1- 5 nci Tümen'in Mangal Dağı'ndaki mevziileri muhafaza edemediğini gördüm. Bunu bir acemiliğe vermekle beraber suçluların meydana çıkarılmasını emrettim.

2- 5 nci Tümen'in bütün subay ve erlerinden, yıldırım gibi düşmana saldırarak şan ve şeref kazanmalarını beklerim.

3-Ordumuz her yerde taarruz ve müdafaalarıyla düşmana üstün olduğunu göstermektedir. Düşmanın Anadolu içlerinde yok olacağı bu günlerde kıt'alarımızın son fedakarlıklarını göstermeleri hem ihmal götürmez mecburiyyet ve hem de vazife-i diyanet ve hamiyettir. Suçlu kim olursa olsun kanuna çarpılacaktır. Bu emrim 5 nci Tümen'in bütün subay ve erlerine okunacak ve tebliğ olunacaktır."⁴⁴⁷

24 Ağustos günü cepheden ilerleyen dört Yunan Tümeni ancak Türk ileri birliklerini geriye atabilmişti. Mangal Dağı'nın düşmesi üzerine Türbe Tepe'deki 9 ncu Tümen sağa kaydırılarak, Türbe Tepe ihtiyattaki(yedek) 7 nci Tümenle tutuldu.

⁴⁴⁵ Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.112.

⁴⁴⁶ Belen, **a.g.e.**, s.351. Ayrıca bkz. Kroki-14.

⁴⁴⁷ Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.112-113.

İhtiyattaki 4 ncü ve 24 ncü Tümenle de doğu kanatta yerleştiler Böylece Cephe 50 kilometre oldu.⁴⁴⁸

25 Ağustos günü ikinci Yunan Kolordusu da Mangal Dağı doğusundan taarruza başladı. 4 ncü, 24 ncü Tümenlerle yapılan karşı taarruz başarısızlığa uğrayarak Tümenler çıkış yaptıkları mevzilere alındılar. Bugün Doğu kanatta yapılan hareketleri yakından izleyen Genelkurmay Vekili Fevzi Paşa Başkomutan'a gönderdiği mesajda durumun emniyetli olduğunu bildirdi.⁴⁴⁹

Yunan Komutanı 25 Ağustos'ta verdiği emirle, 26 Ağustos'ta kolordular kuzeye doğru taarruz edeceklerdi, artık bütün kuvvetle yayılmış ne yarma ve ne de kuşatma yapacak kuvvet kalmıştı.⁴⁵⁰ O gün "Yunan ordusunun kuşatmadan çok çevirmeye benzeyen hareketleri en son noktaya varmıştı." Grup komutanlarının raporlarını da dikkate almış olan Batı Cephesi komutanı İsmet Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya, orduyu daha gerilerde sağlam bir çizgiye çekerek savunmanın orada yapılmasını teklif etti ise de Fevzi Paşa bunu kabul etmemiş ve "Adım adım savunmakla başarılı sonuca varılacağını" söylemişti. Bunun üzerine Batı Cephesi Komutanı, "Gece yarısı yayımladığı emirle Grupların, bulundukları yerlerde savunmalarını bildirdi."⁴⁵¹

Batı Cephesi Komutanı Sakarya boyundan 12 nci Kolordu Karargahı ile 11 ve 41nci Tümenleri de alarak Haymana'da 12 nci Grubu toplamaya başladı. Sakarya boyundaki, Mürettep Grup 17nci Piyade ve 1 nci Süvari Tümeni'nden ibaret kalmıştı. Bundan faydalanan 7 nci Yunan Tümeni Polatlı istikametinde taarruz ederek Ilıca'da (Çekirdeksiz - Beştepeler) hattını ele geçirdi. 3 ncü Yunan Tümeni'nin de 5 nci Türk

⁴⁴⁸ Belen, **a.g.e.**,s.351-352.23 Ağustos 1921'de 5 nci Tümen Komutanı Kenan Bey'in, Mangal Dağı'na ilerleyen düşmanın genel durumu hakkında Batı Cephesi Komutanlığı'na verdiği rapor için bkz.(**ATBD**. Y.42,S.96,Ankara,1993,Belge No.2533,s.13).

⁴⁴⁹ Belen, **a.g.e.**,s.352.25 Ağustos'a ait muharebeler hakkında Erkan-ı Harbiyye'nin neşrettiği resmi tebliğ şudur: "Garp Cephesi'nde düşman, bu gün bütün cephede bazı yerlerde geceden bil-istifade mevazimize taarruza başlamış ve muharebe akşama kadar tarafeynin taarruz ve mukabil taarruzlarıyla devam etmiştir. Bilafasla 20 saat devam eden muharebe neticesinde bütün mevaziimiz elimizde olduğu halde, bu düşman taarruzu fazla zayıyla her noktada tard edilmiştir. Düşman gerisine akın yapan kuvvetlerimiz Canbaklı havalisinde düşmanın bir otomobil ve bir deve koluna rastgelerek bir miktar esir almış ve iki otomobil ile 200'ü mütecaviz deve, mekkare iğtinam etmiştir."(Özalp, **a.g.e.**,s.196).

⁴⁵⁰ Belen, **a.g.e.**,s.352.

⁴⁵¹ Tansel, **a.g.e.**,C.IV,s.113.27 Ağustos 1921'de Batı Cephesi komutanı İsmet Paşa'nın, düşmanın bütün cephelerde yaptığı genel taarruzun püskürtüldüğü ve ordunun bulunduğu bölgeleri muhafaza edeceği hakkındaki 27 numaralı cephe emri için bkz.(**ATBD**. Y.42, S.96, Ankara, 1993,Belge No.2538,s.26).

Tümeni Cephesine girmesi üzerine de sol kanattaki 4 ncü Kolordu Toydemir sırtlarına alınmıştı. Cephenin merkezindeki 57 nci Tümen de biraz gerilemişti kuşatma yapan 2nci Yunan Kolordusu da önemli bir başarı sağlayamıyordu. 5 nci Süvari Grubu düşman gerisine gönderilmişti. Ordunun sol kanadı sıkışık duruma girince 26/27 Ağustos gecesi verilen telsiz emriyle Grup sol yanı korumak için çağrıldı. Oysaki Fahrettin Bey (Altay) Üzümbey'e bir gece baskını hazırlamıştı. Gecikme yüzünden baskın gündüze kalmış, alınan emrin etkisi ile de hareket durdurulmuştur. Oysaki Üzümbey (Uzunbey) Yunan Ordusu Komutanı Papulas'ın Karargahı idi. İyi tertiplenmiş bir baskınla Papulas esir edilebilecekti.⁴⁵²

27, 28 ve 29 Ağustos'da Türk kuvvetleri çok sıkışık bir duruma düşmüş ve yanlış düzenlediği iddia olunan Türk savunma hattı, yer yer parçalanmıştı. Gerçekten yüz kilometre uzunluğundaki bu hat üzerinde yapılan savaşlarda, sol kanattaki Türk kuvvetleri,⁴⁵³ Ankara'nın elli kilometre güneyine kadar geriledi. Düşman ordusunun top sesleri Ankara'dan duyulmaya başladı. Bu çekilişler, özellikle ordu birliklerinde, moral bozukluğu ve panik yaratabilirdi. Fakat tam bu sırada, Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa'dan gelen bir telgraf yüreklere ferahlık verdi. Kazım Karabekir Paşa bu telgrafında şöyle diyordu:⁴⁵⁴

“Uygulanan savaş planını bilmiyorum. Duyulmasından korkarak da soramıyorum. Yalnız genel olarak aşağıdaki düşüncelerimi sunmamı bağışlayınız. Yaptığımız savaş, bağımsızlık savaşıdır. Vatanımızda bir dağ ve bir fedakar insan kalıncaya kadar sürecektir. Bundan ötürü, düşman kuvvetleri çok üstün iseler, şu ya da bu hattın ya da yerin savunulması düşünülmeyerek düşmanı yıpratıp zayıflatmak,

⁴⁵² Belen, **a.g.e.**,s.353.

⁴⁵³ Tansel, **a.g.e.**,C.IV,s.113.

⁴⁵⁴ Goloğlu, **a.g.e.**,C.IV,s.175.

sonra da zamanında vurmak esas alınmalıdır.”⁴⁵⁵

Batı’ya doğru kurulmuş olan Türk cephesi⁴⁵⁶, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın dehası taktik kurallarıyla⁴⁵⁷ yön değiştirerek güney’e döndü. Bunun üzerine bütün cephedeki Türk kuvvetleri biraz daha gerideki bir hatta alındı. 26/27 Ağustos 1921’de şu direktif bütün birliklere verildi:⁴⁵⁸

“Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh, bütün vatandır. Vatanın, her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça, terk olunamaz. Onun için küçük, büyük her cüzütam (birlik), bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük, büyük her cüzütam, ilk durabildiğı noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki cüzütamın çekilmeye mecbur olduğunu gören cüzütamlar, ona tabi olamaz. Bulunduğı mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur.”

Türk kuvvetlerinin doğuya doğru kaydırıldığını anlayan Yunan Komutanı, uzamakta olan, Türk Cephesini yarmak için doğu kanattaki 2 nci Kolordu’dan bir Tümen alarak, çok zayıf kalan Türk Cephesini Haymana istikametinde yarmak istemiştir ki, bu çok yerinde bir karardır.

28 Ağustos’ta yapılan Yunan taarruzu istenilen başarıyı sağlayamadı. Bazı kesimlerde girmeler olduysa da, girilen yerler de yanlar kapatılmak suretiyle cephe düzeltilmiş, ikmal zorluğu dolayısıyla da Yunan taarruzu gevşemiştir.

Yunan Komutanı nedense kendi batı kanadında bir Türk karşı taarruzunun yapılacağı kanısına vararak, doğudaki 2 nci Kolordu’nun iki Tümenini İnler Katrancı’da toplamak istedi. Savunma maksadıyla ve yanlış haber üzerine olsa bile bu çok yerinde bir karardır. Oysaki 2 nci Kolordu’dan daha önce istediğı Tümen bile gelmemiştir. Türk

⁴⁵⁵ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, C.IV, İstanbul, 1995, s.2082. Ayrıca, 21 Ağustos 1921’de Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’nın Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa’ya gönderdiği cevabi telgrafi şudur: “Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa’ya ;Telgrafınızı Garp Cephesi karargahında aldım. Bir dağ ve bir fedakar kalsa dahi istiklal davamızın devam edeceği hakkındaki kanaat-i layetezelzülün Yunan ordusu ile meydan muharebesine tutuştuğumuz bir anda taraf-ı devletinizden tekrar ve teyid edilmesi büyük inşirah-ı kalbi mucip oldu. Harekat-ı askeriye planımız tıpkı mütalaa buyurduğunuz gibi düşünülmektedir. Yalnız Ankara garbında ciddi bir muharebe vermeyi mülahazat-ı umumiyyeye nazaran zaruri görmekteyiz. Maahaza kuvvet ve vaziyetimiz dahi gayr-i müsait görülmektedir. Düşmanla muharebe teması hasıl olmuştur. Yarından itibaren ciddi muharebata intizar ediyoruz. Fevzi, İsmet Paşalarla beraber Garp Cephesi Karargahı’ndan selamlarımızı takdim ederiz. Başkumandan Mustafa Kemal.”(a.g.e., C.IV, s.2082-2083).

⁴⁵⁶ Tansel, a.g.e., C.IV, s.113.

⁴⁵⁷ Faruk Yılmaz, a.g.e., s.109.

⁴⁵⁸ **Nutuk**, C.II, s.617-618.

Ordusu'nun Ankara istikametinde çekildiği hakkında gelen yanlış haberler yüzünden bu isabetli karar uygulanmayarak 30 Ağustos'ta genel taarruza geçildi.⁴⁵⁹

Yunan Ordusu, Çal Dağı batısındaki hafif birliklerle gözetlenmekte olan araziye ele geçirdi. 31 Ağustos'daki saldırılarında da Çal Dağı ve Sivrihisar bölgesinde biraz daha yer kazandı.⁴⁶⁰

Yunan Ordusu 1 Eylül günü de soldaki 3 ncü ve ortadaki 1 nci Kolorduları'yla taarruza devam etti, en sağdaki 2 nci Kolordu, taarruzunu durdurmak suretiyle, önce istenilen tümeni (9 ncu Tümen) ordu komutanı emrine gönderebildi. Ortadaki 1 nci Kolordu, Haymana istikametinde biraz yer kazanarak, 2 nci Tümeniyle Çal Dağı doğusuna vardı. Böylece Çal Dağı etrafında Yunan Tümenleri toplanmış oldu.

Batı Cephesi Komutanı da Çal Dağı kuzeyinde 15 nci Tümen Komutanı Şükrü Naili Bey'in komutasında bir grup toplamıştı. 2 Eylül'de yapılan Yunan taarruzları başarılı olmadı. Ancak 10 ncu Yunan Tümeni Çal Dağı üzerinden Karayavşan'a kadar ilerlediği gibi, doğusundaki 2 nci Tümenle işbirliği ederek. Çal Dağı'na hakim oldu.⁴⁶¹

6.3. Türk Ordusu'nun Karşı Taarruzu

Bu başarı düşmanı çok ümitlendirdi.⁴⁶²Türk kuvvetleri Çal Dağı'nın 500-1000 metre doğusundaki bir hatta çekildi ve bu suretle çok kritik bir durum ortaya çıktı. Şimdi Mustafa Kemal Paşa bile umudunu yitirmiş görünüyor, "Geri çekilme emri verip vermemekte tereddüd ediyordu."Ancak cephede umudunu kaybetmemiş ve zafere olan inancı sarsılmamış olan tek bir komutan vardı. Herkesin güvenini kazanmış olan bu komutan, o gece saat 02.00'de Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı bir telefon konuşması, sonucu varacağı kestirilemeyen ve pek kanlı bir surette devam etmekte olan Sakarya Meydan Savaşı'nın seyri üzerinde herhalde büyük bir etki yapmıştı. Çünkü Mustafa

⁴⁵⁹ Belen, **a.g.e.** ,s.354. 29 Ağustos 1921'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın, düşmanın ciddi taarruzları karşısında bir miktar arazi kaybedildiğini bu nedenle grupların alacağı vaziyeti bildiren 30 numaralı cephe emri hakkında bilgi için bkz.(**ATBD.** Y.42, S.96, Ankara,1993,Belge No.2540,s.31-32).

⁴⁶⁰ Goloğlu, **a.g.e.** ,C.IV,s.176.

⁴⁶¹ Belen, **a.g.e.**,s.355-356.2 Eylül 1921'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın 3 ncü Grup ve Çal Cephesi Komutanlığı'na düşmanın Çal Dağı'nı tamamen işgal ettiğini bu nedenle alınan tedbirleri bildiren emri için bkz.(**ATBD.** Y.42, S.96, Ankara, 1993,Belge No.2546,48).Ayrıca bkz. Kroki-15.

⁴⁶² Goloğlu, **a.g.e.**,C.IV,s.176-177.

Kemal Paşa'nın en sinirli halde bulunduğu ve neye karar vereceğini kestiremediği bu saatlerde, telefonun öteki ucundan Fevzi Paşa, durumun Türkler lehinde olduğunu ve Yunanlıların çekileceklerini bildiriyordu. Fevzi Paşa'nın görüşü isabetli idi.⁴⁶³

Çünkü 3 Eylül hareketsiz geçti. 4 ve 5 Eylül'deki düşman saldırıları büyük kayıplarla püskürtüldü. Yunan Başkomutanı Papulas ise, Türk Ordusu'nun yenildiğini ve kendi ordusunun Sakarya doğusuna yerleştiğini ilan etti. Oysaki Yunan ordusunun duruşu, bir yerleşme nedeniyle değildi, hareket gücü kalmamıştı.

Türk Ordusu, Mustafa Kemal Paşa'nın bildirisi uyarınca, tüm vatani bir savunma alanı kabullenerek çarpışa çarpışa çekilmişti. Şimdi de, artık yorulup gücünü yitirdiği anlaşılan düşmana yapacağı taarruza hazırlanıyordu.⁴⁶⁴

Türk Ordusu, 6 Eylül'de bir taarruz yapmış ve bu hareketini 7 ve 8 Eylül'de devam ettirmiştir.⁴⁶⁵ Her iki taarruzda da başarı kazanıldığı için Türk Komuta Heyeti'nce "Düşman ordusunun tepelenmesi zamanının geldiğine kanaat getirildi" ve bu sebeple de 10 Eylül 1921'de "Beylikköprü şarkında" genel taarruza geçildi.⁴⁶⁶

Yunanlılar taarruz hazırlığını sezdiler. Papulas Bursa'da bulunan Harbiye Bakanı Teotokis'e hareketin devamı tehlikelidir diyerek mütareke yapılmasını teklif etti. O, da hükümete yazdığını, cevap beklemesini bildirdi. Bununla birlikte Papulas, sol kanattaki 3 ncü Kolorduya bir Türk taarruzu olursa diğer kolorduların derhal karşı taarruza geçmelerini emretmişti ki, bu isabetli bir karardı.⁴⁶⁷

Taarruz 10 Eylül saat 07.30'da başladı. Bu taarruzdaki başarı pek büyük olmuş ve düşman, mevzilerini bırakarak, Beylikköprü'ye doğru çekilmeye başlamıştı. 12 Eylül'de yapılan şiddetli taarruzdan sonra ise, morali büsbütün bozulan düşman birlikleri, "Artık muntazam bir ric'at manzarasını da kaybederek perişan bir halde bir an evvel nehrin garbına atılmaktan başka bir şey" düşünmedi. 13 Eylül 1921'de

⁴⁶³ Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.114.

⁴⁶⁴ Goloğlu, **a.g.e.**, C.IV, s.177.

⁴⁶⁵ Aynı yer.

⁴⁶⁶ Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.115. 9 Eylül 1921'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın düşmanın geri çekilme belirtileri göstermesi üzerine kesin bir sonuç elde etmek için 10 Eylül'de başlatılacak olan taarruzda 1, 2, 3 ve 5 nci Grupların alacağı vaziyeti bildiren emri için bkz. (**ATBD**. Y.42, S.96, Ankara, 1993, Belge No.2552,61).

⁴⁶⁷ Belen, **a.g.e.**, s.357.

Sakarya'nın doğusunda artık Yunan kuvveti bulunmuyordu. Gerçekten 11 Eylül'de Yunan kolordularına, çekilmeleri için emir verilmişti.⁴⁶⁸

Batı Cephesi komutanı çekilme haberleri aldığı halde, 11 Eylül Saat 23.45'te verdiği 92 sayılı emirde, Taarruz için elverişli zamanı Cephe Komutanlığı seçerek, düşman taarruzuna karşı da muannidane mukavemet edilecektir, diyordu. Oysaki zamanı seçmeye zaman kalmamış, fırsat gecenin karanlığında gizlenmişti.

12 Eylül'de alınan hava raporları düşmanın Sakarya batısına çekildiğini bildirdikten sonra verilen takip emri geç kalmıştı. Ancak düşman artçılarıyla muharebeler oldu. Süvari 2 nci Tümeni İnlerkatrancı'da bir alayla muharebeye girmiş, diğer tümenin de katılmasıyla düşman geriye atılmıştır. 14 ncü Süvari Tümeni de düşman artçıları ile muharebe etmiş, gece takip hareketi durmuş, yalnız mürettep grup cephesinde boğuşmalar olmuştu.⁴⁶⁹

⁴⁶⁸ Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.115. "10 Eylül'de Papulas, Başbakan Gunaris'ten çekilme hakkındaki teklifinin cevabını almıştır ki özet olarak şöyledir: İşgalimiz altında bulunduracağımız hat, barış görüşmeleri sırasında, Yunanistan'a katılmasını isteyeceğimiz hattın mümkün olduğu kadar ilerisinde bulunmalıdır. Bununla birlikte bütün siyasal düşüncelerden sıyrılarak, askeri düşünceleri esas tutmanızı tavsiye ederim." (Belen, **a.g.e.**, s.358). 11 Eylül 1921'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın 1 ve 5 nci Gruplara, geri çekilmekte olan düşmanın takibi için bütün cephelerde yapılan taarruzla ilgili akşam raporu: "1- Düşmanın ric'at etmekte (geri çekilmekte) olduğu ve bir kısım kuvvetlerini nakletmiş bulunduğu anlaşılması üzerine ric'atını takip için ordumuz 10 Eylül 37'de (10 Eylül 1921) bütün cephede taarruz etti bu suretle inkişaf eden muharebat (meydana gelen muharebeler) ber-vech-i zir (aşağıdaki şekilde) cereyan etmiştir. Mürettep Kolordu sağ cenahta (kanatta) 23 ncü ve 15 nci ve 1 nci Fırkaların taarruzuyla Duatepe ve Üçpınar işgal edilmiştir. Düşmandan burada top makineli tüfek esliha (silahlar) cepheye iğtinam edilmiş (ele geçirilmiş) ve esir alınmıştır. Öğleden sonra Polatlı istikametinde taarruza sevk edilen 57 nci Fırka'nın Karadağ sırtlarındaki düşmana taarruzu devam etmektedir. Bu mıntıkada kıtaata verilen taarruz hedefleri elde edilmiştir. 4 ncü Grub sağ cenahı ile Eskipolatlı istikametinde yaptığı taarruz henüz neticelenmemiştir. Burada avcılarımız düşmana elli metre kadar yakın mesafededir. 4 ncü Grub'un merkezine karşı öğleden sonra düşmanın yaptığı mukabil (karşı) taarruz müessir (etkili) olmamıştır. 4 ncü Grub'un sol cenahında kıtaat eski mevzilerindedir. 12 nci Grub bir kısım kıtaatıyla nümayiş (gösteriş) taarruzu yapmış ve düşmanı tespit eylemiştir. Çal Dağı'nda düşmanın iki alay kadar kuvveti inkişaf eylemiştir. Sol cenahta 8 nci Fırka düşmanın ileri mevazısını işgal etti. 2 nci Grub düşmanın ileri karakol mevazısını zapt ve düşman mevziine yakın mesafeye takarrüb etti (yaklaştı). Taarruz devam etmektedir. 1 nci Grub Yamak ve Mezartepe'deki düşmana takarrüb ve bazı düşman kıtaatının mukabil taarruzunu tard etti (uzaklaştırdı). 5 nci Grub'tan alınan rapora nazaran ele geçen iki esir düşmanın 6 Eylül'de ric'ate karar verdiğini ve bunlardan birisi Eskişehir'e kadar diğeri Sevr Muahedesi hattına kadar ric'at edeceklerini ifade eylemişlerdir. 11.9.37(11.9.1921) saat 1 evvelde (01.00) grublara yazılmıştır. 11.9.37" (ATBD. Y.42, S.96, Ankara, 1993, Belge No.2555,68). Ayrıca bkz. Kroki-16.

⁴⁶⁹ Belen, **a.g.e.**, s.359. Ayrıca bkz. Kroki-17.

13 Eylül'e kadar Sakarya Nehri'nin doğusunda tek Yunan askeri kalmadı. Bu arada panik halinde kaçan pek çok Yunan askeri Sakarya'da boğuldu. Böylece 22 gün süren Sakarya Meydan Muharebesi Türk'ün zaferi ile sonuçlandı.⁴⁷⁰

TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın 14/15 Eylül 1921 gece yarısından itibaren bütün yurttaki genel seferberliğin ilan edilmiş olduğunu bakanlıklara ve Genelkurmay Başkanlığı'na bildirilmiştir.⁴⁷¹

7. AFYONKARAHİSAR MUHAREBESİ

23 Eylül'de Eskişehir mevziinde yerleşen Yunan ordusunun komutanı Papulas durumu hala tehlikeli görüyordu. O süvarilerin yarattıkları heyecan ile olacak ki 21 Eylül'de yazdığı raporda “Bu askerlerden daha fazla fedakarlık beklemek akıl karı değildir. Anadolu sorunu, mümkün olduğu kadar süratle bitirilmelidir” diyordu, İkinci Kolordu Komutanı hatıralarında durumu daha kötü tasvir ederek “Yunan Megalo İdeası'nın Sakarya'da öldürüldüğünü kabul ederek ya denize dökülmeyi göze almak, ya defolup gitmeyi kararlaştırmak gerekirdi” diyor.

Papulas, Afyon'da tek başına kalan 4 ncü tümenin akıbetinden endişeli idi Eskişehir'deki birlikler çok yorgun olduklarından Afyon'a derhal kuvvet gönderemedi. Bu durumu dikkate alan Fahrettin Paşa Afyon'a baskın yapılmasını teklif etti.⁴⁷²

Bu baskının süvari ile hemen yapılması da başarılı olabilirdi. Ne var ki Batı Cephesi Komutanı teklifi iki gün sonra kabul etti. Süvari kolordusu da 26 Eylül'de hareket edebildi. Taarruz 30 Eylül'de yapılacaktı, Fahrettin Paşa, Seyitgazi'den iki Yunan tümenin güneye de doğru geldiği hakkında yanlış bir haber alarak hareketi durdurdu. Ancak Yunan komutanı Aziziye'ye doğru yürüyen İkinci Türk Kolordusu'nu keşif ettikten sonra 1 nci Kolordu'yu Afyon'a göndermeye karar verdi. Batı Cephesi Komutanı da Yunan Eskişehir cephesindeki kuvvet kaydırmalarını çekilme sanarak, cephedeki iki kolordunun birer tümenini ileri sürdü. İhtiyattaki 1 nci Kolordu'yu da güney kanadına yanaştırdı. Bu da yarım tedbirden başka bir şey değildi. Düşmanı Eskişehir cephesinde tutmak için ordunun bu cepheye daha ziyade yaklaşması gerekirdi.

⁴⁷⁰ Görgülü, **a.g.e.**,s.276.

⁴⁷¹ Bu bildiri için bkz. **ATBD**. Y.42, S.96, Ankara,1993,Belge No.2563,89.

⁴⁷² Belen, **a.g.e.**,s.365.Ayrıca bkz. Kroki-18.

Düşmanın kuzeyden Afyon'a doğru gönderdiği tümen iki tümen sanılarak, Fahrettin Paşa artık baskına imkan kalmadığını bildirdi. Başkomutan zaman kaybedilmemesini istiyordu, Cephe komutanı ise, uzun zaman geride bıraktığı 2 nci Kolordu'yu da katarak taarruzu 2 Ekim gününe bırakmak niyetinde idi.⁴⁷³

Bu sırada Fahrettin Paşa durumu elverişli görerek kolordusu ile 30 Eylül'de Afyon kuzeyine doğru ilerlemeye başladı. Fahrettin Paşa cepheye yazdığı raporda kolordusunun Afyon'a yaklaştığını bildirip imzaladıktan sonra altına şu yazıyı ekledi: Ümidimiz boşa çıktı, çünkü düşman yeni kuvvet getirdi.

Geçen zaman içinde Yunan komutanlığı Afyon bölgesine 1 nci kolorduyu getirmişti. Burada General Kondilis komutasında, bir ordu grubu (4 tümen, 1 alay) kuruldu. 1 Ekim günü Yunanlılar Afyon ovasına hakim olan tepeleri tutarak Güzelim Dağı'nı da ele geçirdiler.

⁴⁷³ Belen, a.g.e., s.366.29/30 Eylül 1921'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın Afyon'a yapılacak taarruzun 2 Ekim 1921'e ertelendiğini 2 nci ve 5 nci Kolordu Komutanlıklarına bildiren harp telgrafında şöyle denmektedir:

"1- Düşmanın Afyon mıntkasını bir fırka ile daha takviye etmesi üzerine 2 nci Kolordu'nun da iştirakını temin için Afyon'a yapılacak taarruz 2 Ekim'e ertelenmiştir. Taarruz hakkında ayrıca emir verilecektir. Bu müddet zarfında düşmanın yeni bir kuvvet gönderip göndermediğini keşfetmek birinci derecede önemlidir.

2- Taarruzun yapılmasını aşağıdaki gibi düşünüyorum. 2 nci Kolordu 1 Ekim(teşrin-i evvel) akşamı "Isıca" İscekarahisar-Bostancı-Karaağaç mıntkasında toplanacak 2 Ekim'de Afyon kuzeybatısında İsmailköy istikametinde 5 nci Kolordu 8 nci Fırkası'nı Çavdarlı kuzeydoğusundan Gebeciler civarında 2 nci Kolordu'nun sol yanını muhafaza etmek ve Çavdarlı-Karaarslan hattındaki düşmanın sol yanına taarruz etmek üzere bırakacak ve bütün süvarileriyle 1 Ekim akşamı Kızvıran, Ağıztepesi'nde toplanıp Kunduzlu'daki düşman süvarisini uzaklaştırarak Resûlbaba Tepesi'ni elde etmek üzere düşman gerilerine sarkacaktır. 6 nci Fırka Adana Müfrezesi ile demiryolu hattı boyunca ve büyük kısmıyla Kalecik ve Afyon istikametinde ve Cevdet Bey Müfrezesi'yle Balmahmut mevziine karşı taarruz edecektir. Bu taarruz esnasında Seyit Gazi civarından düşmanın güneydoğuya doğru bir hareketini önlemek için 1 nci Kolordu da Çifteler güneybatısına sürülecektir. Buna nazaran Afyon doğusunda ve kuzeybatısında düşman birlikleri vaziyetinin ve Seyitgazi-Kütahya istikametlerinin esaslı olarak keşf ve tayininin haber verilmesini rica ederim. 5 nci Kolordu ve bilgi için 2 nci Kolordu Kumandanlıklarına yazıldı..."Bkz. (ATBD. Y.42, S.96, Ankara, 1993, Belge No.2578,130).

3 Ekim günü 2nci Türk Kolordusu emrine 8 nci Tümen de verilerek, 2. Kolordu Bostanlı - Akarçay arasından, 30 kilometrelik cepheye, Adana Müfrezesi Afyon'a, 6 ncı Tümen Afyon batısına taarruza başladılar. Bu sırada kuzeydeki süvari kolordusu üstün kuvvetin taarruzuna uğramıştı.⁴⁷⁴

Yunanlılar cepheden de karşı taarruza başladılar. 2 nci Kolordu savunmaya geçerek, 7 Ekim gününe kadar mevzii savundu. Düşmanın kuzeyden kuşatma yapmasını önlemek için de 1 nci Kolordu (Aziziye-Hüsrev Paşa) bölgesine getirildi.⁴⁷⁵

Kuzeyden iki Yunan tümeninin (5, 9 ncu tümenler) Bavurdu istikametinde ilerlediği haber alınınca durum nazikleşti. Ordu büyük kısmı uzaktaydı. Aziziye yanaştırılan birinci kolordunun muharebeye katılması halinde de kuvvetlerin parça muharebeye girmesi devam edecekti.

Başkomutan esaslı bir hazırlıktan sonra taarruzu yenilemeye karar verdi. O sırada eski ordu komutanlarından Ali İhsan Paşa Malta'dan Ankara'ya gelmişti. Ali İhsan Paşa, Afyon Cephesi Komutanlığı'na atandı. İsmet Paşa'nın teklifi ile Afyon cephesi adı 1 nci Ordu Komutanlığı'na çevrildi. Birlikler 7/8 gecesı İscekarahisar deresi doğusundaki mevziye alındılar. Yunanlılar da bir savunma hattı tutmakla yetindiler.

⁴⁷⁴ Belen, **a.g.e.**,s.366-367.Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın 2 nci ve 5 nci Kolordu komutanlıklarına Eskişehir, Tandır, Hamidiye, Çavdarlı, Karaaslan bölgesinde bulunan düşmanla yapılacak taarruz için hareket emri için bkz. **ATBD.** Y.42, S.96, Ankara, 1993,Belge No.2579,s.133.

⁴⁷⁵ 5 Ekim 1921'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın, Genelkurmay Başkanlığı'na Afyon bölgesindeki genel durumu bildiren raporu şu şekildedir:"1- Afyon mıntıkasında vaziyet aşağıda olduğu gibidir:

Bostanlı-Çavdarlı hattında 2 nci Kolordu'nun 3 ve 8 nci Fırkaları ve 52 nci Piyade Alayı vardır. Bostanlı kuzeydoğusunda 7 nci ve 4 ncü Fırkalarla takviye edilmiş olan süvari kolordusu bulunmaktadır. 2 nci Kolordu karşısında düşman 3 fırka ile cephede Kozluca, Susuz doğusu ve güneyi uzayan hattında olup bir fırka ile Ilıca Kızviran hattından 2 nci Kolordu'nun sağ kanadını kuşatma girişiminde bulunmaktadır. Bu cephede bu sabah saat 09.00 evvele kadar yalnız sağ kanatta muharebe başlamış ve merkezle sol kantta sükunet var idi. 6 ncı Fırka Cephesi'nde düşman İnaz'a gelen bir fırkasıyla dün adı geçen fırkanın sol kanadını birkaç kilometre geriye çekilmeye mecbur etmiş olup dün daha fazla ilerlememiştir. Bu düşmanın bu günkü hareketi hakkında malumat alamadık. Takip olunmaktadır.

2- Dün düşmanın 2 nci Kolordu sağ kanadını kuşatma teşebbüsüne karşı 1 nci Kolordu'nun iki fırkası Bağlıca mıntıkasına çağırılmıştı. Düşmanın kuşatma hareketinin tesirine nazaran bu kolordudan bir fırkanın Bayat istikametinde hareket ettirilmesi düşünülmektedir.

3- Cephe düşmanın Afyon mıntıkasında uzun süreli bir taarruz yapacağını zannetmiyorum. Düşmanın bu hareketi Afyonkarahisar'ını daha uzaktan temine yönelik olduğu zannolunmaktadır. Halihazırda bu mıntıkada iki taraf arasında güç dengesi mevcut olduğu görülmektedir. Bu gün Eskişehir mıntıkasında yapılan tayyare keşfinde Eskişehir-Seyitgazi mıntıkasında Bozdağ ve batısı hariç olmak üzere yedi fırkası tespit olunmuştur.

4- 12 nci Fırka şimdilik Polatlı civarına karadan celb edilecektir.”(**ATBD.** Y.42, S.96, Ankara, 1993, Belge No.2581,s.140).

Afyon muharebesinde hareket baskın halinde yapılamadı. Tereddütler, yanlış haberler yüzünden gecikmeler oldu. İki kolordunun, yakında ve bir elden değil, uzaktaki cephe karargâhından idare edilmesi emirlerin gecikmesine ve karışıklıklara sebep oldu. İkinci Kolordunun yaptığı taarruzda da ağırlık merkezi yoktu. Sakarya'dan çekilen Yunan ordusuna dinlenmek ve kendisini düzene koymak fırsatı verilmişti.⁴⁷⁶

8. SAKARYA MUHAREBESİNİN SONUÇLARI

Tarihte en uzun süren meydan muharebesi olan Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk'ün Yunan'a göre iki üstünlüğü vardı: Vatanı için ölmesini bilen subaylar, erler ve Başkomutanıdır.

Sakarya'dan mağluben çekilen düşman Eskişehir-Afyon doğusu hattına kadar çekilerek burada savunma için yerleşmeye başladı. Yunan kuvvetlerinin arkasından, bütün kuvvetlerle şiddetli bir takip yapılmasına o günün şartları, sayıca dengesizlik, cephanenin bitmiş olması, iase ikmali güçlüğü, yorgunluk ve yıpranma engel olmuştu.⁴⁷⁷

Sakarya Meydan Muharebesi, büyük bir savaştı. Üç hafta sürmüştü. Türk ordusu birinci haftada saldırgan Yunan ordusunu hırpalamış ve yıpratmıştı. İkinci haftada Yunan hücumlarını kesinlikle durdurmuştu. Üçüncü haftaysa karşı hücumla geçip Yunan ordularını Sakarya'dan söküp atmıştı. Ondan sonra Türk ordusu düşmanı 100 kilometre kovalamıştı. Bu büyük bir zaferdi. Yunan ordularının denize dökülmediklerine bakarak, Sakarya zaferinin sıradan bir zafer olduğu sanılmasın. Gerek askeri, gerek siyasi bakımdan Sakarya zaferi, çok yönlü derin anlamı olan bir zaferdi.

Her şeyden önce Sakarya Savaşı, Türkün ölüm-kalım savaşı demektir. Sözün tam anlamıyla Sakarya, gerçekten bir ölüm-kalım savaşıydı. Bu savaşta Türk ulusu var olup olamayacağının, varlığını koruyup koruyamayacağının sınavını vermişti. Sakarya zaferi, Türk ulusunun var olacağını, var kalacağını kanıtlayan bir zaferdi. Yunan saldırısının ortalarında, Yunanlılar, Anadolu'da ve hatta Ortadoğu'da yalnız Elenlerin sözünün geçeceğini, yalnız Elenlerin iradesinin hesaba katılacağını söylüyorlardı. Lloyd George da, "barış artık Türklerden çok Yunanlılara bağlıdır" diyordu. Sakarya'da

⁴⁷⁶ Belen, **a.g.e.** ,s.367.

⁴⁷⁷ Görgülü, **a.g.e.** ,s.277.

Türkün de sözünün geçeceği, Türkün de iradesinin hesaba katılacağı dosta düşmana anlatılmıştı.⁴⁷⁸

Türk Ordusu bu muharebeler sonunda şehit ve yaralı olmak üzere toplam 26.000 zayıat vermiştir. Birlik mevcutlarına göre er zayıat oranı %35-40, subay zayıat oranı ise %70-80 arasında olmuştu. Bu nedenle Sakarya Muharebesi’ne, “Subay Muharebesi” adı verilmişti. Mustafa Kemal’de bu muharebe için “Sakarya Melhame-i Kübrası” yani kan gölü, kan deryası demiştir.

Öte yandan Yunanlılar 16.000’i ölü olmak üzere toplam 46.000 zayıat vermişlerdir.⁴⁷⁹

Yabancı basının Yunanlıları tutan ve bize karşı olanları bile, ordumuzun kuvvet ve kabiliyetinden bahsetmeye başladılar. İtalyan ve Fransız gazeteleri evvelki görüşlerini doğrulayarak, Türk mukavemetinin şiddeti karşısında Yunan taarruzlarının bozulduğunu belirtiyor, Times Gazetesi de aynı fikir ve görüşü yazıyordu. Bulgarlar her vesile ile bizim zaferimizi alkışlamaktan geri kalmadıkları gibi, bu defa da Bulgar basını, ordumuz hakkında çok yükseltici neşriyatta bulunuyordu. Yunan gazeteleri de, nakil vasıtalarının eksik oluşundan ve bizim pek kuvvetli mukavemetimizden dolayı, Ankara’ya girmek düşüncelerinden vazgeçmelerinin muhtemel olduğunu yazıyorlardı. Yunan ordusu Sakarya’nın batısına atıldıktan sonra İngiliz basını, silah ile sulhun kurulamayacağını ve bir müdahale gerektiğini neşretmeye başladılar. İtalyan ve Fransız basını ise, Yunanlıların mağlubiyetlerini gizlediklerini ve Sakarya batısında geri çekilmelerinin nereye kadar devam edeceğinin belirsiz olduğunu yazarak, durumu açıklıyorlardı.⁴⁸⁰

Times Gazetesi “Artık harp edenlerin silahlarını bırakarak faaliyetlerini diplomasiye terketmeleri zamanı gelmiştir” diyordu. İtalyan gazeteleri, doğu meselesinin Müttefikler tarafından acele halledilmesi lüzumunu ileri sürüyorlardı. Fransızlar, hükümetimizle Kilikya meselesini görüşmek ve bir sonuca bağlamak üzere,

⁴⁷⁸ Şimşir, **a.g.e.**, s.170-171.

⁴⁷⁹ Görgülü, **a.g.e.**, s.277.

⁴⁸⁰ Özalp, **a.g.e.**, s.215.

Ankara'ya resmen görevliler göndermişlerdi. Franklin Bouillon 21 Eylül'de bu görevle Ankara'ya geldi.⁴⁸¹

9 Haziran 1921'den beri Ankara'da, Fransızlarla devam etmekte olan ve zaman zaman Mustafa Kemal Paşa ile Fevzi Paşa'nın da katıldıkları görüşmeler de birden bire hızlandı, olumlu sonuca yöneldi ve düzenlenen İtilafname (anlaşma belgesi), 20 Ekim 1921'de, Ankara'da, TBMM Hükümeti'nin delegesi Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ile Fransız temsilcisi eski Bakan Henry Franklin Bouillon tarafından imzalandı.⁴⁸²

Sovyet Rusya'nın isteği ile Kafkas Cumhuriyetlerinden Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile 13 Ekim 1921'de Kars Anlaşması imzalandı. Kars Anlaşması ile Ermeni iddiaları ve problemlerinin gerçek dışı olduğu bizzat Ermenilerce de kabul edildi. Yine 2 Ocak 1922'de Ukrayna ile bir dostluk anlaşması imzalandı.⁴⁸³

Anadolu halkı bir yönden zafer şenlikleri yaparken, diğer yönden de cephelere yardım için bütün güçlerini kullanıyorlardı. Düşmanı takip edecek ordunun erzak ve cephane kollarına katılmak için, günlerce uzak mesafelerden yola çıkan kağıt arabaları, ayakları çıplak, kucaklarında küçük çocukları bulunan Türk kadınları ve genç kızlar tarafından, cephelere getiriliyorlardı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Başkumandan tarafından teklif edilen, Takdirname ile Mükafatlandırma Kanunu'nu alkışlarla kabul ederek, orduya karşı bağlılığını bir kere daha gösterdi ve ayrıca Başkumandan'a bir teşekkür telgrafı gönderdi.⁴⁸⁴

⁴⁸¹ Aynı yer.

⁴⁸² Goloğlu, **a.g.e.**, C.IV, s.183.

⁴⁸³ Bal, **a.g.e.**, s.147.

⁴⁸⁴ Bu telgrafın sureti şudur :“Türkiye Büyük Millet Meclisi, bugünkü içtimai umumisinde millî ordunun fedakârlıkları ile kazanılan Sakarya Meydan Muharebesinin kahramanlarını takdis ve tebci eylemiş ve bütün milletin hissiyatına tercüman olarak pek derin olan minnet ve şükranını delâleti fahimaneleri ile bilumum mensubinine arz ve iblâğa karar vermiştir. Meclis mübeccel ve mükerrer reislerinin düşman ordusunun duçarî inhizam eyleyen dâhiyane azim ve tedabiri sayesinde istihsal edilen büyük zaferle müftehir ve aynı azim dehasının halâsı katimize musıl kutsî yolda kazanılacak muvaffakiyetlere millet ve memleketin halâsı katisini temin edeceğine mutmain ve buna muntazırdır.”(Özalp, **a.g.e.**, s.216).

Meclis, Mustafa Kemal Paşa'ya, 19 Eylül 1921'deki bir toplantısında, "Gazilik" unvanını ve "Mareşallik" rütbesini veren kanunu kabul etti.⁴⁸⁵ Meclisin bu kararı, ordu üzerinde iyi bir tesir yaptı. Ordu, Başkomutanına verilmiş olan bu rütbe ile yaptığı görevin, Meclis ve millet tarafından takdir edildiğini görerek maneviyatını artırıyordu.⁴⁸⁶

Ayrıca, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 21 Eylül 1921'de Türk Ordusu'na Beyanname yayınladı. Bu beyannamenin önemine binaen alıyoruz:⁴⁸⁷

Arkadaşlar, milletimizi yabancıların elinde köle olmuş görmemek için giriştiğimiz bu muharebede Sakarya Zaferi gibi adı daima anılacak yeni ve büyük bir zafer kazandınız. Benim gibi ömrünü senelerden beri saflarınız arasında geçirmiş olan bir silah arkadaşınız, ezilmiş, kahredilmiş düşmanın geri çekilmesinden sonra hakkınızda duyduğum takdir ve hayreti, minnet ve şükranı ordunun her ferdi ve memleketin her tarafında duyulacak kadar yüksek sesle söylemeye lüzum gördüm. Sakarya boyunda verdiğimiz muharebe daha önceki pek çok muharebemizde olduğu gibi ana vatanın yalnız bir köşesini küçük veya büyük bir parçasını tehlikeye düşürüyordu. Orada biz, bütün memleket, bütün varlığımız ve istiklalimiz pahasına denecek kadar önemli büyük bir muharebeye giriştik. 21 gün 21 gece bir milletin istiklal fikriyle bir milletin istiklal fikriyle bir milletin istila ve yağma fikri birbiriyle boğuştu. Sizin baş eğmeye razı olmayan istiklal fikriniz, gururla ilerleyen düşmanı çekilmeye mecbur etti. Düşman ordusu kızgın bir ufuk üzerinde tüten ve yanan yüzlerce köylerimizi arkasında bırakarak, ceza önünde kaçan bir canı gibi geldiği yerlere gidiyor. Halbuki o bir muharebe değil yalnız bir akın düşünüyordu. Fikir ve imanın kadir ve mutlak kuvvetiyle kazandığınız zafer kadar büyük bir delil olamaz. Mazlum milletimizi tarihin en tehlikeli bir zamanda yeniden ışığa ve kurtuluşa kavuşturan bu muharebede sizin başkomutanınız olmaktan dolayı, bir insan kalbi için mukadder olabilecek en derin saadet ve iftiharı duydum.

İşte Sakarya Zaferi, askeri yönden başka memleket içerisinde birlik ve kuvvetin artmasına, memleket dışarısında da kıymet ve itibarımızın yükselmesine sebep oldu.⁴⁸⁸

⁴⁸⁵ 19 Eylül 1921'de Bakanlar Kurulu'nun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal'e "mareşallik" rütbesi ile "gazilik" unvanını verdiği hakkındaki yazısı şudur: "1- Büyük Millet Meclisi Başkanı Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya gazilik ünvanı ve mareşallik rütbesi verilmesine dair Büyük Millet Meclisi'nin 79'uncu toplantısının birinci oturumunda kabul edilerek Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'nın 19.9.1921 tarih ve 781/1522 sayılı tezkiresiyle verilen kanunun resmi yazı sureti ilişikte gönderilmiştir. 2- Bütün Bakanlıklara yazılmıştır."(ATBD. Y.52,S.116,Ankara,2003,Belge No.4309,s.108).

⁴⁸⁶ Özalp, a.g.e.,s.216.

⁴⁸⁷ ATBD. Y.52,S.116,Ankara,2003,Belge No.4312,s.120.

⁴⁸⁸ Özalp,a.g.e.,s.216.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜK TAARRUZ VE BÖLGENİN İŞGALDEN KURTULUŞU

A.TAARRUZ HAZIRLIKLARI - GENEL DURUM

Misak-ı Milli sınırları içinde kalan Türk topraklarını düşmandan temizleyerek yurdu kurtarmak olarak ifade edilen askeri hedefe, Sakarya Zaferi'yle daha da yaklaşılmış, ancak kesin sonuç alınamamıştı.

Sakarya'da imha edilmekten zor kutulan Yunan ordusu, henüz Anadolu'dan sökülüp atılamamıştı. Bu zaferle, Yunan halkının ve ordusunun morali ciddi surette sarsılmış, iç politikada başlayan karışıklık nedeniyle Yunan Parlamentosu çalışamaz hale gelmiş, krallık ise nüfuz ve otoritesini kaybetmişti.⁴⁸⁹

Sakarya Savaşı'ndan sonra Yunanistan'da meydana gelmiş olan "Manevi, siyasi, iktisadi" bunalımı önlemek ve mali yardım sağlamak amacıyla Fransa, İtalya ve İngiltere'yi ziyaret eden Yunan Başbakanı ile Dışişleri Bakanı, elleri boş olarak dönmüşlerdi.⁴⁹⁰ Bunun sonucu olarak Yunan halkının hükümete olan güveni sarsılmış, huzursuzluk başlamıştı. Ayrıca Yunan hükümeti, iç politikada olduğu gibi dış politikada da itibarını katbetmişti.⁴⁹¹

Sakarya yenilgisinden sonra Eskişehir-Afyonkarahisar hattına çekilerek "Sağ kanadını Ahır Dağı'na, sol kanadını da Bozdağ'a dayamış ve Eskişehir Şarkı-Seyitgazi-Afyon Şarkı-Ahır Dağı mevziilerine yerleşmişti." Ayrıca, daha güven altında bulunmak için bu mevzilerde gerekli korunma tedbirleri almış, önemli saydığı yerlerin etrafını tel örgülerle çevirmişti. Ancak bu tahkimli mevzilerde morali çökmüş ve biraz önce Türk birlikleri tarafından çok hırpalanmış bir ordunun bulunduğu da bir gerçektir. Fakat her şeye rağmen Yunanlılar, Anadolu üzerindeki isteklerinden vazgeçmiş değillerdi, tersine olarak, işgal etmiş oldukları Türk topraklarını terk etmelerinin söz edildiği o sıralarda, onlar bazı yerleri yeniden işgal ediyorlardı.⁴⁹²

Diğer taraftan, TBMM Hükümeti, Yunan Hükümeti'nin tersine olarak Sakarya Zaferi'nden sonra içerde tam bir egemenlik kurmuş ve memleketin kaynaklarını kullanabilecek hale gelmişti. Millet, hükümete ve ordusuna olan güveni artmış, düşmanın vatanın bağrından kesin olarak imha edileceği inancı kökleşmişti.

⁴⁸⁹ Asım Bıyık, "Türk İstiklal Harbi Büyük Taarruz-Önsöz", *ATBD*. Y.43, S.97, Ankara, 1994, s.III.

⁴⁹⁰ Tansel, *a.g.e.*, C.IV, s.132.

⁴⁹¹ Bıyık, *a.g.m.*, s.III.

⁴⁹² Tansel, *a.g.e.*, C.IV, s.133-134.

Memleketin iç durumunda beliren bu olumlu ve umut verici hava, beklenen kurtuluş gününün uzak olmadığının müjdecisiydi.

Sakarya Zaferi'nden sonra, TBMM içinde ve dışında halk, Mustafa Kemal'in çevresinde birleşmekle beraber, O'na karşı olanlar yine de etkinliklerini azaltmamışlardır. Bu kişiler şimdi de Yunan Ordusunun ne zaman yurttan kovulacağını sık sık soruyorlar, Başkomutanı kesin sonuçlu bir taarruza geçmesi için sıkıştırıyorlardı.

Mustafa Kemal ve yakın arkadaşları, ordunun Sakarya Muharebesi'nde kaybettiği araç gereçleri tamamlamadan ve taarruz gücü oluşturmadan girişilecek bir taarruzun başarısız kalabileceği ihtimalini düşünüyorlardı. Bu nedenle dikkatli ve hızlı çalışarak düşmanda hiçbir şüphe uyandırmamak gerekiyordu.⁴⁹³

Dışarıda ise; Sakarya Savaşı'nın kazanılması üzerine "Parlak stratejisi, büyük taktikleriyle Mustafa Kemal, Yunan taarruzunu ezdi" diye yazan İngiltere'nin Irak'ta bulunan yüksek komiseri Sir Cooks, Türklere dostluk elinin uzatılmasını önermişti. Londra'daki Türk taraftarı bazı milletvekilleri ise İzmir'in, Doğu Trakya'nın ve İstanbul'un Türklere verilmesini istiyorlar ve bunun için bir de dernek kuruyorlardı. Hindistan İşleri Bakanı Montegui ise Kemalistlerle doğrudan ilişki kurulması için İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a baskı yapıyordu.

İngiliz Genelkurmayı'nın saptamalarına göre, artık insiyatif Türklere geçmiştir. Yunanlılar, Mustafa Kemal ile anlaşmalıdır. 4 Ocak 1922 tarihli Times Gaztesi ise "Barışın ilk ve açık şartının Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilmesine bağlı olduğunu" yazıyordu. Gerçek durum böyle olmasına rağmen, İngiltere Dışişleri Bakanlığı bu gerçeklerin hiçbirini kabul etmiyordu. Dışişlerine göre Sakarya Savaşı'nın galibi henüz belli değildir. Türkler askeri bakımdan güçlü değiller, Yunanlıları Anadolu'dan çıkarmaları olanaksızdır. Mustafa Kemal'le görüşmek, İngiltere'nin politikasına uygun değildir. Lord Curzon İngiltere'nin Mustafa Kemal'le ilişkisi kurmaya çalıştığını, her yönü denediğini fakat olumlu bir sonuca ulaşamadığını belirtiyor. Curzon aynı zamanda Mustafa Kemal'in kendisiyle görüşmek için her türlü imkana sahip olduğunu da söylüyordu. 1922 yılına girildiğinde, TBMM Hükümeti'yle, İngiltere

⁴⁹³ Bıyık, *a.g.m.*, s.III.

arasındaki gerginlik dinmemişti. Zaman zaman resmi olmayan görüşmelerde elde edilen bilgilere göre, İngilizler, Misak-ı Milli'den taviz verilmesini istiyorlardı.⁴⁹⁴

Sakarya Savaşı'ndan sonra Türk Silahlı Kuvvetleri, "Eskişehir-Afyon hattında yerleşen düşman karşısında" toplanırken, Türk Genelkurmayı'nda Yunan ordusunun kuvvetlenmesine zaman bırakılmaması ve hemen onlara taarruz edilmesi düşüncesi hakimdi. Bundan dolayı 15 Ekim 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı'na bazı direktifler verilmişti. Bunlara göre Türk Ordusunun, kış basmadan ve Sakarya yenilgisinin düşman üzerindeki etkisi silinmeden taarruza geçmesi; bu taarruza büyük kuvvetlerle Afyonkarahisar bölgesinde başlaması, bu sebeple de hazırlıklarını çok kısa zamanda bitirmesi gerekiyordu bu hususları göz önünde tutarak hazırlanmış bir planda vardı. Türk İstiklal Savaşı tarihinde "Sad Harekâtı" diye adlandırılmıştı.⁴⁹⁵

Denilebilir ki, kısa bir hazırlıktan sonra Yunan ordusuna taarruz etmek cür'etli olduğu kadar tehlikeli bir karardır. Bu karara göre, asıl kuvvetlerle Afyon'un güneybatısından düşmanın yan ve gerilerine, zayıf kuvvetlerle de Eskişehir-Afyon arasındaki cephesine taarruz edilecekti. Sakarya Zaferi'nden sonra kurulan 1nci Ordu'nun (10 ncü Piyade + 4 ncü Süvari Tümeni) güneye doğru kaydırılmasına da başlandı. Kısa bir zamanda hazırlıklar tamamlanamadı, tamamlanması da mümkün değildi. Demiryolu tahrip edilmiş, harp bölgesi harabe haline gelmişti. Yeter derecede ulaştırma aracı da yoktu. Asıl önemli konu, ordu güneye doğru kaydırılırken, Yunanlılar durumu öğrendiler ve Türk asıl taarruz bölgesinin karşısına; Afyon-Uşak bölgesine, daha üstün bir kuvvet kaydırdılar. Böylece kuvvet üstünlüğü kaybedildi ve baskın faktörü de ortadan kalkmış oldu. Diğer yandan yağmurların ve soğukların başlaması da zorlukları artırdı.

Bu durum karşısında, Hükümet'in ve Meclis'in hemen taarruz edilmesi isteğine karşı, Batı Cephesi Komutanı ve Mustafa Kemal Paşa'nın cephede incelemeler yapması sonunda, taarruz hareketi ilkbahara bırakıldı. Bu karar çok isabetli idi.⁴⁹⁶

1922 Şubat ayında Ankara Hükümeti barış için görüşmeler yapılmasını

⁴⁹⁴ İhsan Güneş, "Büyük Taarruz Öncesi Diplomatik Hazırlıklar", **X.Milli Egemenlik Sempozyumu**, Afyonkarahisar, 1996, s.39-40.

⁴⁹⁵ Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.141-142.

⁴⁹⁶ İsmet Görgülü, **Büyük Taarruz**, Ankara, 1992, s.1-2.

gündeme getirdi. İtilaf Devletleri de 22 Mart'ta mütareke şartlarını bildirdiler.⁴⁹⁷

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, mütarekeye esas olmak üzere dört ay içinde Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilmesini istedi. 15 Nisan'da bu istek İtilaf Devletleri tarafından reddedildi. 15 Nisan'a kadar devam eden siyasi temaslardan da bir netice elde edilemedi. Barış taarruzunun Türk iç durumunu sarsmak gibi bir maksadı da vardı. 10 yıl süren harplerden dolayı millet çok yorgundu, memleketin büyük kısmı istilaya uğradı ve yandı. İç isyanlar da felaket getirdi. Sakarya'yı kazanmak içi millet, malını %40'ını verdi. Kesin zaferi kazanmak için de millet yeni vergiler karşısında kaldı.⁴⁹⁸ Fakat Türk milleti, varını yoğunu feda ederek zafere ulaşmak azmindeydi. Türkiye Büyük Millet Meclisi ilkbahar taarruzunu bekliyordu. Halbuki ordu kışın durduğu yerde bile iâşede zorluklar çekmişti. Dışardan beklenen silah, vasıta ve malzeme de tamamıyla gelmemişti. Yarım tedbirlerle bir maceraya atılmak istemeyen Başkomutan, taarruzu yaza bıraktı. Bu yüzden mecliste çok ağır tenkitlere uğradı. Bu tenkitlere sükunet, itidal ve büyük bir sabırla uygun şekilde cevaplandırırken, ordunun taarruza hazır olmadığını da gizlemeyi sağlıyordu.⁴⁹⁹

Yapılan hazırlıklar ise kısaca şöyle açıklanabilir:

1. Sakarya Muharebesi'nde 100.000 kişi olan insan mevcudu 200.000 kişiye çıkarıldı. Bu miktar Yunan ordusundan gene noksandı. Bu da ordunun 7 milyon nüfusa dayanmasından ileri geliyordu. Diğer cepheler ve geri hizmetlerle beraber 300.000 kişiden biraz fazla bir kuvvet silah altında bulunuyordu.

2. On aylık zaman içinde silah artışı da şöyle oldu: Sakarya'da 50.000 olan tüfek, 93.000'e; çoğu hafif olmak üzere 825 makineli tüfek 2864'e; 169 top da 323'e

⁴⁹⁷ **a.g.e.**,s.3.“Buna göre iki taraf muharebe hatları arasında 10 Km. tampon bölge bırakılacak, İtilâf Devletleri'nin temsilcilerinin nezareti altında üç ay durum muhafaza edilecek, bu müddet barış yapılıncaya kadar uzatılabilecekti. 26 Mart'ta yapılan barış teklifinin özeti ise şöyleydi; “Yunanlılar Anadolu'yu boşaltacak, Edirne, Kırklareli sancakları Yunanlılarda kalacak, ücretli Türk ordusunun Sevr Antlaşması'ndaki 50.000 kişilik miktarı 85.000 kişiye çıkarılacak.” Daha geniş bilgi için bkz. Belen, **a.g.e.**,s.391-395

⁴⁹⁸ Görgülü, **a.g.e.**,s.3.TBMM'nde, Büyük Taarruza ek gelir sağlamak amacıyla 19 tane yasa çıkarılmıştır. Bu yasaların büyük çoğunluğu ile mevcut vergi yasalarında gelir artırıcı değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca dört yeni vergi yasası da yürürlüğe konularak vergilerin kısa zamanda tahsili sağlanmıştır. Mevcut vergilerdeki gelir artırıcı değişiklikler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alptekin Müderrisoğlu, **Yoksulların Zaferi-Fotoğraflarla Kurtuluş Savaşı'nın Maddi ve Manevi Kaynakları**, Eskişehir, 1994,s.250-260.

⁴⁹⁹ Görgülü, **a.g.e.**,s.4.

çıkarıldı. Türk ateş gücünün bir zaafı da birliklerde her cinsten silahların bulunmasıydı. Tümenlerin silahlarını bir çeşit yapmak suretiyle bu mahzur bir dereceye kadar önlendi. Bütün bu gayretlere rağmen Yunan ordusu, 2575 makineli tüfek ve 95 top fazlasıyla silahça Türk Ordusu'na üstünlüğünü koruyordu. Burada bir nokta unutulmamalıdır. Yunanlılar dünyanın kaynaklarından serbestçe faydalandıkları halde, bu kaynaklar; evvela Rusya'dan sonra Fransa'dan yapılan mahdut yardımlar dışında; Türk ordusuna kapalıydı.

3. On aylık zaman içinde eğitime büyük önem verilerek, ordunun muhariplik niteliği yüksek bir dereceye çıkartıldı. Bu yönde son derecede sıkı ve aralıksız çalışıldı. Her seviyede, kurslar ve talimgâhlar açıldı. Bol tatbikat ve manevralar yapıldı.

4. Ordunun hareket kabiliyeti çok noksandı. Savunma muharebelerinde bile yiyecek ve cephane ihtiyacı yeteri kadar sağlanamıyordu. Yurdun bütün ulaştırma araçlarından faydalanılarak birlikler 100km.lik bir hareket kabiliyeti kazandılar. Motorlu araç yok denilecek bir halde olduğundan, hareket kabiliyeti at, öküz arabaları, mekkâre ve merkeplerle sağlandı⁵⁰⁰

Bu arada Batı Cephesi Komutanlığı, başlıca iki ordu halinde teşkilatlandırıldı. Bunlardan Nureddin Paşa'nın komuta ettiği Birinci Ordu, Akarçay'ın batısında, Yakup Şevki (Subaşı) Paşa'nın komutasındaki İkinci Ordu ise, Akarçay'ın kuzeyinde idi. Her iki ordunun küçük rütbedeki subaylara çok ihtiyacı vardı. Bu ihtiyaç, İstanbul'dan gelenlerle "Ankara talimgahından" yetişenler ve Birinci Dünya Savaşı'nda düştükleri esirlikten kurtularak şehir ve kasabalarına dönen tecrübeli yedek subaylarla giderilmeye çalışılıyordu. Ordunun er noksanı ise, 14/15 Eylül 1921 gece yarısından geçerli olmak üzere ilan edilen "Seferberlik" sonunda, o anda silah altında bulunanların "Bakayası" ve 1315, 1316, 1317(1899, 1900, 1901) doğumluların hemen askere alınması ile tamamlandı. Bunlar "Yozgat, Kastamonu, Bolu, Kayseri, Niğde, Kırşehir, Aksaray, Karaman, Kadınhanı mıntıklarında yedi piyade, bir süvari depo alayı ve bir topçu ve bir makineli tüfek depo kıt'ası"kurularak eğitim gördüler. Küçük manevralar

⁵⁰⁰ Görgülü, a.g.e. ,s.4-5.

ve uygulamalar yaptırılmak suretiyle de bir taarruz savaşı için hazırlanarak Batı Cephesi'ne gönderildiler.⁵⁰¹

Bundan başka Ankara'daki bütün birlikler, Jandarma'ya yardımcı olarak kullanılan bir kısım piyadelerle süvariler, kıyı koruma teşkilatından ve Adana bölgesindeki kuvvetlerden bazı birlikler, dairelerde ve öteki kuruluşlarda çalışanların azaltılması sonunda elde edilen askerler ve yeni teşkil olunan 16 ncı Tümen ile Kocaeli'ndeki 17 nci Tümen de Batı Cephesi emrine verildi. Bu suretle Batı Cephesi'nde ilk defa 200 bine yakın insan bir araya gelmiş oluyordu.⁵⁰²

Sonuç olarak denilebilir ki, memleketin bütün kaynaklarından azami derecede faydalandığı halde, 1922 yazında Batı Cephesi kuvvetleri insan, silah, malzeme ve vasıta bakımından Yunan ordusu seviyesine getirilemedi. 1922 yazında Türk ordusunun⁵⁰³ piyadeye mahsus cephane sayısı 22 milyon, topçu mermisi de 53.316'ya yükselmişti.⁵⁰⁴

Tablo 4.1: Büyük Taarruz Başlamadan Önce Orduların Genel Durumu⁵⁰⁵

	Türk	Yunan	Durumu
Piyade tümeni ⁵⁰⁶	18	12	+6
Süvari tümeni	5	1	+4
Bağımsız alay	-	6	-6
Subay	8.659	6.565	+2.094
Er	199.283	218.432	-19.149
Piyade tüfeği	100.352 ⁵⁰⁷	90.000	+10.352
Hafif makineli tüfek	2.025	3.130	-1.114
Ağır makineli tüfek	839	1.280	-441
Top	323	418	-95
Kılıç	5.282	1.280	+4.002
Kamyon	198	4.036	-3.838
Uçak	10	50	-40
Otomobil ve ambulans	33	1776	-1.743

⁵⁰¹ Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.142-143.

⁵⁰² **a.g.e.**, s.144-145.

⁵⁰³ Görgülü, **a.g.e.**, s.5.

⁵⁰⁴ Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.150.

⁵⁰⁵ **Aynı yer.**

⁵⁰⁶ Ortalama 8000 kişi olan Türk Tümenleri, 12.000 kişilik Yunan Tümenlerinin 2/3'ü oranındadırlar. Bkz. Görgülü, **a.g.e.**, s.10.

⁵⁰⁷ Piyade tüfeklerinin %15'i depolardadır. Bkz. **Aynı yer.**

1. Taarruz Planı

Haziran 1922’de Batı Cephesi Komutanı ile 1 nci Ordu Komutanı arasındaki (1921 yılı sonlarında başagösteren görüş ayrılığı) anlaşmazlık çok şiddetlenmiş, Ali İhsan Paşa görevinden alınmış, açıkta bulunan Merkez Ordusu Komutanı Nureddin Paşa 1 nci Ordu Komutanlığı’na getirilmişti. Yunan Ordusu Başkomutanı Papulas istifa etmiş, Hacı Anesti Başkomutan olmuştu. Mustafa Kemal Paşa “Büyük Taarruz” kararını vermiş,⁵⁰⁸ “İzmit, Adapazarı istikametinde bir seyahat vesilesiyle”, 16 Haziran 1922’de yola çıkarken, Yunanlılara taarruz etme kararını vermiş ve bu karardan yalnız Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak), Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) ve Milli Savunma Bakanı Kazım (Özalp) Paşaları haberdar etmiş bulunuyordu.⁵⁰⁹ Yola yola çıkmadan önce Fevzi Paşa ile görüşen ve Sarıköy istasyonuna kadar Kazım Paşa ile birlikte seyahat eden Mustafa Kemal Paşa, orada İsmet Paşa’nın da katılması ile bir toplantı yapmıştı. Bu toplantı sonundadır ki, paşalar taarruz hazırlıklarının acele tamamlanması hususunda bazı kararlara vardılar. Hareket ve taarruz planı ise çok önceden tespit edilmiş bulunuyordu.⁵¹⁰ Taarruzda ana fikir, Türk kuvvetlerinin büyük kısmını, “Düşman cephesinin bir cenahında ve mümkün olduğu kadar cenah-ı haricisinde toplayarak bir imha meydan muharebesi” yapmak olduğu için Genelkurmay Başkanlığı Türk kuvvetlerinin büyük kısmını, “Düşmanın Afyonkarahisar çevresinde bulunan sağ kanat grubu güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar hizasına kadar olan sahada” toplayacak şekilde bir plan hazırlamıştı.⁵¹¹ Bu plan, “Düşman ordusunu kaçırmak için değil, fakat tutup boğmak esasını ihtiva eden” bir plandı. Ve yine bu plana göre Türk kuvvetlerinin çarpacağı hat, “Düşmanın en hassas ve mühim yeri idi. Plan ve taarruz tarihi o kadar gizli tutuluyordu ki, cepheyi son defa teftiş etmek ve hazırlıkların tam olup olmadığını anlamak isteyen Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu teftişini bile saklamak lüzumunu duydu.⁵¹²

Mustafa Kemal Paşa, Konya’ya gelmiş olan General Townshend’in arzusu üzerine, kendisiyle görüşmek vesilesiyle Ankara’dan hareket ederek 23 Temmuz 1922 akşamı Batı Cephesi Karagahı’nın bulunduğu Akşehir’e gitti. Harekat hakkında Erkan-ı

⁵⁰⁸ Goloğlu, **a.g.e.**, C.IV, s.305.

⁵⁰⁹ **Nutuk**, C.II, s.665.

⁵¹⁰ Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.152.

⁵¹¹ **Nutuk**, C.II, s.671.

⁵¹² Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.153.

Harbiye-i Umumiye Reisi'nin huzuriyle görüşmeyi münasipgördü.⁵¹³ 24 Temmuz'da Konya'ya giden ve General Townshend'le görüşen Mustafa Kemal Paşa 27 Temmuz'da Akşehir'e döndü. 25 Temmuz'da Fevzi Paşa da Akşehir'e gelmişti. Bu suretle Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşalar, 27/28 Temmuz 1922 gecesinde bir toplantı yaptılar, taarruz işini konuştular ve "Tespit edilmiş olan plan mucibince taarruz etmek üzere 15 Ağustos'a kadar bütün hazırlıkların ikmaline çalışmayı kararlaştırdılar. Ertesi gün yani 28 Temmuz'da subaylar arasında bir futbol maçı tertiplendi ve bu maçı seyretmek bahanesiyle "Ordu Komutanları ile bazı kolordu komutanları Akşehir'e davet" edildiler. İşte 28/29 Temmuz gecesi, huzurunda toplanan bu komutanlarla Mustafa Kemal Paşa, "Umumi bir tarzda taarruz hakkında müdavele-i efkar" etti. Ertesi günü Mustafa Kemal Paşa, Fevzi ve İsmet Paşalarla birlikte, "Taarruzun tarz ve teferruatını tespit"ettikten ve 1 Ağustos'da Akşehir'e gelmiş olan Milli Savunma Bakanı Kazım (Özalp) Paşa ile de ilgili işler üzerinde görüşüp gerekli direktifleri verdikten sonra Ankara'ya dönmüş ve 4 Ağustos'ta taarruz kararını hükümete duyurmuştu.⁵¹⁴

2. Asıl Taarruz İçin Seçilen Bölgeler

Asıl taarruzun yapılabileceği başlıca üç bölge seçildi.

1.Birinci Bölge: Sakarya kuzey kolu ile Sivrihisar-Seyitgazi arasındaki bölgeden Eskişehir genel istikametinde taarruz (Porsuk çayı vadisini takiben kuzey bölgeden taarruz).

2. İkinci Bölge: Seyitgazi-Afyon arasındaki bölgeden taarruz (merkez bölgeden). Bu bölgeden taarruz iki istikamette olabilir. Birincisi Seyitgazi-Eskişehir istikametinde, ikincisi de Döğeri istikametinde, Afyon bölgesinde bulunanları kuşatacak şekilde.

3.Üçüncü Bölge: Afyon Bölgesi.⁵¹⁵

Planın ana fikri, kuvvetin bir kısmı ile Yunanı, Eskişehir-Afyon Cephesi'nde tutmak, kalan kuvvetin çoğu ile Afyon güneybatısından düşmanın güney yanına taarruz

⁵¹³ Nutuk, C.II,s.671-672.

⁵¹⁴ Tansel, a.g.e.,C.IV,s.154.

⁵¹⁵ Görgülü, a.g.e. ,s.11-12.

ederek, onu İzmir ulaştırma hatlarından ayırmak suretiyle kuzeye doğru atmaktı. Bu ana fikre göre; Taarruz planının ana hatlarını özetlemek faydalı olacaktır.

- Her seviyede hedef, Yunan kuvvetlerinin imhasıdır.
- Sıklet merkezi Afyon güney ve güneybatısında bulunacak, bu bölgeden asıl taarruz grubu olarak 1 inci Ordu taarruz edecek, 1 inci Ordu, 2 inci ve 4 üncü Kolordularla takviye edilecek.
- Yunan mevzileri Kalecik Sivrisi ile Tınaz tepe arasından yarılacak ve yarmayı müteakip kuzey istikametinde taarruza devam edilecek.
- 5 nci Süvari Kolordusu batı kanada yanaşacak, Yunanlıların boş bıraktığı Ahır Dağı'nı aşarak Yunan ordusunun ikmal ve irtibat yollarını kesecek, Yunan mevzilerinin gerisine taarruz edecek, derinlikteki Yunan ihtiyatları ile muharebe edecek ve bunların cepheye müdahalesini önleyecek.
- 2 nci Ordu; tali taarruz grubunu teşkil edecek, bu ordunun vazifesi, Yunan ordusunun 2 nci ve 3 üncü Kolorduları ile demiryolu kuzeyindeki iki tümeni taarruzla tespit edecek, Yunan kuvvetlerinin Afyon-Eskişehir arasındaki irtibatını kesecek, ayrıca Yunan doğuya doğru taarruz ederse, birbiri gerisindeki mevzilerde zaman kazanacak.
- Denizli ve Sarayköy bölgesinde bulunan süvari ve piyadeden mürekkep grup, başlangıçta bu bölgedeki Yunan kuvvetlerini tespit edecek ve aldatacak ve bilahare Eşme istikametinde taarruz edecek.
- Kocaeli grubu da bölgesindeki kuvvetleri tespit edecek ve Yunanlıların Marmara deniz irtibatını tehdit edecek.⁵¹⁶

⁵¹⁶ a.g.e. ,s.17.

B. BÜYÜK TAARRUZUN BAŞLAMASI

1. MUHAREBELER

1.1. AFYON MUHAREBESİ

Mustafa Kemal Paşa, 17/18 Ağustos gecesi Ankara'dan ayrılarak otomobille Tuzçölü üzerinden Konya'ya gitti. Onun Ankara'dan ayrıldığını birkaç kişiden başka bilen yoktu. Onlar da işi çok gizli tutmuşlar, 21 Ağustos 1922'de Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Çankaya'da bir çay partisi tertiplediğini yazan gazeteler ve ajanslarla her yana duyurmuşlardı. Halbuki Mustafa Kemal Paşa, bu tarihten bir gün önce Akşehir'de, Batı Cephesi Karargahı'nda idi. Çünkü Konya'ya varır varmaz postahaneyi kontral altına aldırان ve kendisinin Konya'da bulunduğunun hiçbir tarafa bildirilmemesini sağlayan Mustafa Kemal Paşa, o gün yani 20 Ağustos 1922'de öğleden sonra saat dörtte, Batı Cephesi Karargahında bulundu ve aynı gün Batı Cephesi Komutanına, “26 Ağustos 1922 sabahı düşmana taarruz” edilmesini emretti.⁵¹⁷

Başkomutanlık, Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi Komutanlığı karargahları 24 Ağustos'ta, I nci Ordu Karargahı'nın bulunduğu Şuhut Kasabası'na, ertesı gün de Kocatepe'nin “Cenub-i garbisinde çadırılı ordugaha” naklonulmuştu. 25 Ağustos akşamından itibaren Anadolu'nun dışarı ile bütün muhaberesi kesilmiş,

⁵¹⁷ “ 20/21 Ağustos gecesi Batı Cephesi Karargahı'nda Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak), Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü), Birinci Ordu Komutanı Nureddin ve İkinci Ordu Komutanı Yakup Şevki (Subaşı) Paşalarla bir toplantı yapan Mustafa Kemal Paşa, harita üzerinde taarruz hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra, “Cephe Kumandanına o gün vermiş olduğu emri tekrar etti.” Bkz. Tansel, **a.g.e.**,C.IV,s.158-159.

aynı gün I nci Ordu Komutanlığı tarafından, 26 Ağustos 1922 sabahı taarruza geçileceği bütün birliklere bildirilmişti.⁵¹⁸

26 Ağustos 1922’de gün henüz ağarmamışken Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, I nci Ordu Komutanı Nureddin Paşa Kocatepe’deki gözetleme yerinde idiler. Saat 04.30’da başlaması gereken topçu ateşi sis yüzünden yarım saat gecikerek saat 05.00’te bütün cephede birden başladı.⁵¹⁹

⁵¹⁸ 25 Ağustos 1922’de I nci Ordu Komutanı’nın 3 ncü Süvari Tümeni ve Menderes Mıntıkası Komutanlığı’na, Batı Cephesi Ordularının 26 Ağustos 1922’de şafakla birlikte düşmana taarruza başlayacağını bildiren 23 numaralı ordu emri şöyleydi: “1- Düşmanın genel durumunda bu güne kadar mühim bir değişiklik haber alınamamıştır. Bu gün 25.8.38(25.8.1922) saat 08.00 de Döğer mıntıkasında yapılan tayyare keşfinde de düşmanın bu mıntıkada bulunan ihtiyat grubunun vaziyetinde bir değişiklik görülmemiştir.
2- Batı Cephesi orduları bi-avn-i taala (Allah’ın yardımıyla) yarın 26 Ağustos 1922 saat 05.00’te düşmana taarruz edecektir.
3- Birinci Ordu Afyon güney mıntıkasında Akarçay ile Ahır Dağı batısında Hacettepe’ye kadar olan mıntıkada bulunan düşmanı imha edecek surette taarruz edecektir. 6 ncı Fırka Hacettepe’den Gömez Boğazı’na kadar olan mıntıkadaki düşman kuvvetlerini mahallerinde tespit ve ordunun sol kanadını himaye edecektir.
4- 3 ncü Süvari Fırkası emrindeki bir piyade taburu ile Ortaköy ile Güney arasındaki Menderes kısmından kuzeye geçerek süratle Göbek-Uşak istikameti umumiyyesinden hareketle demiryolu hattını kesecek ve tahrip edecek ve Uşak havalisinde bulunan düşman süvari fırkası ve sair düşman birliklerinin doğuya hareketine mani olmaya çalışacaktır. Düşman mıntıkası dahilinde Akıncılar vasıtasıyla telgraf, telefon hatlarını tahrip ettirecek ve menzil müessesatına yaptıracağı baskınlarla düşmanın geri hizmetlerini bozacaktır. Fırkanın piyade taburunun hareketine bağlanmayarak ve cephede düşman karakollarıyla meşgul olmayarak en kısa bir zamanda demiryolu hattına varması istenmektedir. Fırka ordu ile Çal telgraf merkezi ve telgraf hattında bozukluk olursa Kafık istasyon telgrafı vasıtasıyla irtibatını muhafaza edecek ve bunun için gerekli önlemleri alacaktır. Çal’daki Ahz-ı Asker Reisi (Askerlik Şubesi Başkanı) her vasıtaya müracaat ederek fırkanın ordu ile irtibatını teminden mesuldür. Emrin bu kısmı firkaca Askerlik Şubesi Başkanı’na tebliğ edilecektir.
5- Menderes mıntıkası “59 ncü Alay’dan Çivril Cephesi’nde bulunan birlikleri ile Dinar istikametini örtecek ve temin edecek bütün Menderes boyundaki düşman birliklerini yerlerinde tespit için muhtelif mahallerde Menderes kuzeyindeki düşman karakollarına baskınlar yapacak ve Aydın demiryolu hattını ve telgraf ve telefon hatlarını muhtelif mahallerden tahribine gayret edecektir. Akıncılar vasıtasıyla düşman gerilerinde daimi faaliyette bulunması pek mühim ve gereklidir. 59 ncü Alay raporlarını aynı zamanda Dinar, Sandıklı hattı ile orduya vermelidir...”(ATBD. Y.43,S.97,Ankara,1994, Belge No. 2591,s.33-34). Ayrıca bkz. Kroki-19.

⁵¹⁹ **Nutuk**, C.II,s.674.Ayrıca bkz. Kroki-20

Bir İngiliz Kurmayı'nın "Eğer Türkler bu mevzii dört beş ayda düşürebilirlerse, bir günde düşürdüklerini iddia edebilirler dediği Afyon'daki Yunan mevzileri Mustafa Kemal'in ifadesiyle "*Türklere, burayı ıskat için üç-dört ay değil, bir gün de değil, yalnız bir saat kafi gelmiştir.*"⁵²⁰

Düşman neye uğradığını şaşırmişti. Çünkü Türk'ün taarruzu hiç beklemediği bir zamanda ve hiç beklemediği bir yerden başlamıştı.⁵²¹

İşte türk topçusunun, "Bütün dünya topçuları için örnek" olabilecek ustalıklı bu noktaları (Kaleciksisivrisi-Erkmen Tepesi-Tınaztepe-Belentepe) dövmeye başladığı saatlerde Mustafa Kemal Paşa ile Fevzi Paşa, taarruzun başladığını ilgililere bildirdiler.

Topçu ateşinin başlamasından iki saat sonra İnci Süvari Tümeni Çayhisar'ı işgal etmişti.⁵²² 23 ncü Tümen ilerlerken, doğuda Kaleciksisivrisi düşmüş, 23 ncü Tümen batısındaki 15 nci Tümen de saat 06.55'te Tınaztepe'nin ilk mevzilerini ele geçirmişti. 15 nci Tümen'in batısında Afyon- Sandıklı yolunun iki tarafından Kırcaaslan Tepesi'ne taarruz eden 14 ncü Tümen de tepenin, bir kısmını ele geçirmişti. En doğuda Afyon istikametinde taarruz eden 8 nci Tümen'den düşman mevziine girmek beklenmiyordu. En batıda Çiğiltepe'ye taarruz eden 57 nci Tümen de kati netice yerinde değildi. Bu bakımdan kati netice yerinde ve yarma bölgesindeki 23 ncü Tümen'in gecikmesi cepheyi yarmayı engelleyebilirdi. Kocatepe'den bütün tümenlerin hareketlerini kontrol eden Başkomutan, telefonla tümen komutanına hareketini çabuklaştırarak bir an evvel Belentepe'yi ele geçirmesini ihtar etti.⁵²³ Geç hareket eden 23 ncü Tümen'in birlikleri, büyük bir süratle ilerlediler. Yapılan hücum sonucunda saat 09.00'da Belentepe ele geçirildi.

⁵²⁰ Şişman, *a.g.m.*,s.60. "O Kurmay'ın bu mevzilerin iki saatte düştüğünü duyduğu vakit nasıl bir davranış içine girdiğini bilemiyoruz, fakat şaşkın bir hale geldiğini ve bu işin nasıl mümkün olabildiğini düşündüğünü tahmin ediyoruz. Şaşkınlığını gidermek için bu kurmay, Mustafa Kemal Paşa'nın aşağıdaki cümlelerini okumalıdır. Mustafa Kemal Paşa diyor ki; "Saat altı'da Tınaztepe'ye hücum vaziyetinde, hücum mesafesine yaklaşmış bulunan piyadelerimiz önündeki tel örgüleri kesmeye ve bertaraf etmeye lüzum görmeyerek; ayağını kaldırdı ve tel örgüsünden bacağını aşırarak atladı ve orada bulunan Yunan neferlerini süngüleriyle tamamen tepeledikten sonra, Tınaztepe'yi işgal etti ve ben bu manzarayı seyredirken, bir süale bir cevap vermeyi hatırladım. Bu tel örgüsünü nasıl geçebilirsiniz? diyorlardı. Oradakilere dedim ki; İşte böyle ayağını kaldırır ve geçerler."(Tansel, *a.g.e.*,C.IV,s.162).

⁵²¹ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s.287.

⁵²² Tansel, *a.g.e.*,C.IV,s.161.

⁵²³ Görgülü, *a.g.e.* ,s.21-22.

Öğlene doğru 4 ncü Kolordu'nun Erkmen Tepe'de düşman ikinci hattına yaptığı taarruz durduruldu. Tınaztepe'yi alan 15 nci Tümen düşmanın karşı taarruzuna uğrayarak çekilmeye başladı. 14ncü Tümen de Kırcaaslan tepede aldığı mevzii bırakmaya mecbur oldu. Yunan'ın kuzeyden getirilen yeni tümeni karşı taarruza geçmişti.⁵²⁴

Bununla beraber 26 Ağustos'ta alınan sonuçlar çok umut verici idi. Çünkü düşmanın, uzun zamandan beri tahkim ettiği bir hat üzerinde bulunan Kaleciksisvrisi, Belentepe ve Tınaztepe gibi üç önemli yer ele geçirilmişti. Fakat henüz cephe yarılanamamıştı. Bununla beraber, gece gelen haberlerden, Yunanlıların geri çekilmeye başladıkları ve sabaha karşı da, terk ettikleri mevzilerinin Türk askerleri tarafından işgal edildiği öğrenildi.⁵²⁵

27 Ağustos 1922'de, 4ncü Kolordu, cepheyi 12 nci Tümen'le takviye ederek, şiddetli bir topçu ateşinden sonra, sabahleyin hücumla başladı. Kolordu Komutanı Kurmay Albay Kemalettin Sami, hareketleri yakından idare ediyordu. 4 ncü Kolordu birlikleri saat 07.00'de düşman mevziine girdi. Saat 08.00'de Erkmen tepeleri (1310 rakımlı tepeler) alındı.⁵²⁶ Erkmen tepeleri üç Yunan alayı tarafından savunuluyordu. Erkmen tepe düştükten sonra da Yunan kuvvetleri gerideki arızalı ve sarp arazide çekilme emri alınmaya kadar direndiler. Saat 17.00'de Tezekliya ile bölgesi düşürüldü ve Afyon şehri gözüktü. Bu muharebede Yunanlılar ölü ve yaralı olmak üzere 3000 kişi kaybetti. 700 mevcutlu bir tabur, 500 zayıyat verdi. Kolordunun en doğusunda taarruz eden 8 nci Tümen ise sabah saat 04.00'te, süngü hücumu ile Kurtkayası Tepesi'ni almıştı. Böylece kolordunun karşısında bulunan Yunan kuvvetlerinin direnebileceği arazi tamamen alınmış oldu.

3 ncü Tümen de 26 Ağustos akşamı 15nci Tümen'in gerisine yanaştırılmıştı. 23 ncü Tümen'in bir müfrezesi de 15 nci Tümen'in karşısındaki düşmanın gerisine taarruz ediyordu. 1 nci Kolordu Komutanı Albay İzzettin başta olmak üzere, sabahın erken saatlerinde 15 nci ve 3 ncü Tümenlerin cepheden, 23 ncü Tümen Komutanı Yarbay Ömer Halis'in bizzat idare ettiği müfrezenin de düşman gerisine yaptığı

⁵²⁴ Aynı yer.

⁵²⁵ Tansel, a.g.e., C.IV, s.162-163.

⁵²⁶ Görgülü, a.g.e., s.24.

taarruzlar neticesinde, saat 12.00’de sekiz tabur kadar olduğu tahmin edilen Yunan, Sincanlı ovasına atıldı. Belentepe’deki 23 ncü Tümen büyük kısmı da Türkmentepe’deki bir mukavemeti kırdıktan sonra Sincanlı ovasındaki Sinirköy’e kadar Yunan’ı takip etti. Böylece ovaya inen ilk tümen oldu. Ateş altında bulunan bu köyün insanları dağa gizlenmişti. Kadınlar ve çocuklar Türk askerini büyük coşku ve sevinçle karşıladılar. Askerlerin ellerini öptüler. Esaretten kurtulmanın ve kendi ordusuna kavuşmanın sevinç tezahürleri tasviri güç ulvi bir manzara yarattı.⁵²⁷

23 ncü Tümen Komutanı, Sinirköy Tepesi’nden Kolordu Komutanlığı’na şu raporu gönderdi: “Saat 14.00’te Sinirköy’deyim. Gazi Başkomutanımızı cephede göremediğinden bahseden gururlu Hacı Anesti’nin, Sincanlı Ovası’nı dolduran perişan birliklerinin kaçışını seyrediyorum. Hangarlar alev içinde. Bir uçak, Yunan Yunan ordusunun kırık durumunun sembolü gibi kanatları kopuk yatıyor. Düşman çekilmekte. Yunanlıların bir yıldan beri tahkim ettikleri kuvvetli mevzileri en çabuk bir surette zabt etmek başarısını bize kazandıran Allah’a şükürler eder, şehitlerimizi fatihalarla anarım.” Çok uygunsuz bir arazi üzerinde taarruz zorunda kalan 57 nci Tümen birliklerinin⁵²⁸ 14 ncü Tümen’in topçu desteğiyle Çiğiltepe’yi almak için tekrar taarruz edildi. Yunan direnmesi karşısında topçu desteği yetersiz kaldı. Tepe düşürülemedi.⁵²⁹ Çiğiltepe’yi almaya memur edilen 57 nci Tümen Komutanı Albay Reşat, hedefe zamanında ulaşamamıştı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, kendisine telefonla ulaşp, neden böyle olduğunu sorduğu zaman, yarım saate kadar hedefe varılacağını bildirmiş, fakat bu süre içinde de başarılı olamadığı için intihar etmişti. Mustafa Kemal Paşa, İkinci kez telefon ettiğinde, kendisine onun veda mektubunu okudular. Albay Reşat Bey, mektubunda; “Yarım saat içinde size o yeri almak için söz verdiğim halde sözümü yerine getirememiş olduğumdan dolayı yaşayamam” diyordu. Fakat Albay Reşat son nefesini verirken askerleri Çiğiltepe’yi almış bulunuyorlardı.⁵³⁰

O gün 1 nci Ordu Komutanı kendi birliklerinin saat 20.30’da Afyon’u ele geçirdiklerini Batı Cephesi Komutanlığı’na bir telgrafla bildirmişti. Aynı gün Türk

⁵²⁷ Aynı yer.

⁵²⁸ Goloğlu, a.g.e., C.IV, s.311.

⁵²⁹ Görgülü, a.g.e., s.25.

⁵³⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C.II, İstanbul, 1967, s.576.

süvarileri Afyon-İzmir demiryolunu kesmiş ve düşman kuvvetlerinin arkasına düşmüştü.⁵³¹

Afyonlular sevinç içindedirler. Ağlayanlar, hıçkıranlar, askerlerinin boyunlarına sarılanlar pek çoktur. İhtiyar kadınların askerlere su vermek için gösterdikleri heyecan ile kazanlarını etli pilav ile doldurarak yolun kenarına sıralanan ve ikramda bulunmak isteyenlerin hali muhteşem bir manzara arz etmiştir. Toz toprak ve ter içinde şehre giren askerler bir yandan halkın sevgi gösterilerine katılırken, bir yandan da Yunanlılar tarafından ateşe verilmiş binaları söndürmeye çalışmışlardır. Artık karargah da Afyon'a taşınmış ve hareket ile ilgili emirler Belediye binasından verilmeye başlanmıştır.⁵³²

Türk ordusu, Eskişehir bölgesi hariç, Yunanlıların bütün asıl mevzilerini ele geçirmişti. Şimdi önemli olan Türk ordusunun hangi istikamette takip yapacağıydı. 1nci Ordu komutanı öğleden sonra takip emrini vermiş ve birlikleri kuzey istikametinde ilerliyordu. Böylece Yunanlılar İzmir demiryolundan uzaklaştırılmış ve İlbulak Dağı'nda savunması önlenmiş olacaktı. 2nci Ordu komutanı ise Yunanlıların çekildiğine inanmıyordu. Bu nedenle ordusunu ihtiyatlı hareket ettirmek istiyordu. Ayrıca temas hattının durumu Eskişehir bölgesindeki Yunan 3 ncü Kolordusu'na, 2 nci Ordu'nun her an gerisine düşebilme imkanı vermekteydi. Ordu takip için batıya ilerlediği takdirde bu tehlike daha da artacaktı.

Batı Cephesi komutanı ise Yunanlıların 1 nci Ordu komutanının düşündüğü gibi kuzeye değil, batıya çekileceklerini değerlendiriyordu. Gece Afyon'a gelen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa da, İsmet Paşa'nın değerlendirmesine katılınca, gece yarısı 00.30'da, Cephe Komutanlığı'ndan ordulara özetle şöyle emir verildi:

“Yunan kuvvetlerinin İlbulak Dağı ve uzanımı hattında tutacağı değerlendirilen mevzii her iki yandan kuşatmak, imha etmek, böylece batıya ve kuzeye çekilmesini önlemek maksadıyla; 2nci Ordu, Döğer-Muratlar-Belce istikametinde; 1nci Ordu Bakırcıktepe-Dumlupınar-Ahatköy istikametinde takip yapacak.”

⁵³¹ Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.164. Ayrıca bkz. Kroki-21.

⁵³² Şişman, **a.g.m.**, s.61.

Birinci Ordu komutanı, daha önce kuzeye yönelik verdiği takip emrini gece saat 02.45'te değiştirdi. Cephesi kuzey olan 8 tümenin bu emirle tam sola dönerek batıya yönelmesi gerekiyordu. Birliklerin dağınıklığı ve yaya olması, mesafelerin uzaklığı, muhabere irtibatlarının atlı habercilerle yürütüldüğü düşünüldüğünde, bu değişikliğin ne kadar zor şartlarda gerçekleştirileceği anlaşılabılır.⁵³³

Batı Cephesi'nin direktifine göre 2 nci Ordu, kuvvetlerini Kütahya yolunu kesmek üzere batı ve güneybatı istikametinde ilerletti.⁵³⁴ 28 Ağustos sabahı düşman artçıları henüz bu ordunun karşısında idiler. 2 nci Ordu düşmanın çekilmediğini zannederek ihtiyatlı hareket ettiği için, bu ordunun düşmanla teması kesildi. Birlikler ortalama 18 km. kadar ilerleyebildiler. 2 nci Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa; son

⁵³³ Görgülü, **a.g.e.**, s.28-29.

⁵³⁴ 2 nci Ordu Komutanı'nın 2nci Ordu'nun vazifesinin düşmanı aralıksız takip ederek Eskişehir ve Kütahya istikametlerinde geri çekilmesini engellemek olduğunu bildiren 13 numaralı ordu emri şudur:

“1- Düşman Afyonkarahisar grubundaki bütün birlikleri mağluben geri çekilmektedir. Kıtaatımızı takip ediyorlar. Düşmanın İzmir'e olan ulaşımı kesilmiştir. Düşman ordusunun yeniden hangi hatta muharebeyi kabul edeceği henüz malum olmamakla beraber düşmanın Teperoğlangediği-Belcemeşe-Resulbaba tepesi-Oğlanmezarı-Bakırcık-Çalışlar-Dumlupınar-Toklusivrisi hattında yeni bir mukavemete karar vermesi muhtemeldir. 1 nci Ordu 2 nci Kolordusu ile Tatarçeşme-Resulbaba hattına karşı tamamıyla kuzey ve güneyde 4 ncü Kolordusu'yla Kaşhezar-Beskilise hattına karşı Ayvanlı ve Akçasöğüt mıntıkasında 1 nci Kolordusu'yla düşmanın kuzey ve batıda bulunan cephesine sevk olunmak üzere “Düzağaç-Tazılar” mıntıkasında toplanacaktır. Süvari Kolordusu Altıntaş istikameti umumiyesinde olarak ilerliyor düşmanın arkasında muharebeyi yakında tesir edecek ve düşmanın hatt-ı ricatini mütemadiyen kat'eyleyecektir. 6 ncü Kolordu bu gece düşmanın Afyon doğu grubunun bütün mevazını işgal etti. 61 nci Fırka Ayaz'ın Karakaya hattına ilerlemektedir. Mürettep süvarisi fırkası bütün kuvvetiyle Döğer-Kunduzlu hattına karşı yürümektedir. 41 nci Fırka bu gün saat 04.00 evvelden itibaren Bardakçısıyu batısındaki Aydansırtları Alaçam hattındaki düşman kuvvetlerine taarruz edecektir.

2- Düşman aralıksız takib olunacak ve muharebeye zorlanacaktır. Maksat Yunan ordusunu Anadolu dahilinde imha etmekten 2 nci Ordu vazifesi düşmanın Eskişehir ve Kütahya istikametlerinde ricatini men etmektir.

3- 6 ncü Kolordu Susuz-Hasanköy hattına süratle aralıksız yürüyecektir. 61nci Fırka Muratlar güneyindeki Çakırtepe'si istikametinde süratle ilerleyecektir. 3 ncü Kolordu Karargahı ve kıtaat-ı merbutesi (bağlı birlikleri) ve 1 nci Fırka 28 Ağustos 1922 tarih ve saat 03.45 evvel işaretli emirde bildirilen yol ve istikamette yürüyüşüne devam edecektir. 21 nci Fırka karşısındaki düşmanı karşı bir netice elde edilmesine (netice istihsaline) çalışacaktır. Süvari Fırkası Döğer üzerindeki Altıntaş istikametine ilerleyerek 5 nci Süvari Kolordusu'na iltihak edecek (katılacak) ve Döğer yolunu tahrip edecektir.

4- Takibin ve ileri yürüyüşün devamı müddetince fırkalar meh-me imkan (yeterince) toplu bulunmaya çalışacaklar ve seyyar sebikbar pişdarlar (harekete elverişli öncüler) otomatik vesaire ile takviye edilmiş süvarilerle daha süratle ileri atılarak düşmanın arkasını bırakmayacaklardır.

5- 41 nci Fırka Aziziye ve Balıca üzerlerinden geçen iki hatla, 3 ncü Kolordu Balıca santrali vasıtasıyla, 6 ncü Kolordu kendi karargahından biri Bolvadin'e doğru diğeri ordu harb kademesine mümted (uzatılmış) iki hatla, 61 nci Fırka karargahından doğruca ordu harp karargahına mümted bir hatla irtibatı tesis ve idame (devam) edeceklerdir. 3 ncü Kolordu, 6 ncü Kolordu ve 61 nci Fırka ve 41 nci ayrıca olarak helyostalarla (pırıldaklarla) dahi irtibatı muhafazaya çalışacaklardır. Telsizle de bu vazifinin ifasına da çalışılmalıdır.” (ATBD. Y.43,S.97,Ankara,1994, Belge No. 2604,s.73-74).

derece ihtiyatlı hareket etmekte idi. 2 nci Ordu birlikleri 10-15 km. daha ilerleyebilseydi, Yunan kuvvetleri bu günden kuşatılma tehlikesi karşısında kalabilirdiler. Ordunun Mürettep Süvari Tümeni bugün Döğer'i alarak Altıntaş istikametinde ilerledi ve Kütahya-Afyon yolunu tutarak ordunun kuzey yan emniyetini sağlamak üzere kuzeye yöneldi ve geceyi Hacıbeyli'de geçirdi. 6 ncı Kolordu ve 61nci Tümen, İhsaniye-Gazlıgöl hattına kadar ilerlediler.⁵³⁵

4 ncü Kolordu, ilk takip emri gereğince, sabah erken saatte, Afyon hemen batısı bölgesinden Altıntaş istikametinde ilerlemesine devam etti. Tümenlerin hareketinden yaklaşık 1,5 saat sonra Ordu Komutanlığı'ndan, takip istikametini değiştiren emir alındı. Kolordu komutanı saat 07.20'de verdiği emirle, birliklerini batıya çevirdi. Ancak bu emrin de tümenlere ulaşması zaman aldı. 5 nci Kafkas Tümeni bu zaman içinde Çakırsaz'dan İnaz'a (8 km.); 11 nci Tümen Boyalı'dan Köprülü'ye (8 km.) kadar ilerlemişti. Yeni emirle kolordu, akşama kadar Yıldırım Kemal-Başkimse-Akçaşar bölgesine (25-30 km.) yani yürüyüş hedefine ulaştı. Tümenler bir günde yaklaşık 40 km. ilerlemiş oldular. Birliklerin 14 Ağustos'tan beri devamlı intikal halinde oldukları ve üç gündür muharebe ettikleri düşünüldüğünde, bu taarruz hızının büyüklüğü anlaşılabilir.⁵³⁶

1 nci Ordu, "Düşmanı sol cenahla kavrayarak İzmir'e gitmekten men etmek üzere, 28 Ağustos'ta tekrar geçti. Balmahmut kuzeyinde ve Balmahmut istasyonunda Yunanlıların birer tümenini yakalayarak yendi."⁵³⁷

29 Ağustos 1922'de Başkomutanlık, Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi Komutanlığı karargahları Afyon'da, 1 nci Ordu Komutanlığı karargahı da Balmahmut'ta idi. Yunan ordusunun büyük kısmı kuzey, doğu, güney ve güneybatı yönlerinde kuşatılmıştı.⁵³⁸

⁵³⁵ Görgülü, a.g.e., s.30.

⁵³⁶ Aynı yer. Ayrıca bkz. Kroki-22.

⁵³⁷ Tansel, a.g.e., C.IV, s.165.

⁵³⁸ Goloğlu, a.g.e., C.IV, s.312.

1 nci Ordu birlikleri “Olucak, Hamurköy, Çalköyü, Aslıhanlar üzerinden Dumlupınar’a gitmek isteyen beş düşman” tümenine güneyden taarruz etti ve Dumlupınar yolunu tıkadı.⁵³⁹

Batı Cephesi komutanı, 2 nci Ordu birlikleri (4 piyade tümeni) ve Süvari Kolordusu ile kuzeyden; 1nci Ordu’nun 4 üncü Kolordusu ile de güneyden Trikopis grubunu kuşatmak ve 1nci Kolordu ile de Dumlupınar mevziine taarruz etmek için gerekli emri verdi. 2 nci Kolordu da ihtiyat olarak Dumlupınar istikametinde yürüyecekti. 2 nci Ordu birlikleri 30 km. yürüyerek Altıntaş ve güneyine vardıkları halde, düşmanla temas tesis edemediler.⁵⁴⁰

Eskişehir bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin gerilerini kesmek maksadı ile 28 Ağustos’ta harekete başlayan 3 ncü Kolordu’nun 1nci Tümen’i bugün Döğler’e ulaştı ve geceyi Döğler’de geçirdi.

2 nci Ordu’nun Mürettep Süvari Tümeni ise öğleye doğru Genişler-Kurtköy bölgesine geldi. Ordudan verilen bir emirle, Meclis Muhafız Taburu’nu da emrine alarak Kütahya’yı kurtarması ve İnönü bölgesine yetişmesi istendi. Tümen, geceyi Altıntaş kuzeyinde geçirdi.

Altıntaş bölgesinde bulunan Süvari Kolordusu da çok yorgundu. Ancak bir tümeni düşmanla temas halinde idi. Bununla beraber Yunan kuvvetlerinin kuzeybatıya çekilmesine mani olacak şekilde tertiplenmişti.⁵⁴¹

1.2. 30 Ağustos 1922 Başkomutan Meydan Muharebesi

30 Ağustos’ta Yunanlıların beş tümeni ne Dumlupınar’a ne de Kütahya’ya doğru gidebilecek durumda idi. Onlar için tek kurtuluş yolu, “Murat Dağı şimalindeki Kızıлтаş Deresi” idi. Fakat bu derenin aktığı vadide patikalardan başka yol aktı, bu sebeple de hareket etme güçlüğü vardı. Ayrıca, Türk Süvari Kolordusu da bu bölgede bulunuyordu. Onun için düşmanın beş tümeni tamamen sarsılmış durumda idi. İşte

⁵³⁹ Tansel, **a.g.e.**,C.IV,s.165-166.29 Ağustos 1922’de 1 nci Ordu Komutanı Nureddin Paşa’nın düşmanın Dumlupınar’a yerleşmesine meydan verilmemesi hakkındaki 27 numaralı ordu emri için bkz. **ATBD**.Y.43,S.97,Ankara,1994, Belge No. 2607,s.82-83. Ayrıca bkz. Kroki-23.

⁵⁴⁰ Görgülü, **a.g.e.** ,s.33.

⁵⁴¹ **a.g.e.** ,s.34.

“Ağustos’un otuzuncu günü bu kuşatma hareketini kesin bir sonuç ile tamamlamış olmak için, savaşları yakından seyr ve idare etmek üzere, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa,” “İkinci Ordu cihetine ve süvari kolordusu nezdine” Mustafa Kemal Paşa da Birinci Ordu Karargahı’na gitti ve ilgililere gerekli direktifleri verdikten sonra daha ileride, Çalköyü yakınında bir yerde karargah kurdu.⁵⁴²

Batı Cephesi Komutanı’nın, saat 6’da, ordulara gönderdiği emirde şöyle deniyordu: “Orduların görevi; Aslıhanlar Meydan Savaşı’nın bütün kuvvetleriyle ve hızla sonuçlandırılması, Dumlupınar’ın çabucak düşürülerek düşman çekilme yollarının tamamen kesilmesi ve İzmir doğrultusunda kovalamanın aralıksız sürdürülerek kurtulmuş olması umulan dağınık düşman kollarının da savaşa ve teslim zorlanmasıdır.”⁵⁴³

Dumlupınar yolu kesildikten sonra, Trikopis grubu Murat Dağı kuzeyinden Gediz istikametinde çekilebilirdi. Bu nedenle 29 Ağustos akşamı Süvari Kolordusu bu istikameti kapatmak üzere harekete geçirildi. Altıntaş ve güneyinden gelen 2 nci Ordu’yu güneye doğru yürüterek, Trikopis kuvvetlerinin kuzeyine taarruz; dört tümenli olan 4 ncü Kolordu’ya da, güneyden ve batıdan kuşatmak vazifesi verildi. Dumlupınar kuzeyinde bulunan 23 ncü Tümen de, bu kolordunun emrine verildi. Bu suretle birlikleri beş tümene çıktı. 2 nci Ordu’nun emrinde iki tümenli 6 nci Kolordu ile 61 nci Tümen bulunuyordu. Bu duruma göre General Trikopis’in beş tümenine karşılık sekiz piyade ve üç süvari tümeni kullanılacaktı.⁵⁴⁴

Bir gün önce Yunanlıların boşalttığı Dumlupınar mevziine giren 1nci Kolordu, 30 Ağustos sabahından itibaren Franko grubunun Murat Dağı ile Kaplangı Dağı arasındaki mevziine taarruz etmek üzere batıya doğru harekete geçti. Albay Ali Hikmet komutasındaki iki tümenli 2 nci Kolordu da ihtiyatta idi.

Tertipler çok yerinde olmakla beraber, Trikopis’i kuşatacak kuvvetler 15-20 km. uzakta idiler. Trikopis’in karşısında 23 ncü Tümen ile doğuda 3 ncü Tümen vardı. Yeni kuvvetler gelinceye kadar düşmanı tutmak vazifesi bu tümenlere düşüyordu. Gün

⁵⁴² Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.166.

⁵⁴³ Goloğlu, **a.g.e.**, C.IV, s.312. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa’nın 1 nci Ordu Komutanı’na Aslıhanlar Meydan Muharebesi’nin, durup dinlenmeden muharebe ederek hızla sonuçlandırılacağını bildiren emri için bkz. **ATBD**.Y.43, S.97, Ankara, 1994, Belge No. 2610, s.93.

⁵⁴⁴ Görgülü, **a.g.e.**, s.37.

ağarırken Yunanlıların bir kısmıyla Çalköy ve Ada tepelerde toplandığı, bir kısım kuvvetinin de Kızılaş Deresi'nden Gediz istikametindeki⁵⁴⁵ Murat Dağı'nın doğu eteklerini takiben çok perişan olarak çekilmişlerdir.⁵⁴⁶Düşman, yüklerini bırakarak ve hayvanlara binerek Kızılaş Deresi doğrultusunda kaçmaktadır.⁵⁴⁷Ada tepelerin gerilerine sığındılar. Batıya kaçmalarına mani olmak için de gerekli tedbirler alındı. Ada tepeler, Aslıhanlar kuzeyinde etrafı dağlarla çevrili bir alan içinde taşlı tepeciklerden ibarettir. Bu tepelerin bulunduğu saha doğudan batıya 2,5 ve kuzeyden güneye 1,5 km. genişliğindedir. Bölge, ortası tümsek bir hamam tasına benzer. Trikopis, Ada tepelere sığınmasını şöyle izah eder: Dumlupınar mevziinde bulunduğunu tahmin ettiği General Franko grubu ile işbirliği yapmak için öğleye kadar beklemişti, öğleden sonra da Banaz istikametinde çekilirken her taraftan taarruza uğrayarak güneş batıncaya kadar savunmaya karar vermişti.⁵⁴⁸

Öğleden sonra düşmanın, “ateşten bir çember içine alındığını”ve şaşkınca kuzeye, doğuya, batıya ve güneye doğru yönelmesinden iki buçuk saat sonra Türk süngüleri düşmanın “Göğsüne girmiş ve mesele halledilmiş”ti. Çünkü bu beş düşman tümeni, “Pek çok zayiata düçar olduktan sonra” teslim olmuş, kurtulabilenler ise İzmir doğrultusunda “Panik halinde kaçmaya başlamışlardı”. Gerçi Yunan Başkomutanlığı, kendilerini güneyde perişan eden Türk Ordusu'na yandan taarruz edilmesi için Yunan birliklerine emir verdi fakat bu emir uygulanamadı.⁵⁴⁹

Ve 30 Ağustos 1922 günü akşamüzeri saat 20.00'de Yunan Ordusu'nun büyük kısmı yok edilmek üzere idi. Türk Ordusu bütün zaferi kazandıracak kesin savaşları yapıyordu. Menderes Bölgesi'ndeki Yunanlılar çekilmiş, Eskişehir Bölgesi'nde çekilme belirtileri görülmüştür. Porsuk Müfrezesi ve 41 nci Tümen bölgesindeki düşman kuvvetleri savunmayı sürdürüyorlardı.⁵⁵⁰

Mürettep Süvari Tümeni 29/30 Ağustos 1922 gecesini Pusan Köyü'nde bir iki saat istirahatla geçirdikten sonra 30 Ağustos 1922 saat 02.30'da Kütahya şosesi ile kuzeye hareket etti. Tümen saat 06.00'da Porsuk Köprüsü'ne varınca Kütahya'dan gelip

⁵⁴⁵ Aynı yer.

⁵⁴⁶ **Turizm Mecmuası**, Milli Mücadelede Gediz, C.VII, Y.VII, S.11/30,Ankara,1963.

⁵⁴⁷ Goloğlu, **a.g.e.**,C.IV,s.313.

⁵⁴⁸ Görgülü, **a.g.e.** ,s.37.Ayrıca bkz. Kroki-24.

⁵⁴⁹ Tansel, **a.g.e.**,C.IV,s.167.

⁵⁵⁰ Goloğlu, **a.g.e.**,C.IV.s.313.

Gediz şosesiyle batıya çekilmekte olan Yunan'ın 32 nci Bölüğü hemen köprüyü kuzeye geçerek Yunan öncülerini attı. Alay da köprüyü geçip taarruza başladı. Köprünün güney sırtlarında mevzilendirilen tümen topçusu (2 top) bu taarruzu destekledi. Bu sırada 37nci Süvari Alayı da batıdan dolaştırılarak Yunan alayının yolunu kesmek üzere Porsuk kuzeyine geçirildi ve taarruza katıldı. Saat 09.00'da Yunan alayı dağılıp Hacıazizoğlu Göynükören ormanlarına kaçtı. Yunan alayından 70 erle bir subay esir alınmış ve 300'den fazla ölü sayılmıştı. Gediz şosesinin kuzeyindeki arazinin sarp ve sık orman oluşu süvarilerimizin takibine engel olmuş, Yunan alayının kaçabilen kısımları orman ve kayalıklar arasında gizlenmişlerdi. Doğrudan gönderilen bir keşif yolu saat 10.00'da Alayunt'u, öğleyin Kütahya'yı işgal etti. Tümen Komutanı saat 15.00'te durumu telsizle Batı Cephesi ve 2 nci Ordu Komutanı'na bildirdi.

Birliklerini saat 15.00'te Porsuk Köprüsü'nün iki kilometre kuzeyinde topladı ve 33 ncü ve 38 nci Alayları ile kuzeye hareket ederek saat 18.00'de Kütahya'ya girdi.

Şehrin güney sırtlarında 33 ncü Alayla güneye karşı emniyet düzeni aldı. Porsuk Köprüsü'nün batısında terk edilen silah, donatım ve gereçleri toplamak üzere 37 nci Alay (iki bölüğü eksik) burada bırakıldı.

“Ağırlıklar Kütahya doğrultusuna sevk edilirken, düşmanın iki ağır, üç hafif makineli tüfek ve piyade ateşi ile karşılaşmışlardır.”

Bu olaydan kurtulabilen yaralı erlerden ve köylülerden öğrenildiğine göre, ağırlıklarla esir edilen 158 er ile Mürettep Süvari Tümeni'ne ilaç götüren Doktor Yüzbaşı Hamdi, 53 ncü Yunan Alay komutanı tarafından şehit ettirilmişlerdir. Ağırlıkları basan Yunan birliği Akmesit'ten Alayunt'a gitmekte olan 15 nci Yunan Tümeni'nin yancıları idi.⁵⁵¹

Bu suretle 26 Ağustos sabahı başlayan ve beş gün beş gece süren meydan muharebesi son bulmuş ve düşman kuva-yi asliyesi imha edilmiştir. Felaket anlatılamayacak derecede büyüktü, savaşın yapıldığı bölge, Yunanlılar tarafından terk edilmiş top, tüfek, motorlu araç, araba, eşya ve gereçlerle dolu idi, çok sayıda Yunan

⁵⁵¹ “Büyük Taarruz'da Batı Cephesi Komutanları ve Şehitleri”, ATASE Ktp. İstanbul, 1983, s.138-139.

genci de yerde cansız yatıyordu. Artık Yunan kuvvetlerinden, İzmir'e kadar savunma görevi almaya elverişli bir birlik kalmamıştı. İşte 30 Ağustos 1922'de "Aslıhanlar-Çal-İşören mıntıkasında ve Çalköy şarkında bizzat birinci hat'da 11 nci Fırka nezdinde bulunan Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin" gözetimi altında yapılan bu savaşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, "Başkumandan Muharebesi" adını vermişti.⁵⁵²

Büyük Gazi, baskın, çevirme ve sonunda düşmanın yok edilmesiyle elde edilen bu büyük zafer hakkında demişti ki: *"Bu eser, Türk Milleti'nin hürriyet ve istiklal fikrinin ölmez abidesidir. Bu eseri meydana getiren bir milletin bir evladı, bu ordunun Başkumandanı olduğumdan ilelebet mesut ve bahtiyarım."*

30 Ağustos Zaferi, ülkeyi kurtaran ve ona bağımsızlığın ve devrimlerin yolunu açan bir meşale gibi parlamaktaydı.⁵⁵³

TBMM Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Ağustos'ta başlayıp 30 Ağustos'ta sona eren muharebeler hakkında genel değerlendirmesi şöyleydi.⁵⁵⁴

26 Ağustos 1922'de başlayan Afyonkarahisar, Dumlupınar Meydan Muharebesi 31 Ağustos 1922 sabahı son bulmuştur. Beş gün beş gece kesintisiz sürdürülen bu meydan muharebesine düşmanın müstahkem mevzilerini çiğneyerek cephesini yarmak suretiyle başladık. 36 saat devam eden ve Afyon'un güney mıntıkasında 1nci Ordumuz tarafından yapılmış bu yarma hareketi neticesinde Karacadağ, Çavdarlı, Kalecik tepesi, Ahırdağ genel hattında yüz kilometrelik bir hattı işgal eden düşman kuvvetleri mevzilerini terke zorlandı. Döğer mıntıkasında bulunan ihtiyatlırsa takviye olunduktan sonra 1 nci, 4 ncü, 5 nci, 7 nci, 9 ncü, 12 nci, 13 ncü tümenlerden oluşan düşman ordusunun büyük kısmı Balmahmut-Dumlupınar demir yoluyla; Balmahmut-Altıntaş-Dumlupınar yolu arasındaki mıntıkada seri ve şiddetli takiplerimiz ve düşmanın geri çekiliş yollarını kesen başarılı tertibatımız sayesinde tekrar muharebeye mecbur bırakıldı. Bir taraftan Ahırdağ üzerinde düşmanın 2 nci Tümeni tarafından tutulan –önemli bir mevzi olan- Toklusivrisi'ne bir kısım kuvvetimizle taarruz yapıldı. Muhtelif ve kanlı safhaları içeren bu muharebeler sırasında topçularımız büyük bir faaliyet ve maharet ile düşmanı sıkıştırdı. Piyadelerimiz kısa ateş muharebelerini müteakip gündüz ve gece süngü hücumları ve bomba taarruzlarıyla düşman birliklerinin büyük karargahlarına kadar içerilere girdi. Düşman çekiliş hatları üzerinde bulunan süvari tümenlerimiz bir taraftan topçularını kullanırken diğer taraftan kılıçla düşman içerilerine saldırdı. Savaş ve keşif tayyarelerimiz bomba ve makineli tüfekleriyle havadan hücum etti. Her taraftan yıldırım etkisi yapan bu hücumlar karşısında düşman ordusunun

⁵⁵² Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.168.

⁵⁵³ Der.Turgut, **a.g.e.**, s.156.

⁵⁵⁴ **ATBD**.Y.52,S.116, Ankara,2003,Belge No.4314,s.131-132.

büyük kısmı mağlup edilerek birlikleri birbirine karışmış olduğu halde ikiye bölündü, iki buçuk tümen kadarı bozguna uğramış bir halde Dumlupınar istikametinden batıya atıldı. Bunlar Toklusivrisi civarında henüz muharebe etmekte olan ikinci düşman tümenine katıldı. Fakat bu istikamette takip ve taarruz eden birliklerimiz karşısında tamamen ve bir kere daha ezilerek mağluben Uşak istikametine atıldı. Bu istikametteki kolordularımız bugün 31.8.1922 sabahından beri İslamköy Ahadköy hattından Uşak üzerine yürümektedirler. Düşmanın 1 nci ve 2 nci Kolordu karargahlarıyla 4 ncü, 5 nci, 9 ncü, 12 nci, 13 ncü Tümen karargahlarını kapsayan dört buçuk tümenlik diğer parçası 1 nci Ordu'muzun şiddetle devam eden taarruz ve takibiyle Kızılaş deresi içine atıldı. Eğret-Altıntaş hattından ilerleyen 2 nci Ordu'muzun da etkisi, 1 nci Ordu'nun düşmandan önce Dumlupınar mevzilerini tutması ve süvari kolordumuzun muharebe meydanının kuzeybatıya giden yollara hakim olması dolayısıyla Kızılaş Deresi içinde sıkıştırılmış olan bu düşman dün sabahtan geceye kadar Çalköy batısında Aydemir, İşören, Adatepe, Ağaçköy, Oyuluk hattında son kuvvetiyle savundu. Bu hattı sarsmış olan birliklerimiz güneşin batmasıyla beraber süngü hücumuyla düşman içine daldı. Yenilmiş düşman varını yoğunu terk ederek dere ve ormanlar içinde perişan oldu. Bunlardan bu sabah yüzlercesi teslim olmaya başladı. Bu muharebede ele geçen düşman malzemesi pek çoktur. Sayımı yapılıyor. Yalnız bir tümenimizin cephesinde kısmen koşulu ve 15 dağ olmak üzere 25 top, 140 yük otomobili ve 17 binek otomobili ele geçirilmiştir. Gerek Kızılaş Deresi'nden ve gerek İslamköy civarından kurtulabilen düşman kısımlarının tamamen imhası için tertibat alınmaktadır. Başarıyı Allah'tan kuvvetle ümit ediyorum. Şimdiye kadar tespiti başarılı düşmanın Eskişehir Grubunun bir tümeni, yanındaki kuvveti 29.8.1922 günü Seyitgazi civarından Akın, Döğer istikametinde hareketle meydan muharebesine yetişip asıl kuvvetlerine yardıma teşebbüs ettiği anlaşılmıştır. Ortaya çıkan bu durumun etkisiyle bu düşman kuvveti kuzey istikametinde çekildi. Gerek bu kuvvetin ve gerekse Eskişehir'de bulunan diğer düşman kuvvetlerinin imhası için de tertibat alınmaktadır. Menderes bölgesinde bulunan bütün düşman birlikleri devamlı takip karşısında mevzilerini terk ederek çekilmeye başlamıştır.

2. UŞAK'IN KURTULUŞU (GENERAL TRİKOPİS'İN ESARETİ)

Ağustos'un 31. günü sabahı Çalköy'de Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve İsmet Paşalarla buluşarak,⁵⁵⁵ durumu yeniden gözden geçirdi ve şu karara vardı: “Yıkık bir evin avlusundaki kırık kağı arabasının döşemesine ilıştik. Bundan sonraki durumu inceledik. Kazandığımız Meydan Savaşı'nın, bütün seferi sona erdirecek büyükölük ve önemde olduğunda birleştik. Şimdi Bursa doğrultusunda çekilen düşman kuvvetlerini mahvetmekle beraber, ordunun büyük kısmıyla durmaksızın İzmir'e yürüyecektik.”

Bu karardan sonra “Büyük Takip” başladı. Başkomutan, yakın muharebe hatlarına kadar gidiyor, Türk erinin yiğitçe hücum ve taarruzlarını yakından izliyordu. Anadolu coşmuş, Anadolu kükremiş, Anadolu sel olmuş akıyordu. Mustafa Kemal Paşa daha fazla beklemedi ve derhal şu beyannameyi yazdı ve Batı Cephesi birliklerine

⁵⁵⁵ Tansel, a.g.e., C.IV, s.169.

duyurulmak üzere Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdi. Bu telgrafta Mustafa Kemal Paşa şöyle diyordu:⁵⁵⁶

Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları!

Afyonkarahisar-Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesi'nde zalim ve mağrur bir ordunun asıl unsurlarını inanılmayacak kadar az bir zamanda yok ettiniz. Büyük ve yüce milletimizin fedakarlıklarına layık olduğunuzu ispat ediyorsunuz. Sahibimiz olan büyük Türk Milleti geleceğinden emin olmaya haklıdır. Muharebe meydanlarındaki maharet ve fedakarlıklarınızı yakından görüyor ve takip ediyorum. Milletimizin hakkınızdaki takdirlerine aracılık etme görevini aralıksız yerine getireceğim.

Başkomutanlığa tekliflerde bulunulmasını cephe komutanlığına emrettim.

Bütün arkadaşlarımın Anadolu'da daha başka meydan muharebeleri verileceğini dikkate alarak ilerlemesini ve herkesin aklını, yiğitliğini ve gayretini yarışarcasına göstermeye devam etmesini isterim.

Ordular! İlk Hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!⁵⁵⁷

Başkomutan'ın buyruğunu yerine getirmek üzere Türk Silahlı Kuvvetleri, batıya doğru kaçabilen Yunanlıların peşini bir an olsun bırakmadı ve denize kadar onları hem vurdu, hem kovaladı.⁵⁵⁸

Topunu, tüfeğini ve bayrağını bırakarak sadece canını kurtarma derdine düşen ve hızla batıya doğru çekilmeye çabalayan perişan, bitkin, dağınık ve fakat hala kanlı ve zalim bir insan sürüsü, geçtiği yerleri kan ve ateş içinde bırakarak, suçsuz insanları, ihtiyar, genç, kadın ve çocuk farkı gözetmeden öldürerek ve her tarafı yağma ederek, şoselerden, patikalardan, keçi yollarından ve sarp vadilerden denize doğru koşuyor.⁵⁵⁹

Türk Ordusu dev adımlarla İzmir'e doğru yürüken bu şehirde bulunan bir Fransız subayı, *Le Figaro*'da yayınlanan hatıra defterinde şunları yazıyordu: "İzmir 5 Eylül-İki günden beri cepheden gelen trenlerin getirdiği bu derme çatma güruh acaba gerçekten bir ordu muydu? Askerler ve sivil mülteciler bitkin halde birbirlerine karışmışlar, tek düşünceleri limana yetişip demirli Yunan taşıma gemilerinden birine

⁵⁵⁶ Goloğlu, **a.g.e.**, C.IV, s.314.

⁵⁵⁷ **ATBD**. Y.52, S.116, Ankara, 2003, Belge No.4316, s.139.

⁵⁵⁸ Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.170.

⁵⁵⁹ Aynı yer.

canlarını atmak...Türk yaklaşıyor ve şimdiden Manisa Tepelerine ulaşan büyük gölgesi geleneksel korkuyu canlandırdı.”⁵⁶⁰

1 Eylül 1922 günü sabahı uçakların keşif raporları şöyleydi: Uşak ve Eskişehir yanmaktadır. Yangın dumanlarında Eskişehir görülmemektedir. Uşak’taki düşman, dağınık yürüyüş kollarıyla, batıya doğru gitmektedir.⁵⁶¹

Yunan 1inci ve 2 nci Kolordu komutanları Trikopis ve Diyenis yanlarındaki bir kısım kuvvetleri ile çemberden kurtulup Kızıldaş Deresi boyunca kaçmışlarsa da bu vadiyi çeşitli noktalardan kapatan kolordumuzun etkisiyle Murat Dağları’na atılmışlardır. Türk ordusu hiç aman vermeden takip hareketına devam etmiştir. 1 Eylül’de 1nci Ordu Komutanı Nurettin Paşa Uşak’a girmiştir. Bir gün sonra da Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi karargahları buraya nakledilmiştir. Aynı gün Trikopis ve birlikte maiyetindeki generaller, subaylar, neferler; 5 nci Kafkas Tümeni Komutanı Halit (Akmansü) Bey’e Göğem Köyü’nde teslim olmuşlardır.⁵⁶²

Yunan orduları Başkumandanı Trikopis’in tutsak edilmesi, Yunanistan ve İngiltere’de şok etkisi yaptı. Bu bütün ümitlerin suya düşmesi demekti.⁵⁶³

2 Eylül 1922 günü saat 10.00’da Porsuk Müfrezesine bağlı iki taburlu 61 nci Alay Eskişehir’e girdi.⁵⁶⁴

3 Eylül’de General Trikopis yanındakilerle beraber Uşak’ta Yunan kuvvetleri eski Başkomutanı General Hacı Anesti’nin kaldığı Uşak eşrafından Asım Kaftancı’ya ait (mavi beyaz renge boyanmış) evde Mustafa Kemal’in huzuruna çıkarılmıştır. Yunan kuvvetleri başkumandanlığına atandığını orada öğrenen General Trikopis’i, Mustafa Kemal’in elini sıkarak karşılamış ve O’na sigara ile kahve ikram

⁵⁶⁰ Akyüz, **a.g.e.**,s.292.

⁵⁶¹ Goloğlu, **a.g.e.**,C.IV,s.314.

⁵⁶² Şişman, **a.g.m.**,s.62. Yunanlıların 1 nci Kolordu Komutanı General Trikopis ile 2 nci Kolordu Komutanı General Diyenis’in de bulunduğu 400’e yakın subay ile 4000’den çok er beyaz bayrak çekerek 23 ncü Tümen’in 69 ncü Alayı’nın 1 nci Tabur Komutanı Yüzbaşı Nihat Ok’a teslim oldular. O da, iki generali, emir subayı Teğmen Sungurlu Nuri ile Tümen karargahına gönderdi. Fakat o bölgede görev almaya gelen 5 nci Kafkas Tümeni Komutanı yolda rastladığı esir generalleri emir subayının elinden alarak kendisi Uşak’a getirdi ve generaller, beraberinde Genelkurmay Başkanı ile Batı Cephesi Komutanı da olduğu sırada, Mustafa Kemal Paşa’nın huzuruna çıkarılması konusunda bkz. Goloğlu, **a.g.e.**, C.IV, s.315.

⁵⁶³ Şimşir, **a.g.e.**, s.371.

⁵⁶⁴ Goloğlu, **a.g.e.**,C.IV,s.315.

etmiştir. Bu hareket, 1071 Malazgirt Muharebesi'nden sonra Alp Arslan'ın esir alınan Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'e gösterdiği iyi kabulü hatırlatmaktadır. Bunlar aradan bin yıl geçmiş olmasına rağmen milletimize ait aynı hasletlerin kaybolmadan devam ettiğini gösteren örneklerdendir.

Komutanlarının teslim olmasından sonra Yunan askerleri İzmir istikametine doğru çekilmeye başlamıştır. Yunan kuvvetleri Uşak'ı terk ederken bazı yerleşim yerlerinde yangın çıkarmışlar ve halka zulüm yapmışlardır. Bu icraatlarında Rum ve Ermenilerin kurdukları kundaklama ve imha ekiplerinden de yardım almışlardır. Halk arasında “Yunan yangını” olarak adlandırılan büyük yangında Uşak kazası merkezindeki Kurtuluş Mahallesi'nin yarısı, Hamidiye, Sarayaltı ve Durak Mahallelerinin tamamı yanmıştır. Yangınla birlikte Uşak kazası merkezinde sayıları kesinlikle tespit edilemeyen katliam hareketleri vuku bulmuştur.⁵⁶⁵

3. İZMİR'İN İŞGALDEN KURTULUŞU

Geniş bir cephe ile Batı'ya ilerleyen Ordumuzun ileri birlikleri önünde Yunanlılar,⁵⁶⁶ 3 Eylül'de İnönü mevzilerini terk zorunda kalmış, 4 Eylül'de de, bir kül yığını haline getirdikleri Salihli ve Alaşehir'i bırakmışlardı. 6 Eylül, çok önemli olayların bir araya geldiği bir gün oldu, o gün Yunanlılar Manisa'yı ateşe verdiler, aynı gün⁵⁶⁷ *Le Journal* Gazetesi'nin İzmir'e gönderdiği özel muhabiri Yunanlıların, Rum ve Ermenilerin telaş ve korkusunun nedenini açıklıyordu: “İzmir, 6 Eylül-Panik yalnızca telaşlı kalplerin derinliklerinde kalmamakta, sokaklardan akmaktadır...Sinirsel bir hastalığın sirayeti olan ve ekseriya anlaşılmayan korku burada kolayca analiz edilebilir: İzmir'in Rum ve Ermenileri vicadanlarını suçlu hissediyor ve Türklerin sert adaletinden korkuyorlar.”⁵⁶⁸

⁵⁶⁵ Şişman, **a.g.m.**, s.63.

⁵⁶⁶ Faruk Yılmaz, **a.g.e.**, s.112.

⁵⁶⁷ Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.182. Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığı'na, ordunun 7/8 Eylül 1922 gecesi vaziyeti hakkındaki harp raporu şudur: “1- 1 nci Kolordu Cephesi'nde: İzmir demiryolu hattı ile Gediz Çayı arasından sevk edilen takip birliklerinden henüz rapor alınmamıştır. Bu gün saat 2 sonraya (14.00) kadar Belen köyünde bulunmuş olan Ahmetli ahalisinden birisi düşmanın kasabayı “Turgutlu'yu” kamilen ihrak ettiğinde (tamamen yaktığından) ve Manisa'nın da yanmakta olduğunu ifade etmiştir. ...6- Düşman Ahmetli'yi de kamilen yakmıştır. Ahmetli ahalisinin ifadesine göre düşman Ahmetli'de 8 genç kızın ırzına tecavüzden sonra hepsini bir binaya doldurarak vahşiyane bir surette ihrak ve bir çok kişiye kloroform koklatarak bayılttıktan sonra midesine benzin akıtarak yakmak gibi tarihi-i beşerin kaydetmediği mezalim ve fecayii irtikab etmiştir (zulümler yapmıştır)...”(ATBD. Y.43,S.98,Ankara,1994,Belge No.2647,s.58).

⁵⁶⁸ Akyüz, **a.g.e.**, s.292.

7.9.1922 günü saat 1’de 14 ncü Süvari Tümeni Bintepeleler’i ele geçirdi. Saat 9’da Alaşehir’den hareket eden Başkomutanlık ve Batı Cephesi karargahları Salihli’ye geldiler. Bozdağı’ndan inen zeybekler, Ahmetli’den Turgutlu’ya çekilen Yunanlılara ateş baskınları yaparak çok kayıp verdirdiler.⁵⁶⁹

Bu sırada, İzmir’deki Konsoloslar, şehrin teslimi için⁵⁷⁰, Türk Ordu’sunun en yakın komutanı ile görüşmek istediklerini ve temsilcilerini göndermek üzere acele bir randevu rica ettiklerini, İzmir limanındaki bir Fransız Kruvazöründen telsizi ile yayınladılar. Başkomutanlık verdiği cevapta, temsilcilerin beyaz bayrak taşıyan otomobillerle İzmir-Turgutlu şosesinden gönderilmesini bildirirken,⁵⁷¹ 1 nci Ordu birliklerine, İzmir’e yürümeleri ve şehrin yakılmasına engel olmaları emri verildi. Zaten 1 nci Ordu Komutanı’na göre, “Yunan ordusunun artık savunma kudreti” de kalmamıştı.⁵⁷²

İzmir Türkleri, 15 Mayıs 1919’dan beri Türk ordularının gelip kendilerini kurtaracakları günü bekliyorlardı. Bu, 3 yıl, 4 ay, 24 gün sürmüş olan uzun, pek uzun bir bekleyişti. İzmir Türkleri tam 1240 gün Mustafa Kemal’in ordusunu beklemişlerdi. 1240 gün sürmüş bir düşman işgalinin ne demek olduğunu, onu yaşamış olanlar bilir. 1240 günlük bir bekleyişin ne demek olduğunu da ancak bekleyenler bilebilir.⁵⁷³

⁵⁶⁹ Goloğlu, **a.g.e.**, C.IV, s.317.

⁵⁷⁰ “Müttefik (Fransa, İngiltere, İtalya) Amiralleriyle başkonsoloslukları, İzmir’i Türk Ordusuna teslim edeceklerdi. Atina, teslim için gereken tertibatın alınmasını müttefiklerden rica ediyordu. İşin “*son derece acil olmasını*” göz önünde tutan müttefik yüksek komiserleri, hükümetleriyle ayrıca yazışma yapmaksızın İzmir’de bulunan Akdeniz Orduları Başkomutanı Amiral Brock’a ortak şu telgrafi çektiler: “*Yunan Hükümeti adına İstanbul’daki Yunan Yüksek Komiserinin kendilerine başvurması sonucu olarak, aşağıda imzaları bulunan Müttefik Yüksek Komiserleri, İzmir’in Türk Ordusu’na teslimini kolaylaştırmak için beraberce araya girmek üzere Müttefik Amiralleriyle Başkonsolosluklarına yetki verirler. (İmza): Pellé, Rumbold, Garrani.*” Bu üç imzalı tek cümlelik tel, İzmir’deki Yunan işgalinin sonu demektir. Atina Hükümeti, yüzyıldır Türkiye’yi hedef alan saldırgan “*büyük isteğe*” (Megali İdea’ya), Batı Anadolu’nun “*büyük Hellas*”a katılmasına, “*Enosis*” ihtirasına elveda diyordu. Ayasofya Kilisesi’nde Bizans İmparatoru tacını giyme hayaline ve Türk halkının mezarları üzerine oturtulmak istenen “*İyonya devleti*”ne paydos diyordu.” (Şimşir, **a.g.e.**, s.379-380).

⁵⁷¹ Goloğlu, **a.g.e.**, C.IV, s.318. “Müttefiklerden, İzmir Limanındaki Fransız Edgar Quinet zırhlısı kanalıyla gönderilen teslim telgrafi karşısında, Mustafa Kemal yumruğunu masaya indirdi: ‘Kimin şehrin kime veriyorlar?’ diye bağırdı. Ancak şimdi savaşın sona ermiş ve zaferin kazanılmış olduğunu biliyordu. Bundan sonra İtilaf Devletleri’nin doğrudan doğruya kendisiyle müzakereye girişmek zorunda kalacaklarını da biliyordu. Cevap olarak onları 9 Eylül’de Nif’te kabul edeceğini bildirdi.” (Kinross, **a.g.e.**, s.376).

⁵⁷² Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.182-183.

⁵⁷³ Şimşir, **a.g.e.**, s.380.

8 Eylül akşamı Yunan ordusu, İzmir'i boşaltma işini hemen hemen tamamlamıştı.⁵⁷⁴ Türkler, Yunanlılar bütün Batı Anadolu'yu kan ve ateşe bulamadan önlerine geçebilmek için şehre doğru hızla ilerliyorlardı. Türk Süvarisi, düşmanı çok yakından izlemekteydi, fakat yayla ile deniz arasında üç yüz kilometre uzunluğundaki dönemeçli yollara yayılmış olan piyade kuvveti, ancak kağınlara ve mekkarelere ayak uydurarak yol alabiliyordu. Ordunun ana bölümü üç günde yüz elli kilometreden fazla ilerlemeyi başarmış, ama yine de düşmanı yakalayamamıştı.⁵⁷⁵

Yunan ordusunun son kalıntıları 7/8 Eylül günü ve 8 Eylül gecesi gemilere doldurulup İzmir'den uzaklaşmışlardı. Asker yüklü son iki Yunan savaş gemisi de 8 Eylül akşamı saat 18.25'te İzmir limanından ayrılmışlardı. Bundan sonra artık her saat Türk ordusunun İzmir'e girişi bekleniyordu.⁵⁷⁶

9 Eylül ortalık ağarırken ilerleyen süvarilerimiz yükselen güneşin tatlı ışığı altında İzmir'i bir tablo gibi gördüler. Bornova'da villaların üzerlerinde yabancı bayrakların sallandıkları görülüyordu.

14 üncü tümen saat 16.00'da Karşıyaka'ya girdi, 1 inci tümen Bornova, 2nci Tümen Mersinli istikametinde ilerleyerek bu mevkiilerdeki düşman artçılarını geriye attılar. Mersinli'de 21 subay, 1500 er esir edildi. İlerde yürüyen süvari bölüğü pasaport mevkiine gelince bir Rumun attığı bomba ile Yüzbaşı Şerafettin Bey başından yaralandığı halde saat 10.30'da hükümet konağına, 14 ncü alaydan Yüzbaşı Zeki Bey de kışlaya Türk bayrağını çekti. Saat 13.00'te takip kolundan 3 ncü Kafkas Tümeni süvari bölümünden Asteğmen Besim tarafından kaleye bayrak çekildi.⁵⁷⁷ 5 nci Süvari Alayı Aydın'dan gelen treni durdurarak 5 subay 700 eri esir etti. Fransız muharebe gemisinden

⁵⁷⁴ Aynı yer.

⁵⁷⁵ Kinross, a.g.e.,s.375.

⁵⁷⁶ Şimşir, a.g.e.,s.384.

⁵⁷⁷ 9 Eylül 1922'de 1 nci Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın, Batı Cephesi Komutanlığı'na, İzmir'in Kadifekalesi'ne Türk bayrağının çekildiğini bildiren yazısı şöyledir: "1- Avn-i inayet-i bari (Allah'ın lütuf ve yardımı ile) ve imdad-ı ruhaniyet-i cenab-ı Peygamberi (Peygamber'in kutsal desteği ile İzmir'in Kadife Kalesi'ne Türk sancağı keşide edilmiş (çekilmiş) ve ta'kib edilen düşman şehrin içine dağılmıştır. Vapurlara irkab (bindirme) devam etmektedir. Atlı ta'kib kuvveti Kadife Kalesi'nde bulunmaktadır. Birinci Ordu'dan Başkumandan Paşa Hazretlerine, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Paşa Hazretleriyle zatı devletlerine arz-ı tebrikat eylerim. Limanda 5:6 harp gemisi görülmekte olduğu ma'ruzdur (arz edilir)." (ATBD. Y.43, S.98, Ankara, 1994, Belge No.2655,s.82).

gelen bir subay 1 nci Süvari Tümeni Komutanı Mürsel Paşa'ya bir emriniz var mı diye sorunca, o da geminin telsizi ile İzmir'in alındığını Ankara'ya bildirdi.⁵⁷⁸

İzmir'de Türk halkının sevinci sonsuz derecede idi. Askerlerimiz çiçek yağmuru altında kaldılar. Süvarilerimizin Kordon Boyu'ndan dörtnalla geçişleri çok heybetli oldu. Etrafa kıvılcımlar saçan nal sesleri dünyadaki süvari zaferinin son teranesidir.

Anadolu Rumları İzmir'e kaçtıklarından şehrin nüfusu birkaç misli artmıştı. Kordon Boyu kiliseler ve limandaki bütün vasıtalar Rumlarla dolu idiler. Bir tarafından fesatçılar şehirde yer yer yangınlar çıkarırken⁵⁷⁹ diğer taraftan halk askerlerimize çiçekler atıyor, kolonyalar ve lavantalar serpiyor, Rum ahali de Zito (Yaşa) Mustafa Kemal Paşa, Zito Türkiye diye bağırıyorlardı.

8 nci Tümen şehrin inzibat işlerini ele aldıktan sonra Süvari Kolordusu'na Seydiköy'e yaklaştığı haber alınan düşman kuvvetini yakalamak vazifesi verildi. Menderes'te çekilen ve 3 ncü Süvari Tümeni'miz tarafından takip edilen bu düşman karşılanarak 37 subay, 4200 er ve 4 top teslim alındı. Süvarilerimiz İzmir'e girdikleri zaman da 25 subay 1700 er esir edilmişti. Sonradan da perakende teslim olanlar vardır ki, esir sayısı 64 subay 6650 er olmuştur.⁵⁸⁰

Fakat her şeye rağmen Türk kuvvetleri, hızlı yürüyüşlerini durdurmamışlardır. Çünkü henüz Anadolu, Yunanlılardan temizlenmiş değildi. Birinci

⁵⁷⁸ Belen, **a.g.e.**,s.500. 9 Eylül 1922'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın, İzmir'in birliklerimiz tarafından tamamen ele geçirildiğini bildiren 104 numaralı cephe emri şudur:“1- İzmir 9 Eylül 38 (9 Eylül 1922) saat 10 evvelde (10.00) 5 nci Kolordu tarafından hafif bir müsademeyi müteakib (çarpmayı takiben) tamamen işgal olundu. İzmir'de bir çok malzeme-i harbiye igtinam edilmiş (harp malzemesi ele geçirilmiş) ve elli zabıt (subay), bir nefer(er) esir alınmıştır. Düşman kısmen vapurlara binerek savuşmuş ve kısmen Urla'ya kaçmıştır. İzmir'in istirdadı (kurtarılması) gibi muazzam bir netice-i mes'udeyi (mutlu sonucu) milletimize te'min ettiğinden dolayı ordularımızın kumanda heyet-i aliyesi (büyük komuta heyeti) ve zabitan ve efradı cidden şayan-ı tebrikler (kutlanmaya değerdir)...”(ATBD. Y.43, S.98, Ankara, 1994, Belge No.2657,s.89).

⁵⁷⁹ “Yunan askerleri, özellikle Anadolu asıllı olanlar, aldıkları emre uyarak Hristiyan aileleri de yerlerinden edip götürüyor, arkadan gelen Türklerin eline tek bir sağlam dam bırakmamak için evlerini teşe veriyor, böylece hem kendilerinin, hem de önceki kuşakların Osmanlı yönetiminden gördükleri baskının hincını çıkarmak istiyorlardı. İzmir'le Aydın arasındaki tren yolunu tahrip ettiler. Yakma, yıkma, yağma, ırza geçme ne varsa hepsini yaptılar, katliama kadar. Rumbold, İzmir Konsolosu'ndan aldığı bir rapora dayanarak, Lord Curzon'a, 'Birbirlerini bile parçalayacaklar,' diye yazdı. Bu, 'insanı tiksindiren bir barbarlık ve canavarlık rekoru' ydu. Hani Türklere barbar denirdi? Yunanlılar bütün barbarlık ölçülerini aşmışlardı. Türklerin geçtikleri vadinin havası, yanıp kavrulmuş insan ve hayvan leşleriyle, açtıkları ölülerden yükselen kokularla insana öğürtü veriyordu.”(Kinross,**a.g.e.**,s.375-376).

⁵⁸⁰ Belen,**a.g.e.** ,s.501.

Ordu'nun önünde İzmir'e doğru kaçabilmiş olanlar Urla ve Çeşme doğrultusunda çekilmişlerdi. Bunlar, Yunan donanmasının koruyuculuğu altında bazı direnme teşebbüslerine bile giriştiler. Fakat bir başarı sağlayamadılar ve Türk kuvvetlerinin baskısı sonunda, kendilerini 16 Eylül'de Çeşme'den, "Ya deniz, ya vapura veya sandala atmakla" Anadolu'nun Batı bölgesini terk etmiş oldular.⁵⁸¹

4. BURSA'NIN İŞGALDEN KURTULUŞU

Anadolu'daki Yunan cephesi üç kolordu tarafından tutuluyordu. Genellikle güney ve kuzey cepheler diye bilinen birbirine bitişik iki cepheden meydana geliyordu. Birinci ve ikinci Yunan kolorduları Kütahya ve Afyon bölgesini tutuyorlardı. Burası güney cepheydi. İzmir'e dökülmüş olan, bu iki kolordunun artıklarıydı. Bir de üçüncü Yunan kolordusunun tutmakta olduğu kuzey cephe vardı. Bu cephe de Eskişehir-Bursa yöresindeydi. Dikkatler daha çok güney cephedeki hareket üzerine toplana gelmişti. Mustafa Kemal'in "*İlk Hedef*"i Akdeniz'di. Yunan işgali, gerçekten de Akdeniz'de boğulacaktı. Yunanistan'ın Anadolu macerası İzmir'de başlamıştı, İzmir'de bitecekti, orada bitmişti. Ama bir de kuzey cephedeki hareket vardı. Güney cephedeki harekâta koşut olarak kuzeyde de Türk ordularının muzaffer yürüyüşü devam etmişti. Eskişehir yöresinden sökülen üçüncü Yunan kolordusu da adım adım Marmara'ya doğru sürülmüştü. Güneydekilerin kalıntıları Akdeniz'e dökülürken, kuzeydeki Yunan kolordusu da⁵⁸² İzmit Taburu ile Yalova Bölüğü'nün övülmeye değer kahramanca savaşları sonunda⁵⁸³ Marmara limanlarına, Gemlik, Mudanya ve Bandırma'ya dökülmüşlerdi. Güneydeki Türk ordularının hedefi İzmir olduğu gibi, kuzeydeki Türk kuvvetlerinin de hedefi Bursa idi. İzmir'den bir gün sonra da Bursa Yunan işgalinden kurtarılmıştı.⁵⁸⁴

11.9.1922 günü Meclis Genel Kurulu toplantı halinde iken Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey, Başkana "Bursa'nın alındığına dair bir haber dolaşıyor. Rica ederim, Milli Savunma Bakanı'nı kürsüye çağır bizi aydınlatsın" dedi. Bakan Kazım Paşa kürsüye gelerek şu cevabı verdi: "Bursa Cephesi'ndeki Komutandan ordumuzun Bursa

⁵⁸¹ Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.195.

⁵⁸² Şimşir, **a.g.e.**, s.389.

⁵⁸³ Goloğlu, **a.g.e.**, C.IV, s.321.

⁵⁸⁴ Şimşir, **a.g.e.**, s.389.

istasyonuna girdiğini ve bir birliğimizin de şehrin asayişini sağlama ile görevlendirildiğini şifre ile haber aldım. Buna göre, Bursa alınmıştır, tebrik ederim.”⁵⁸⁵

Yunanlılar çekilirken, gerçekten Bursa’yı yakmaya kalkışmışlar, Rum kilisesi civarındaki 40 kadar binayı yakmışlardı. Ama herhalde Türk çeteleri çabuk yetiştiği, belki biraz da müttefik heyetten çekindikleri için kenti tamamen ateşe verememişlerdi. Bursa cephesinde de Yunan ordusu, güneydeki Yunan askerleri gibi geçtiği yerleri yakmış, kaçamayan Türk halkı öldürülmüştü. Bursa cephesindeki savaş, İzmir cephesinden üç gün kadar daha uzun sürmüştü. Üçüncü Yunan ordusu artıklarının 11-12 Eylül günleri Marmara Denizi’ne dökülmeleri ve bir kısmının tutsak edilmeleriyle Anadolu’daki Büyük Türk Zaferi hemen hemen tamamlanmış oluyordu.⁵⁸⁶

Başkomutan Savaşı kesin zaferle sonuçlanmış, Anadolu Yunan işgalinden kurtulmuştu. 19 Eylül 1922’de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın, ordumuzun kazanmış olduğu büyük başarı nedeniyle yayınladığı millete beyanamesi şöyledir:⁵⁸⁷

“Büyük ve Asil Türk Milleti;

Ordularımız 9 Eylül 338(9 Eylül 1922) İzmir’imizi ve yine 9 Eylül 338 akşamı Bursa’mızı muzafferden tahlis ettiler(kurtardılar). Akdeniz askerlerimizin zafer teraneleriyle dalgalanıyor. Asya İmparatorluğuna yeltenen küstah bir düşmanın muharebe meydanlarına gelmek cesaretinde bulunan ordu kumandanları ile kumanda hey’etleri günlerden beri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin esir-i harbi (harp esiri) bulunuyorlar.

Düşmanın Başkumandan tayin ettiği Ceneral (General) “Trikopis” birçok gece ve gündüz meyüs-âne (ümitsizce) muharebattan ve her çare-i halâsı (kurtuluş çaresini) tecrübe ettikten sonra nihayet maiyyetindeki ceneraller ve Erkan-ı Harbiyeleri (kurmayları) ve kumanda ettiği ordunun elinde kalabilen bakayasıyla arz-ı teslimiyet eyledi (teslim etti). Eğer Yunan Kralı da bu gün esirlerimiz arasında bulunmuyorsa bu tacidarların şıarı (hükümdarların arzuları) esasen yalnız milletlerinin sefalarına iştirak etmek olduğundan muharebe meydanlarının felaketli günlerinde onların saraylarından başka bir şey düşünmemek tabiatlarındandır.

Garb (batı) fabrikalarının çelik zırhlarıyla kaplanan muazzam Yunan orduları artık Anadolu dağlarında zabitleri tarafından terk edilmiş zavallı sürüler, cinayetlerinden tedehhüş ederek (dehşete düşerek) kudurmuş kitleler ve ağaç diplerinde kalmış dermansız yaralılarından ibaret kaldı. Düşman ordularının malzeme-i harbiyesi (harp gereçleri) hemen sülûsan (üçte ikisi) itibarıyla topraklarımızdadır.

Düşmanın esirlerden başka insan zayıyatının yüz binden ne kadar fazla olduğunu tayin etmek müşküldür. Fakat salahiyet-i resmiye (resmi yetki)

⁵⁸⁵ Goloğlu, **a.g.e.**, C.IV, s.321.

⁵⁸⁶ Şimşir, **a.g.e.**, s.392.

⁵⁸⁷ **ATBD**. Y.43, S.98, Ankara, 1994, Belge No.2679, s.161-162.

ile milletimize tebşir (müjde) ederim ki bizim insan zayıyatımız dörtte üçü hafif yaralı olmak üzere on bin nüfusa baliğ olmaktadır (varmaktadır).

Büyük Türk Milleti Ordularımızın kabiliyet ve kudreti düşmanlarımıza dehşet dostlarımıza emniyet verecek bir kemal ile tezahür etti (meydana çıktı). Millet orduları on dört gün zarfında büyük bir düşman ordusunu imha ettiler. Dört yüz kilometrelik fasılasız (aralıksız) bir ta'kip yaptılar. Anadolu'daki bütün memalik-i müstevliyemizi istirdat eylediler (işgal altındaki topraklarımızı ele geçirdiler). Bu büyük zafer münhasıran (yalnız) senin eserindir. Çünkü İzmir'imizi ihtirasat-ı siyasiye (siyasi istekler) neticesinde adeta memnunane düşmana teslim eden hey'etlerle milletin hiçbir münasebeti yok idi. Bursa'mızı istila eden Yunan kuvvetleri ise ancak imparatorluğun askeri teşkilatıyla tevhid-i amal ve tevhidi hareket ederek (amaç ve hareketleri birleştirerek) muvaffak olmuşlardı. Vatanın halâsı milletin rey ve iradesi kendi mukadderatı üzerinde bila kayd-ü şart (kayıtsız şartsız) hakim olduğu zamandan başlamış ve ancak milletin vicdanından doğan ordularla müsbet ve kat'i neticelere ermiştir. Büyük ve necip Türk Milleti Anadolu'nun halâsı zaferini tebrik ederken sana İzmir'den Bursa'dan Akdeniz ufuklarından ordularının selamını da takdim ediyorum.

SONUÇ

Birinci Dünya Harbi sonunda Osmanlı İmparatorluğu diğer müttefik güçleri gibi yenilmiş sayıldığından, Mondros Mütarekesi'nin sanki bir antlaşma maddeleriymiş gibi ağır hükümleri gereğince Anadolu, İtilaf Devletleri'nce işgal ve istila edilmeye başlanmıştır. Bu işgaller İtilaf Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda kendi aralarında gizli olarak imzaladıkları anlaşmalar çerçevesinde yapılmıştır. Bu işgal ve istilalar karşısında Milli Kuvvetler; Güneydoğu'da Fransızlara, Doğu'da Ermenilere, Batı'da ise Yunanlılara karşı mücadele vermiştir.

1917 yılında imzalanan St. Jean de Maurienne Antlaşması'na göre Batı Anadolu toprakları İtalyanlara vaad edilmiş olmasına rağmen daha sonra bu bölgelerin Yunanlılar tarafından işgal edilmesine izin verilmiştir.

Yunanistan ise Büyük İdeali “Megali İdea”sını gerçekleştirmek için hiç fırsat kaybetmeksizin 15 Mayıs 1919'da Amerikan, İngiliz, Fransız ve Yunan savaş gemilerinin koruması altında İzmir'e çıkmıştır.

Aşırı taşkınlıklar içinde ve giderek daha da kötüleşen bir halde Yunan işgali sadece kendisine verilen İzmir'le yetinmemiş Batı Anadolu içlerine kadar genişlemiştir.

Bu işgaller karşısında Padişah ve İstanbul Hükümeti'nin teslimiyetçi tavrı, Türk halkında silaha sarılmaktan, silahlı mücadele vermekten başka kurtuluş yolunun olmadığı anlaşılmıştır. İstanbul Hükümeti'nin ve Padişahın, düşmanın karşısında aciz tutumunu gören Mustafa Kemal Paşa, ülkenin içinde bulunduğu kötü durumdan milleti teşkilatlandırarak bağımsızlık mücadelesini başlatabilmek için İstanbul'dan uygun bir zamanda, gelişen olaylar neticesinde IX.Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya geçmiştir.

Amasya Genelgesi ile Türk Kurtuluş Mücadelesi'nin amacını ve gerekçesini ortaya koyan Mustafa Kemal Paşa 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kurulduktan sonra ilk iş olarak düzenli, emir komuta zincirine bağlı bir ordu kurulması yönünde çalışmalara başlamıştır.

Bağımsızlık ruhu ile tüm halkın tepki göstermesine rağmen, İngiliz sanayisi ile beslenen güçlü, disiplinli Yunan birliklerine karşı kesin sonuçlu başarı Kuva-yı Milliye ile sağlanamazdı.

Misak-ı Milli olarak belirlenen hedefe ulaşmak, Türk topraklarını düşmandan temizleyerek, Türk yurdunu kurtarmak için girişilen Kurtuluş Mücadelesi'nde Türk halkı tüm kaynaklarını Türk ordusunun hizmetine sunmuş, lideri Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında kenetlenmiştir.

Vatan kurtaran ve devlet kuran Kurtuluş Savaşı'nı asıl düşman diye ifade edilen Yunanlılara karşı verilen mücadelemizin büyük bir kısmı Kütahya ve çevresindeki il toprakları üzerinde geçmiştir.

Düzenli ordu kurulmadan önce Kuva-yı Milliye'nin başarılı faaliyetleri ve Yunanlıların ilerleyişini durduran savunma ve direnişleri İtilaf Devletleri'ni endişelendirmiştir. Özellikle de düzenli ordu kurulduktan sonra Yunan kuvvetleri ile İnönü'de yapılan muharebeler zaferle sonuçlanmıştır.

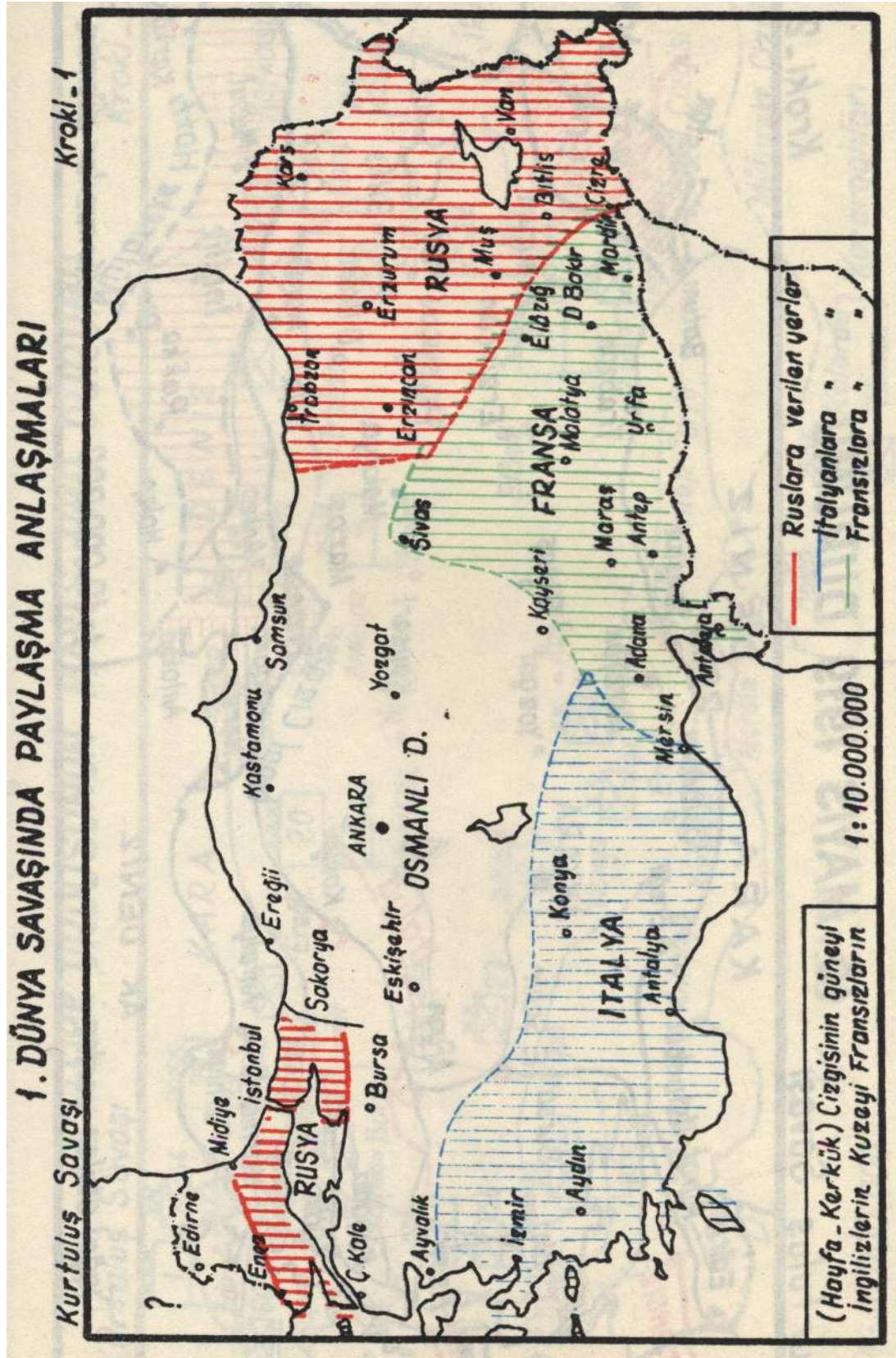
Türk Ordusu'nun düzene sokulduğunu gören Yunanlılar üstün kuvvetlerle taarruzlarını arttırarak Afyon, Kütahya ve Eskişehir'i ele geçirip Türk Ordusu'nu imha ederek Ankara'ya ulaşmak ve milli hareketi boğmaktı. Bursa-İnönü-Eskişehir; Bursa-Tavşanlı-Kütahya; Uşak-Dumlupınar- Seyitgazi doğrultusunda ilerleyen Yunan Ordusu'nun üstün taarruzları sonucu Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Türk Ordusu Sakarya Irmağının doğusuna çekilmiştir.

Böylece Türk kuvvetlerinin yıpranmaması önlendiği gibi, gerekli hazırlıkların tamamlanması için zaman kazanılmıştır. Diğer taraftan Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nin sonucunu zafer sarhoşluğu ile abartan Yunanlıların stratejisi başarıya ulaşamamıştır.

Ancak, Yunan Ordusu Eskişehir'den Sakarya'ya doğru 23 Ağustos 1921'de tekrar saldırıya geçmiş Sakarya Bölgesi'nde 22 gün 22 gece devam eden muharebe Türk askerinin kanının son damlasına kadar savaşıp zaferle sonuçlanmıştır. Yunan kuvvetleri Eskişehir-Afyon hattına geri çekilmiştir. İmha edilmekten zor kurtulan Yunan Ordusu henüz Anadolu'dan atılamamıştır.

Bütün hazırlıkların tamamlanmasından sonra Vatanın tamamen düşman işgalinden kurtuluşu için Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Büyük Taarruz; 26 Ağustos 1922 günü başlamıştır. Önce Afyon ele geçirilir. Ardından Dumlupınar'da ağır kayıplar veren ve geriye kalanların da panik halinde kaçmaya başlayan Yunan birliklerini, Mustafa Kemal Paşa'nın Zafertepe Çalköy'de Türk Ordusu'na verdiği: "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir ileri" tarihi emri ile takibi sonunda sırası ile Kütahya, Eskişehir, Uşak, İzmir ve Bursa düşman işgalinden kurtarılarak, zaferlerin en parlağı olan Büyük Taarruz Harekatı ile 18 Eylül'de en son düşman askerleri de Ege ve Marmara Denizi'ne dökülmüş ve Batı Anadolu'da Yunan askeri kalmamıştır.

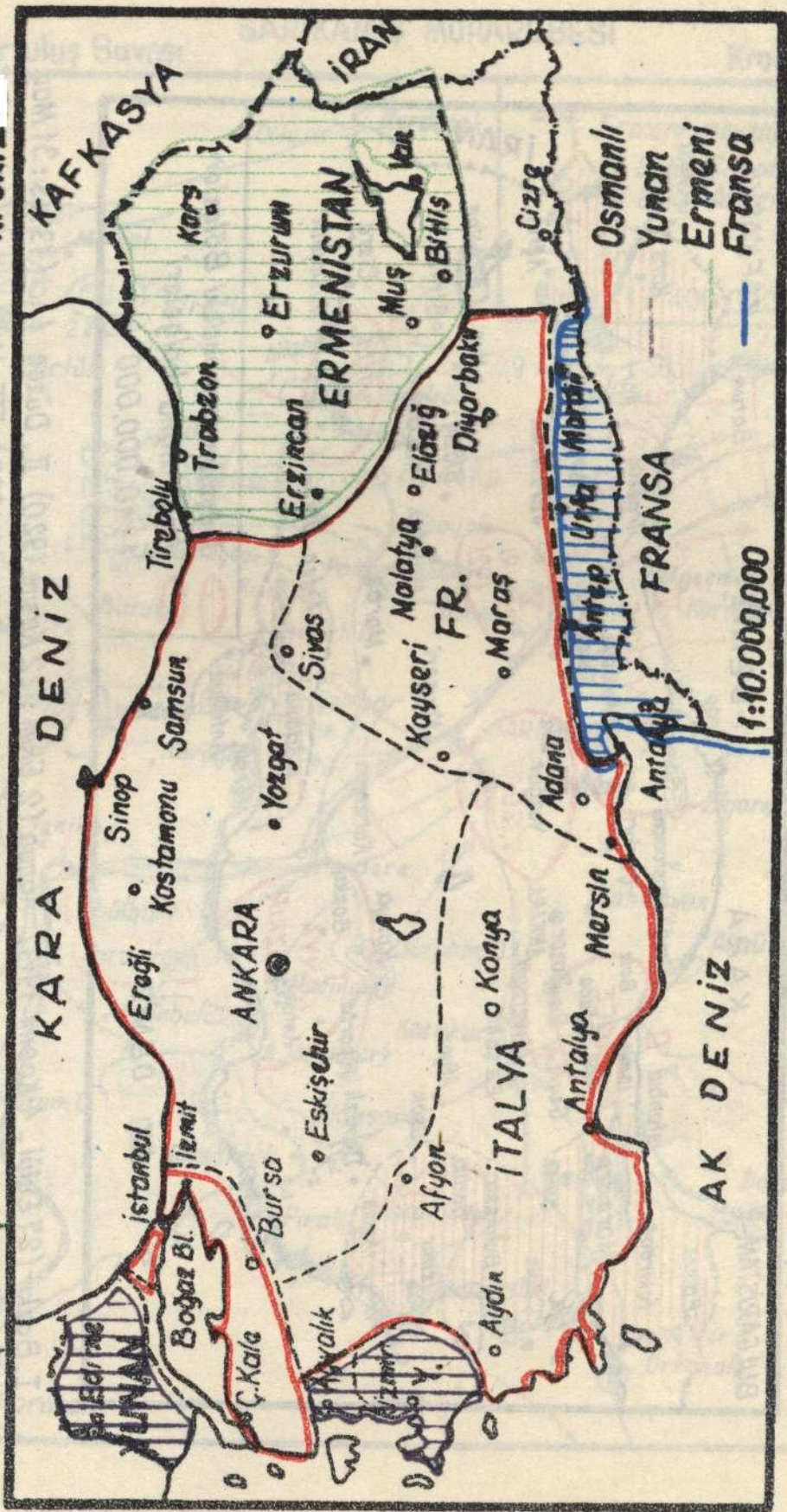
EKLER

SEVRES (SEVR) ANTLAŞMASINA GÖRE TÜRKİYE'NİN TAKSİMİ

Kurtuluş Savaşı

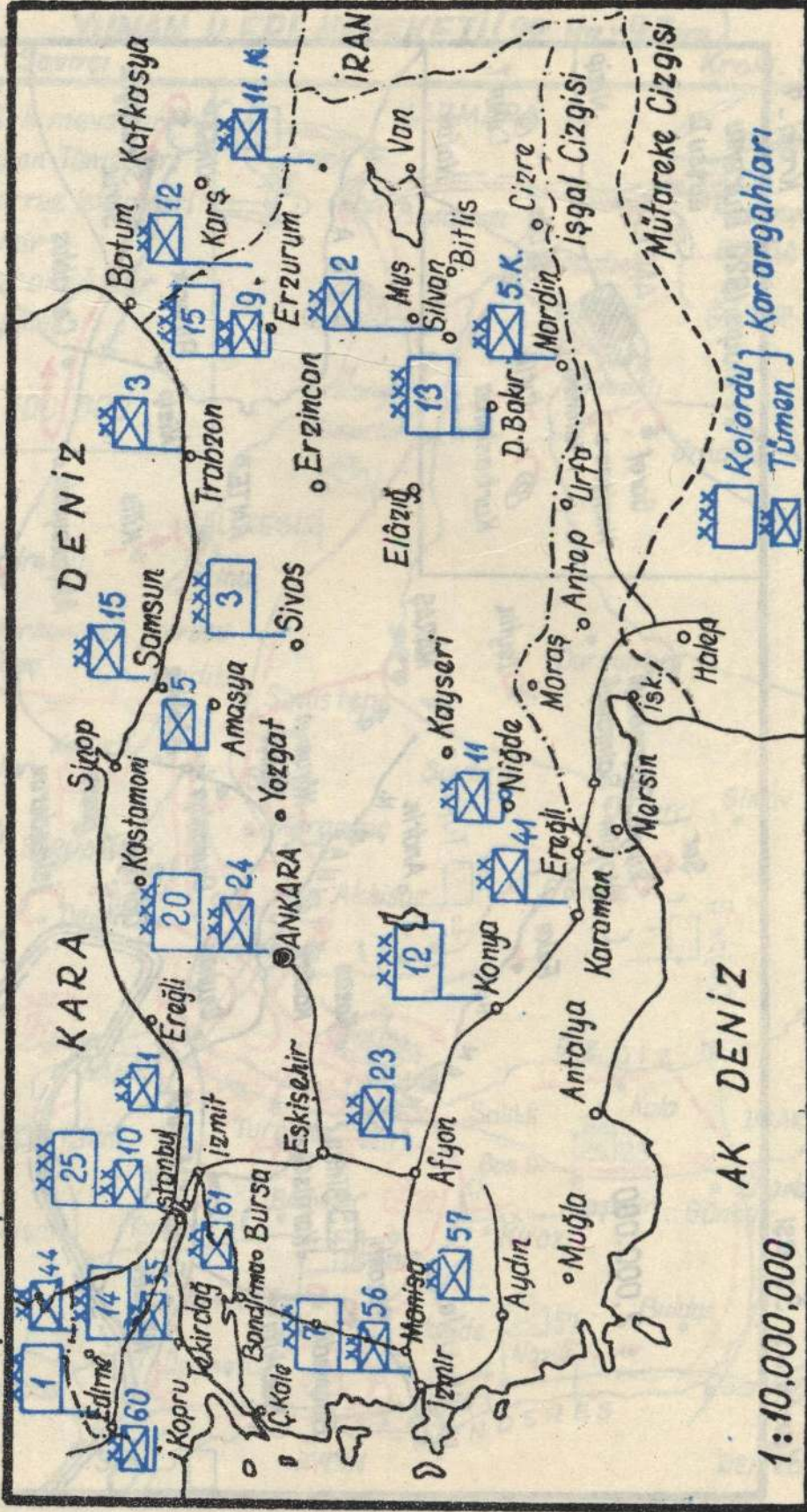
Kroki_2

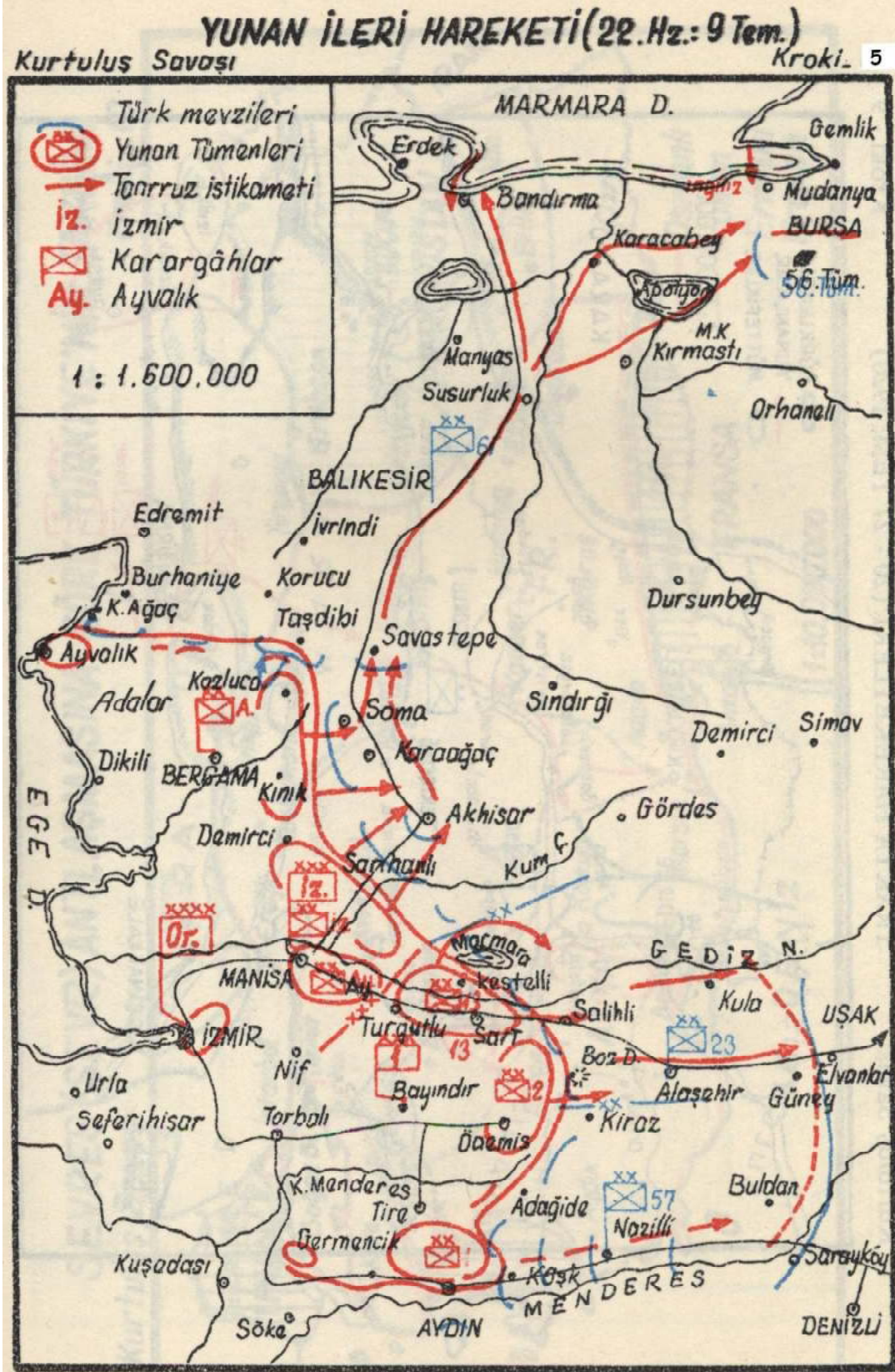

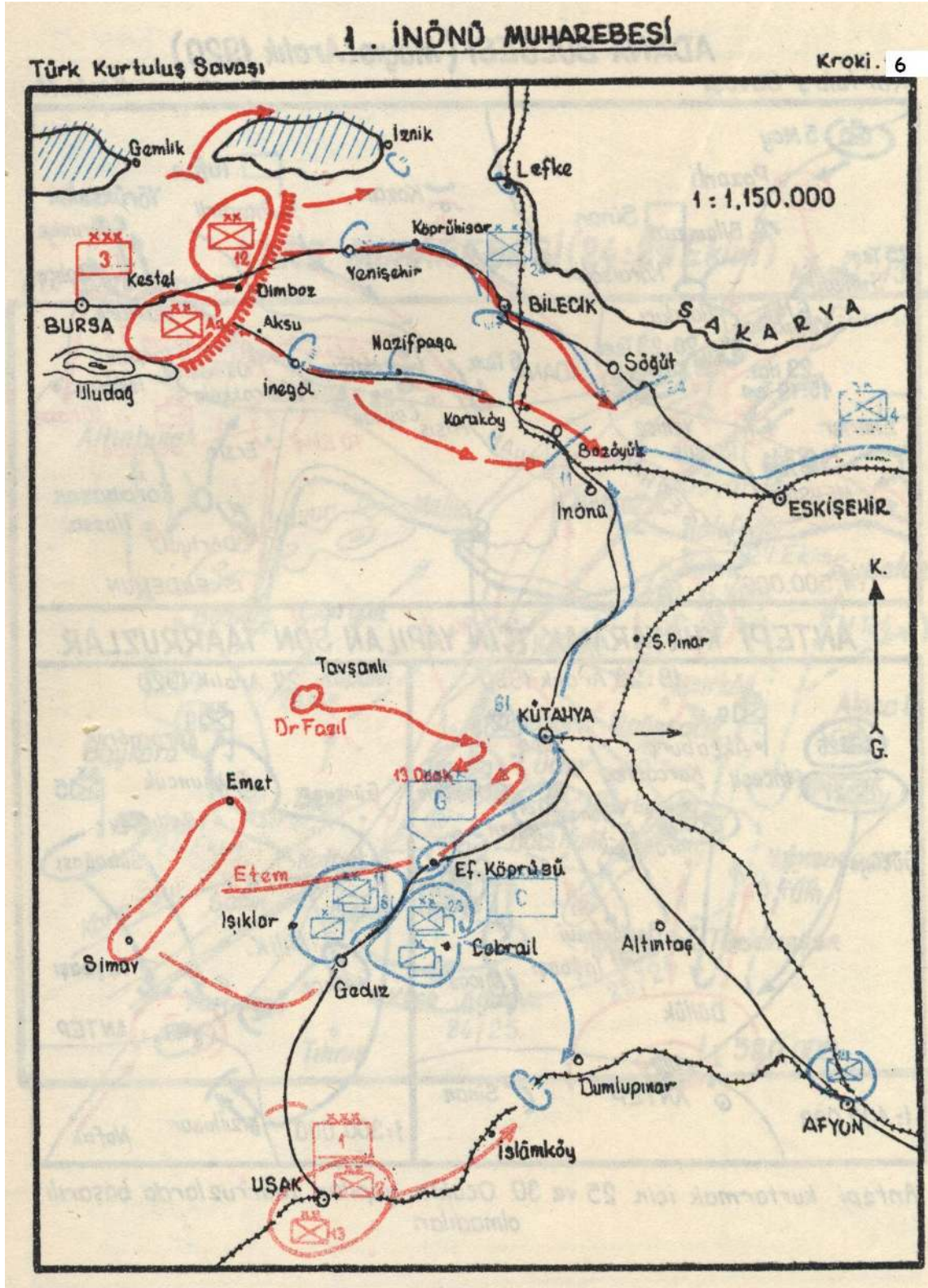
TÜRK ORDUSUNUN MAYIS 1919 DURUMU

Kurtuluş Savaşı

Kroki_4

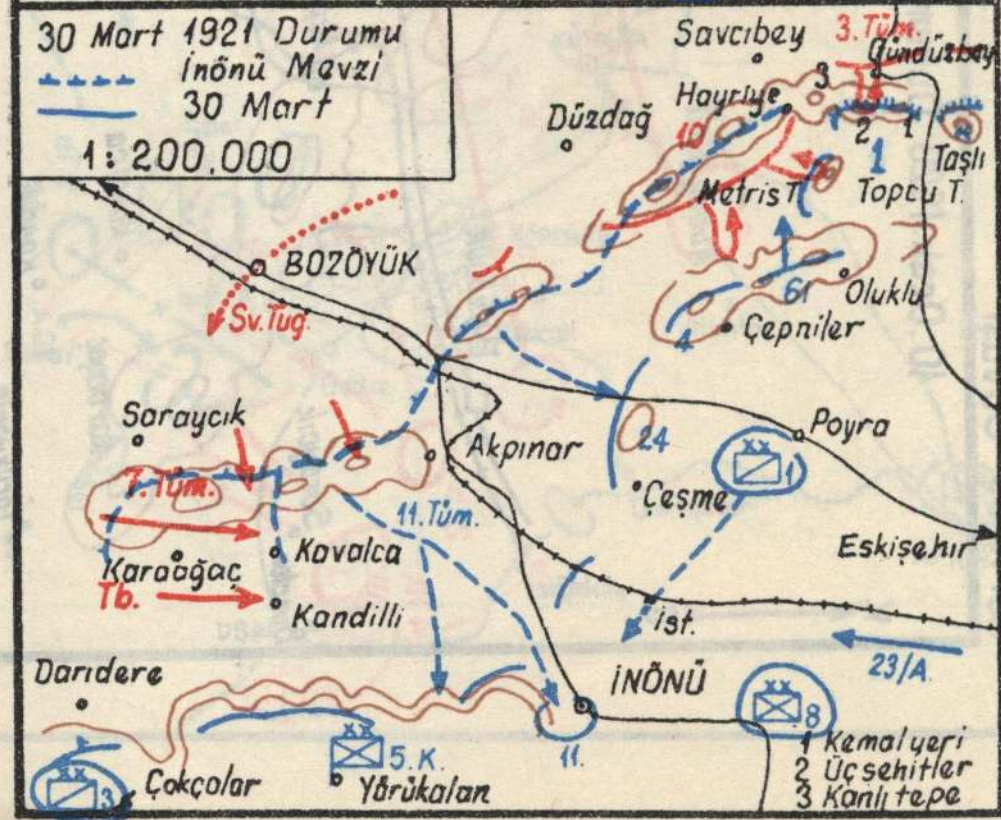
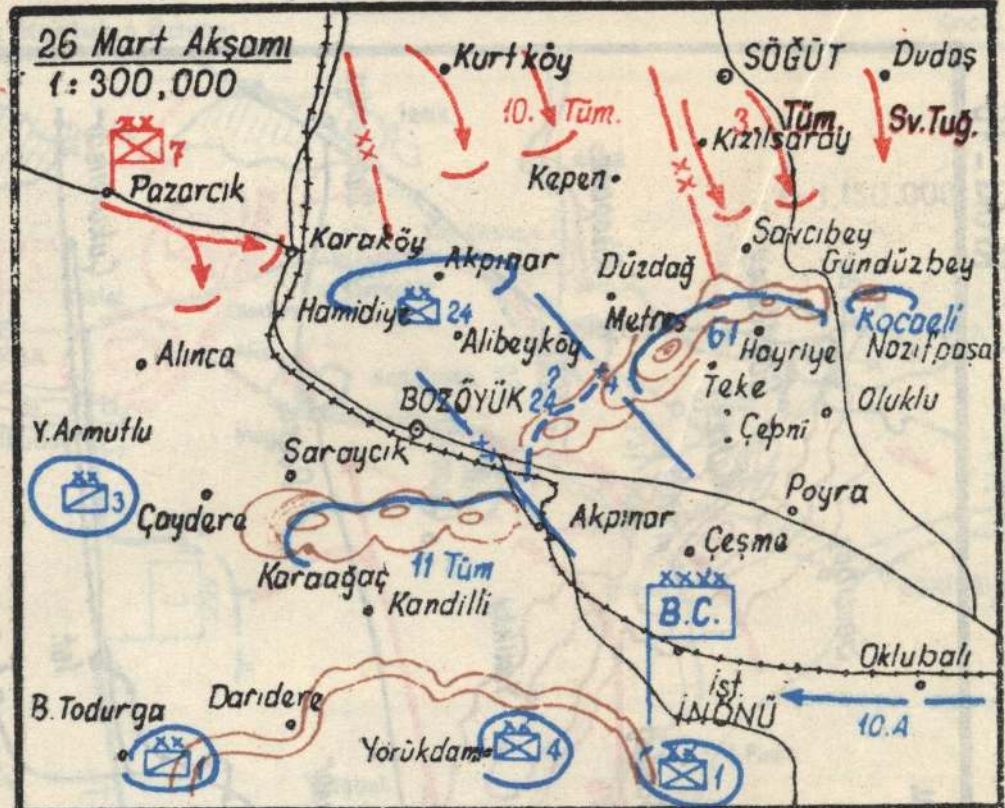

İKİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ

Kurtuluş Savaşı

Kroki - 8

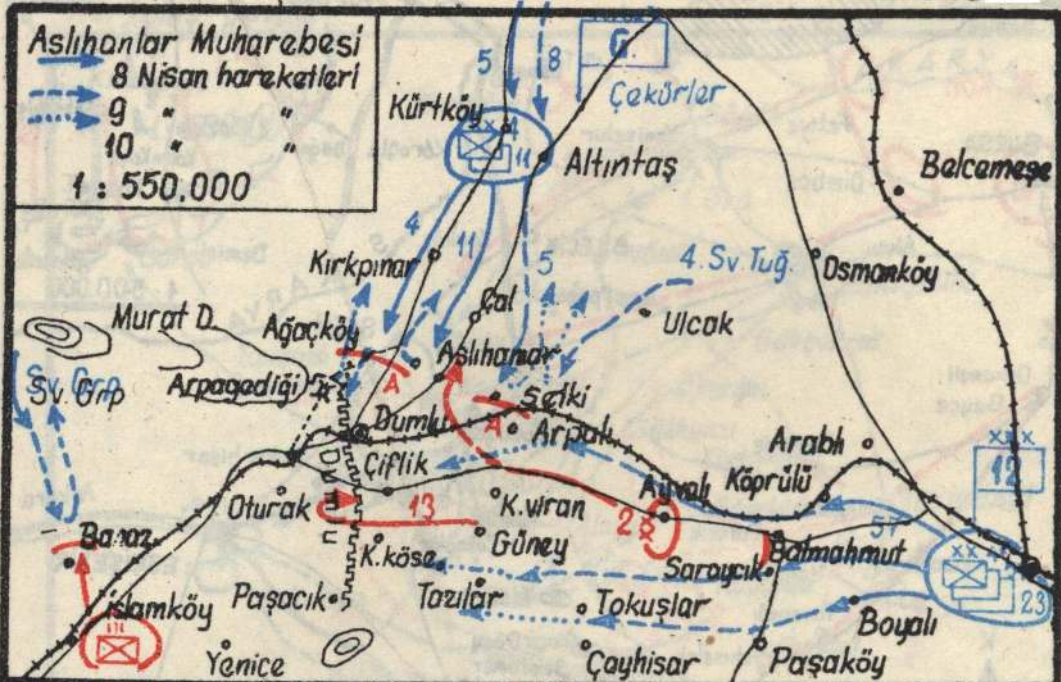

ASLIHANLAR - DURLUPINAR MUHAREBESİ

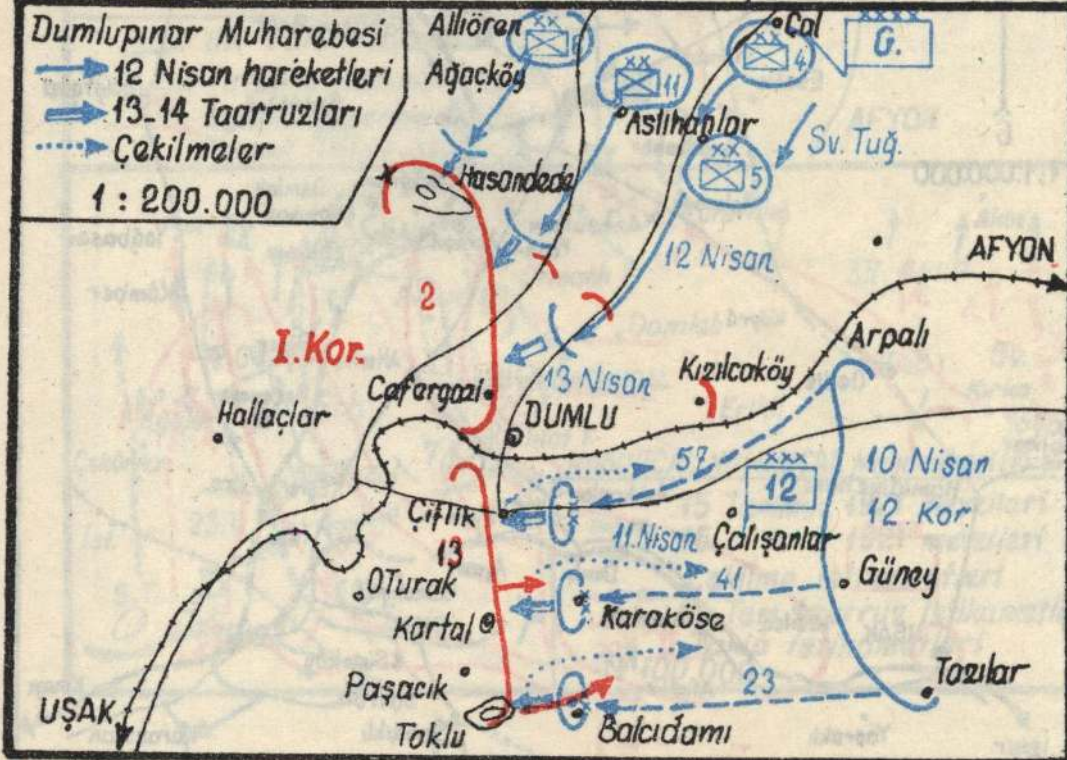
Kurtuluş Savaşı

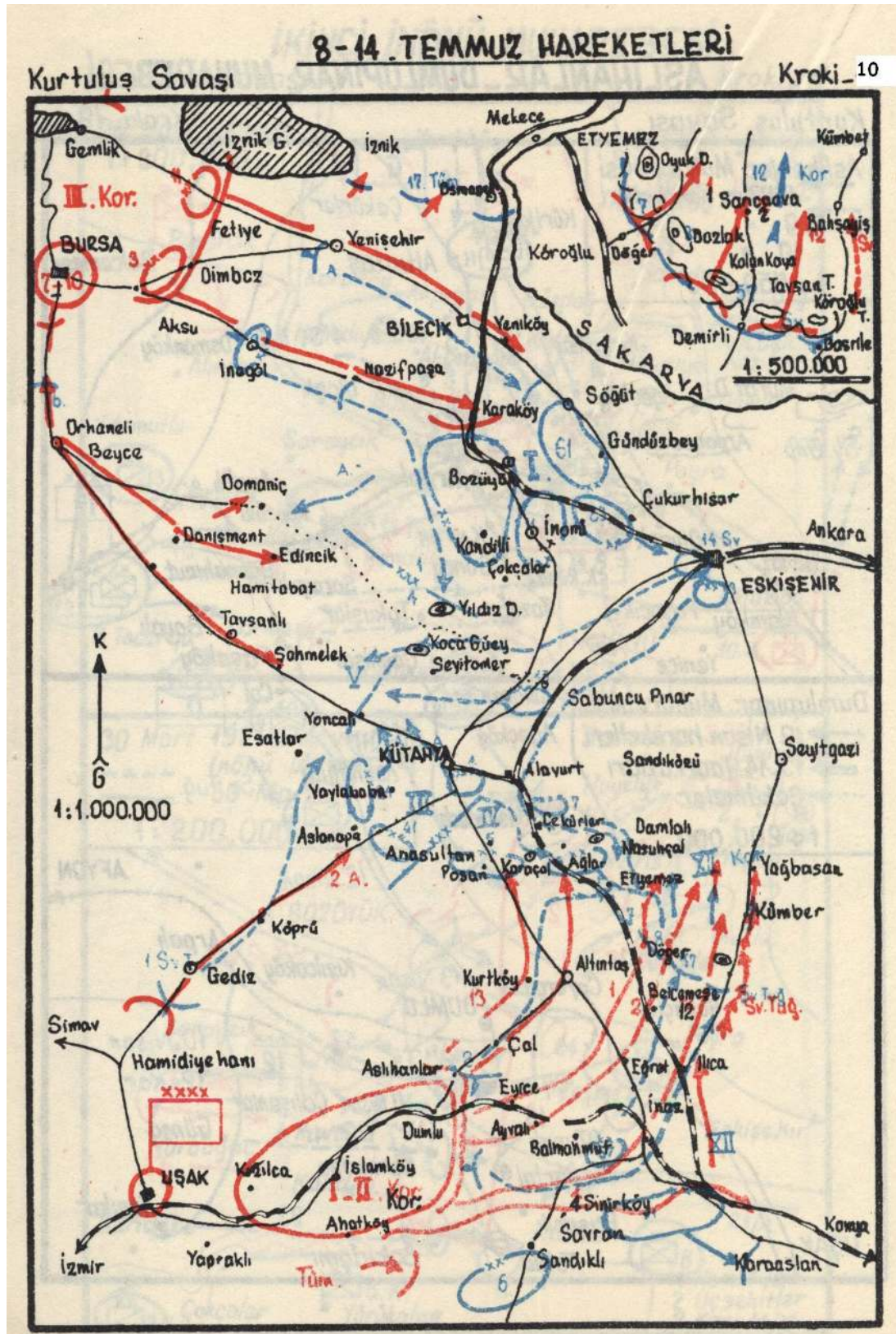
Kroki - 9

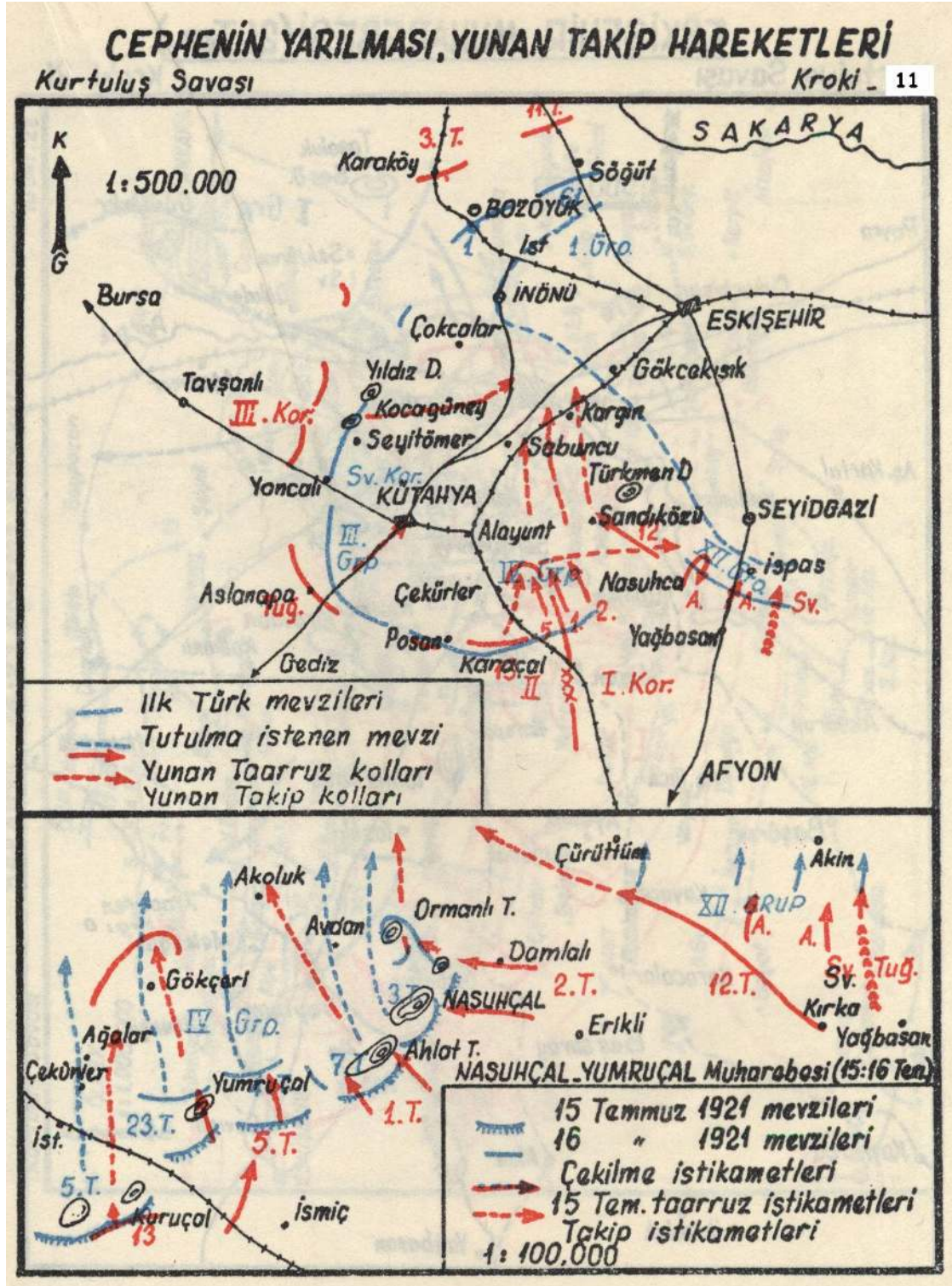
Aslıhanlar Muharebesi
8 Nisan hareketleri
9 " "
10 " "
1 : 550.000

Durlupınar Muharebesi
12 Nisan hareketleri
13-14 Taarruzları
Çekilmeler
1 : 200.000

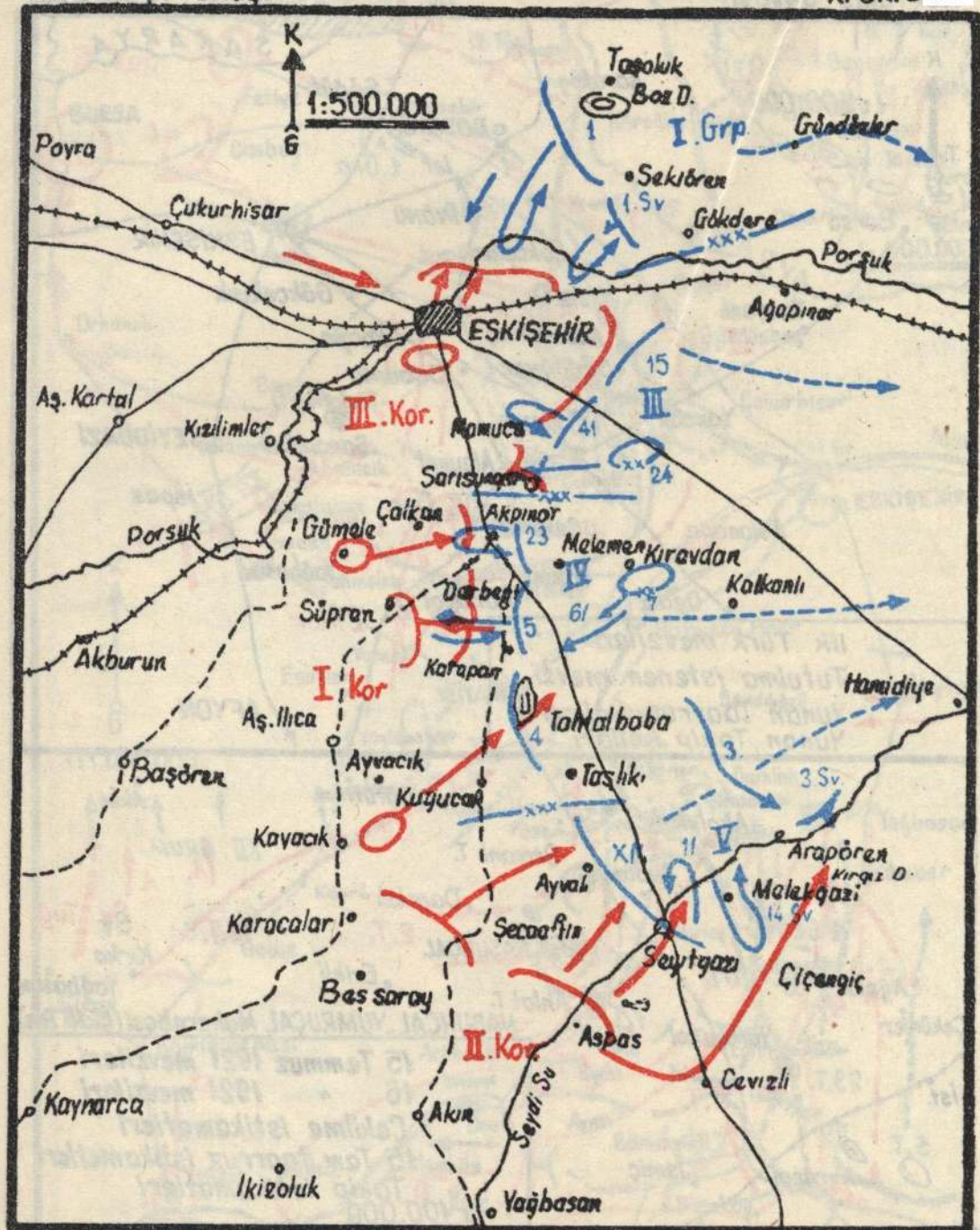

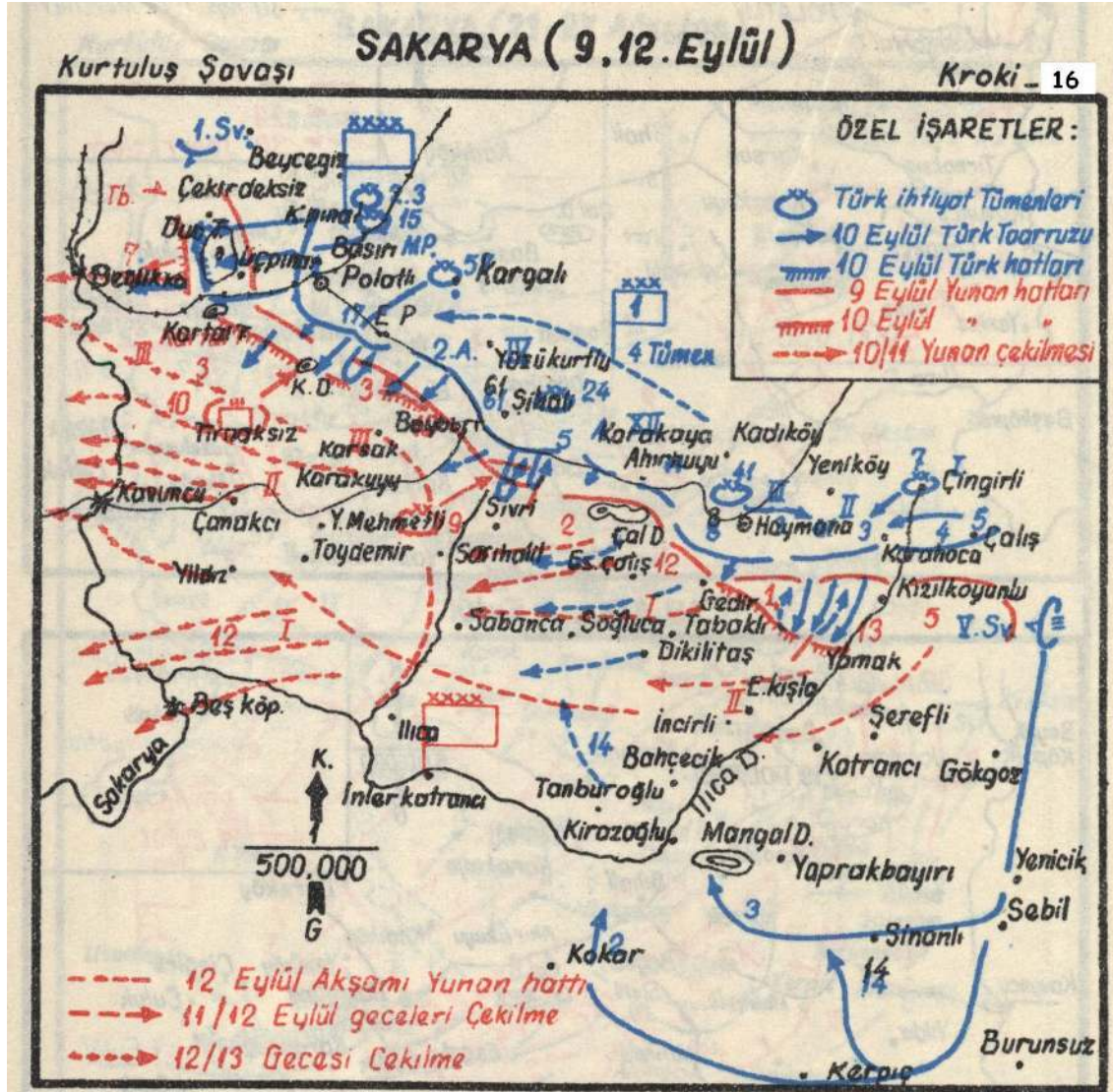

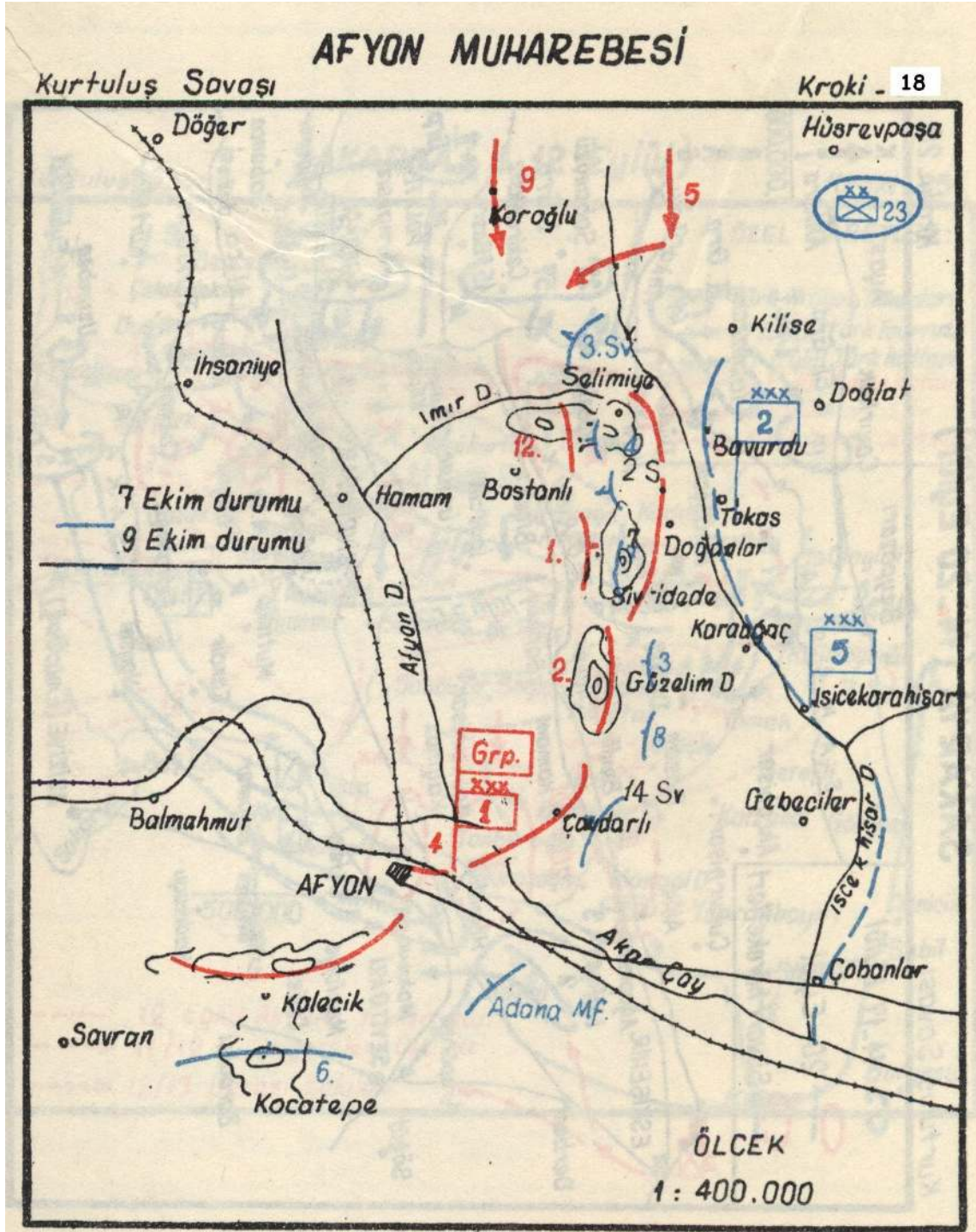
ESKİŞEHİR MUHAREBESİ (21. Tem.)

Kurtuluş Savaşı

Kroki - 12

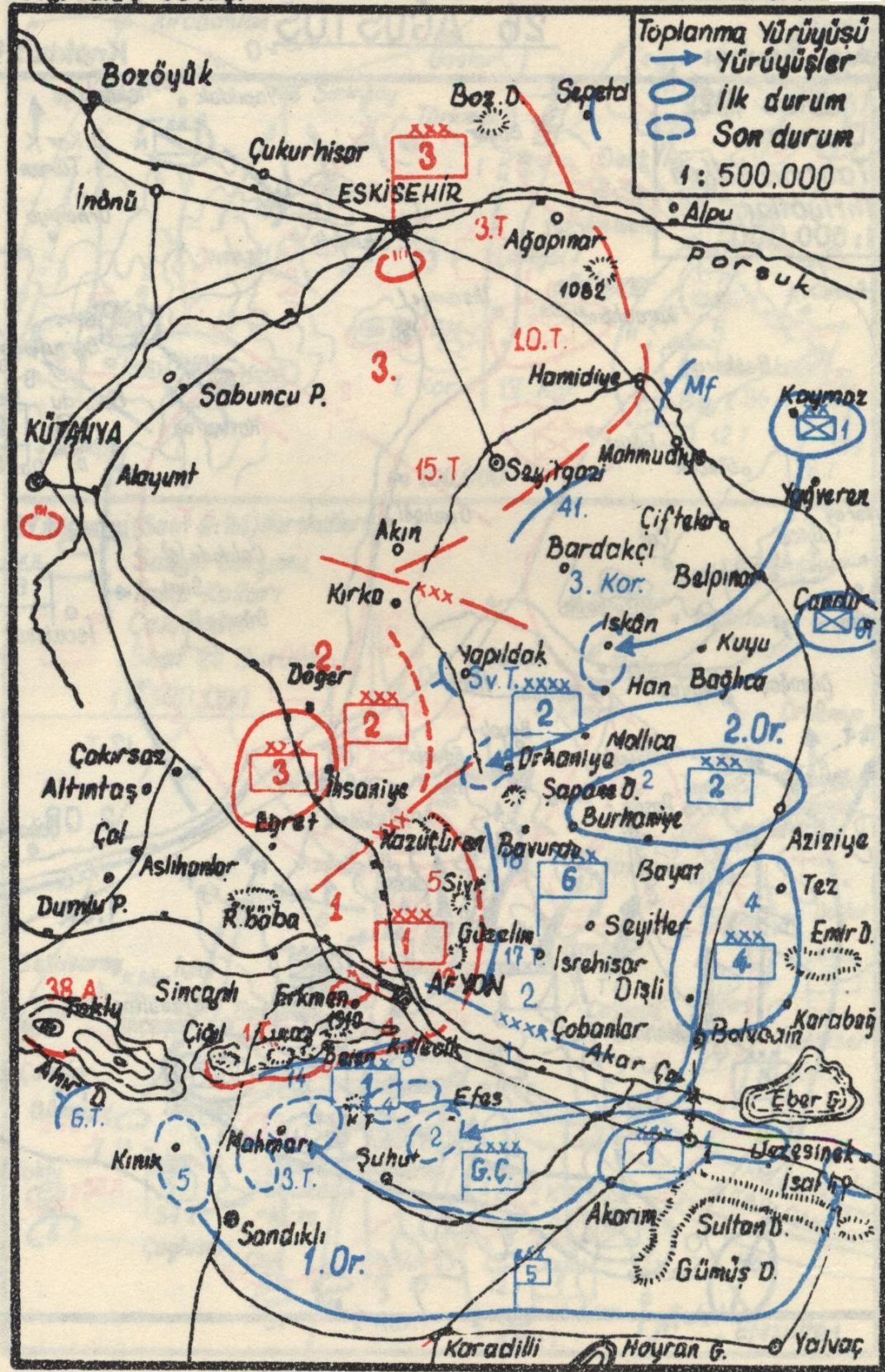

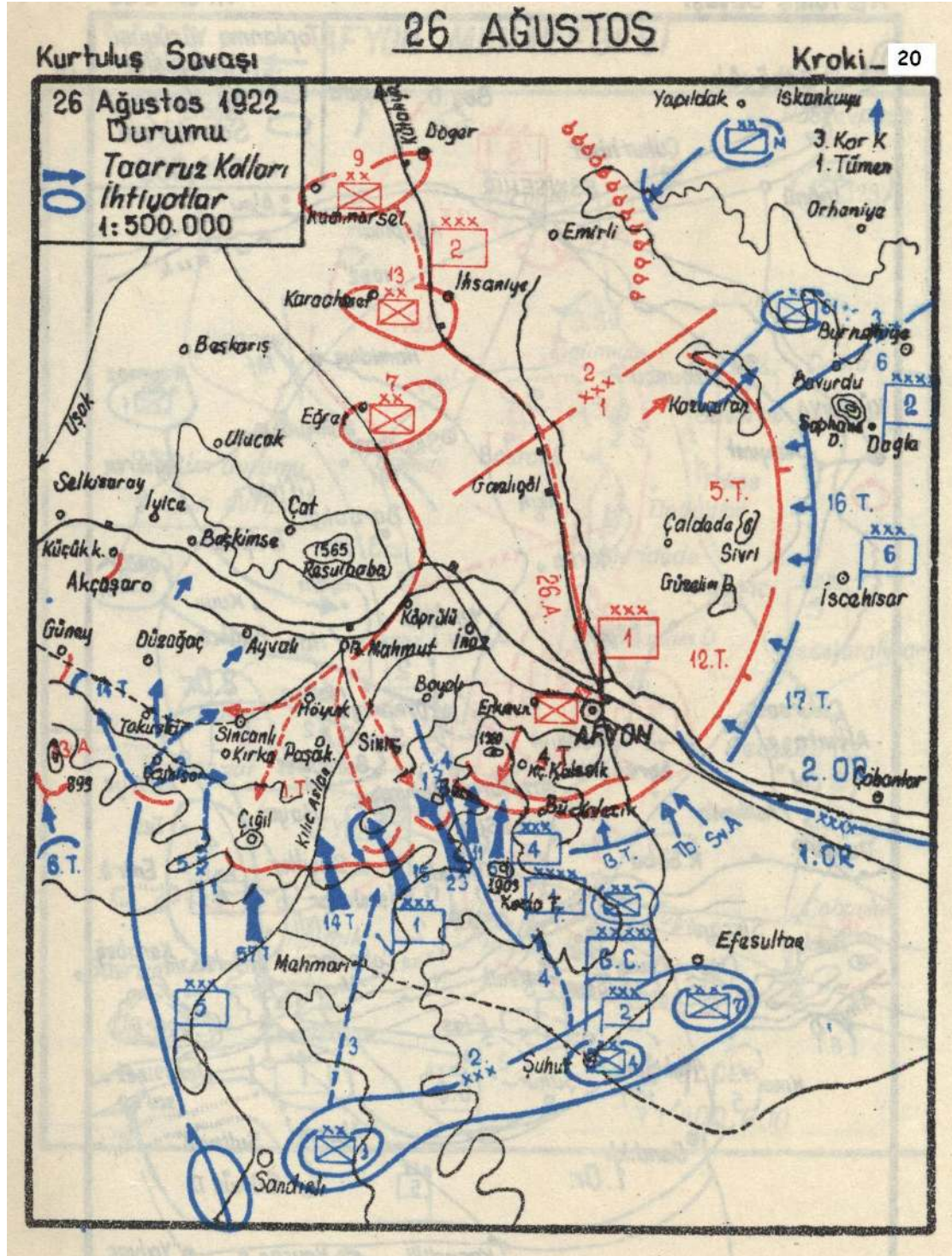

14 : 24 AGUSTOS

Kurtuluş Savaşı

Kroki- 19

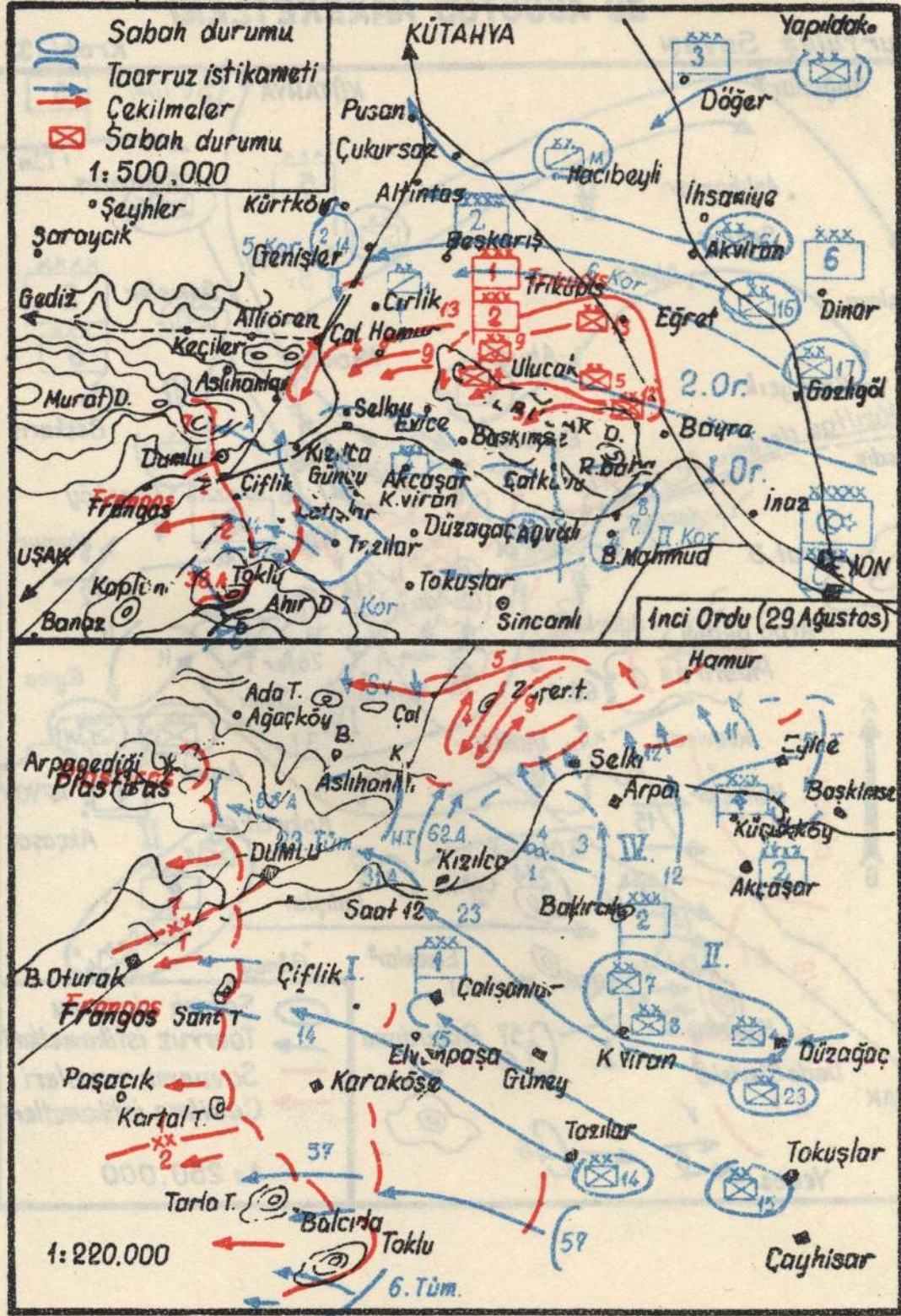

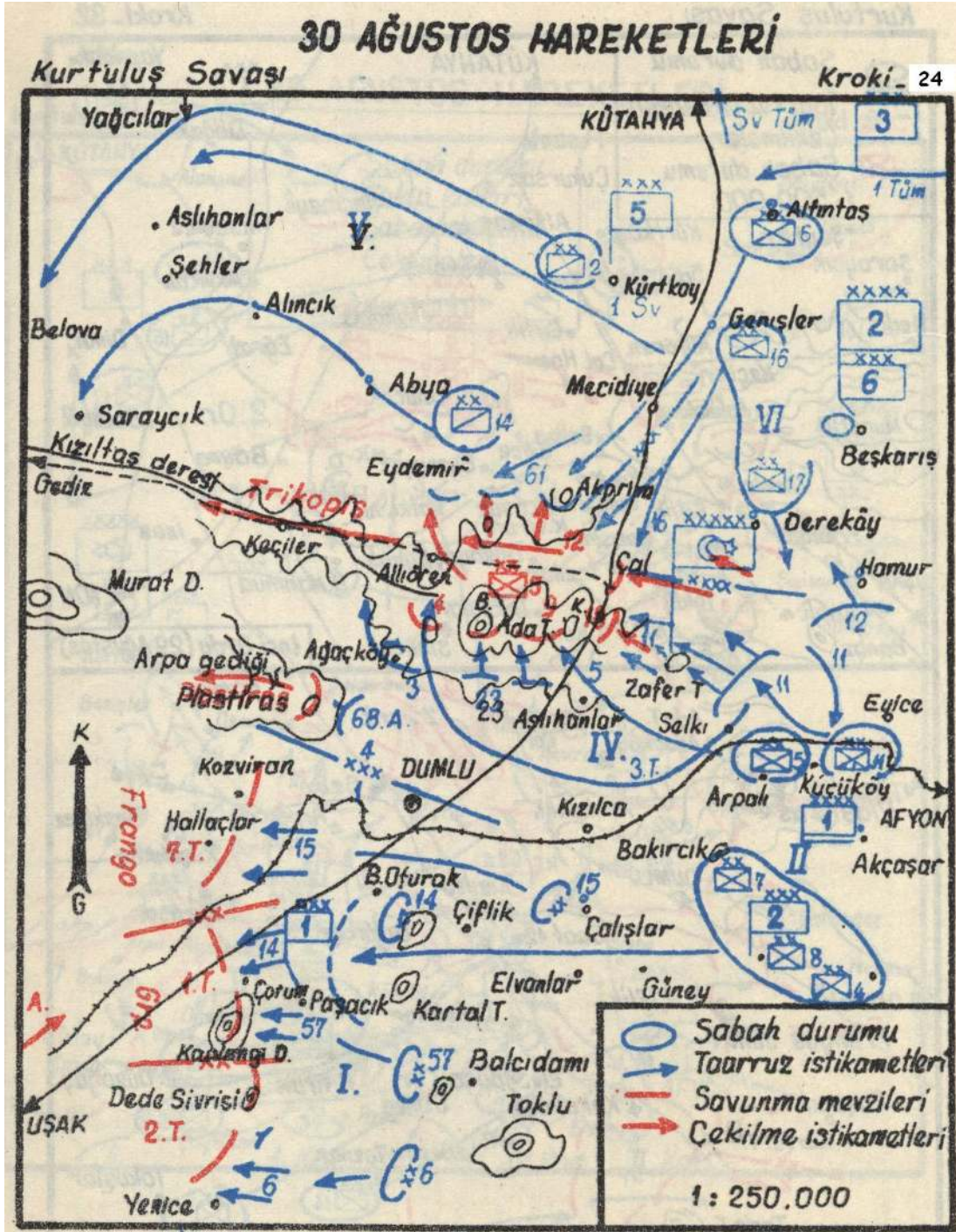

29 AĞUSTOS HAREKETLERİ

Kurtuluş Savaşı

Kroki- 23

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları^{588*}

Genelkurmay ATASE Arşivi

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

B. Dergiler ve Bültenler

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*

Askeri Tarih Bülteni, *Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebeleri Harp Tarihi Broşürü*, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

AVCI, Orhan, *Türk Milli Mücadelesi Tarihinde Kuav-yı Milliye Devri*, A.T.B. Gnkur. ATASE Bşk. Yay.Y.23,S.45, Ankara,1998.

AYIŞIĞI, Metin, *Mütareke Döneminde İstanbul Hükümetleri ile Kuva-yı Milliye Arasındaki Münasebetler (14 Ekim 1918- 16 Ekim 1920)*, A.T.B. Gnkur. ATASE Bşk. Yay. Y.23,S. 45,Ankara 1998.

AYKUT, Fahri, *İstiklal Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri*, As. Matbaa, S.41, İstanbul 1936.

BITOS, Loannis, *Bir Yunanlı Generalin Gözüyle Küçük Asya Seferi(1919-1922)*,A.T.B. Gnkur. ATASE Bşk. Yay. Y.20,S.38, Ankara, 1995.

BIYIK, Asım, *Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921)*, A.T.B.D. Gnkur. ATASE Bşk. Yay.Y.42,S.96,Ankara,1993.

ÇALIŞLAR,1.Ferik İzzettin, *Uşak Muharebesi*, As. Mecmuanın Tarih kısmı, Gnkur. Yay. Y. 49, S. 82, As. Matbaa, İst.1934

DURAN, Tülay, *Akşehir-Kütahya Kuva-yı Milliyesi Hakkında Mustafa Kemal'e Gönderilen Rapor*, B.T.T.D. S.29, Ankara, 1987.

⁵⁸⁸ * Belge ve Dergilerin sayısı, yılı, cilt ve belge numaraları metin içerisinde verilmiştir.

DURUSU, Sabri, *1921 Yılında Kütahya’da Toplanan Yunan Harp Meclisi Kararları*, A.T.B. Gnkur. ATASE Bşk. Yay. Y.9, S.16, Ankara,1984.

ECER, Ahmet Vehbi, *İkinci İnönü Zaferi’nin Türk Milletine Kazandırdığı Moral Güç*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S.44, C:XV, Ankara, 1999.

ERENDİL, Muzaffer, *Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*, A.T.B. Gnkur. ATASE Bşk. Yay. Y.5,S.10, Ankara, 1980.

Harp Tarihi Belgeleri Dergisi*

Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası, *30 Ağustos Özel Sayı, Dumlupınar-Kütahya*, Kütahya, 2005.

MİRALAY M.KEMAL, *Sakarya’da Yunan Ordusu Ne Yaptı Ve Ne Yapmalı İdi?* As. Mecmua, As. Matbaa, Y.52, S.94, İstanbul, 1934.

TANFER, M. Vehbi, *Türk Kurtuluş Savaşı: Kapsamı ve Yöntemi Sorunu*, ATAM Dergisi, S.20, C.VII, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1991.

Turizm Mecmuası, *Milli Mücadelede Gediz*, C.VII, Y.VII, S. 11/30,Ankara,1963.

YILMAZ, Fehmi, *Birinci İnönü Muharebesi*, A.T.B.D.Gnkur. ATASE Bşk. Yay.Y.40.S.91,Ankara, 1991.

C. Kitaplar

AHMET (ATAMAN), Süvari Yüzbaşı, *Türk İstiklal Harbi Başında Milli Mücadele*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1993.

AKINCI, İbrahim Ethem, *Demirci Akıncıları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, T.T.K. Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 1989.

AKŞİN, Sina, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*,Türkiye Tarihi 4.Cilt, Cem Yayınevi, 5.Baskı, İstanbul, 1997.

- AKYÜZ, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, T.T.K. Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 1988.
- APAK, Rahmi, **İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1990.
- ARTUÇ, İbrahim, **Yeniden Doğuş Türk Kurtuluş Savaşı I-II**, Kastaş Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2001.
- ATAM, Ali Çetinkaya'nın **Milli Mücadele Dönemi Hatıraları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1993.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk (1919-1927),C.I-II**, M.E.B.Yayınları, İstanbul, 1997.
- , **Nutuk (Söylev) 1919-1927**, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2005.
- AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ercan Kitabevi, İzmir, 2003.
- AYDEMİR, Şevket, **Tek Adam, C. I-III**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- AYDINEL, Sıtkı, **Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.
- BAL, M. Akif, **Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi**, Akademi Yayınevi, Rize, 2001.
- BAYKARA, Tuncer, **Milli Mücadele**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1985.
- BELEN, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Askeri, Siyasi, Sosyal Yönleriyle, 2.Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yayına Hzl. Ahmet Kuyaş, Y.K.Y. İstanbul, 2003.
- CEBESÖY, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.

- ÇELEBİ, Mevlüt, **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Üniversite Kitapları, Akademi Kitabevi, İzmir, 1996.
- DURAL, Baran, **Atatürk'ün Liderlik Sıraları**, Okumuş Adam, I.Baskı, İstanbul, 2002.
- Gnkur. HTK, **Büyük Taarruz'da Batı Cephesi Komutanları ve Şehitleri**, Alaş Basımevi, Yönetici Yayınları, İstanbul, 1983.
- GOLOĞLU, Mahmut, **Milli Mücadele Tarihi İkinci Kitap: Sivas Kongresi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1969.
- , **Milli Mücadele Tarihi, Üçüncü Kitap: Üçüncü Meşrutiyet(1920)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1970.
- , **Milli Mücadele Tarihi, Dördüncü Kitap: Cumhuriyete Doğru (1921-1922)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1971.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922) , Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1993.
- , **Büyük Taarruz**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1992.
- GÜRALP, Şerif, **Kurtuluş Savaşı'nın İçyüzü (Bir Albayın Anıları)**, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- GÜRİRMAL, Alaattin, **Simav'da Yaren Geleneği-Kurtuluş Savaşı'nda Simav**, İzmir, 1999.
- İDİKUT, İhsan, **İdeal Komutanlarımızdan 4ncü Fırka Kumandanı Miralay Şehit Nazım Bey**, Şirket-i Mürettebiye Basımevi, İstanbul, 1952.
- İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar**, I.Kitap Yay.Hzl. Sabahattin Selek, I.Basım, Ankara, 1985.
- JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, çev. Cemal Köprülü, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1991.

-----, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, T.T.K. Yayınları, II. Baskı, Ankara, 1989.

KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz, C.I-IV**, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.

-----, **İstiklal Harbimizin Esasları**, Emre Yayınları, Yay. Hzl.Faruk Özergin, İstanbul, 1995.

KİNROSS, Lord, **Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.

Kütahya, **Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan**, Kütahya İli 100. Yıl Kutlama Komitesi, (Kütahya Belediyesi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü işbirliği ile hazırlanıp yayınlanmıştır), Formül Matbaası, İstanbul, 1981-1982.

MANGO, Andrew, **Atatürk**, Yeni Bin Yıl Sabah Kitapları, İstanbul, 2000.

ONAR, Mustafa, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

ORBAY, Rauf, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım I**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.

ÖZALP, Kazım, **Milli Mücadele I (1919-1922)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, T.T.K. Yayınları, 4.Baskı, Ankara, 1998.

-----, **Milli Mücadele II (1919-1920) Belgeler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, T.T.K. Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 1989.

PALA, Cihat, **Doğası ve Folkloruyla Simav**, Ertem Basımevi, Ankara, 1991.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1996.

-----, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV (Açıklamalı Kronoloji) Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1996.

SARIKOYUNCU, Ali, S.Önder, M.Erşan, **Milli Mücadele'de Eskişehir**, Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, Eskişehir, 2002.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920 1945)**,Cilt. I. T.T.K. Yayınları, Ankara, 2000.

SÜRMELİ, Serpil, **Milli Mücadele'de Tekalif-i Milliye Emirleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

ŞAMSUTDİNOV, A.M., **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi (1918-1923)**, Çev. Ataol Behramoğlu, Doğan Kitapçılık, 2.Baskı, İstanbul, 1999.

ŞİMŞİR, Bilal N., **İngiliz Belgeleri İle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)**, Bilgi Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul, 1989.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I- IV**, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1991.

TİH, **Batı Cephesi**, C.II, 3.Kısım, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1999.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Arba Yayınları, İstanbul,1952.

TURAN, Refik, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2003.

TURAN, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye –Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osmangazi'ye(1071-1318)**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993.

TURGUT, Hulusi, **Kılıç Ali'nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, VI. Baskı, İstanbul, 2005.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Kütahya Şehri**, İstanbul, 1932.

YAZMAN, M.Şevki, **Anadolu'nun İşgali**, Berikan Yayınları, Ankara, 2001.

YILMAZ, Faruk, A. Söyler, Z. Can, İ.Öztürk, H. Doğan, **İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Turkuaz Yayıncılık, Niğde, 1996.

D. Sempozyum Bildirileri

ARIKAN, Zeki, ***Büyük Taarruz Öncesi Türkiye'nin Durumu***, X. Milli Egemenlik Sempozyumu, T.B.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Afyon, 1996.

GÜNEŞ, İhsan, ***Büyük Taarruz Öncesi Diplomatik Hazırlıklar***, X. Milli Egemenlik Sempozyumu, T.B.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Afyon, 1996.

SARIKOYUNCU, Ali, ***Milli Mücadelede Afyon Müftüsü Hüseyin (Bayık) Efendi***, 3 üncü Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 22-24 Ekim 1993, Afyon Belediyesi Yayınları, Afyonkarahisar, 1993.

ŞİŞMAN, Adnan, ***Milli Mücadele'de Afyon ve Uşak'ın Kurtuluşu***, X.Milli Egemenlik Sempozyumu-**Büyük Taarruz ve Sonuçları**, T.B.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No:82, Afyon ,1996.

F. Ansiklopediler

Ana Britannica, Kütahya Maddesi, C.20, Ana Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1989.

Yurt Ansiklopedisi, Kütahya Maddesi, C.VII, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982-83.

Kütahya Sanayi Odası Rehberi, Arba Araştırma Basım Yayın Tic. Ltd. Şti. Rehber Dizisi: 10, Kütahya, 2005.

G. Yayınlanmamış Yazılar

DOĞAN, Fazıl, **Milli Mücadelede Emet Anıları** adlı yayınlanmamış notları.

DİZİN

1

11. Tümen, 50
12 nci Kolordu, 40, 46, 47, 55
190. Alay, 51

2

24 ncü Tümen, 54

4

41 nci Tümen, 55

6

61. Tümen, 50

7

7 nci Atlı Piyade Tümeni, 55

A

ABD, 28
Abdurrahman Sami, 27
Adana, 8, 22, 45, 54
Afyonkarahisar, 1, 40, 43, 46, 47, 48, 49, 167, 187
Ağaçköy, 168
Ahır Dağı, 154
Ahmet İzzet Paşa, 31
Akdağ, 1
Akdeniz, 11, 17, 25, 26, 28, 175, 180
Akhisar, 31, 38, 43, 63
Akosmanzade Hacı Hüseyin, 46
Aksetseli, 44
Alaeddin Keykubad, 6
Alaşehir, 34, 38, 39, 43, 47, 49
Alaşehir Kongresi, 43, 49
Alayunt, 23, 39, 50, 166
Alayunt Köprüsü, 39
Albay Fethi Bey, 29
Ali Çetinkaya, 183
Ali Fuat Paşa, 23, 38, 39, 41, 48, 50, 51, 52, 53, 55, 57
Ali Nadir Paşa, 28
Alkençak, 44
Allahuekber Dağları, 12
Almanya, 10, 11, 17
Alp Arslan, 5, 6, 171
Altıntaş, 4, 61, 162, 163, 164, 168
Amiral Calthorpe, 17, 18, 28
Anadolu, v, vii, 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 32, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 48, 49, 57, 58, 149, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 183, 186, 187
Anadolu Beylerbeyliği, 7
Anadolu Selçuklu Devleti, 6
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 19, 32, 38, 39, 49

Anafartalar, 13
Ankara, v, vi, xv, 6, 7, 39, 48, 49, 52, 55, 56, 58, 59, 60, 148, 174, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 186
Antigonos, 5
Ardahan, 12
Arif (Ayıcı Arif), 51
Arif Bey, 47, 48
Arşidük Franz Ferdinand, 10
Asir, 16
Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebeleri, 181
Avusturya, 8, 10, 11, 17, 21
Avusturya-Macaristan, 10
Aydın, 7, 23, 25, 27, 28, 29, 31, 33, 35, 36, 37, 43, 173
Aydos, 44
Ayvalık, 23, 31, 33, 34, 43, 50
Aziz Bey, 41

B

Bab-ı Ali, 8
Bakanlar Kurulu, 52, 53, 60, 61
Bakırcık, 160
Bakü, 16
Baladız, 56
Balıkesir, 1, 25, 27, 42, 43
Balkan Devletleri, 12
Batum, 12, 16, 18
Bekir Sami Bey, 31, 33, 34
Bergama, 5, 23, 29
Bergama Kralı III. Attalos, 5
Bilecik, xiv, 1, 40
Bingazi, 16, 17
Birinci İnönü Muharebesi, 182
Bitinya Krallığı, 5
Bitlis, 12
Bizanslılar, 5
Bodrum, 22, 35
Bolu, 40
Bozdağ, 43
Breslau, 11
Buldan, 43
Burdur, 22, 35, 40, 48

C

Celal Bey, 59
Celaliler, 7
Cevat Paşa, 31, 33
Cidde, 8
Clemanceau, 26
Conbayırı, 13

Ç

Çalköy, v, vi, 165, 168, 180
Çanakkale, 12, 13, 14, 15, 18, 22, 38
Çanakkale Boğazı, 13, 14, 38
Çanakkale Cephesi, 12
Çatalca, 26
Çavdarhisar, 3, 4, 52

Çelebi Sultan Mehmed, 7
 Çerkez Ethem, viii, 37, 39, 42, 50, 53, 55, 56, 57, 58,
 60, 61, 63
 Çine, 33, 34
 Çukurova, 22

D

Damat Ferit Paşa, 28, 31, 38
 Demirci Mehmet Efe, viii, 37, 55, 56
 Demirtaş Paşa, 7
 Denizli, 27, 33, 43, 56, 154
 Denizli Heyeti Milliyesi, 33
 Devlet Hatun, 6
 Doğu Anadolu Bölgesi, 12
 Doğu Arap (Maşrık) toprakları, 10
 Doğu Karadeniz, 26
 Domanıç, 1, 4
 Domanıç Dağları, 1
 Dorylaion (Eskişehir) Savaşı, 6
 Droetüs, 27
 Dumlupınar, iv, v, vi, ix, 48, 52, 62, 160, 163, 164,
 165, 167, 179, 180
 Düzce, 42, 55

E

Edirne, 7, 149
 Ege Bölgesi, 1
 Ege Denizi, 2
 Eğrigöz Dağı, 1
 Emet, 4, 6, 50, 187
 Enver Paşa, 12
 Ereğli, 18
 Erkan-ı Harbiye, 37, 54
 Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, 54
 Erkmen Köyü, 45
 Erkmen Tepe, 158
 Ermeniler, 12, 22, 45
 Ermenistan, 18, 22
 Ertuğrul Grubu, 50, 54, 59
 Erzurum, 12, 20
 Erzurum Kongresi, 20
 Eskişehir, v, vi, ix, xiv, 1, 6, 18, 22, 38, 39, 40, 41,
 48, 50, 52, 59, 61, 148, 153, 154, 160, 163, 168,
 175, 179, 180, 181, 186
 Esop, 4
 Ethemzade Hacı Hüseyin, 46
 Etnik-i Eterya, 22
 Eyüp Sabri Bey, 59

F

Fatih Sultan Mehmet, 7
 Felent Çayı, 2
 Fethiye, 22, 25, 35
 Fransa, 8, 10, 11, 18, 25, 150
 Fransız İhtilali, 22
 Frigler, 5

G

Galiçya, 13
 Galip Kemali Bey, 32

Gaziantep, 22
 Gediz, viii, 2, 4, 37, 38, 44, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55,
 57, 58, 63, 164, 165, 166, 182
 Gediz Muharebesi, 51, 53
 Gelibolu Yarımadası, 13
 Genelkurmay Başkanlığı, 29, 31, 33, 51, 53, 63, 170
 General Franko, 165
 General Nider, 44
 General Townshend, 13
 Girit, 8
 Göben, 11
 Gök Bayrak Taburu, 55
 Gönen, 42
 Gördes, 43, 63
 Gümüşgölcük, 2
 Gümüşzade Bekir, 46
 Güney Cephesi, 54, 55, 56
 Güney Marmara, 1

H

Hacı Anesti, 170
 Hacı Mithat, 27
 Hacı Muhittin Çarıklı Bey, 43
 Hacı Şükrü Bey, 59
 Hakkı Behiç Bey, 59
 Hamidiyehani, 44
 Hammer Tarihi, 7
 Hasan Tahsin, 28
 Hasar Çerçel, 47
 Havza, 30
 Heyet-i Temsiliye, 36, 38, 39
 Hicaz, 13, 16
 Hilmi Bey, 38
 Hindistan, 10, 11, 12
 Hrisostomos, 28
 Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 27
 Hüseyin Rauf Bey, 17, 18

I

II. Mesut, 6
 II. Yakup, 6, 7
 II. Artaxerxes, 5
 Irak, 13, 16

İ

İbrahim Paşa, 7
 İç Anadolu Bölgesi, 1, 3
 İçdecik Köyü, 56
 İkaz Gazetesi, 47, 48
 İlbulak Dağı, 160
 İmparator Manuel, 6
 İnegöl, 43, 52
 İngiltere, 8, 10, 11, 12, 14, 18, 25, 170
 İnönü, ix, 25, 35, 57, 58, 59, 163, 179, 182, 184
 İran, 16
 İshak Paşa, 7
 İskenderun, 18, 22
 İsmail Hakkı Bey, 38, 39, 40, 41, 42, 50
 İstanbul, xv, 7, 8, 11, 12, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 22,
 27, 30, 34, 35, 36, 37, 38, 46, 47, 48, 63, 178, 181,
 182, 183, 184, 185, 186, 187

İstanbul Üniversitesi, 30
 İtalya, 10, 14, 18, 26, 34
 İtilaf, 10, 12, 13, 14, 17, 21, 22, 23, 25, 27, 28, 30,
 31, 32, 34, 38, 42, 43, 44, 149, 178, 179
 İttifak, 10, 11
 İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 27, 30
 İzni, 5, 6
 İzni İmparatorluğu, 6
 İzzet Bey, 28
 İzzet Efendizade, 46

K

Kafkasya, 11, 12, 16
 Kalecik, 154, 167
 Kalkan, 25
 Kanal Harekatı, 12
 Kanuni Sultan Süleyman, 7
 Karacaören (Karaca Viran), 6
 Karadeniz, 2, 11, 15, 22
 Karaköy, 44
 Karamanoğulları, 7
 Kars, 12
 Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 7
 Kayabogazı, 3
 Kayseri Sancağı, 40
 Kayzer, 10
 Kılıç Ali Bey, 59
 Kızıldaş Deresi, 55
 Kızıltepe, 2
 Kilikya Seferi, 6
 Kireçtepe, 13
 Kirmasti, 2
 Kocaeli, 154
 Komutanlığı, 28, 30, 31, 33, 41, 46, 51, 52, 53, 54,
 55, 58, 60, 160, 162
 Konya, iv, 18, 22, 35, 40, 42, 49, 56
 Kordonboyu, 27
 Kossuth Lajos, 8
 Kral Konstantin, 25
 Kuşadası, 22, 26, 33, 35
 Kutalmış oğlu Süleyman, 6
 Kut-ül Amare, 13
 Kuva-yı Milliye, v, viii, 18, 23, 31, 34, 35, 36, 37, 38,
 39, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 55, 59, 61, 63, 179,
 181, 183
 Kuva-yı Seyyare, 42, 53, 54, 57, 58, 59, 60, 62
 Kütahya, ii, iii, v, vi, vii, viii, ix, xiv, xv, 1, 2, 3, 4, 5,
 6, 7, 8, 21, 22, 23, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 48,
 50, 51, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 161, 163, 165,
 166, 175, 179, 180, 181, 182, 186, 187
 Kütahya Barışı, 8
 Kütahya Milli Alayı, 41
 Kütahya ve Havalisi Kuva-yı Tedbiye ve Teşkilat-ı
 Mahsus, 39
 Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, 179, 182

L

Lloyd George, 14, 26
 Londra, 14, 25
 Lübnan, 12

M

Mahmut Mahir Bey, 48
 Makedonya, 5, 13
 Makedonya Kralı Büyük İskender, 5
 Malazgirt Savaşı, 5
 Manisa, iv, 1, 23, 27, 30, 31, 32, 33, 35, 43, 63
 Marmara, 2, 3, 63, 154, 175, 176, 180
 Marmaris, 7, 22, 35
 Marne Muharebeleri, 11
 Mavri Mira, 22, 27
 Megali İdea, viii, 25, 26, 178
 Menemlizade Muvaffak, 27
 Merkezi, 40
 Mersin, 22
 Mısır, 7, 12, 45
 Midilli, 11
 Milli Mücadele, ii, v, xiv, xv, 18, 21, 23, 28, 35, 36,
 39, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 56, 165, 181, 182, 183,
 185, 186, 187
 Milli Savunma Bakanlığı, 53
 Misak-ı Milli, 19, 20, 179
 Mithat Bey, 41
 Moğollar, 6
 Mollazade Süleyman Bey, 46
 Mondros Mütarekesi, v, vii, 14, 17, 18, 19, 23, 35,
 38, 45, 178
 Moralizade Halit, 27
 Moskova Büyükelçiliği, 51
 Murat Çayı, 55
 Murat Dağı, 1, 164, 165
 Mustafa Kemal Atatürk, 19, 20
 Musul, 18, 21
 Muş, 12
 Müdafaa-i Hukuk, 19, 20, 22, 27, 35, 40, 41, 42, 43,
 46, 49
 Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, 33

N

Nail Bey, 27
 Nazım Bey, 184
 Nazilli, 31, 33, 43, 49
 Nebil Efendi, 46, 47
 Niğde Sancağı, 40
 Niketas Khoniates, 6
 Nurettin Paşa, 28, 170
 Nutuk, 20, 21, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 63,
 183
 Nüzhet Bey, v, vi, 39, 50

O

Orta Doğu, 10
 Osmanlı Devleti, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 17, 20, 21, 22,
 26, 35, 43, 47
 Osmanlılar, 5

Ö

Ödemiş, 23, 33, 34, 43
 Ömer Fevzi Bey, 32
 Örencik, 4

P

Paris Konferansı, 25, 26, 31
 Pers Kralı Kyros, 5
 Porsuk Baraj Gölü, 3
 Porsuk Nehri, 2

R

Rahmi Apak, 28
 Rauf Ahmet Bey, 32
 Redd-i İlhak Cemiyeti, 43, 46, 47, 49
 Ribat, 6
 Rodos, 7
 Roma İmparatorluğu, 5
 Romanos Diogenos, 5
 Rum Pontus devleti, 22
 Rusya, 8, 10, 11, 12, 25, 57, 150

S

Sadık Bey, 32
 Sakarya, v, vi, 25, 149, 153, 179, 181, 182, 186
 Salih Kesri, 47
 Salihli, 33, 42, 49
 Samsun, 18, 22, 32
 Sandıklı, 157
 Saraybosna, 10
 Sarayköy, 44, 154
 Sarı Efe, 55, 58
 Sarıkamış, 12
 Sart Cephesi, 49
 Selçuk, iv, 33
 Selçuklu, 6
 Sevres Antlaşması, 18
 Sındırgı, 43, 63
 Sırbistan, 10
 Sıtkı Paşa, 31
 Simav, iv, 1, 2, 4, 6, 38, 39, 41, 44, 50, 58, 184, 185
 Simav Dağı, 1
 Simav Gölü, 2
 Sina Yarımadası, 12
 Sir Edward Grey, 14
 Sivas Kongresi, 19, 23, 32, 36, 38
 Söğüt, 3
 Söke, 35
 Sultan Ahmet, 30
 Suriye, 12, 16
 Süleyman Sururi Bey, 39, 43
 Süleyman Şah, 6
 Süleyman Şefik Paşa, 48
 Süveyş Kanalı, 12

Ş

Şakip Bey, 27
 Şam, 8
 Şaphane Dağı, 1
 Şerif Hüseyin, 13
 Şevket Turgut Paşa, 31

Şeyh Raşit Çelebi Efendi, 46

T

Tavşanlı, 4, 6, 41, 179
 TBMM, xii, 19, 20, 28, 37, 49, 167, 187
 Tevfik Bey, 57, 58, 62
 Timurlenk, 7
 Tire, 30
 Toklusivrisi, 167
 Torbalı, 34
 Trablus, 16, 17
 Trabzon, 12, 32
 Trakya, 22, 26, 35, 36
 Tunçbilek, 4
 Turgutlu, 31, 33
 Türk İstiklal Savaşı, 57
 Türkiye, iv, xii, xiv, 4, 6, 10, 15, 16, 17, 18, 21, 26, 27, 28, 60, 62, 149, 174, 178, 182, 183, 186, 187
 Türkmen Dağı, 1, 3

U

Urfâ, 22
 Uşak, viii, xiv, 1, 38, 41, 42, 43, 44, 49, 50, 52, 61, 63, 148, 168, 170, 171, 179, 180, 181, 187

Ü

Üsküdar, 30

V

Venizelos, 14, 25, 26, 28, 29, 33

W

Wilson Prensipleri, 14

Y

Yakup Şevki Paşa, 161
 Yarbay Ömer Halis, 158
 Yavuz, 11
 Yellice Dağı, 1, 3
 Yemen, 13, 16
 Yeşildağ, 1, 3
 Yeşilordu, 57
 Yirce Dağı, 1
 Yoncalı Ilıcası, 2
 Yozgat, 42, 57
 Yörük Ali Efe, 37, 58
 Yunan Harp Meclisi, 182
 Yunanistan, 14, 18, 22, 25, 26, 170, 175, 178
 Yusuf İzzet Paşa, 34
 Yüzbaşı Tevfik, 58, 60

Z

Zonguldak, 63